

AHHAAAM

ANNALS

OF THE WORLD LEMKOS' FEDERATION

II

1975

1975

А Н Н А Л И
Світової Федерації
Лемків

Ч. 2
1975

Видає
СВІТОВА ФЕДЕРАЦІЯ ЛЕМКІВ

ANNALS

OF THE WORLD LEMKOS FEDERATION

Editor: JOHN HVOSDA

The Editor is responsible for the selection and acceptance of all pertinent material, including articles, abstracts, special items and historical records. Statements and opinions in The Annals of the World Lemko's Federation are the responsibility of authors and do not necessarily reflect the views of the World Lemkos' Federation or the Board of Editors.

Price of this volume: \$ 7.50

Editorial and Business Office:
WORLD LEMKOS FEDERATION
P. O. Box 202, Camillus, N.Y. 13031 U. S. A.

All Rights Reserved

Всі права застережені

Обкладинка: Мирон Левицький, Валтер К. Лонг

Cover: Myron Levyts'kyj, Walter K. Long

Bottom: Coats of arms, left, of the North Lemkivschyna (under Poland), right, of the South Lemkivschyna (under Czechoslovakia).

BOARD OF EDITORS

Czereszniowskyj, Michael

Duplak, Nicholas

Dzwinka, Michael

Fedak, Michael

Garulak, Bohdan

Lyko, Ivan

Mycio, Myron

Tarnowycz, Julian

Printed in U.S.A. by Computoprint Corporation, 335 Clifton Ave., Clifton,
N.J. 07011

Walter Dushnyck

DEATH AND DEVASTATION ON THE CURZON LINE: THE STORY OF THE DEPORTATION FROM UKRAINE *

I. MYSTERIES AND BLUNDERS ABOUT THE CURZON LINE

I. IF LORD CURZON HAD KNOWN...

In 1943, when Soviet Russia suddenly became a loving member of the international family of free and democratic nations, the American and British papers were deluged with "information" about a vague and undefined Polish-Soviet frontier, which was commonly referred to as the "Curzon Line." A great number of American and British "expert" writers, professors and professional diplomats blindly accepted the Soviet claim to the Ukrainian and Belorussian territories east of the so-called Curzon Line, which from 1920 to 1939 had belonged to Poland. Soviet Russia's claim, however, was based on a fictitious and historically false pretension.

In 1920 a British statesman by the name of Lord Curzon arbitrarily suggested that a line, running from the Narew River in Northern Poland down to the San River and the Carpathian Mountains, become a permanent Polish-Soviet political boundary. Furthermore, it was implied that the territories east of the same line were part of Czarist Russia prior to 1914.

Former U.S. Ambassador to Poland, Arthur Bliss Lane, gives the following explanation of the origin of the Curzon Line:

"Based on a provisional line fixed for administration purposes by the Paris Peace Conference on December 8, 1919, it extended from the Polish-Lithuanian frontier along the Niemen River to Grodno,

---

*Walter Dushnyck, *Death and Devastation on the Curzon Line; The Story of the Deportation From Ukraine*, Committee Against Mass Expulsion in cooperation with the Ukrainian Congress Committee of America, New York, 1948, 7-32

through Brest-Litovsk, and thence along the Bug River to the former Russian-Austrian boundary, or northern frontier of Eastern Galicia, which had not yet been formally incorporated into the Polish state. When Lord Curzon, in a note dated July 11, 1920, to the Soviet Government, described the proposed armistice line between the Poles and the Russians, he unilaterally extended the line of December 8, 1919, to the Czechoslovak frontier, running to the east of Przemyśl and to the west of Lwów (*I Saw Poland Betrayed*, p. 35)."

This statement, however, requires some elaboration. The origin of the Curzon Line has no connection whatsoever with the Soviet state. It came into the diplomatic dictionary as early as the spring of 1919, when the Supreme Council of the Allied Powers was debating the status of Eastern Galicia, then in a state of war between the Poles and Ukrainians. A special commission on Polish Affairs was created and under the chairmanship of Lord Curzon worked out a plan for settling the future of Eastern Galicia.

The commission drew up two alternative frontier lines. Line A, running east of Przemyśl and west of Lviv, was proposed as the boundary line between the Polish state proper and an autonomous Ukrainian Eastern Galicia, which, the Poles hoped, would be under the suzerainty of Poland. Line B, on the other hand, farther to the east, left Lviv and Drohobych with its oil fields to Poland, and was recommended in the event Eastern Galicia be divided between Poland and an independent Western Ukrainian (Galician) state. It was not anticipated, however, that Eastern Galicia would fall into the hands of the Bolsheviks, whom the Allies — namely Great Britain and France — were then trying to wipe out in Russia. The Supreme Council of the Allied Powers accepted the proposed line (Line A), in general, as a "demarcation line" on December 8, 1919, when the Ukrainians were ousted by the numerically and technically superior Polish troops.

During the Polish-Soviet war in 1920 the proposed demarcation line of December 8, 1919, became associated with the name of Lord Curzon, inasmuch as the latter had taken part in the Polish-Soviet peace negotiations. In the meantime Poland and Soviet Russia came to an agreement and signed a peace treaty at Riga in March, 1921 which resulted in the establishment of a new Polish-Soviet boundary line, and which existed until September, 1939.

But whatever the Ukrainians had against the pre-1939 government of Poland, they knew Soviet or German sovereignty to be even more undesirable. When the war broke out in 1939, most of them felt that a time

of extreme hardship and political persecution would descend upon the whole of Ukraine. Few, if any, entertained the illusion that the occupation of that part of their soil either by Germans or Soviets would bring any amelioration of their political and social status.

2. "THE MOLOTOV-RIBBENTROP LINE"

On September 17, 1939, the Soviet troops crossed the Polish-Soviet frontier and in a few days occupied what was known as the ethnic non-Polish territories, inhabited for the most part by Ukrainians and Belorussians. According to the Soviet-German pact of August 23, 1939, the Soviets laid claim to these territories on the basis that the Ukrainians and Belorussians should be re-united with their brothers in Soviet Ukraine and Soviet Belorussia. The Germans, who wanted to buy Soviet "neutrality" at any cost, readily agreed to the so-called "Molotov-Ribbentrop Line," which ran approximately along the same line delineated by Lord Curzon in 1919; it extended from the Polish-Lithuanian frontier to the Carpathian Mountains. Thus most of the Ukrainians came under the Soviet dictatorship. The million who lived west of that line, namely in the regions of Lemkivschyna and Kholm (western part) remained under Nazi rule.

The period from September 17, 1939 to June 21, 1941, known as the first occupation of Western Ukraine, has gone down in Ukrainian history as one of the periods of greatest suffering. Mass deportations combined with outright executions terrorized the entire population. Members of cooperative societies and leaders of social and cultural groups were executed at random or exiled into the depths of the Soviet Union. More than 750,000 Ukrainians were either killed outright or deported to slave labor camps in Soviet Russia.

When the Germans attacked the Soviet Union in June, 1941, the Russians decided to exterminate the Ukrainians in Eastern Galicia and Volhynia totally. Soviet troops and NKVD detachments massacred Ukrainians by the thousands, and the prisons of Lviv, Tarnopil, Drohobych, Stryj, Boryslav and others were littered with dead and dying bodies.

Soon after their occupation, the Nazis began an energetic campaign to recruit all available labor for German agriculture and industry. When the Nazis mistakenly became sure of a victory over Soviet Russia, they introduced the *Schrecklichkeit* policy in the Ukraine. In answer, thousands of young Ukrainians went underground to form the powerful Ukrainian

Insurgent Army (the UPA), which fought the Nazis to the last day of their stay in Ukraine. The same underground movement waged an implacable war against Soviet Russian occupation of Ukraine and communist partisans, hoping to establish a free and independent Ukraine at the end of the war.

3. THE YALTA AFTERMATH

The main importance of the Yalta capitulation does not lie in the ceding of the Ukrainian and Belorussian territories, which were formerly part of Poland to Soviet Russia, but, instead, in the human tragedy which is glibly called the "transfer of population."

When the Allies, especially the United States and Great Britain, agreed to the Soviet demand to occupy half of Poland and all of the Baltic states, they automatically sanctioned the brutal and inhuman treatment of populations meted out by the Russian totalitarians. In simple truth, they could not, and apparently never will, understand the Russian mind. The French Jacobins, known for their ruthlessness, used to say to their compatriots: *Sois mon frere, ou je te tue!* (Be my brother, or I will kill you!). Yet the record indicates that these Jacobins were mere babes compared to the Russian Bolsheviks.

As early as 1944 the Soviets, immediately after occupying a good part of Poland, began their work of mass deportation and "resettlement." The Poles were to be sent westward to the "new" Poland, and the Ukrainians, Belorussians and Lithuanians found west of the Curzon Line, were to go eastward. According to the Soviets and their Warsaw puppets, it was to be an entirely voluntary affair. Yet the transfer was identical with Hitler's tactics when he occupied Poland in 1939, at which time Ukrainians were forcibly being exchanged for Germans in the USSR.

With the final defeat of Germany and the end of hostilities, the entire European East was in a state of bitter war against the Soviets. Powerful underground armies in Poland, Ukraine and the Baltic States waged a desperate struggle for survival, fighting the ruthless deportations by the Soviet government. Yet, the Western world, overwhelmed by its recent victory over Germany and Japan, paid scant attention to the plight of these people whom the Russians had earmarked for complete extermination.

4. PEOPLE WHO REFUSE RUSSIAN SLAVERY

When the Polish-Soviet frontier was definitely agreed upon in 1945 following the Yalta Conference, there were still some 1,200,000 Ukrainians living west of the new boundary. They inhabited the western parts of the former Polish provinces of Przemysl (Lemkivschyna in the South), Lublin, Kholm, Polisia and Pidlissia in the north. It is true that at the beginning the Soviet government did request from its Warsaw puppets simply that all Ukrainians be sent east of the new frontier on a "voluntary basis." Accordingly, the Soviet propaganda machine went into motion; several Soviet repatriation commissions were dispatched to the Ukrainian towns and villages in order to convince the people that if they would go to Soviet Ukraine voluntarily, the Soviet government would grant them farms and machinery free of charge. The intelligentsia, such as teachers, dentists, lawyers, engineers, doctors and other professional men were "invited" especially to come and help rebuild the Soviet fatherland.

But the Ukrainians ignored the bait. The dreadful memories of the executions and mass deportations of Ukrainians in Eastern Galicia were far too vivid. Only too well they knew that the communist regime of Soviet Russia was the enemy of free man, and that their brother Ukrainians were kept in political and social bondage.

The determination not to leave their ancestral land developed to such a degree that by the close of 1945 the Ukrainian underground resistance movement numbered some 100,000 to 120,000 well equipped and highly disciplined fighting men. Entire districts and towns were in their hands; the authority of the Ukrainian Insurgent Army (the UPA) was felt not only in the Carpathian Mountains, but as far as the woody and marshy regions of Volhynia and Polisia (the Pripet Marshes). Finally, when units of Marshal Malinovsky's Second Army were returning eastward from the war in Germany, thousands of Ukrainians serving in the ranks seized the opportunity to desert the Soviet ranks and join the Ukrainian nationalist partisans, who fought not only Stalin's regime but his Polish henchmen in Warsaw as well.

The Soviet government experienced great difficulty in combatting the underground. When the Ukrainians west of the Curzon Line did not respond to Soviet and Polish appeals to join the brother Ukrainians in "the happiest country in the world," the Soviet government adopted the drastic policy of forcibly deporting all Ukrainians from what now is Poland.

To execute this move the Warsaw government was told to muster the entire police force at its disposal, namely, the Polish Army, the MO

(Citizens' Militia), the KBW or the Corps of Internal Security and finally the Polish NKVD, UB. Although these forces were composed of Poles, the command was, for the most part, in Russian hands.

It may be noted here that in presenting the brutalities and horrors perpetrated by the "new" Poland upon the Ukrainian population, we have no intention of assigning the responsibility to the Polish people for these acts. We know that after all the Poles themselves are merely slaves of the Soviet state. We know that the Warsaw government which ordered the wholesale massacre of the Ukrainians is not a truly representative government of the Polish people, but a satellite puppet instead, which takes its orders always and solely from Moscow.

II. CONFUSED AND INACCURATE REPORTS IN THE AMERICAN PRESS

1. SOVIET PROPAGANDA LINE REPEATED

In January, 1946, when Soviet-American cooperation was deemed a possibility, a few American correspondents were allowed to visit Poland and to write about the tragic fate that befell the Ukrainians in Soviet-dominated Poland. As a rule, these reports were in line with the Warsaw-Moscow policy of representing the Ukrainian minority who were unwilling to go to the Soviet slave state as being nothing less than "fascists," "White Russian renegades of General Vlasov," "former German SS men" and the like. Even such distinguished and internationally known *correspondents as Sydney Gruson of The New York Times unwarily*, it seemed, succumbed to the spell of Warsaw propaganda. In the reporting of these developments, the Ukrainians unfailingly were described as "bandits" and "murderers," favorite terms used by the Soviets to describe their opponents.

A typical example of such reporting appeared in the New York *Daily News of January 28, 1946*, under the name of Tenolde Sunde, The News' staff correspondent. Sent from the little town of Humenne in Czechoslovakia, it read:

"A queer secret, savage war is being fought in this Carpathian Mountain region where Ukrainian irridentists called "Benderovci", assisted by White Russian renegades and German SS and Gestapo escapees from Soviet prisoner-of-war camps, have taken absolute control of the rugged sector of Poland and frequently spill over into

eastern Slovakia. Numbering perhaps 20,000, according to Czech military estimates, the "Benderovci," named for one Bender, a pre-war Ukrainian leader who fought for the Nazis, actually govern and administer a rough triangular area extending from a point of the Dukla Pass to Sanok and Lupkov."

Fork of Neptune Insignia

The bandits are organized into regiments and, operating as disciplined and highly trained forces, wear German, Russian, Czech and English uniforms with the identifying insignia of the three-pronged fork of Neptune on their tunics. Their arms consist of heavy and light machine guns, automatic rifles and pistols.... The stated purpose of the powerful outlaw organization is to achieve the independence of the Ukraine. . . . The "Benderovci" include followers of the notorious White Russian General Vlasov, who went over to the Nazis. . . . They definitely receive support from the Polish leader, General Anders, and his force now in the American and British zones of Germany. . . . In one respect the 'Benderovci' are playing an important part in Eastern Slovakian politics. The Communists are beginning to lose supporters in this Red area, due to the people's growing terror of the 'Benderovci.' . . . The Polish chaos is so complete that the Russians have found it necessary to move in, to officer the troops from the top.

An Associated Press dispatch, dated April 19, 1946 in Warsaw, gives at least a less colored version:

"Strongly armed bands of Ukrainian nationalists are terrorizing southeastern Poland, crossing the demarcation line from the Russian side of the frontier and burning villages, carrying off livestock and leaving thousands of Polish peasants homeless.... The wave of terror, extending southeast from Rzeszow along the San River, is being fought by several divisions of Polish militia. . . . These Ukrainians have insisted upon their right to remain on Polish soil and also have demanded that the Ukraine be made an independent state. Many of the Poles attacked are living in homes once occupied by the Ukrainians."

Thus the life-and-death struggle of the Ukrainians against the forcible deportation by the Soviet-oriented Polish government was badly depicted as banditry and pillaging, without any attempt to give the real back-ground of these tragic acts.

2. HOW THE "NEW" POLAND RESPECTS HUMAN RIGHTS PRINCIPLES

The plan to exterminate all those Ukrainians who refused to be sent to the Soviet Union, originated in the Kremlin: Stalin could not tolerate a Ukrainian-conscious minority even outside the USSR. From the time of the establishment of the Soviet-Polish frontier on the Curzon Line, the Soviets have waged ceaseless efforts to persuade the remaining Ukrainians to go to the Soviet Union. Toward that end they have sent several "repatriation commissions," which began functioning in such major towns as Przemyśl, Sanok and Yaroslav. With the more than willing cooperation of the Polish authorities, the Soviets held several "propaganda meetings," at which they strove to convince Ukrainians to go east of the Curzon Line.

The Poles, or to be more exact, the Warsaw communist officials, did not have to be told twice to help "persuade" the Ukrainians to move east. Their turn came when these Soviet "repatriation commissions" completely failed; the Ukrainians stubbornly refused to move from the localities in which they had been living for centuries. At first the Poles arrested and summarily executed a few dozen Ukrainians in the city of Yaroslav. Then the communist-led groups of the MO (Milicja Obywatelska — Citizens' Militia) began to terrorize the Ukrainian population and loot their homes in the city of Przemyśl (Peremyshl). Several Ukrainian families of prominence, such as the Fedaks, Barans and Romankivs, suffered beatings and lootings. During the "repatriation action" several prominent Ukrainian leaders were kidnapped by the Polish MO and handed over to the Soviet NKVD agents, who had permanent headquarters in the city itself. Among the victims were Dr. V. Okolit, Dr. Kovtsev and the Very Rev. M. Barabash, abbot of the Basilian Monastery, and several Basilian nuns, whose fate is unknown to the present day.

To the victims of the Polish-Soviet brutalities belonged the Most Rev. Joseph Kocylovsky, Ukrainian Greek Catholic Bishop, who was forcibly taken out of his palace and handed over to the Soviet authorities in June, 1946.

The "action" was performed by the units of the Ninth Division of the Polish army, and a unit of the officer candidates' school (*szkola podchorążych*), as well as by the special agents of the UB and MO. The looting of the Bishop's palace was conducted under the supervision of District Commissioner Felczyński and the UB Chief, Dzugaj. Among the officers many spoke Russian.

Told that he should be ready to leave for Soviet Ukraine in two hours, Bishop Kocylovsky maintained the dignity and prestige of a prelate. He replied simply: "Rome has given me my diocese, and Rome alone can remove me from my city." This, of course, was hardly a serious argument for the communist storm troopers. Bishop Kocylovsky was seized bodily by soldiers and agents and, with a total disregard of his advanced age (he was 76), literally flung into a military truck. Under a strong armed convoy he was taken to the frontier village of Medyka and handed over to the Soviets. He was reportedly taken to a Kiev prison, but an unconfirmed report released in 1947 stated that the venerable prelate had died in a Soviet dungeon. With him was also taken his Auxiliary Bishop Lakota, Very Rev. Ivan Krych and others. All were abused and beaten by the MO troopers*.

In his recently published book, *I Saw Poland Betrayed* (p. 205), Arthur Bliss Lane, who resigned as U.S. Ambassador to Poland, gives more details as to the function of these para-military organizations used for the "repatriation action" of the Ukrainians:

"Yet another organization, known as the Voluntary Citizens' Militia Reserve (O.R.M.O.) and also numbering one hundred thousand had been formed. This sinister group, composed of adherents of the Polish Workers' Party, was used to break up political meetings, to damage buildings occupied by the opposition parties and, like the hoodlums of the Brown Shirts, generally made life disagreeable for all those who did not toe the government line. Dressed in civilian clothes, they were identifiable by their red and white arm bands and the rifles slung over their shoulders."

Another military group, KBW (*Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego*) or the "Internal Security Corps," was formed as an independent unit at the disposal of the Minister of Public Security to be used against "bandits" and others who opposed the Soviet puppets. The latter group numbered in 1946 at least 100,000 men, and like the O.R.M.P.O., was directly under the supervision of Radkiewicz, the chief of the UB, and not under the command of the Polish army under Marshal Rola-Żymierski.

Apparently the Poles, following Russian orders, thought that by breaking down the Ukrainian intelligentsia, they would be able to "repatriate" with comparative ease the some 700,000 to 800,000 Ukrainians from the "new" Poland. But the Ukrainian peasants proved to be what they always were. Most of the villages put up a determined resistance, giving

*The New York Times of July 1, 1948, reports that the Vatican received news that Bishop Josaphat Kocylovsky died in a Russian prison after having been tortured.

considerable trouble to the Fifth and Ninth Divisions (labeled "punitive") of the Polish army, which were ordered to help Soviets in expelling Ukrainians to the Soviet Union.

The so-called "repatriation" (a misnomer, for these Ukrainians were not foreigners on the soil from which they were being forcibly expelled) was conducted under inhuman and barbarous conditions.

The amount of human misery entailed by such action as deportation and transfer of hundreds of thousands of human beings cannot easily be understood by an American, or, for that matter, Western mind. Entire villages were fired upon by artillery with the definite intention of destroying them thus depriving the recalcitrant Ukrainians of their habitation. In several localities men, women and children were murdered in order to terrorize the rest of the population into leaving for the Russian-occupied Ukraine. Those who were compelled to go were given only two hours time to make their departure. Generally, only a few personal belongings were allowed to be taken. Thousands of Ukrainians were then forced to some railroad station under armed escort from where they were sent to the Soviet Union. During the forced marches, these "repatriated" Ukrainians were molested and even beaten by escorting Polish guards, armed with tommy-guns and pistols. No medical attention was permitted, and those Ukrainians who were sick or tired, were, as a rule, shot on the spot.

Against such inhuman and barbarous practices the Ukrainian population on the west side of the Curzon Line had no one to whom to turn for protection. The United Nations Charter apparently was not for those persecuted and beaten. For a time in some villages the Ukrainian Insurgent Army (UPA) groups were strong enough to put up an effective resistance against the Soviet-controlled Polish army.

The Ukrainian Press Service in London has compiled a list of several villages where the Ukrainians were killed and their homes razed by the Polish troops. The following is only a partial report:

1. The village of VALVA was raided several times by the Polish army, but the partisans of the UPA repelled it on many occasions. Yet, by the end of 1946, the Poles had thrown back about six army battalions and had broken into the village. More than 80 per cent of the houses were completely burned and 30 persons killed, mostly women and children;

2. In the village of HNATKOVYCHI the Poles were forced to make six large attacks in order to break the resistance. Over 40

persons were killed, and the rest taken prisoner and sent to the Soviet Union;

3. The same action took place in the village of VOVYNO, where the Polish army killed 25 women and children before rounding up the rest of the villagers and sending them to the Soviet collecting points;

4. HOROKHIVTSI, another village, was burned and half of its inhabitants were forcibly sent to Soviet Ukraine;

5. The village of RICHYTSI was 90 per cent destroyed, with its 35 inhabitants killed brutally;

6. In the village of BRYLIVTSI about 20 per cent of the original inhabitants remained after they accepted Polish citizenship;

7. More than 25 persons were killed in the village of SOSNYTSI, while the rest were taken to the Soviet Union;

8. The village of MACKOVYCHI was burned and 6 persons killed.

The same happened in many other villages, such as TYSAVA, VILSHANA, KRESHKOVE and DUSOVYTSI.

III. ZAVADKA MOROCHIVSKA—THE "UKRAINIAN LIDICE" OF 1946

1. EYE-WITNESS REPORT ON ATROCITIES PERPETRATED ON UKRAINIANS BY THE SOVIET-INSPIRED POLISH ARMY

In the course of the "repatriation action" hundreds if not thousands of Ukrainians were murdered in a cold, premeditated manner. No crime, however big, committed by the Nazi executioners seems to surpass the bestialities perpetrated by the Soviet-led Polish army on Ukrainians in many villages west of the Curzon Line. In particular, what took place in the village of ZAVADKA MOROCHIVSKA on January 23, 1946 seems to have touched the nadir of human cruelty. It was planned and executed by the Polish government of Bierut and Co., whose representative to the United Nations, Dr. Oscar Lange, was then accusing the United States and Great Britain of "threatening" peace in Iran and Indonesia.

The following report of the mass murder of Ukrainians by the Polish army in the village of Zavadka Morochivska, District of Sanok, Poland, was sent by the Ukrainian underground. Its authenticity was confirmed by several Ukrainian refugees as well as by American citizens recently

repatriated from Poland. The text is a literal translation from a copy now in the writer's possession:

"On January 23, 1946, about 11:00 A.M., a runner from the village of Zavadka Morochivska came to our detachment and notified us that Polish troops in force attacked the villages of Bukhovitsia, Ratnitsia and Zboiska. The Poles, he continued, were looting homes, and beating and killing the peasants. Immediately our detachment began moving in the direction of these villages. We met peasants fleeing from the above-mentioned places who reported that a great many Poles had come early in the morning to Zavadka Morochivska and organized a savage butchery, in which several dozen inhabitants were brutally murdered. Later on, a woman came and, sobbing bitterly, began telling us what the Poles had done: 'They came to the village at dawn. All the men began to run to the woods, and those who remained, attempted to hide in the attics and cellars but to no avail. The Polish soldiers were looking everywhere so that not a single place was left unsearched. Whenever they captured a man, he was killed instantly; where they could not find a man, they beat the women and children. . . . My father was hidden in the attic and the Poles ordered my mother to climb up the ladder to search for him. These orders were accompanied by severe rifle-butt blows. When mother started to climb, the ladder suddenly broke and she fell down, breaking her elbow. Five Poles began to beat her again with rifle-butts and when she could not lift herself, they kicked her with their heavy boots. I ran to her with my four-year-old daughter and wanted to shield her, but the soldiers began to beat me and my child. I soon fell unconscious and awoke to find my mother and child killed and the entire village afire!'

About two hours later we met more peasants from the villages of Zavadka, Mokre, Vysochany and Kamianne. They all said that the Polish army came in large forces, even bringing up tank detachments. We moved further to the village of Karlikiv, where the day before the Poles had murdered 14 persons, among them a 70-year-old Catholic priest, Father S., his wife, daughter and a little grandchild*. The peasants told us that a half dozen Polish soldiers came to the rectory and bayoneted the old, venerable priest when he refused to tell where his son was. Then they shot his wife and his daughter. The

*The Ukrainian Catholic clergy by special permission of the Holy See dating back to 1596, were allowed to marry.

three-year-old granddaughter was in the arms of a maid. When she saw that her mother and grandparents were killed, she began to cry, calling to the maid, 'Magda, please hide me because the Poles will kill me.' At that moment a Polish soldier struck the child three times with a bayonet, killing it instantly. Then the same man fired at the maid, mortally wounding her in the abdomen. After that the rectory was set afire, as were other houses in the village. Those who tried to escape were instantly machine-gunned.

In the village of Kamianne we were told that the same Polish troops who had plundered and murdered people in Karlikiv, had massacred about seventy persons in Zavadka Morochivska and had burned the village completely. The next morning we were on the move towards the village. From the hill above the village we saw nothing but smoldering ruins and a few moving shadows that looked more like ghosts than human beings. We came to the first skeleton of a house where we saw the corpse of a young woman with several bayonet stabs. A few yards farther lay a dead man and a twelve-year-old girl. . . . An old mother was walking around and looking at the corpses of her children. She did not cry, her eyes were dry, but her mouth worked constantly. Nothing but a weak whimpering escaped her.

A ghastly, hair-raising appeared when we moved into the cemetery-like village. Here and there walked ragged shadows. . . . 'Why did they kill her, why have they murdered her?' lamented and old woman, standing over the body of her daughter. A small man, looking barely alive, came to us: 'Come and see what they have done!' Showing us several corpses, he cried 'There they are!' We saw three small children: seven months, two years and seven years old. All had been bayoneted. On the other side of the street was his dead wife, with several bayonet stabs in her breast and her legs badly mutilated. 'She is my wife,' whispered the man, 'and there is my old father. All have been murdered — only I remain!' From a half-burned house an eight-year-old boy came out with his seven-month-old infant brother: 'I'm all alone. . . . Here is my mother and there lies my father. . . . He was killed when he chopped wood to make a fire for us.' Another boy of fourteen showed us the place where his father, mother and sister lay dead. At the village we saw the bodies of four men who were machine-gunned when they tried to flee.

In the village cemetery several dozen bodies had already been placed in a common grave. All were horribly mutilated — men,

women, children and old people alike met the same cruel death. Near the grave there were several corpses awaiting burial. One was that of an old man who had been shot while praying. The bodies of adult males and females showed bruises from rifle butts, barbed wire and nails with which they had been tortured before being shot."

The report was accompanied by a list of people, inhabitants of Zavadka Morochivska. The bloody and brutal "repatriation action" was conducted by the 34th Infantry Regiment, WP (*Wojsko Polskie*), stationed in Sanok, southeast Poland. The mass murder of the Ukrainians was entrusted to the First Battalion of the same regiment. The entire action was directed by the Commanding Officer of the 34th Infantry Regiment, Colonel Pluto, whose headquarters were established in the neighboring village of Mokre*.

The report adds that those whom the Polish soldiers did not kill were beaten and mutilated. The latter were, of course, refused any medical attention on the part of the Polish Army and many people died later as a result of the beatings.

The entire village was thoroughly looted. The Poles took 17 horses, 34 cows, 137 chickens, 78 bushels of wheat and other goods. Some 27 houses were completely burned. It should be added that the village was destroyed by the Nazis, and it was not until 1945 that the peasants were able to rebuild it with whatever material they could find.

After the mass murder of innocent Ukrainians, the Warsaw government announced that those killed in Zavadka Morochivska were members of the Ukrainian underground army, commonly known as "banderivtsi," which was not true at all. Children, infants and old people can hardly be accused of belonging to a secret partisan organization. The real reason that they were killed was that they were Ukrainians and simply had to be exterminated.

The rest of the villagers, who miraculously escaped the massacre, began slowly to build a new life again with the confident hope that the Poles would not molest them any more. Despite persistent orders from the Polish government to go east of the Curzon Line, these people preferred to remain in their native land.

But the Polish authorities were equally determined that they should not be left in peace. Demand after demand came from Moscow that all Ukrainians should be surrendered without delay and without any exception.

---

*See the Appendix at the end of the pamphlet.

2. SECOND RAID ON ZAVADKA

Therefore, on March 28, 1946, some two months later, the 34th Infantry Regiment's First Battalion, under the command of an unidentified Russian captain, made a surreptitious raid on Zavadka Morochivska in order to destroy its remaining inhabitants.

Part of the villagers took to the woods, but the rest were arrested and herded into the square near the school building. Here the Russian captain, wearing a Polish army uniform, declared that he would execute all because they refused to go to Ukraine and preferred to stay and help the Bandera groups plunder and weaken the "new democratic Polish state." He then selected 11 men and, before the eyes of their wives, children and old people executed them without any judicial procedure.*

Among the executed were a few who had received wounds during the first massacre by the 34th Infantry Regiment from Sanok on January 23, 1946. After the execution, the Soviet captain burned the last of the houses, leaving only the school and church buildings. Before his departure, he addressed the few remaining women and old people:

"The same fate will be met by everyone who refuses to go to Ukraine. I, therefore, order that within three days the village be vacated; otherwise, I shall execute everyone of you. To prove that I have a good heart, I am not burning the school and church so that the women and children have a roof over their heads before they depart for the Soviet Union."

Despite the second massacre, the remaining villagers were more determined than ever not to leave their soil. With the majority of their neighbors killed and all of their houses demolished, they continued to live in

---

*Among those murdered thus were:

1. MASLIUK, Ivan, 46;
2. MASLIUK, Theodore, his son, 25;
3. MASLIUK, Mykola, another son, 29;
4. KLEPCHYK, Michael, 28;
5. DOBRIANSKY, Vasyi, 35;
6. SCHURKALO, Yakym, 40;
7. KOZLYK, Stephen, 18;
8. KERELEYZA, Dmytro, 48;
9. NECHYSTY, Michael, 38 (who escaped with wounds during the first raid in January, 1946);
10. BILAS, Ivan, 35;
11. BILAS, Theodore, 40.

dugouts and nearby forests, existing on whatever they could receive from people in other villages. But this was not for long.

The Polish government in Warsaw and its Soviet sponsors were determined to make an example of the village of Zavadka Morochivska for other Ukrainian villages and towns. On April 13, 1946, the same 34th Infantry Regiment from Sanok sent two companies to the village with an express order to kill all Ukrainians on sight if they refused to go east of the Curzon Line!

The village was then surrounded on all sides with platoons of the Polish army. These were ordered to shoot every Ukrainian man, woman or child. Some of the villagers were captured and tortured to death.*

The captured women were also beaten with bayonets and rifle butts or were kicked and stoned. The children were, too, subjected to the same brutalities. A few huts, set up since the last (second) raid on March 28, 1946, were burned, as was the school building. The few remaining old women and children were told that if they didn't leave for the Soviet Ukraine within three days they would all be executed. Yet these unfortunates, without a roof over their heads and nothing to eat except what was given them by neighboring villagers, decided to die on their native soil rather than go to the Soviet Union.

But on April 30, 1946, a final raid was made upon Zavadka Morochivska by detachments of the Polish army. All inhabitants were forcibly driven to the village square and from there, under a strong armed escort, to the railroad station of Zahir. Here all these Ukrainians, numbering 78 persons (only 4 men among them), were handed over to the Soviet commissars. No one knows what happened to them thereafter.

Thus was a purely Ukrainian village totally destroyed by the Soviet directed Polish army, even more thoroughly than its famous Czechoslovak counterpart, Lidice.

3. THE POLISH OFFICERS TELL OF THE MASSACRES

The documents listed below are authentic copies of testimony given by captured Polish officers and men who took part in the mass murder of

*Among them were the following:

1. DOBRIANSKY, Volodymyr, 15;
2. DOBRIANSKY, Ivan 22, severely beaten and then shot to death;
3. MASLIUK, Orest, 27, mutilated legs, finished with rifle butt blows;
4. BONCHAK, Volodymyr, 18, wounded and stoned to death;
5. NECHYSTY, Senko, 3, shot through the head;
6. KERELEYZA, Ivan, 42, born in the United States, severely wounded.

Ukrainians in the village of Zavadka Morochivska. The testimony was taken from a pamphlet, *Krwawym Szlakiem Stalinowskiej Democracji* (*The Bloody Path of Stalinist Democracy*), published illegally in Polish by the Ukrainian underground and circulated in Poland.

No. 1: Testimony of Pvt. Wladyslaw PAWLOWSKI:

Pvt. Wladyslaw Pawlowski, born May 3, 1925, in the village of Buzany, District of Wroclaw, son of Stanislaw and Klementyna, Pole, Roman Catholic, graduate of fourth-grade school, at present serving with the 34th Infantry in Sanok, deposes:

"On January 22, 1946, our Second Battalion received an order from Colonel Pluto to be prepared to raid the following villages: Morochiv, Mokre and Zavadka Morochivska. We were most positively ordered to take from the Ukrainians in these villages everything they had — shoes, clothing and anything which could be found in their possession. . . . The next day we received another order to move on the village of Zavadka Morochivska in order to burn it. In the village of Mokre another battalion was stationed which was to serve as our reserve force. Our battalion was assisted by some 20 special UB agents from Sanok.

The main task was performed by the Fourth and Fifth Companies, which were specially instructed in Sanok before their departure for the village. But I am unable to divulge the nature of these instructions. My Sixth Company as well as the Heavy Weapon Company (CKM) took up positions around the village with the purpose of protecting these companies which were engaged in action. Therefore, I did not take part in what was going on in the village."

(Signed) Wladyslaw Pawlowski, pvt.

No. 2: Testimony of Officer Candidate Franciszek KUTYLO:

Officer Candidate Franciszek Kutyllo, born May 15, 1918, in Kamień, District of Lesko, son of Teofil and Zofia, Pole, Roman Catholic, graduate of 6th class of general school, at present Officer Candidate with the Fifth Company, 34th Inf. Regiment, 8th Division in Sanok, deposes:

"Since September, 1945 I was personally taking part in major terroristic operations in order to compel the Ukrainian population to

submit to repatriation orders in the following villages: Dubrivka Ruska, Sianichok, Zahutyn, Prosik, Storozi Velyki, Storozi Mali, Zavadka Morochivska and finally Volycia, where I was captured by the UPA. Most of the terroristic action against the Ukrainians was directed by Lt. Lewicki and his deputy Mogulski. Often these raids were performed by the First Battalion, especially in the vicinity of the town of Bukivsko, and after each of such raids the soldiers sold their loot and held drinking orgies. During our bivouac in Dukla, our Third Battalion took part in forcible repatriation of Ukrainians in the villages of Tszoka and Tylava. All the inhabitants of these villages were expelled forcibly from their dwellings, and all their belongings were taken away from them. Lt. Lewicki, who was in charge of the repatriation of Ukrainians, amassed a great amount of loot. On January 25th, during the action in Zavadka Morochivska, our Battalion waited as a reserve in Mokre and was scheduled to support the Second Battalion which moved on Zavadka Morochivska. Therefore, I did not take part in the murder of inhabitants of Zavadka Morochivska."

(Signed) **Franciszek Kutyló**, *Podchorąży*, WP

No. 3: Testimony of 2nd Lt. Bronisław KUZMA:

2nd Lt. Bronisław Kuzma, born October 13, 1917, in Leningrad, son of Ignatius and Adolfinia, Roman Catholic, Belorussian, graduate of 7th class of general school, at present Commanding Officer of the Fifth Company, 2nd Bn. 34th Inf. Rgt., 8th Division in Sanok, deposes:

The Commanding Officer of our 34th Infantry Regiment is a Soviet officer, Colonel Pluto. The Commanding Officer of the Second Battalion, to which my Fifth Company belongs, is also a Soviet officer, Captain Gutowski. Together with my Battalion I took part in many actions to expel Ukrainians from their villages, especially in the village of Prybyshiv. We had an absolute order to expel all Ukrainians and to confiscate their belongings, which were to be brought to the quarters of our captain in the barracks. . . . I had heard quite often that the Banderovci numbered many thousands, and that not so long ago a group of 6,000 had arrived from Ukraine. I knew that they were fighting for the independence of Ukraine and against the Soviets. We had a specific order to kill Banderovci

wherever possible. . . . On January 23rd or 24th we received an order to move on the villages of Morochiv, Mokre and Zavadka Morochivska. Captain Gutowski issued an order to search for arms, but at the same time to confiscate boots and everything that could be taken. We had done this in the villages of Morochiv and Mokre. Later we moved on Zavadka Morochivska. On the road we saw one Banderovits who just came out of the woods. Pfc., Kuczynski from the Fourth Company and two other soldiers fired and wounded the man, who fell instantly. Corp. Olszewski from the Fourth Company and two other soldiers ran toward the wounded man. Pvt. Witold Osmianchuk from Bialystok stabbed him with his bayonet and smashed his head. The others also beat him until he was dead. Then they took off his boots, coat and money; how much I don't know.

Later on we moved on Zavadka Morochivska. There we began to do the same things which we had done in other villages, following the orders of Captain Gutowski. But suddenly we were attacked by the Banderovci, and firing began. Thirteen of our men were killed and eight wounded, and we lost our horses and wagons with ammunition.

The next day Colonel Pluto issued an order to the Second Battalion and the Third to burn Zavadka Morochivska, while the Third Battalion was dispatched as a reserve force, to the village of Mokre. Upon the order of Colonel Pluto, the Commanding Officer of the Third Battalion, Captain Kozyra, was put in charge of action in Zavadka Morochivska, despite the fact that his battalion was in Mokre. Captain Gutowski, our Battalion's commander, was at that time with the Third Battalion. The Fourth, Fifth and Sixth Companies were sent to the center of the village, where they burned houses and killed everyone who was found there. The Heavy Weapon Company took up a position outside the village so that no one could escape alive. I and my company were burning the center of the village and killing Ukrainians. Personally I stabbed to death a Ukrainian of about 40. I slit his stomach and later stabbed him a few more times. He was the only man I killed there. But there were some among us who were enjoying this butchery. They killed children, took out their eyes or cut women's breasts. Among such sadists were Sgt. Stanisław Kucko, 27, from my Company, Sgt. Michniewicz, 29, from the Fourth Company, and Corp. Romanowski from the Sixth Company. In the mass murder of the population in Zavadka Morochivska, besides me, the following officers took part: Lt. Kopys, 35, 2nd Lt.

Kisiel, 29 Warrant Officer Ostrowski, 40, Lt. Terlecki 24, 2nd Lt. Bogdanowicz. The next day, after burning the village and murdering the majority of the population, our Second Battalion received high praise from Colonel Pluto for a well-executed action."

(Signed) **Bronislaw Kuzma**, 2nd Lt.

4. OTHER ACTS OF TERROR BY THE SOVIET-LED POLISH ARMY

The mass murder of Ukrainians in Zavadka Morochivska was typical of others in villages destroyed and annihilated. In the beginning of 1946, the Soviet-controlled Polish army, known as WP (*Wojsko Polskie*) began to apply terroristic methods to force the Ukrainians to go east of the Curzon Line. With such slogans as "Death to Ukrainians," entire regiments of the Polish army, staffed with Soviet officers, raided the Ukrainian villages and towns, looting and plundering dwellings and killing all Ukrainians, whether men, women or children. Such action lasted through the entire year and was again intensified in the spring of 1947, when the Ukrainian resisters assassinated Gen. Karol Świerczewski, Polish Vice-Minister of Defense. An ardent Stalinist, he had taken part in the Spanish Civil War, and under the name of "General Walter" commanded a brigade against the Franco forces. When the Polish puppet state was organized, he was made responsible for the deportation of Ukrainians.

Here is a partial report concerning acts of terror committed by the Polish army against the Ukrainian population:

1) On March 27, 1946, a big force of the Polish army raided the villages of Kamianne, Kozhushne, Morochiv and Mokre. The village of Kamianne was completely razed and burned, while the inhabitants were maltreated and tortured.

2) On March 28, 1946, the same detachment of the Polish army raided the village of Vysochany, from which it took all the cattle.

3) On March 29, 1946, the following villages were raided: Karlykiv, Prybyshiv, Kulashne and Berezovytsi. In the first village the Poles killed 6 persons: Michael Zachar, 58; Dmytro Luchka, 44; Dmytro Syvy, 63; Ilko Haysan, 71; Andrew Haysan, 18; Paraska Levitsky, 50. In Prybyshiv the Poles set fire to both ends of the village and wounded a small boy. The village of Kulashne met the same fate. In the village of Berezovytsi the Poles burned all the dwellings except three and took all horses and cattle.

4) On March 30, 1946 the Polish army attacked the villages of Seredne

Velyke and Lukova. Some 130 dwellings were burned in Seredne Velyke while all inhabitants of Lukova were forcibly expelled to the Soviet Union.

IV. UKRAINIANS SENT TO EAST PRUSSIA AND OTHER PARTS OF FORMER GERMANY

1. SOVIET AND POLISH OFFICIAL FIGURES

Just how many Ukrainians were sent to Soviet Ukraine and how many of them were killed outright is a deeply guarded secret of the Soviet and Polish totalitarians. But only on May 7, 1947, TASS, official Soviet news agency, reported that the Polish-Ukrainian repatriation action had been terminated. It added that the repatriation of Ukrainians east of the Curzon Line and of Poles west of that Line had taken place in "an atmosphere of mutual agreement and accord."

On February 19, 1947, the Associated Press reported from Warsaw that the Polish government hoped that at least 5 to 6 million Poles would settle in the new (German) territories. Even, according to official Polish sources, during 1946 some 1,107,623 Poles were repatriated, and at least 1,653,627 Germans were expelled at the same time to the West. Actually, the number of expelled Germans was much higher. According to Vice-Premier Gomulka, the remaining Germans, numbering about 400,000, would be expelled in 1947. Up to February 19, 1947, 97,935 Ukrainians were sent to the Soviet Union in accordance with the Soviet-Polish pact.

2. UKRAINIANS GO TO EAST PRUSSIA

While there was no secrecy about the Poles forcibly handing over Ukrainians to the Soviet Union, it was not known that the Warsaw government was also sending Ukrainians to East Prussia, Silesia and Pomerania. The London *Times* reported on June 24, 1947 that many thousands of Ukrainians had already been settled in East Prussia, from where Germans had been expelled. According to the Potsdam Agreement, East Prussia was divided in two parts: the northern part, with the great commercial city of Koenigsberg (now Kaliningrad), annexed by Soviet Russia and settled with ethnic Russians; the southern part, given to Poland, and where the Ukrainians are being sent under constraint. According to well informed sources, to date over 15,000 Ukrainians have been brought to East Prussia, but actually their number might be much

higher. In Warsaw the official version of these deportations of Ukrainians is that they are implacable enemies of the Soviet Union and that they maintain close connections with the Ukrainian nationalists on the Soviet side, but above all, that they are supporting the Ukrainian underground which causes considerable trouble for both Poland and Soviet Russia.

3. DEPORTATIONS FROM THE REGIONS OF KHOLM AND PIDLIASIA

More detailed information about the forcible deportations of Ukrainians from the northern province of Kholm and Pidlisia arrived in the summer of 1947. The inhabitants of these regions are Orthodox Ukrainians who came under Polish rule after 1919.

The overall policy concerning Ukrainians is barbarous and inhuman. These people, especially Orthodox Ukrainians from the Kholm and Pidlisia regions, are given short notice to prepare for deportation. Although they are permitted to take their belongings, this is practically impossible since there are no means of transportation. When gathered at the "collecting points," the Soviet agents make thorough inspections to select men whom they think might be useful for their sinister purposes, such as intelligence work or as candidates to slave labor camps in Soviet Russia.

Significantly, despite the great tragedy that befell the Ukrainians west of the Curzon Line, the government of the so-called Ukrainian Soviet Socialist Republic in Kiev has kept a strict silence about these deportations! Yet in 1939, after the Hitler-Stalin pact, Soviet Russia invaded these territories as a self-appointed "protector of the Ukrainian and Belorussian peoples!"

V. LETTERS DESCRIBING LIVING CONDITIONS IN RED POLAND

(These letters were written by Ukrainians from Poland to their relatives in the United States. For obvious reasons, the names of the senders have been omitted. Letters appeared in Svoboda, the oldest American-Ukrainian daily in the United States, under dates of April 30, 1947 and June 24, 1947).

Letter No. 1 written from the village of Stefkova, Lisko District, Poland, to relatives in the State of Pennsylvania and dated March 5, 1947:

"The Poles expelled all the people from the village and sent them behind barbed-wire enclosures. Many escaped to the woods so that no one remains except Polish soldiers. Your brother lies dead beside his coffin. Undoubtedly you wonder why I was not expelled. It is because my wife was born in America and her American passport gave her adequate protection for some time. As for myself, I had to flee with the children, but was caught by the militiamen before reaching the woods. At the same time they arrested my wife and were already taking her to the railroad station, but she had shown the letter from the American Ambassador, and was released. I was being led to the execution place when my wife came to the village. I was beaten up and covered with blood, and she hardly recognized me. But she saw one of our children sobbing and following me, and began to implore the Polish soldiers to release me. When she produced the American passport, I was set free. . . . What we live through today is worse than in any period of Ukrainian history. Even during the Mongolian incursions, Ukraine never suffered so much as now. I understand why the Ukrainian people have to fight for the right to live on their ancestral land. Only, at present, our people lack support and strength. . . . Those who refuse to pray or profess to be Communists, should come for a few weeks at least to the Soviet Union. Then, we are sure, they would believe in God, and would consider communism the most dangerous disease of mankind. . . . The clippings, sent to me by you are widely read and passed from hand to hand as far as Kiev itself."

Sincerely,
M. . . .

Letter No. 2, written to a Ukrainian family in Michigan by its relatives from Poland on April 22, 1947. The letter is from Sokal District, near the Soviet-Polish frontier.

"I don't know whether you received my previous letters, because there are various reasons why you might not have. You write us and tell us: 'Hold on a better future is coming!' We surely are trying hard to hold, but every one of us asks: 'When is this better tomorrow coming?' I am writing this letter through the same channels as before."

. . . What will happen next, we shall see. Last year, as you probably know, they tried to "repatriate" us, but rather unsuccessfully. Today again they are starting the repatriation propaganda. It seems to be the policy to resettle all peasants from the East on former German lands in the West. Therefore, no one even wants to think of working, for nobody's future is safe. . . .

You asked me about our present frontier. It runs now from the town of Biala Podlaska south along the Bug River, by-passing the cities of Kholm, Hrubeshiv, to the town of Krystynopol, thence, along the Solokey River west to the town of Uhniv.

Don't think for a moment that our villages and cities are the way you left them. . . . Only names remain, the villages themselves have either completely disappeared or are so damaged that but a few houses remain standing. For instance, such villages as Belzeyiv and Madzarky were completely leveled. Other villages around us had somehow escaped total destruction and still have a few nests for a few families. Our village, which before the war had about 140 houses, now has only 70 left and these are giving shelter to some 360 people. Of these, 200 are Greek Catholics and the rest are Roman Catholic. According to official estimates, our village belongs to the most populated localities in the area. The other villages have still fewer families: Pykoschyna — 16 families; Sebechiv — 55; Verbizh — 16; Moshkiv — 16; Shmytkiv — 5; Savchyn — 30; Opilsko — 1; Boyanychi — 5; Zavyshychi — 23; Boratyn — 30; Cebiv — 5; Peremysliv — 44; Vyzhniv — 16; Mytsiv — 15; Dovzshniv, Zhniatyn and Lisky about 65 families each.

It is evident that such a number of people cannot take care of harvesting. The fields that once were like flowering gardens, are deserted and uncultivated. Such is the general view of the Polish-Ukrainian frontier zone. . . ."

Letter No. 3, written by a Ukrainian deported to East Prussia

(The letter was published in *America*, Ukrainian Catholic paper appearing in Philadelphia, on July 4, 1947):

"Dear brother and sister-in-law:

I received your letter in which you write that a package containing clothes has been sent to us. Upon receiving the letter we were all greatly relieved that we would be able to clothe

ourselves a little better. Not only we, the older folks, but our daughters and grandchildren were also glad that a package was coming from America.

But suddenly on June 8, 1947, Polish and Russian troops began looting and burning our village. All of us, young and old, men, women and children, were rounded up and herded outside the village. There they took all men between 18 and 50 and put them on special trucks and drove off. All those remaining were driven into the mill and were kept there like cattle for two days without bread or water. . . . Later on we were sent to the railroad station under strong armed escort and loaded into freight cars. Without giving us bread or water, they brought us to East Prussia, to a place about 40 km. from the Baltic Sea. Such is our fate, dear brother and sister-in-law. But all Ukrainians share the same lot. From our new address you will see what has met us in our old age. **They have separated us from our children, and husbands, from their wives and so on.** . . . We are almost 75 years old, yet we don't fail in spirit. We know hunger and privation, persecution and chicanery on the part of those barbarians who are telling us and the world all over that they came to "liberate" us! It is a big lie! Please tell all those in America who still defend the Bolsheviks to come and live with us. We are sure that within a month they would be completely cured of their admiration and enthusiasm. . . . Tell every American how the Soviets persecute the Ukrainian people!

Yours...."

(Signature)

Letter No. 44, written from the Pidlissia Region

"...Ukrainian Pidlissia has ceased to exist as such. All people from the Volodovschyna District were exiled to the West in the middle of June. The District of Bilsko is in the midst of deportation to the so-called "recovered territories," with the purpose of building a "new order" in Europe. To what part of former German lands our peasants will go, we do not know. Theoretically, they are allowed to take with them all their belongings, but this is hardly possible because of lack of transportation and the short notice given before deportation. Land, household goods are being confiscated by the communist

rzad (government) for the benefit of the Polish proletariat. . . . From what is known here, the Ukrainian deportees are being sent to colonize Silesia and Pomerania in such a manner as not to permit their settling together, but are scattered among Polish families. Furthermore, they cannot have their own schools or churches. Now we hear the same action is vigorously pursued in the entire region of Kholm."

E.P.

July 20, 1947.

Letter No. 5, written by a Ukrainian living now on the Curzon Line, Poland, and printed in *Svoboda*, February 26, 1948.

The hell which our Ukrainian people underwent on both sides of the Curzon Line is indescribable. First it was the forcible "repatriation" to what they called "our Soviet fatherland," and now it is "voluntary resettlement" in the German territories in East Prussia, Pomerania and Silesia. Actually our people did not want to go, but were forcibly expelled by the Polish lackeys of Stalin. In fact, the Ukrainians fought with the greatest stubbornness and determination against expulsion from their ancestral lands. . . . But their efforts were futile. . . . By organizing armed bands of civilians and sending them into Ukrainian villages, the Warsaw government has devised a very ignominious method to get rid of Ukrainians. What the Poles did there was worse than any crime committed in the times of the Mongolian invasions of Ukraine. By day and night they raided villages and towns, burned houses and buildings, arrested and beat people for refusing to leave their villages. Our Catholic priests and teachers were the first to fall victims to this unbounded Polish bestiality. . . . Even our Bishops Kocylovsky and Lakota did not escape the horrible fate meted out by the Polish militiamen. They have been arrested and forcibly deported east of the Curzon Line. The Ukrainian resistance, the UPA, fought these inhuman deportations but eventually the Poles brought up several army divisions and expelled great numbers of Ukrainians. Those who had somehow escaped from being sent to the Soviet Union had later been rounded up and deported to German lands in the West, but all able-bodied Ukrainians had resisted and fought with unprecedented courage. In this struggle Red Poland has lost its best military man, General Swierczewski, and several other high officers. In retaliation the Polish Communists have leveled

hundreds of Ukrainian villages — wherever they went, hundreds of corpses remained. . . . I am writing this letter at night for fear of being seen..."

Letter No. 6 describing deportations of Ukrainians by Poles from the Lemkivshchyna region.

This letter was printed in issue Number 7 of *Pravda*, a paper published by the immigrants from Carpatho-Ukraine in Philadelphia. The paper is favorable to Russia and her policies):

January 1, 1947

"Dear Aunt and Uncle:

I am writing this letter because I want to describe to you the deportations of Ukrainians. The Poles have issued an order: *Musimy wysiedlić wszystkich Ukraińców do jednego!* (We have to resettle every single Ukrainian!)

This is only a part of what has happened with the Ukrainians on the frontier between Poland and Western Ukraine, namely, the districts of Lubachów, Yaroslaw, Przemyśl, Sanok and others.

It began in November, 1945. Huge posters were distributed exhorting all Ukrainians to go voluntarily to the east. It became evident, however, that none of them would go there of his own free will. The Poles then devised a clever plan; they organized armed bands which began to raid the defenseless Ukrainian population and thus attempted to compel it to go to the Soviet Union.

In the village of Korytnyky near Przemyśl, the Poles murdered several villagers and threw their bodies in the San River. In another locality, Malkovychi, the same band murdered 70 people, and all their homes were looted. There were many such raids. The people were terrorized to such a degree that no one knew what to do or whom to ask for protection. There were those villages which organized impromptu defenses, and we had times worse than those during the Tartar invasions seven centuries ago. When the Poles approached at night, the bells would ring and the people would run for their lives. To their defense finally came the Ukrainian Insurgent Army, commonly called "banderivtsi." They not only were able to protect the villages, but also to destroy armed bands sent by the Polish government. But later on the Warsaw government sent many troops which raided villages, forcibly expelled and instantly killed those unwilling to go.

Then came the Soviet "repatriation" commissions which took all those who were rounded up by the Polish army. On many occasions our "boys from the woods" had armed encounters with the army, and regular warfare was going on for many months. The Polish army was even compelled to bring up artillery.

Dear Aunt and Uncle! **The war is not finished here! There is not a day or night without cannonade and firing! On the other side of the frontier the city of Sambor several times was in the hands of the Ukrainian Partisans! These partisans are fighting for the liberation of our country.** Thanks to them, today we are still alive.

The Polish "democratic army" wanted to destroy the Partisans at any cost, but to no avail. Again during the severe winter of 1946 (February 15) they attacked our village. We had time to flee from the house with the small children and went to our sister who was married to a Pole. But at 4:00 A.M. the Poles came after us. They surrounded the village with machine-guns and told people to get ready to go. Neither the crying of old women nor the pleading of the few men helped any.

Dear Aunt and Uncle! It is impossible to describe everything we went through. We watched from the attic how these people were taken away from the village. . . . We came back to our village after four weeks. We found nothing there but bare walls. Here a Ukrainian has no rights or importance. He is practically outside the law. Finally they arrested and deported our Bishops, and most of our priests were sent to Soviet Russia. The Ukrainian Greek Catholic Cathedral in Peremyshl (Przemysl) was transformed into a Polish church.

Dear Aunt and Uncle! We had survived three major fronts during the last war, yet it seemed much easier than to live now in "peace."

CONCLUSION

The practice of mass deportations of people who came under the totalitarian domination of Soviet Russia and her satellites — resembling, as they do, the deportations by the Nazis — is contrary not only to the Charter of the United Nations, but to the principles of humanity everywhere. The scale of this "resettlement" and the conditions under which it is conducted are without precedent in history. No one, seeing and

knowing its bestiality, can doubt that it is a crime against humanity for which history will exact a terrific retribution.

The present Polish government (for which the Polish people are not responsible), has perpetrated unspeakable horrors and crimes upon the defenseless Ukrainian population that found itself within the frontiers of the "new" Poland. Acting upon orders from Moscow, this government has expelled several million Germans from the region east of the Oder-Neisse Rivers. The plan was that that territory should be colonized by the Poles and thus made an integral part of a Soviet-inspired Polish state. But there are not enough Poles who could be successfully organized to administer these lands as they were administered in the past. So an evil plan, contrary to the principles of human rights, was engineered.

Those Ukrainians who, despite extreme pressure and shameful persecution combined with mass murder, refused to go to the despotic empire of Stalin, were thus sent to these German territories. Just how many thousands were so far expelled and settled on the former German lands is impossible to ascertain. Unconfirmed reports, based on numerous letters from those who were deported, as well as the accounts of refugees, indicate that the number may soon reach 100,000 people. One of the most dismaying aspects of these expulsions is the fact that during the course of their execution many thousands of human beings have simply disappeared.

These Ukrainians, it is recalled, had been living on the territories from which they were expelled for many centuries, and had not asked to be sent anywhere. Not part of any Axis alliance or partnership, the Ukrainians had unjustly suffered incredible punishment meted out by the Soviet quislings ruling Poland.

What fate befell these Ukrainians, who were so brutally ejected from their ancestral soil, is not hard to guess. Those who went across the Curzon Line have completely disappeared in the vast slave empire which is Soviet Russia today. No one writes any more from the Soviet paradise. Those deportees who were still strong and healthy were immediately sent to war industries now in full swing in Central Russia. Sick, incapacitated people were simply dumped in Soviet *kolkhozes* and forced to work under communist bosses.

Those who were forcibly deported to East Prussia, Pomerania and Silesia had been separated and mixed with the native Poles. Whether Catholic, or Orthodox, these Ukrainians are forbidden to have their own churches, still less their own Ukrainian schools. Even to speak their own native tongue has become a crime of huge proportions. The Ukrainians are now being told that their dissatisfaction with the totalitarian regimes of

Soviet Russia and Poland is being "artificially aroused by the American imperialists." Such classification is ominous in the countries behind the Iron Curtain.

What has happened to the Ukrainians in what is now Poland can easily happen tomorrow to any other people in the world, should they fall under the rule of Russia or her communist puppets.

Unlike many other victims of deportations, such as the Sudetens and Hungarians from Czechoslovakia, or the Germans from Polish-occupied territory who were deported to the West, the Ukrainians have been deported East. Therefore, fewer of them can be reached by our aid, even if such aid can be organized. But there are thousands of Ukrainians who either were deported to Nazi concentration camps or escaped from Soviet slavery. Many of those have been returned to Russia as Soviet citizens under the infamous Yalta Agreement.

But the thousands who remain outside of the Iron Curtain must be saved. If the IRO is to mean anything, and if the United Nations Charter on human rights is to be observed, these Ukrainians should be given full assistance and protection.

Today when our civilization crumbles before the dark force of the East, the hope of all mankind is directed to our country, not only for material assistance, but for spiritual guidance as well. America's leadership must actively oppose the forces that threaten the very foundation upon which the greatness of this nation was achieved: the freedom of man. When this freedom is curtailed anywhere for reasons of race, religion or nationality, our country and our civilization are in danger of destruction.

APPENDIX

The victims, whose massacred and mutilated bodies were photographed by the members of the Ukrainian underground include the following:

1. BILAS Catherine — shot through the back;
2. BILAS, Catherine — 60, was burned alive in her house;
3. BILAS, Eva — 30, bayonet stab in the back;
4. BILAS, Ivan — 46, shot in the back;
5. BILAS, Maria — 33, tongue cut off, right hand broken.
6. BILAS, Melania — 50, was stabbed and then put on a pile of wood and straw and burned alive;
7. BILAS, Sophia — 7, mutilated legs and stomach;
8. BILAS, Theodore — 65, bayoneted to death;
9. BONCHAK, Catherine — Benchak Osyp's wife, shot through the heart;
10. BONCHAK, Dmytre — 50 beaten to unconsciousness with rifle butts and burned alive;
11. BONCHAK, Ivan — Dmytre's brother, shot through the stomach and burned alive;
12. BONCHAK, Maria — shot through legs and hands;
13. BONCHAK, Osyp — shot through heart;
14. CYHANYK, Catherine — Vasyl's mother, skull broken shot in the neck;
15. CYHANYK, Ivan — bayoneted through the heart;
16. CYHANYK, Vasyl — wounded with a dum-dum bullet, died after three weeks;
17. DUDENCHAK, Anastasia — 40, shot through the heart;
18. DUDENCHAK, Osyp — 40, two bayonet stabs through the heart;
19. DOBRIANSKY, Mykola — wounded in the stomach, died after six hours;
20. HRYNIO, Ivan — shot in the neck;
21. IZDEBSKY, Catherine — six months old, throat cut with knife and shot through the head;

22. IZDEBSKY, Eva — shot through the back;
23. IZDEBSKY, Michael — shot through the heart;
24. IZDEBSKY, Peter — Michael's brother, shot through the head;
25. KERELEYZA, Anna — 16, Maria's daughter, head broken, a stab in the right leg over the knee;
26. KERELEYZA, Catherine — shot through the heart;
27. KERELEYZA, Maria — 41, born in the United States (an American citizen) was stabbed seven times; all her toes broken, right hand broken in three places; her left breast cut off; heap split in two;
28. KERELEYZA, Peter — Catherine's brother, shot through the heart;
29. KERELEYZA, Yaroslav — throat slit;
30. KLEMCHYK, Anna — throat slit and shot through the heart;
31. KLEMETCHYK, Dmytre — shot in the neck and finished with a bayonet;
32. KOZLYK, Anna — shot through the breasts;
33. KOZLYK, Catherine — head split open;
34. KOZLYK, Eva — shot through the breast;
35. MAKSYM, Anastasia — Maksym's daughter-in-law, left leg badly mutilated, right leg broken, three bayonet stabs in left breast and five in the right; gashed stomach, head split in two;
36. MAKSYM, Andrey — 50, burned alive;
37. MAKSYM, Anna — 1, gashed stomach;
38. MAKSYM, Catherine — 4, stabbed with a bayonet in the mouth; two stams in the right breast, gashed stomach;
39. MAKSYM, Stephen — 10, three bayonet stabs in the breast and a rifle shot in the neck;
40. NECHYSTY, Andrey — bayoneted;
41. NECHYSTY, Anna — 45, shot through the head;
42. NECHYSTY, Catherine — Anna's daughter, 20, wounded in the leg and burned alive;
43. NECHYSTY, Ivan — Andrey's brother, shot twice through the heart;
44. NECHYSTY, Magdalena — 17, wounded and burned alive;
45. NECHYSTY, Maria — 6, wounded and burned alive. (The tragedy of the Nechysty family was reported by the father, Michael Nechysty, who was wounded and left in his burning house. However, he was able to escape during the first raid, but was subsequently killed in another raid;

46. NECHYSTY, Michael — adult, wounds in both legs and hands, escaped alive;
47. NECHYSTY, Sophia — 8, wounded and burned alive;
48. NECHYSTY, Taras — 7, shot through the left shoulder with a dum-dum bullet;
49. TOMASH, Anna — Catherine's daughter, nose and tongue cut off, eyes gouged;
50. TOMASH, Catherine — both breasts cut off, five stabs in the stomach, mutilated legs. She lived one hour after the massacre and recognized the Polish civilians from the village of Niebieszczany, who took part in the criminal performance;
51. TOMASH, Maria — Catherine's daughter, nose and tongue cut off, eyes gouged;
52. TOMASH, Stephen — Catherine's son, nose and tongue cut off, eyes gouged;
53. ZHADORSKY, Nestor — shot through both legs.

И. Ф. Евсеев

ПОЛІТИЧНА СПІВПРАЦЯ;

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ДОГОВІР З 9 ВЕРЕСНЯ 1944 р. В СПРАВІ ЕВАКУАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ІЗ ПОЛЬЩІ І ПОЛЬСЬКИХ ГРОМАДЯН ІЗ УКРАЇНСЬКОЇ РСР*

ВІД РЕДАКЦІЇ: Видання державних академій наук, як правило, тішаються великою авторитетністю, бо вони є, так би мовити, сторожами державної правди. Така характеристика до Академії Наук Української РСР, на жаль, не відноситься, бо ця академія не репрезентує української держави (бо такої немає!), не репрезентує української державної правди, а тому її завданням й не є видавати авторитетні видання. Радше, публікації Академії Наук Української РСР (зокрема ця публікація Евсеева) являються пропагандивними засобами — старанням провести відповідну видуману лінію пояснення, вживаючи для того історичні факти.

Власне історичні факти, які в цій частині публікації Евсеева є використані, і до яких Москва мусіла признатися, а які відносяться до евакуації лемків з Польщі до СРСР, є надзвичайно важні, хоч тут вжиті лише для проведення пропагандивної лінії Москви. І, наскільки Москва тут признається до ганебного віддання Польщі історичних українських земель, як також і до вивозу українців до СРСР, настільки цей документ для історії України, і Лемківщини, є важним, і з цієї причини його тут для майбутніх історичних дослідів цієї проблеми в скороченні передруковується.

Известно, что после победы Великой Октябрьской социалистической революции... польская военщина при прямой поддержке англо-

*И. Ф. Евсеев, *Сотрудничество Украинской ССР и Польской Народной Республики (1944-1960 гг.)*, Издательство Академии Наук Украинской ССР, Киев, 1962. 107-132.

американских и французских империалистов аннексировала значительную часть западных исконно украинских земель. Пытаясь превратить захваченные территории во внутреннюю колонию, в аграрный придаток Польши, польская буржуазия установила на украинских землях режим национального гнета и жестокой эксплуатации.

По настоянию правительств РСФСР и УССР в Рижский договор была включена специальная статья, согласно которой русскому, украинскому и белорусскому населению в Польше должны были предоставляться все права для обеспечения их свободного развития¹. Наличие в договоре этой статьи создавало определенную международно-правовую базу для защиты интересов национальных меньшинств и в значительной степени должно было способствовать установлению добрососедских отношений между советскими республиками и Польшей...

Торжественное обещание польского правительства предоставить свободное развитие непольским национальностям оказалось обманом мировой общественности. Украинское население подвергалось насильственной полонизации, лишалось права на родной язык и национальную культуру. Если в 1921 г. на Волыни и Полесье насчитывалось 656 украинских школ, то в 1926 г. все они были закрыты². В результате украинцы многих районов были почти сплошь неграмотными.

Западная Украина искусственно удерживалась на низкой ступени развития хозяйства. Польские помещики и буржуазия, поощряемые правительством, проводили политику грабежа и разорения непольского населения, облакая его таким образом на нищету и голод. Многочисленное украинское, а равно русское, белорусское и литовское население было совершенно бесправным, непрестанно подвергалось всяческим унижениям и оскорблениям. Правящие реакционные круги буржуазно-помещичьей Польши сознательно разжигали национальную рознь, натравливали польский народ на трудящихся непольских национальностей...

В целях проведения колониальной политики польское буржуазное правительство специально поселило на западных украинских и белорусских землях реакционно настроенных поляков, в том числе около 40 тыс. осадников, т.е. людей, в большинстве своем специально предназначенных для насильственного осуществления политики польской буржуазии. Осадники, как правило, одновременно выполня-

ли охранные, полицейские, шпионские задания, направленные против украинского и другого непольского населения. Государство оказывало этой категории лиц большую денежную помощь, наделяло их землей за счет и без того мизерных земельных участков крестьян Западной Украины.

Естественно, украинские и белорусские рабочие и трудящиеся крестьянство не могли примириться с подневольным положением. С первых дней оккупации польской военщиной Западной Украины и Западной Белоруссии они вели упорную революционную борьбу против социального и национального гнета...

В сентябре 1939 г. гитлеровская Германия напала на Польшу. Используя свой перевес в военном отношении, растерянность польских правящих кругов, немецко-фашистские войска за короткое время оккупировали почти всю территорию Польши. Польское буржуазно-помещичье государство распалось, а его незадачливые руководители бежали за границу, оставив народ на произвол судьбы...

В силу того, что Западная Украина и Западная Белоруссия многие десятилетия находились под властью польских помещиков и капиталистов, на их территории, главным образом в городах, проживало значительное число поляков. В то же время большое количество украинцев и белорусов проживало на территории собственно Польши. В годы немецко-фашистской оккупации лучшие сыны польского, украинского и белорусского народов совместно вели героическую борьбу против гитлеровских поработителей.

После освобождения от фашистских оккупантов как украинцы, белорусы и литовцы, проживавшие в Польше, так и поляки, проживавшие на территории Западной Украины, Западной Белоруссии и Литвы, искали возможные пути для переселения на родину и объединения со своими единокровными братьями в рамках своих национальных государств...

В переселении на родину как украинцы, так и поляки видели конец позорной национальной вражды, которую разжигали немецко-фашистские оккупанты. Гитлеровцы использовали существовавшие в старой Польше национальные противоречия между украинцами и поляками в своих интересах, в целях закабаления тех и других.

"Должен сказать, — писал в своем дневнике палач польского народа Ганс Франк, — что в интересах немецкой политики нужно поддерживать напряженные отношения между поляками и украинцами. 4,5 или 5 миллионов украинцев, которые находятся в стране, являют-

ся чрезвычайно важным противовесом по отношению к полякам"¹...

Установление в Польше народно-демократической власти создало благоприятные условия для мирного разрешения такой важной межгосударственной проблемы, как вопрос о национальных меньшинствах, в одинаковой степени затрагивавшей интересы Украинской ССР и Польской Народной Республики. Учитывая наличие большого числа украинского населения в Польше и польских граждан — на Украине... Правительство Украинской ССР и Польский Комитет Национального Освобождения после соответствующих переговоров, проходивших в атмосфере дружественного взаимопонимания, 9 сентября 1944 г. в г. Люблине подписали Соглашение об эвакуации украинского населения с территории Польши и польских граждан — с территории УССР². Со стороны Украинской ССР соглашение подписал Председатель Совета Народных Комиссаров УССР товарищ Н.С. Хрушев...

В соответствии с соглашением право на эвакуацию из районов ПНР в Украинскую ССР предоставлялось всем лицам украинской, белорусской, русской и русинской* национальностей, а с территории Украины в ПНР — всем полякам и евреям, которые до 17 сентября 1939 г. имели польское гражданство. Соглашение предусматривало эвакуацию на строго добровольных началах. Для переселения необходимо было добровольное изъявление желания переселяемого, выраженное в письменной или устной форме, а также согласие на его прием со стороны правительства УССР или Польского Комитета Национального Освобождения.

Лицам, изъявившим желание эвакуироваться, предоставлялось право брать с собой членов семьи (жену, детей, родителей, внуков, воспитанников и других родственников) при условии, если они вели совместное хозяйство и дали согласие на эвакуацию. Дети, начиная с 14-летнего возраста имели право лично выразить свое согласие остаться на прежнем месте жительства или эвакуироваться.

Соглашение предусматривало различные льготы для эвакуированных. Украинскому населению, переселившемуся из ПНР в УССР, например, предоставлялось право по желанию поселяться в городах или сельской местности — колхозах, им предоставлялись участки земли для ведения единоличного хозяйства в размере не

*Русинами называли себя некоторые украинцы (преимущественно лемки), проживавшие в Польше.

меньше тех, которыми они пользовались до эвакуации, но не более 15 гектаров на одно хозяйство⁵.

Лица, эвакуировавшиеся с Украины на территорию ПНР, также наделялись землей в размерах, предусмотренных законом о земельной реформе в Польше⁶. Как на Украине, так и в Польше переселенные безземельные крестьяне обеспечивались землей на общих основаниях. Эвакуированным предоставлялось право перевозить с собой весь принадлежащий им скот и птицу, все орудия профессионального труда и, кроме того, еще до двух тонн прочего имущества на одну семью. Если переселенец в пункте выезда сдал урожай государству, он получал полное возмещение этого количества урожая в пункте нового поселения. *Неделю*

Те эвакуированные, которые в пункте отъезда оставляли засеянный участок, получали посевы в пунктах приезда. Стоимость оставленного после эвакуации движимого и недвижимого имущества возмещалась эвакуированным. Государство брало на себя покрытие всех расходов, связанных с эвакуацией. Идя навстречу польскому народу и учитывая вызванные войной трудности, которые испытывала Польша в железнодорожном и автомобильном транспорте, правительство Украинской ССР взяло на себя обязанности, связанные с переселением эвакуированных как с территории ПНР в Украинскую ССР, так и с территории УССР в ПНР.

С переселенных лиц государство соответствующей стороны списывало все числившиеся за ними недоимки по натуральным поставкам, денежным налогам и страховым платежам. Все переселенные хозяйства как на территории Украины, так и на территории Польши освобождались от всех государственных денежных налогов и страховых платежей сроком на два года со дня поселения на новом месте. Эвакуированным в местах нового поселения государство выдавало денежную ссуду в размере 5 тыс. руб. или злотых на одну семью на хозяйственное обзаведение и другие нужды с погашением этого пособия в течение пяти лет.

Все льготы и преимущества, которые были предоставлены переселенцам, показывают, что правительство Украинской ССР и Польский Комитет Национального Освобождения, решая вопрос об эвакуации украинского населения с территории Польши, а польских граждан — с территории Украины, с самого начала проявили исключительное внимание и заботу об их интересах и нуждах...

В Новоярычевском районе, Львовской области, например, на 15 декабря 1945 г. проживала 951 семья переселенцев из Польши...

Переселенцам, избравшим местом своего жительства город, сразу же предоставлялись квартиры и работа. В г. Львове, например, в

декабре 1945 г. 200 человек работали на предприятиях, многие — в лечебных учреждениях, клубах, театрах и торговых организациях⁷.

В целях скорейшего хозяйственного устройства переселенцев правительством Украины в начале 1946 г. было ассигновано 20 млн. руб., а в 1947 г. — 10 млн. руб. Нуждающимся семьям украинского населения, прибывшим из Польши в Украинскую ССР, устанавливалась безвозвратная денежная помощь в размере от 500 до 2000 руб. на семью.

Все хозяйства эвакуированных, избравших местом поселения восточные области Украины, освобождались в 1947 и 1948 гг. от обязательных поставок сельскохозяйственных продуктов государству, денежных налогов и платежей по обязательному окладному страхованию. Эти же льготы распространялись и на колхозы, организованные из переселенцев.

Придавая исключительно важное значение вопросу переселения украинского населения из Польши, а польских граждан — из УССР, а также их приему и хозяйственному устройству, правительства обеих стран учредили специальные межгосударственные органы — Главных уполномоченных и Главных представителей с соответствующим аппаратом, на которые было возложено практическое разрешение всех вопросов, связанных с эвакуацией. Местом пребывания Главного уполномоченного правительства Польской республики и Главного представителя УССР был установлен г. Луцк, а местом пребывания Главного уполномоченного правительства Украинской ССР и Главного представителя правительства Польской республики — г. Люблин. Кроме того, правительство УССР создало при Совете Министров специальное Управление по делам эвакуации и расселения переселенцев. Аналогичное управление было создано и в Польше.

Вся работа по подготовке населения к эвакуации и сам процесс переселения проводились в атмосфере полного взаимопонимания и согласия обеих сторон. Главный представитель правительства УССР и Главный уполномоченный польского правительства неоднократно издавали совместные директивы, направленные на улучшение организации эвакуации польского населения⁸.

Заместитель Главного уполномоченного правительства Польской республики в письме на имя Главного представителя правительства УССР, характеризуя отношения сторон, писал: "Работая вместе с Вами несколько месяцев над выполнением этого важного и, ввиду военной обстановки, трудного задания, должен заявить, что как с Вашей стороны, так и со стороны Ваших ближайших сотрудников... я встречался с полным пониманием как духа, так и содержания... соглашения"⁹.

Как украинские, так и польские центральные и местные органы власти с исключительной доброжелательностью оказывали всевозможную помощь Главным уполномоченным правительств и их представителям и принимали меры к тому, чтобы успешно претворить в жизнь соглашение о переселении. На территории Польши, например, представители Рад народных и руководители местных организаций ППР, ППС и СЛ совместно с работниками Главного уполномоченного правительства УССР часто выезжали в места проживания украинского населения, среди которого проводили широкую разъяснительную работу, популяризовали соглашение и условия эвакуации. В этих целях широко была использована польская печать, и в частности, газеты "Жечпосполита", "Газета Любельска" и другие, систематически помещавшие статьи по вопросам эвакуации, а также письма украинцев, переселившихся на Украину, об условиях их жизни на новых местах¹⁰.

Руководящие органы ППР и других демократических партий, а также руководители воеводств обращались со специальными воззваниями к украинскому населению, призывая его эвакуироваться на Родину¹¹.

Главный представитель правительства Польской республики по эвакуации в сентябре 1945 г. сообщал: "В повседневной нашей работе мы устраняем тысячи всевозможных неполадок. Должны также пресекать вражескую пропаганду, которую ведут украинские фашисты (речь идет об украинских буржуазных националистах. — И. Е.). Мы делаем это путем издания листовок на украинском языке, которые распространяем в большом количестве среди украинского населения. В этих изданиях подробно объясняются условия эвакуации"¹².

Совместными усилиями польских властей и представителей УССР при активной помощи местного украинского и польского населения была разоблачена и парализована антинародная деятельность украинских буржуазных националистов и польских реакционеров, пытавшихся помешать эвакуации украинского населения с территории Польши. Разгромленные Советской Армией в ходе освобождения Украины и Польши остатки украинских буржуазных националистов и польской реакции не сложили оружия, а ушли в подполье, организовали вооруженные банды и продолжали вести борьбу против своего народа. На территории Польши в районах, где проживало украинское население (Холмский, Грубешувский, Томашувский, Любачевский, Ярославский, Влодавский и ряд других повятов), равно как и на территории западных областей УССР, эта борьба значительно усилилась после заключения украинско-польского соглашения о взаимной эвакуации населения.

Как украинские буржуазные националисты, так и польские

реакционеры с самого начала враждебно отнеслись к мероприятиям правительства УССР и Польского Комитета Национального Освобождения. Первые усматривали в эвакуации украинского населения из Польши подрыв и ликвидацию их базы, где они, будучи изгнаны с Украины, воспользовавшись условиями военного времени, когда молодая Польская республика была всецело занята освобождением страны от фашистских захватчиков, успели свить свои контрреволюционные гнезда, откуда пытались вести борьбу как против советского народа, так и против демократической Польши.

Что же касается польских реакционеров, то они, исходя из пагубной для польского народа шовинистической политики, которую проповедовало польское лондонское "правительство", преследовали чисто империалистические, захватнические цели. Польские реакционеры полагали, что им при помощи англо-американских империалистов удастся вновь захватить западные земли Украины. Выезд польского населения с территории Украинской ССР расстраивал их планы вовлечения поляков в бандитские организации для борьбы против Советской власти¹³.

В этих антисоветских и антипольских действиях особо проявила себя реакционная часть Армии крайовой, действовавшая в подполье. Так, некий Герман на судебном процессе по делу об организаторах, руководителях и участниках польского подполья в тылу Советской Армии показал: "В декабре 1944 г. комендант Дрогобыча, по кличке "Югас", доложил мне, что деятельность делегатуры польского временного правительства в Дрогобыче, которая производит регистрацию поляков на выезд в Польшу, является опасной для интересов АК. Мы согласились, что нужно совершить нападение на здание делегатуры, похитить регистрационные и другие материалы, уничтожить списки поляков, записавшихся на выезд в Польшу, тем более, что под влиянием агитации АК несколько записавшихся заявили о своем желании остаться на территории Дрогобыча"¹⁴.

Характерным является то обстоятельство, что банды украинских буржуазных националистов и польских реакционеров до подписания украинско-польского соглашения о взаимной эвакуации населения и в начале его осуществления проводили свою враждебную деятельность обособленно. Более того, они даже вели борьбу между собой. Однако, начиная, примерно, с конца первой половины 1945 г., эти банды, несмотря на существовавшую между ними вражду и различие в целях, пошли на сговор и стали совместно выступать против эвакуации¹⁵.

Тот же Герман на процессе показал, что Армия крайова размножалась и распространяла листовки, изготовленные украинскими буржуазными националистами. "Кроме того, мы сами выпускали листовки в духе УПА (Украинская повстанческая армия), где

призывали к борьбе против Советского Союза, к уничтожению руководителей партии и Советского Правительства”¹⁶.

Главарь АК в своих обращениях к бандам украинских буржуазных националистов писали: “Мы не будем разбираться сегодня в том, кто стал виновником того, что мы находимся во враждебных лагерях... Несомненно, в прошлом были ошибки как в нашей внешней политике, так и в ваших ошибочных подсчетах сил... Сегодня это надо забыть... Перед лицом важного исторического момента настало время зачеркнуть ошибки прошлого. Не нужно руководствоваться чувствами, давайте выбросим из наших сердец взаимную горечь, которая накопилась за годы войны, давайте разумно посмотрим в глаза действительности. Перед лицом врага, которого мы в одинаковой степени ненавидим, скажем себе, что наша дорога должна быть совместной, что мы сильны своим единством, можем бить врага, а взаимная борьба нас уничтожает... Мы призываем вас объединить и сосредоточить наши с вашими в совместной борьбе...”¹⁷.

Украинские буржуазные националисты охотно пошли на сговор с бандами АК. Они изготовляли на польском языке и распространяли листовки, в которых призывали польских солдат, офицеров и гражданское население выступать совместно с бандами УПА против эвакуации украинского населения с Польши в УССР¹⁸.

Задержанный 17 апреля 1946 г. активный участник банды УПА Котарно в своих показаниях заявил, что в результате налета банды на станцию Вербковице, совершенного 6 апреля 1946 г., была обезоружена польская охрана, ограблены переселенцы и силой похищен референт аппарата Главного уполномоченного правительства УССР. Этот налет был совершен по договоренности с руководством банды АК¹⁹...

(У)... же 1 ноября 1944 г., г. е. через две недели после начала эвакуации, на Украину была отправлена первая группа переселенцев в количестве около 300 человек, а на 1 марта 1945 г. было переселено 21 686 семей, или 81 323 человека²⁰.

(С)...ам процесс эвакуации украинского населения из Польши, который за первые пять месяцев характеризовался следующими данными приведенными в табл. 1.

Из таблицы видно, что эвакуация проходила с нарастающим темпом. В результате этого за период с 15 октября 1944 г. по август 1946 г. с территории Польской республики в Украинскую ССР было эвакуировано 122 622 семей, или 482 880 человек²¹. В то же самое время с территории Украинской ССР было переселено в Польшу 283 499 семей, или 810 415 польских граждан²².

Итоги эвакуации населения из Польши в УССР по отдельным

Таблица 1*

Дата	Эвакуировалось из Польши в УССР	
	Количество семей	Количество человек
На 15 ноября 1944 г.	974	3 505
" 1 декабря 1944 г.	3 378	12 951
" 1 января 1945 г.	10 497	39 864
1 февраля 1945 г.	16 975	63 403
" 1 марта 1945 г.	21 686	81 323

повятам за все время действия украинско-польского соглашения от 9 сентября 1944 г. представлены в таблице 2.

Результаты эвакуации польских граждан из Украинской ССР в Польскую Народную Республику по отдельным областям представлены в таблице 3.

Из общего числа добровольно подавших заявления о желании эвакуироваться на родину в последующее время по разным причинам отказались от эвакуации 21 890 семей, или 57 861 польских граждан.

Из приведенных в таблицах данных видно, что преимущественное большинство украинского населения, проживавшего в отдельных районах Польской Народной Республики, равно как и польских граждан, проживавших в западных областях Украинской ССР, воспользовались правом на переселение, предоставленным соглашением, и выехали на родину. Эвакуация проводилась на сугубо добровольных началах.

Из общего числа семей, подлежавших переселению из Польши в Украинскую ССР, 123 156 семей, в которых насчитывалось 485 764 человека, письменно или устно заявили о своем желании эвакуироваться. Такое же явление мы наблюдаем и в вопросе эвакуации польских граждан из Украины в Польшу. Из учтенного количества польских граждан 305 389 семей, или 868 276 человек, добровольно, письменно или устно заявили о желании переселиться на родину.

Таким образом, в результате осуществления украинско-польского соглашения от 9 сентября 1944 г. было удовлетворено законное желание около 1300 тыс. украинцев и поляков выехать на родину и

* Таблица составлена по материалам — Архив Главного управления. д. Отчет Главного уполномоченного ..., л. 22.

Таблица 2*

Повяты, из кото- рых проводилась эвакуация	Учтенное население, подлежащее эвакуации		Подано заявлений **		Число эвакуированных		% эвакуи- рованных к числу учтенного населения
	Колич. семей	Колич. человек	Колич. семей	Колич. человек	Колич. семей	Колич. человек	
Белгородский . . .	4819	18 034	4678	17 954	4277	16 523	91,6
Владиславский . . .	7617	26 800	7296	25 030	7296	25 030	93,4
Горлицкий . . .	3987	17 316	3670	16 269	3620	15 058	86,9
Грубешувский . . .	18 984	69 937	18 653	68 658	18 653	68 658	98,2
Замостувский . . .	1648	5845	1543	5480	1543	5480	93,7
Красноставский . . .	1072	3515	953	2932	874	2707	77,0
Лисовский . . .	8988	39 772	8764	39 505	8764	39 505	99,3
Любачувский . . .	10 191	44 042	9951	43 172	9951	43 172	98,0
Любартувский . . .	227	811	227	811	227	811	100,0
Ново-Соичевский . . .	4749	22 564	4554	20 093	4554	20 093	89,0
Пшемисльский . . .	16 702	65 495	16 494	64 831	16 494	64 831	98,2
Радзиславский . . .	83	274	83	274	83	274	100,0
Саноцкий . . .	15 047	63 197	14 630	60 870	14 630	60 878	96,3
Томашувский . . .	11 139	40 904	11 097	40 742	11 097	40 742	99,6
Хелмский . . .	9304	34 462	8965	33 195	8965	33 195	96,3
Ярославский . . .	9458	37 038	9292	36 666	9292	36 666	99,0
Яновский . . .	1934	7676	1784	7287	1780	7270	94,7
Другие повяты . . .	—	—	352	1214	522	1987	—
Всего . . .	125 949	497 682	122 986	484 983	122 622	482 880	97,0

* Таблица составлена по материалам — Архив Главного управления, д. 26.
д. Отчет Главного уполномоченного..., л. 26.

** Речь идет только о письменных заявлениях. Всего же письменных и устных заявлений о желании эвакуироваться было полу-
чено от 123 156 хозяйств, в которых насчитывалось 485 764 человека. Из этого числа не эвакуировано по разным причинам 2884
человека (см. Архив Главного управления, д. 8, л. 27).

совместно со своими народами в границах единых национальных государств строить новую, свободную жизнь.

"Правительство Украинской ССР и Правительство Польской Республики. — говорится в совместном коммюнике, — с удовлетворением заявляют, что эвакуация украинского населения из Польши в УССР и польских граждан из УССР в Польшу, проводимая на основании договора от 9 сентября 1944 г. о взаимной эвакуации польских граждан из Украинской ССР и украинского населения из Польши, закончена в атмосфере взаимного понимания.

Таблица 3*

Области, из которых проводилась эвакуация	Учтенные польские граждане, подлежащие эвакуации		Подано заявлений		Число эвакуирован- ных		% эвакуированных к числу учтенного населения
	Колич. семей	Колич. человек	Колич. семей	Колич. человек	Колич. семей	Колич. человек	
Волынская	22 152	68 110	22 094	67 985	20 952	64 946	95,2
Дрогобыч- ская . . .	46 900	132 744	45 163	126 890	40 129	112 504	86,2
Львовская	102 340	259 963	100 992	256 070	94 393	239 740	92,2
Ровенская	24 457	74 733	24 457	74 733	22 635	69 923	93,5
Станислав- ская . . .	31 305	90 688	30 656	88 640	28 370	83 060	91,5
Тернополь- ская . . .	80 104	246 173	78 560	241 939	74 027	229 669	93,2
Черно- вицкая . . .	3 731	12 891	3 467	12 019	2 993	10 573	82,0
Всего . . .	310 989	885 302	305 389	868 276	283 499	810 415	91,6

В результате двухлетней совместной работы по реализации договора польские граждане, проживавшие в УССР, и украинское население, прожившее в Польше, получили возможность возвратиться на Родину" ²³.

Изменения, произошедшие в правовом положении переселенцев, т. е. выход украинцев из польского гражданства и приобретение ими

* Таблица составлена по материалам — Архив Главного управления, д. 11.
Отчет Главного представителя..., л. 11.

гражданства СССР, равно как и выход поляков из советского гражданства и принятие ими польского гражданства, не ущемляли интересов переселенцев.

С победой народно-демократического строя Польша навсегда перестала быть государством-угнетателем. Как и трудящиеся нашей страны, все граждане Польской Народной Республики, независимо от национальности и расы, обеспечиваются широкими и равными правами на самое активное участие в общественно-политической, хозяйственной и культурной жизни страны²⁴. Эти права реально гарантируются общественным и государственным строем СССР и Польской Народной Республики.

Примером правильного решения национального вопроса в Народной Польше может служить положение той части украинцев, которые по тем или иным причинам не воспользовались в свое время правом на переселение и остались проживать в Польской Народной Республике. Несмотря на то, что в настоящее время украинцев в Польше не так много и живут они, преимущественно, некомпактными группами, народное государство предоставляет им возможности для всестороннего развития. Украинцы имеют свою организацию — Украинское общественно-культурное общество, которое располагает своим печатным органом — еженедельной газетой "Наше слово", издающейся в Варшаве на украинском языке. Работают воеводские правления общества в Кошалине, Ольштыне, Вроцлаве, Зеленой Горе, Щецине, Гданьске и Люблине, а также уездные правления — во всех тех уездах, где проживает украинское население.

Основная задача общества, как это сказано в его уставе, состоит в том, чтобы своей повседневной работой на основе интернациональных принципов еще теснее сплотить украинское население с польским народом и тем самым обеспечить их широкое участие в социалистическом строительстве в Польше, популяризировать традиции совместной борьбы трудящихся Украины и Польши, пропагандировать достижения СССР, в частности Советской Украины, укреплять братскую дружбу и сотрудничество украинских и польских трудящихся, знакомить украинское население с прогрессивной культурой польского народа и, наоборот, польское население — с прогрессивной украинской культурой, распространять украинскую советскую культуру, сохранять украинский фольклор, заботиться о памятниках украинской культуры, оказывать помощь украинским школам, курсам по изучению украинского языка, библиотекам,

кружкам художественной самодеятельности украинского населения в их работе²⁵.

В тех местностях, где украинцы живут хотя бы небольшими компактными группами, работают курсы по изучению украинского языка и украинские школы. Кроме того, в 1957/58 учебном году почти в 190 польских школах украинский язык изучали 3000 детей украинцев²⁶. Организованы украинские библиотеки, клубы, избы-читальни, работают кружки художественной самодеятельности.

В целях подготовки кадров преподавателей украинского языка и литературы при Варшавском университете еще в 1953 г. была создана кафедра украинской филологии. Первое время наряду с польскими преподавателями на этой кафедре работали также квалифицированные специалисты украинского языка и литературы, приехавшие с Украины по приглашению Министерства высшего образования ПНР. В Щецине при двухгодичном лицее открыто отделение украинской филологии, работает украинский педагогический лицей в Бартошицах и т. п.

Что касается польского населения, проживающего в Советском Союзе, то оно пользуется всеми правами, предоставленными Конституцией СССР. Советское правительство неизменно шло навстречу той части граждан польской национальности, которые добровольно изъявили желание выехать в Польшу. Так, в соответствии с соглашением, заключенным 6 июля 1945 г. между Советским правительством и Временным правительством национального единства Польской республики о праве на выход из советского гражданства лиц польской национальности, проживающих в СССР, и об их эвакуации в Польшу, и о праве на выход из польского гражданства лиц русской, украинской, белорусской и литовской национальностей, проживающих на территории Польши, лишь из Украинской ССР было эвакуировано лиц польской национальности более 30 тыс. человек²⁷.

Соглашение, заключенное 25 марта 1957 г. между правительством СССР и правительством ПНР²⁸, предусматривало дальнейшую репатриацию оставшихся лиц польской национальности, проживающих в Советском Союзе, которые 17 сентября 1939 г. состояли в польском гражданстве и в свое время не воспользовались предоставленным им правом выехать на родину. Советское правительство в каждом случае оказывало этой категории лиц

всестороннее содействие и предоставляло ряд льгот, что облегчило их переезд из СССР в Польшу.

Каково же политическое и практическое значение украинско-польского соглашения о взаимной эвакуации национальных меньшинств от 9 сентября 1944 г.? Во-первых, это соглашение явилось не известным ранее в истории международных отношений актом, который в интересах обоих народов — польского и украинского — самым справедливым образом разрешил вопрос о национальных меньшинствах.

Во-вторых, украинско-польское соглашение показало, что на польской земле, освобожденной Советской Армией совместно с Войском Польским от Фашистских захватчиков, на развалинах старого, эксплуататорского общества родилась власть трудящихся во главе с рабочим классом, выражающая интересы всего польского народа. Оно свидетельствовало о том, что Польша перестала быть государством, угнетающим другие народы...

Так же справедливо был решен вопрос и об эвакуации белорусского населения с территории Польши и польских граждан — с территории Белорусской и Литовской Советских республик, осуществленной в тот же период в соответствии с аналогичными упоминавшимися выше двухсторонними соглашениями.

Осуществление этого большой важности межгосударственного мероприятия явилось, таким образом, важным шагом на пути дальнейшего развития и укрепления между ССР и Польшей, в частности, между украинским и польским народами братской дружбы и товарищеского содружества, отношений нового типа, которые могут существовать лишь между теми странами, где у власти стоят трудящиеся массы во главе с рабочим классом.

В третьих, это соглашение, как и аналогичные соглашения между Белорусской ССР и Польшей, между Литовской ССР и Польшей, практически подготовило реальные условия для установления между Советским Союзом и народной Польшей незыблемой, справедливой государственной границы вечной дружбы и братства.

Таким образом, украинско-польское соглашение от 9 сентября 1944 г., разрешившее самым справедливым путем коренной вопрос жизни многих сотен тысяч украинцев и поляков...

ПРИМІТКИ

1. Документы внешней политики СССР", т. III, М., 1959, стр. 626-627.

2 Ignacy Blum. Z dziejów Wojska Polskiego w latach 1945-1948. Warszawa, 1960, стр. 87-88.

3 Stanisław Piotrowski. "Dziennik Hansa Franka," Warszawa, 1957, стр. 145.

4 9 сентября 1944 г. также было подписано соглашение между правительством Белорусской ССР и ПКНО об эвакуации белорусского населения с территории Польши и польских граждан — с территории БССР, а 22 сентября 1944 г. — соглашение между правительством Литовской ССР и ПКНО об эвакуации литовского населения с территории Польши и польских граждан — с территории Литовской ССР (см. "Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны", т. II, М., 1946, стр. 202-204, 230-232).

5 "Инструкция об осуществлении Соглашения между правительством УССР и ПКНО об эвакуации украинского населения с территории Польши и польских граждан с территории УССР", К., 1944, стр. 3.

6 Archiwum m. Łodzi i województwa łódzkiego, ф. 394, д. 28.

7 Газ. "Правда Украины" от 19 декабря 1945 г.

8 Archiwum m. Łodzi i województwa łódzkiego, ф. 397, д. 29.

9 Там же, ф. 394, д. 1.

10 Архив Главного управления, д. Отчет Главного представителя Правительства УССР при Главном уполномоченном Правительства Польши по эвакуации польских граждан из Украинской ССР, л. 60; "Gazeta Lubelska" за 1945 г. (№№ 104, 137, 210), за 1946 г. (№№ 6, 17, 24, 99, 116 и др.); газ. "Rzeczpospolita" за 1944 г. (№№ 41, 74, 88), за 1945 г. (№№ 28, 258, 270, 294), за 1946 г. (№№ 16, 132, 155).

11 Архив Главного управления, д. Отчет Уполномоченного по Горлицкому повяту, л. 19.

12 "Gazeta Lubelska" от 18 сентября 1945 г.

13 "Судебный отчет по делу об организаторах, руководителях и участниках польского подполья в тылу Красной Армии на территории Польши, Литвы и западных районов Белоруссии и Украины. Стенографический отчет" (далее — "Судебный отчет"), М., 1945, стр. 82.

14 "Судебный отчет", стр. 79.

15 Архив Главного управления, д. Отчет Главного уполномоченного..., л. 40.

16 "Судебный отчет", стр. 81.

17 Цит.: "Gazeta Lubelska" от 3 июня 1945 г.

18 Архив Главного управления, д. Отчет Главного уполномоченного..., л. 15.

19 Archiwum m. Łodzi i województwa łódzkiego, ф. 397, д. 39; Архив Главного управления, д. Отчет Главного уполномоченного..., д. 7.

20 Архив Главного управления, д. Отчет Главного уполномоченного..., л. 22.

21 Архив Главного управления, д. Отчет Главного уполномоченного..., л. 26.

22 Архив Главного управления, д. Отчет Главного представителя..., л. 11. По польским источникам, из УССР в Польшу было эвакуировано 811 396 польских граждан (см. "Материалы общественно-административного департамента Министерства внутренних дел ПНР", д. Repatriacja (USRR, BSRR i LSRR).

23 "Внешняя политика Советского Союза, 1947 г.", ч. I, М., 1952, стр. 383.

24 "Конституции зарубежных социалистических государств", М., 1956, стр. 278.

25 "Статут Украинского 'господыбно-культурного товариства", Варшава, 1956, стр. 15.

26 Матеріали Главного правления Украинского общественно-культурного общества, д. "Шкільництво за 1957-1958 гг."

27 Архив Главного управления д. 6 за 1946 г., ч. I, л. 21.

28 Газ "Известия" от 26 марта 1957 г.

Анджей Квілецькі

ФРАГМЕНТИ НАЙНОВІШОЇ ІСТОРІЇ ЛЕМКІВ...*

ВІД РЕДАКЦІЇ: Стаття Анджея Квілецького — надзвичайно тенденційна, якої можна сподіватися тільки в комуністичній системі, як продукт державного виробу підтягнений під офіційну лінію партії. В цій статті автор старається зменшити вагу лемківської проблематики в Польщі. Перш за все, він береться за зменшення розміру території Лемківщини, обмежуючи її на сході до сточища Ослави, як також виключаючи (за Р. Райнфусом) з обсягу Лемківщини такі лемківські поселення-острови по-серед польського населення як Шляхтова, Яворки, Біла і Чорна Вола в новотарському повіті. Цей "вчений" скочується в цій статті до такого абсурду, що твердить, що в міжвоєнному часі. Лемківщину замешкувало лише понад 100.000 лемків. Твердить він це навіть тоді, коли Евсеев, інший комуністичний "науковець", в його статті надрукованій в цьому числі *Анналів*, подає, що всіх лемків виваковано з Лемківщини до СРСР було понад 104,586. Якщо це останнє число наближене до правди, то Польщі повинно було забракнути лемків вже по вивозі їх до УРСР на вивіз на польські північні і західні землі, не кажучи вже нічого про те, де подіти тих лемків, які досі залишилися на Лемківщині, або тих багатьох, яких воєнна хуртовина вигнала в світ, поза границі своєї батьківщини.

Здається, що старанням Квілецького в його статті є доказати, що історично кажучи, лемки це лише витвір перемішання різних народів, а не корінноукраїнський наріз з певною культурно-побутовою домішкою перебраною від своїх сусідів, але перетопленою в українському лемківському казані свого суспільно-культурного життя. Квілецькі наприклад стверджує, що "Лемки... це потомки давніх "волоських" пастухів, як також до деякої міри інших поглинутих етнічних груп". Якщо воно так з північними лемками, то повстає питання на яке польська "наука" мусить дати відповідь: Звідки взялися лемки на південь від Карпат в Чехословацькій державі? До речі, чехословаки настільки зцивілізовані, що не заслоняють собі очей видуманими нісенітницями від реальності — існування українських лемків в політичних границях їх держави, а приймають її за факт, і з ним числяться, за що заслуговують собі на певну дозу респекту.

*A. Kwilecki. "Rocznik Sadecki." №. 8, 1967, 247-290.

А, коли вже говорити про дійсність, то "в супереч великої тенденційності цієї статті, щоб зменшити вагу лемківського питання і таким чином пропорційно зменшити польську відповідальність перед історією за ганебний вчинок польського уряду супроти лемківського, як також і всього українського населення в Польщі в роках 1947-1948, то навіть Квілецькі в цій статті її існування мусить признати, і головню з цієї причини передруковуємо тут його працю в скороченню. Для історії цей факт є дуже важним, що навіть апологетик Людової Польщі не може лемкам його заперечити, чи їм його зовсім відібрати. Квілецькі наприклад мусить в цій статті признати, що "Лемки мали виразне почуття окремішності" від поляків, що протягом сто літ границя між польським і українським елементами на Лемківщині не піддавалася жодним змінам, населення не вимішувалося, а мішані подружжя були рідкістю. Не меншою причиною включення цього матеріалу до *Анналів* є і те, що, щоб виробити собі повний образ лемківської проблематики в Польщі, є koniecznym мати під рукою польські матеріали, які відзеркалюють погляди польських чинників стосовно цієї справи. З такими матеріалами мусимо запізнаватися без огляду на те, чи висловлені погляди в них нам подобаються, чи ні. Зокрема видається нам досить важним матеріал де Квілецькі обговорює процес евакуації українців з Польщі до Української РСР в роках 1945-1946, та виселення їх на північні й західні польські землі в 1947 р. і їх рееміграція з тих теренів, 1956-1958 рр.

Під час евакуації українців з Польщі, як пише Квілецькі, в цій акції брав участь не лише Генеральний Уповноважений Уряду до Справ Репатріації і Державний Уряд Репатріаційний, але і староства, волосні уряди, міліція, і військо, а навіть політичні партії, бо український нарід не хотів дати себе примусово евакуювати. З опису цього автора виходить, що українські комісії (шоб, видно, вивонити певну норму) провадили дуже інтенсивною пропагандою в справі евакуації, а польська державна влада йшла за ними і примушувала українське населення покидати свою прадідівську землю, бо так полякам, як і совєтикам йшлося про те, щоб якнайбільше українців звідти вигнати.

Квілецькі признає, що найтяжче проходила евакуація на Лемківщині, бо лемки не хотіли покидати своїх земель, про що свідчить, існування лемківських партизанських загонів, які обороняли своїх братів-лемків від примусового їх вивозу радянським і польським урядами, які то уряди в місяцях серпні і вересні 1945 р. застосували відкритий супроти них фізичний примус.

Один рік після примусової евакуації українців з Польщі до СРСР, польський уряд вигнав лемків, як і інших українців, з їх землі на північні і західні польські території, насильно при допомозі війська. Ту акцію вважано за воєнновійськову операцію, із її всіма притаманними наслідками. На українців в Польщі, в воєводствах люблінським, рясівським і краківським, так би мовити, проголошено "відкритий сезон". Виселення застосовано до цілого населення Лемківщини, навіть і до тих, які останніми роками вірно служили Людовій Польщі, так довго, як вони себе відкрито вважали українцями.

На північних і західних польських землях виселених лемків, так як і в Радянському Союзі, розпорешено так в розумінні географічному, як і

соціальному. Протягом довгих літ лемківське населення, як признає сам Квілецькі, на вигнанні знаходилося в надзвичайно тяжких обставинах. Воно тужило за своїми землями і бажало до них кожночасно повернутися. Про це свідчить хоч би та обставина, що помимо цього, що польський уряд поруйнував села з церквами і школами, поконфіскував майно виселених лемків і порозділював землі поміж польських осадників, яких уряд на Лемківщину спроваджував і спонзорував, все одно, при кожній нагоді, а зокрема в 1956-1958 роках, українське населення старалося повернути назад на свої землі. І, цікаво, що чим більше припливало сюди колишнього населення цих земель, тим більше поляків звідси вибиралося, не лише тому, що між українцями і поляками витворювався конфлікт, але надіємося, що і тому, що навіть і деякі поляки відчували, що живуть вони на кривді українського народу, якому Польща заподіяла варварську шкоду, в часах коли цивілізований світ зорганізував Організацію Об'єднаних Націй, шоб одиницям і народам помагати зруйноване життя війною відбудовувати, промошувати взаємну пошану між народами, та респект до одиниці, — її родинного, національного і культурного життя. Натомість Польща, яка має право хвалитися перед світом поважними досягненнями так в культурній творчості як і в ділянці науки, повелася в повоєнні часи супроти українського населення по-варварськи, бо не лише відкрила концентраційні табори явужнів, але дальше наслідуючи своїх німецьких сусідів, під багнетами жандармів і війська загнала українське безборонне населення в "асиміляційні печі" на північні і західні території, які Польща відзискала від німців, шоб назавжди розв'язати українське питання в Польщі. Така "розв'язка" в модерних часах називається геноцидом, що напевно не спричиниться щасливому сусідству Польщі із п'ятдесяти мільйоновою нацією українців в майбутньому. Одначе, нам видається, що ше не є за пізно для польської нації старатися, шоб чимось цій ситуації зарадити.

Andrzej KWILECKI

FRAGMENTY NAJNOWSZEJ HISTORII ŁEMKÓW

(ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM ŁEMKÓW ŚĄDECKICH)

Łemkowie stanowią grupę ludności wielokrotnie opisywaną w literaturze. Bibliografia prac poświęconych Łemkom wykazuje znaczną ilość pozycji z różnych dziedzin nauki: etnografii, historii, geografii, językoznawstwa, antropologii. Są to publikacje napisane w językach: polskim i ukraińskim. Zdecydowana przewaga tych prac dotyczy Łemkowszczyzny w okresie do drugiej wojny światowej. W ostatnich latach zaczynają pojawiać się również opracowania nowszych zagadnień. Z inicjatywy regionalnych badaczy rzeszowskich ukazują się publikacje poświęcone dziejom Łemków w czasie okupacji hitlerowskiej.² Specjalne badania nad problemami osadnictwa Łemków na Ziemiach Zachodnich podjęto w Instytucie Zachodnim w Poznaniu.³

Wybitny badacz Łemkowszczyzny międzywojennej prof. R. Reinfuss wrócił obecnie do tematyki kultury ludowej Łemków;⁴ to zagadnienie zainteresowało także nowych badaczy.⁵ Artykuł niniejszy daje zarys dziejów społecznych grupy Łemków w ostatnich kilku dziesiątkach lat. Próbuje odpowiedzieć na pytanie, jakie wydarzenia doprowadziły do aktualnego stanu osadnictwa tej ludności. Podstawą są w części materiały publikowane, w części źródła archiwalne i własne materiały autora.

Łemkowie i Łemkowszczyzna

Łemkowie, górale ruscy, mieszkali do niedawna wyłącznie na obszarze Karpat środkowych. Siedziby ich znajdowały się po stronie polskiej (w Beskidzie Środnim i części Beskidu Zachodniego) i na terenie Słowacji. Łemkowie słowaccy mieszkają do dzisiaj zasadniczo na starym miejscu, natomiast Łemkowie polscy znaleźli się, w wyniku powojennych ruchów migracyjnych, w różnych miejscach: w Związku Radzieckim, na polskich Ziemiach Zachodnich i w zupełnie znikomej liczbie na dawnym górskim terytorium.

Nazwa: Łemkowie, Łemko, Łemkowszczyzna, wywodzi się od wyrazu "lem" — "lem" (tylko) używanego przez grupę ludności,⁶ a nieznanego w innych gwarach ruskich. Nie posiada ona starej tradycji, pochodzi przypuszczalnie z pierwszej połowy XIX w. W każdym razie dopiero w tym okresie spotykamy ją w literaturze.⁷ Jeżeli chodzi o genezę nazwy, R. Reinfuss stwierdza (opierając się o wypowiedzi różnych autorów i badaczy, głównie Pola, Torońskiego i Stiebera), że nazwa Łemków jest pochodzenia ludowego i powstała na pograniczu gwar bojkowskich i łemkowskich jako żartobliwe przezwisko, oraz że w literaturze oznaczała "Rusina mówiącego nieczysto po rusku, a ponieważ im dalej na zachód, tym gwary ludności ruskiej coraz bardziej skażone są obcymi naleciałościami, więc i mianem łemków zaczęto określać całą zachodnią połą ruskich górali po Poprad i Szczawnicę".⁸

Trzeba wspomnieć, że wśród samej ludności stopień rozpowszechnienia nazwy był rozmaity. Mieszkańcy terytorium łemkowskiego dawniej określali się jako *Rusnacy*⁹ i podobnie nazywani byli przez Polaków i Słowaków. W nowszych czasach ludność polska używała często określenia Rusini. Nazwa Łemkowie przyjęła się szeroko tam, gdzie oddziaływał kierunek tzw. staroruski, podkreślający odrębność Łemków od Ukraińców, tzn. w rejonie środkowej i zachodniej Łemkowszczyzny, w powiatach krośnieńskim, jasielskim, gorlickim i nowosądeckim. Ludność polska sąsiadująca z Łemkami posługiwała się tym określeniem w wersji "Łemki" lub "Lemki".

Terytorium zamieszkałe przez Łemków (po polsku

Łemkowszczyzna, po ukraińsku Łemkiwszczyzna albo Łemkowina) obejmowało w Karpatach polskich obszar między zlewiskiem Osławy na wschodzie i linią Popradu na zachodzie.¹⁰ Ze stanowiska podziału administracyjnego, Łemkowie zajmowali południowe tereny pięciu powiatów podkarpackich: sanockiego, krośnieńskiego, jasielskiego, gorlickiego i nowosądeckiego. Mieszkali w zwartych skupieniach. Do wyjątków należały wsie o ludności mieszanej polsko-łemkowskiej.¹¹ Na terenie Łemkowszczyzny znajdowało się kilka większych wysp polskich (uzdrowiska i miasteczka: Żegiestów, Muszyna, Krynica, Tylicz, Jaślika) oraz parę przysiółków z ludnością polską. Ogółem liczba wsi zamieszkałych zwarcie przez Łemków wynosiła w okresie międzywojennym około 170,¹² liczących ponad 100 tys. osób.¹³

Od innych grup górali ruskich mieszkających w Karpatach — Bojków i Huculów — jak również od ludności ukraińskiej różniły Łemków szczególne właściwości kultury związane z przygranicznym i przejściowym charakterem regionu i wykazujące mocne oddziaływanie wpływów zachodnich. Np. gwara Łemków wykazywała silne wpływy słowackie i polskie,¹⁴ co sprawiało, że w opinii sąsiednich grup rusko-ukraińskich uchodziła jako język gorszy, zepsuty. W świetle wyników wieloletnich studiów terenowych, kultura ludowa Łemków stanowiła rezultat skrzyżowania wpływów z różnych stron i różnego pochodzenia: tzw. wołoskich (bałkańsko-rumuńskich i ruskich), polskich, słowackich, a nawet węgierskich.¹⁵

Odrębne zagadnienie, które było przedmiotem badań naukowych, przedstawia kwestia pochodzenia Łemków. W literaturze naukowej zaznaczyły się dwa zasadnicze stanowiska w sprawie genezy i przebiegu osadnictwa Łemkowszczyzny. Dawniejsi badacze ruscy, a po nich ukraińscy, reprezentowali pogląd, że klin łemkowski w Karpatach jest pozostałością dawnego osadnictwa ruskiego, które pierwotnie zajmowało teren położony jeszcze dalej na północ i zachód.¹⁶ Natomiast według badaczy polskich strukturę etniczną Łemkowszczyzny należy łączyć z migracjami wołoskimi, które pojawiły się w Karpatach polskich mniej więcej na przełomie XIV i XV w.¹⁷ Pogląd powyższy opiera się na rezultatach nowszych studiów etnograficznych i historycznych, znajdując podstawę w zachowanym materiale źródłowym. Jak wskazują badania, osadnictwo polskie w omawianej części Karpat obejmowało w średniowieczu tereny podgórskie i większe kotliny, natomiast w rejonie górskim było nieliczne i skupiało się głównie przy kilku najważniejszych drogach przecinających góry i łączących obszary na północ od Karpat z terenami południowymi. Z końcem średniowiecza rejon ten objęty został liczną migracją, w której uczestniczyła ludność składająca się z rozmaitego elementu etnicznego, w większości ruska ze wschodu, w pewnej części rumuńska i południowo-słowiańska z Półwyspu

Balkańskiego.¹⁷ W źródłach przychodzi ci określani są wspólną nazwą Wołochów.¹⁸ (Zajmowali się głównie wypasem trzody). Obok migracji wołoskiej, postępowało stopniowo rolnicze osadnictwo polskie. W wielu osiedlach doszło do bezpośredniego zetknięcia się elementu polskiego z ludnością ze wschodu, która go asymilowała. W ten sposób powstało lemkowski terytorium etnograficzne z jego kulturą pastersko-rolniczą i charakterystycznym krajobrazem kulturalnym. Łemkowie natomiast, to potomkowie dawnych pasterzy "wołoskich" oraz w pewnym stopniu także innych wchłoniętych grup etnicznych.

Jak podkreśla R. Reinfuss, mimo długich badań nie wszystkie problemy związane z pochodzeniem Łemków zostały wystarczająco wyjaśnione. Wymagają jeszcze oświecenia m.in. zagadnienia udziału w osadnictwie Łemkowszczyzny ludności ruskiej z północnego Podkarpacia, z rejonu Sanoka, Radymna czy Przemyśla, a także migracji z obszaru Rusi Zakarpackiej. W badaniach nad powyższymi zagadnieniami należy uwzględnić szerszy aspekt ogólnokarpacki.¹⁹

W zakończeniu niniejszego pobieżnego przeglądu niektórych problemów Łemków, zwróćmy uwagę na ekonomiczne warunki życia omawianej ludności.²⁰ Łemkowszczyzna, podobnie jak reszta obszaru górskiego, była w Polsce przedwojennej regionem wybitnie zacofanym, co rzucało się w oczy nawet w porównaniu z sąsiednimi ziemiami Małopolski, których ówczesna trudna sytuacja gospodarcza i demograficzna jest rzeczą powszechnie znaną (nikły — z wyjątkiem górnictwa naftowego — rozwój przemysłu, przeludnienie wsi, prymitywna technika rolnicza itp.). Stan powyższy wynikał także z braku komunikacji i w ogóle z większej izolacji terenów górskich zamieszkałych przez Łemków. Wieś łemkowską cechowała prymitywna zabudowa i ogromne przeludnienie.

Podstawą utrzymania Łemków była pierwotnie hodowla. Na przełomie XIX i XX w. znaczenie hodowli zmniejszyło się i ludność zaczęła przechodzić na system gospodarki zbożowej, która jednak przy nieurodajnej glebie górskiej i prymitywnej technice uprawy była mało wydajna. Gdziekolwiek ludność miała możliwość korzystania ze źródeł dodatkowego zarobku (sprzedaż niektórych wyrobów własnej produkcji oraz płodów rolnych i leśnych w miasteczkach i uzdrowiskach, sezonowe prace w okolicy). W poszczególnych wsiach rozwinęła się lokalna produkcja pozarolnicza i handel. Np. wieś Bielanka znana była z wyrobu dziegdistu, Leszczyna i Nowica z chałupniczego przemysłu drzewnego, Bartne i Przegonina z kamieniarstwa, mieszkańcy Łosia uprawiali wędrowny handel mazią i smarami itp.

Ciężkie warunki życia powodowały liczną emigrację zarobkową, głównie do Ameryki Północnej, w mniejszym stopniu do krajów

zachodniej Europy. W Stanach Zjednoczonych Łemkowie tworzą do dzisiaj zorganizowane ośrodki emigracyjne (z własnymi stowarzyszeniami, prasą i wydawnictwami).

Rozwój świadomości grupowej

Łemkowie odróżniali się wyraźnie od sąsiedniej ludności polskiej jako oddzielna grupa narodowościowa. Wpływał na to cały zespół cech ludności łemkowskiej, zwłaszcza tych, które najsilniej odczuwane są w społeczeństwie: język ("ruski"), wyznanie (greckokatolickie lub prawosławne) i w ogóle typ kultury. Łemkowie posiadali wyraźne poczucie odrębności. Przypomnieć warto na tym miejscu, że w ciągu stu lat granica między elementem polskim i ruskim w zachodniej Łemkowszczyźnie prawie nie uległa zmianie.²¹ Nawet w miejscowościach pogranicznych, o ludności mieszanej, cechą stosunków narodowościowych była stabilizacja; żywioł ruski nigdzie nie ulegał asymilacji czy wypieraniu. Co prawda istniały wzajemne kontakty, wynikające z faktu współżycia na pograniczu, z posiadania wspólnych ośrodków skupienia fizycznego (siedziby gmin i powiatów, rynki, jarmarki, odpusty) ale jednocześnie Łemkowie charakteryzowali się daleko idącym izolacjonizmem grupowym, przejawiającym się m.in. w wyłączności życia towarzyskiego i tendencji do endogamii etnicznej. Małżeństwa mieszane polsko-łemkowskie były rzadkością.²²

Wylania się problem, czy owej wyłączności na zewnątrz towarzyszyła wewnętrzna zwartość i świadomość grupowa, ewentualnie jakie były stopnie i hierarchia więzi grupowej w obrębie ludności łemkowskiej.

Szczegółowe badania tego zagadnienia w okresie międzywojennym wykazały,²³ że ludność Łemkowszczyzny dzieliła się na szereg mniejszych lokalnych grup terytorialnych, mających w języku ludowym swoje własne tradycyjne nazwy. Powstanie i zakres tych grup, obejmujących czasem pojedyncze wsie, czasem teren kilku lub nawet kilkunastu miejscowości, łączyły się z czynnikami natury geograficznej, administracyjnej i ekonomiczno-społecznej, wpływającymi na pewne zróżnicowanie kulturowe ludności w obrębie samej Łemkowszczyzny.

Obok poczucia przynależności do poszczególnych grup lokalnych, rozwijała się wśród Łemków świadomość należenia do szerszej grupy ogólnółemkowskiej i do grupy najszerzej, narodowej. Kierunek przemian był tego rodzaju, że siła więzi społecznej w obrębie lokalnych grup etnograficznych słabła, natomiast rozpowszechniała się i umacniała szersza, ponadlokalna więź społeczna. Na przebieg tego procesu wywierały wpływ m.in. kontakty międzygrupowe związane ze służbą wojskową, z wydarzeniami wojennymi, z emigracją, z urządzaniem na Łemkowszczyźnie "zjazdów talerhofskich"

(poświęconych pamięci ofiar obozu austriackiego w Talerhofie) zjazdów spółdzielczych, z uprawianiem przez mieszkańców niektórych wsi rzemiosła i handlu wędrownego itp.

Wraz z narastaniem świadomości upowszechniał się też sposób samookreślenia: "my, Łemki". Spopularyzowanie nazwy Łemkowie wśród samej ludności wiąże się z zatargiem politycznym między kierunkiem staroruskim a ukraińskim na Łemkowszczyźnie i dlatego właśnie — o czym wspominałem wyżej — nazwa przyjęła się najmocniej tam, gdzie najsilniejsze były wpływy "Starorusinów", tzn. na Łemkowszczyźnie zachodniej i środkowej, po Przełęcz Dukielską. Im dalej na wschód, tym rzadziej trafiało się samopoczucie łemkowskie. W popularności nazwy w okresie międzywojennym znajdował wyraz regionalizm i długo utrzymujący się separatyzm łemkowski, zamknięty dla wpływów politycznej propagandy ukraińskiej,²⁴ a także polskiej.

Ruska Narodowa Republika Łemków

Do przedstawionych w skrócie wyników badań nad ludnością Łemkowszczyzny jako grupą społeczną, należy dorzucić jeszcze kilka uwag i pewne dodatkowe materiały z okresu bezpośrednio po I wojnie światowej.

W nowszych dziejach Łemkowszczyzny wyróżnić należy kilka momentów posiadających szczególne znaczenie zarówno dla losów ludności łemkowskiej, jak i dla kształtowania się jej świadomości etnicznej i samowiedzy grupowej. Jednym z takich momentów były niewątpliwie zakończenie I wojny światowej i rozpad Austro-Węgier.

Do tego czasu cała Łemkowszczyzna przez ponad sto lat wchodziła w skład Austro-Węgier. Granica oddzielająca zabór austriacki w Polsce (Galicję) od Węgier nie stwarzała w owych czasach przeszkód w utrzymywaniu wzajemnych kontaktów ludności, zamieszkałej po północnej i południowej stronie stoków karpackich.²⁵ Kontakty te były żywe i miały dosyć wielostronny charakter: handlowy, zarobkowy, religijny, rodzinny. Łemkowie osiadli po stronie północnej, polskiej, udawali się na południe w poszukiwaniu sezonowych zarobków, najczęściej przy robotach rolnych, docierając niekiedy daleko na Węgry, za linię Dunaju; odwiedzali targi w miejscowościach Spisza i Słowacji (Lubowla, Stropków, Bardiów), uczestniczyli w odpustach w Krasno-rodzie. Łemkowie z południa (zwani tam "Łemakami") przebywali częstokroć granicę, by pojawić się na targach czy jarmarkach w polskiej Muszyńcu, Grybowie, Zmigrodzie lub Dukli. Grupowo przyjeżdżali na odpusty do miejscowości w powiatach: gorlickim, jasielskim, krośnieńskim (głośne odpusty w Dukli). Ważnym aspektem tych kontaktów było, że Łemkowie z obu stron wchodziłi niekiedy w związki

małżeńskie, za czym szło spokrewnianie się i utrzymywanie stosunków rodzinnych.²⁶

Bliskie i stałe komunikowanie się wzajemne Łemków z północy i południa zdaje się świadczyć o istnieniu zawiązków szerszej więzi grupowej, obejmującej ludność po obu stronach Karpat; ślady tej więzi odnajdziemy jeszcze dzisiaj we wspomnieniach starych Łemków, mówiących, że "*nasi mieszkali na słowackiej stronie*" lub że: "*Łemki to wielki lud, który jeszcze daleko za górami żyje*".

Wyniki I wojny światowej zapowiadały przerwanie swobodnych niegdyś kontaktów łemkowskiej północy z południem, co groziło ujemnymi konsekwencjami dla Łemków północnych, ekonomicznie związanych z południem (sezonowe roboty rolne, wymiana handlowa ze Spiszem, tradycyjny zakup wołów na Węgrzech, posiadanie wiedeńskiego rynku zbytu). Toteż po zakończeniu wojny następuje polityczne uaktywnianie się Łemków, dążących do zabezpieczenia swej przyszłości pod względem ekonomicznym, społecznym i narodowym. Po obu stronach Karpat powstają lokalne organizacje i komitety łemkowskie, w których dyskutuje się o przyszłości Łemkowszczyzny. Ośrodkiem tego ruchu był Preszów w Słowacji, gdzie utworzono tzw. karpatoruską radę narodową. Przewodniczący rady dr Antoni Beskid, wyjechał nawet na konferencję pokojową do Paryża, w celu przedłożenia tam postulatów "narodu karpackiego". Na fali ruchów narodowościowych i rewolucyjnych, jaka przeszła przez ziemie b. Austro-Węgier, wywołując również ferment polityczny wśród Łemków, doszło do powstania tworu organizacyjnego w Łemkowszczyźnie zachodniej pod nazwą Ruskiej Narodowej Republiki Łemków.

Na podstawie trzech dostępnych mi relacji²⁷ scharakteryzuję ogólnie powyższą "*republikę*", jej cele, dzieje i formy organizacyjne. Z inicjatywy kilku działaczy łemkowskich odbyło się w dniu 5 grudnia 1918 r. zebranie Łemków we Florynce (pow. Nowy Sącz). Celem było sformułowanie żądań ludności i powołanie do życia organizmu o charakterze politycznym i administracyjnym, który byłby w stanie zrealizować postulaty ludności i zapewnić jej swobodę życia społeczno-politycznego, prawa i autonomię. Zapewne za inicjatywą tą stały ambitne jednostki, pragnące politycznej kariery i dostrzegające okazję, jaka się ku temu nadarzała. Zebranie przekształciło się w wiec na wolnym powietrzu. Uczestniczyli głównie Łemkowie z Florynki i kilku najbliższych wsi, ale przybyli także ludzie z powiatu gorlickiego i z dalszych okolic. Zabierało głos wielu mówców, wysuwających rozmaite, często sprzeczne postulaty. W następnych tygodniach i miesiącach wiece powtarzały się, gromadząc zawsze delegatów z dalszych stron. W rezultacie utworzono łemkowską ruską republikę. Dla jej struktury organizacyjnej i działalności zaczerpnięto wzory z form organizacyjnych

władz państwowych oraz z rewolucyjnych rad robotniczych i chłopskich. Republika łemkowska działała około 16 miesięcy — do końca marca 1920 r. Powołano w tym czasie władzę wykonawczą, "rząd" (autentyczna nomenklatura) w osobach: "premiera" (dr Kaczmarczyk) i "ministrów": spraw wewnętrznych (ks. Hylak), rolnictwa (Hromosiak) i spraw zagranicznych (ks. Kuryłło). Utworzono "ruską radę", w skład której wchodziła przedstawiciele wiosek. Rada ta ustanawiała prawa, wydawała zarządzenia i instrukcje. Przeprowadzono wybory do łemkowskich "gromadzkich rad narodowych" na terenie powiatów nowosądeckiego i gorlickiego. Przywódcy ruchu próbowali (zdaje się bezskutecznie) nawiązać kontakty z władzami czeskimi i słowackimi, prowadzili żywą agitację wśród ludności łemkowskiej po południowej stronie Karpat. Natomiast postulat nawiązania kontaktu z władzą radziecką okazał się w ówczesnej sytuacji niemożliwy do zrealizowania.

Sprawę zakończyło ostatecznie aresztowanie działaczy przez władze polskie. W procesie, który odbył się w Nowym Sączu, prokurator oskarżał przywódców łemkowskich o chęć oderwania Łemkowszczyzny od Polski, wywołania powstania i spowodowania konfliktu "na zewnątrz". Sąd uniewinnił jednak oskarżonych, jako ludzi "nie mających złej woli". Uznano, że "spełniali wolę ludu". Sędzia skrytykował nawet prokuratora za to, że "nie zna się na stosunkach polsko-ruskich".

Jeżeli przyjrzeć się bliżej ideologii i celom republiki łemkowskiej, zwraca uwagę fakt, że uczestnicy wieców manifestowali swą niechęć wobec przyłączenia Łemkowszczyzny do Polski burżuazyjnej. Działacze wzywali nauczycieli ruskich, pracujących w szkołach na Łemkowszczyźnie, by nie składali przysięgi na wierność państwu polskiemu. Agitowano przeciw poborowi do wojska polskiego, co określano jako sprzeczne z rzekomymi wcześniejszymi obietnicami lokalnych działaczy polskich, że po przyłączeniu do Polski Łemkowie będą zwolnieni z obowiązku służby wojskowej. W rezultacie tej agitacji wielu Łemków uciekło na pewien czas do Słowacji, by uchronić się od poboru.

W zakresie "programu pozytywnego" uderza różnica zdań i poglądów co do celów republiki. Między przywódcami łemkowskimi nie było jednolitości przekonań w tej dziedzinie. Nad wszystkimi tendencjami dominował jednak ważny postulat niepodzielności Łemkowszczyzny: domagano się, by Łemkowszczyzna tworzyła bądź jeden autonomiczny organizm społeczno-polityczny, bądź znalazła się w granicach jednego państwa. Ze wspomnień uczestnika owych wieców wynika, że najsilniej rozległy się głosy za przyłączeniem całej Łemkowszczyzny do Słowacji (Czechosłowacji). Sprzeciwiano się

kategorycznie przypołowieniu Łemkowszczyzny i oddzieleniu Łemków północnych od południowych.

Drugim, mniej wyraźnym nupsem, był postulat "połączenia się z bratnim narodem ruskim" i utworzenia "jednego wielkiego ruskiego państwa", które objęłoby również Łemków. Wariantem tego kierunku było hasło przyłączenia Łemkowszczyzny do Rosji radzieckiej. Nawet jeszcze na procesie w Nowym Sączu dwu oskarżonych oświadczyło zdecydowanie, że zmierzano do przyłączenia Łemkowszczyzny do Rosji, o ile pozwoliłaby na to sytuacja. Odzywały się też głosy za poparciem "wolnej Ukrainy" i przyłączeniem się do niej, ale były one najmniej liczne i nie wywołały żywszego echa wśród ludności.

Chociaż wśród przywódców ruchu ścierały się odmienne poglądy i stanowiska (co w pewnym stopniu odzwierciedlało stan świadomości narodowej na Łemkowszczyźnie), "ruską narodową republikę Łemków" ocenić należy jako pierwszą, samorządnie powstałą wśród ludności łemkowskiej formę ruchu społecznego na rzecz jedności Łemków i prawa do decydowania o swoim losie. Ruch ten miał swoje wyraźne aspekty: polityczne (niechęć wobec przyłączenia do burżuazyjnej Polski), etniczne (postulat utrzymania jedności terytorialnej) oraz klasowo-chłopskie (powołanie gromadzkich rad, głoszenie solidarności z rewolucją radziecką).²⁸

Rusini czy Ukraińcy?

W świetle wyników spisu ludności z r. 1931²⁹ Łemkowszczyzna wykazywała dominację ruskiego poczucia językowo-narodowego; tu i ówdzie występowało również ukraińskie. W woj. krakowskim obejmującym w okresie spisu m.in. powiaty: Nowy Targ, Nowy Sącz, Gorlice i Jasło, około 97% Łemków określiło swój język ojczysty jako "język ruski". Podkreślone wyżej żywe poczucie odrębności Łemków łączyło się zatem z umiejętnością określenia języka w kategoriach narodowościowych.

Należy jednak zaznaczyć, że analiza problemu etnicznego Łemkowszczyzny przedstawia poważne trudności. Związane są one z następującymi momentami. Pewna, dość znaczna, część ludności oznaczała się niską świadomością narodową, co łączyło się ze słabym rozwojem stosunków ekonomicznych i społecznych. Odnosi się to zwłaszcza do mieszkańców tych wsi, które leżały zdaleka od pogranicz etnicznego, od ważniejszych dróg i miasteczek, pozbawionych szerszych kontaktów i żyjących własnym zamkniętym życiem. Z drugiej strony wszędzie znajdowały się jednostki aktywne narodowo, działacze solidaryzujący się z szerszą grupą narodową, mającą kręgi swych zwolenników i wpływ na opinię. Wyobrażenia i postawy narodowe tych

ludzi wcale nie były jednakowe, a w tendencjach politycznych zaznaczały się poważne rozbieżności. Właśnie ze względu na niewykrystalizowany do końca charakter narodowy oraz przejściowość regionu, Łemkowszczyzna od co najmniej stu lat była przedmiotem krzyżującej się ekspansji szeregu grup narodowych i kierunków politycznych, najpierw gdy znajdowała się w granicach państwa austriackiego, później — państwa polskiego. Oddziaływała tu propaganda austriacka, rusofilska, ukraiñfilska, polska. Zagadnienie charakteru narodowego Łemkowszczyzny budziło zainteresowanie poza tym regionem, gdyż uważano je za kwestię o dużym znaczeniu politycznym. Fakt ścierania się na Łemkowszczyźnie wpływów i tendencji idących z różnych stron wywołał zjawisko rozszczepienia się poczucia przynależności narodowej ruskiej Łemków na rusko-rosyjskie i ukraiñskie.³⁰ Powstał dylemat, o znaczeniu jeszcze dzisiaj aktualnym dla starszych Łemków: czy są Rusinami (Rusnakami) czy Ukraiñcami? Powyższy dylemat łączył się z walką dwu podstawowych orientacji politycznych: kierunku staroruskiego, rusofilskiego (przezwanego moskalofilskim) i kierunku ukraiñskiego. W tym zakresie sytuacja polityczna na Łemkowszczyźnie była do pewnego stopnia odbiciem i rezultatem sytuacji powstałej w innych rejonach Galicji zamieszkałych przez ludność ukraiñską.³¹

Rozbiory Polski zahamowały oddziaływanie wpływów polskich na Łemkowszczyźnie. Polityka austriacka, w sprawie rusko-ukraiñskiej raczej zmienna, zmierzała początkowo do tego, by w Galicji uczynić z Rusinów siłę przeciw Polakom. Za rządów austriackich usunięto polskie urzędy administracyjne i prawne, nastąpił również separatyzm obrządków religijnych. Około połowy XIX w. zaczyna silnie oddziaływać propaganda tzw. rusofilska, głosząca ideę Wielkorosji i agitująca za prawosławiem. Początki jej sięgają roku 1835, gdy do Galicji przybył po raz pierwszy znany panslawista rosyjski, Michał Pogodin. Uczony ten zadzierzgnął bliskie kontakty z niektórymi przedstawicielami inteligencji ruskiej i wpłynął na nich w duchu jedności narodowej Rusinów i Rosjan. Pomoc zbrojna, jaką carska Rosja przysłała Austrii podczas powstania węgierskiego w r. 1848 wywarła silny wpływ na ogół ludności ruskiej przekonując ją o potędze monarchii cara Mikołaja I. Przejście rosyjskich wojsk przez Galicję pozostawiło trwały ślad w pamięci ludności ruskiej. Po klęskach Austrii w r. 1866 rozpowszechniał się pogląd, że ze słabości Austrii skorzysta Rosja, wkroczy do Galicji i że do tego faktu należy się odpowiednio przygotować. W piśmie "Słowo" ukazującym się we Lwowie opublikowano w r. 1866 artykuł, którego myślą przewodnią było, że Rusini i Rosjanie stanowią jeden naród, że cała Ruś powinna posługiwać się jednym wspólnym językiem literackim (rosyjskim). Tzw. stronnictwo staroruskie, skupiające część ruskiej

inteligencji, zerwało z ideą odrębności Rusi południowej, potępiło dążności ukraiñfilskie i całą nadzieję położyło w Rosji, skąd otrzymywało poparcie i środki. Prowadzono żywą akcję polityczną i kulturalną, znajdującą uznanie na wsi. Założono w roku 1873 Towarzystwo im. M. Kaczkowskiego, które uruchomiło czytelnie ludowe, wydawało broszury itp.

W drugiej połowie XIX w. rozpoczęli działalność na Łemkowszczyźnie pisarze ludowi. Wśród nich najbardziej utalentowanym i popularnym był — pochodzący z Wierchomli — W.I. Chiliak (pseud. Jeronim Antonim) żyjący w latach 1843-1893. Utwory swe drukował w gazetach rosyjskich i za życia uważany był za moskofila. W pisarstwie jego (ogólny dorobek jego około 50 powieści i nowel) dominowały tendencje antypolskie; najgłośniejsza powieść pt. "Szubieniczny Wierch" opisywała gwałty konfederatów barskich nad ludnością łemkowską.

Świadomość rusko-rosyjska wśród części Łemków, szczególnie wśród aktywu narodowego i politycznego, rozszerzyła swój zasięg w czasie I wojny światowej na tle obecności wojsk rosyjskich i bratania się żołnierzy z ludem. Popularne były wówczas na Łemkowszczyźnie hasła o "naszym ruskim wojsku", jako przeciwstawieniu armii austriackiej i o "jednym ruskim narodzie". Tego rodzaju nastroje znajdowały inspirację i poparcie ze strony oficjalnych przedstawicieli carskich. W dniu 22 września 1914 r. carski gen.-gubernator Bobrinskij, obejmując urządowanie we Lwowie, oświadczył: "Galicja Wschodnia i Łemkowszczyzna z dawien dawna stanowią rdzenną część wielkiej Rosji. Ludność była tu zawsze rdzennie rosyjska... Będę tu wprowadzać rosyjski język, prawo i ustrój".³² Zdarzało się, że Łemkowie służący w armii austriackiej przechodzili na stronę rosyjską, Władze austriackie po przesunięciu frontu na wschód rozprawiły się surowo z ludnością. Za rusofilstwo wielu Łemków zostało skazanych na śmierć. Wiele setek osób wywieziono do Talerhofu, austriackiego obozu w Alpach.³³

Ślady wpływów rosyjskich odnajdziemy bezpośrednio po I wojnie w planach niektórych działaczy, głoszących ideę przyłączenia Łemkowszczyzny do Rosji radzieckiej.

W okresie przed I wojną światową zaznaczały się silnie na Łemkowszczyźnie także wpływy innego kierunku: ukraiñskiego. Stał on na gruncie narodowej odrębności żywiołu ruskiego, zarówno w stosunku do Polaków jak i Rosjan. Początek intensywnego rozwoju kierunku ukraiñskiego w Galicji przypada na pierwsze lata drugiej połowy XIX w., kiedy to "narodowcy" ukraiñscy rozwijają energiczną działalność literacką i oświatową oraz zakładają stowarzyszenie "Proświto" (w r. 1868, a więc wcześniej niż starorusini zorganizowali konkurencyjne Towarzystwo im. M. Kaczkowskiego).

Szczegółowa analiza dziejów kierunku ukraińskiego na Łemkowszczyźnie przekroczyłaby ramy tego artykułu. Dlatego zatrzymam się nad najważniejszymi faktami.

Kierunek ukraiński oddziaływał na Łemkowszczyźnie za pomocą rozmaitych środków. Poprzez pracę naukową, literacką, oświatową, zmierzał do rozbudzenia wśród Łemków ukraińskiej świadomości narodowej. Podstawą tej działalności była teza o charakterze naukowym, poparta licznymi pracami badawczymi z dziedziny historii, etnografii, językoznawstwa, utrzymująca, że Łemkowie są regionalnym odłamem narodowej grupy ukraińskiej.

W działalności politycznej i propagandowej, przybierającej w odłamie skrajnie prawicowym charakter nacjonalistyczny i szowinistyczny, kierunek ukraiński głosił hasło niepodległej Ukrainy, dążąc najpierw do zerwania z Rosją, później ze Związkiem Radzieckim i występując przeciw Polsce. Do r. 1918 szukał oparcia w Austrii, a w okresie międzywojennym i podczas drugiej wojny w Niemczech.

Orężem propagandy nacjonalistycznej była m.in. cerkiew greckokatolicka. Hierarchia ukraińska stosowała swoistą politykę personalną, niechętnie widzianą przez wielu Łemków, przysyłając na Łemkowszczyznę duchownych ukraińskich z Małopolski wschodniej, często nacjonalistycznie usposobionych, a z kolei młodych księży, Łemków, wysyłając na placówki wiejskie na wschód. Kierunek ukraiński spotkał się w wielu wsiach łemkowskich z silnym oporem. Zaważyła na tym w dużej mierze polityka nacjonalistów ukraińskich idących na współpracę z obcymi państwami i zwalczających przemocą regionalizm i rusofilstwo Łemków. Np. w latach I wojny nacjonałiści wskazywali władzom austriackim tzw. moskalofilów, których wywożono następnie do Talerhofu.

Dowodem postawy Łemków i jej ewolucji są stosunki wyznaniowe wśród tej ludności, charakteryzujące się w środkowych latach okresu międzywojennego odchodzeniem od obrządku greckokatolickiego i przechodzeniem na prawosławie (gdziekolwiek także przejmowaniem nowinek religijnych, organizowaniem sekt itp.). Niechęć wobec propagandy i wpływów ukraińskich w sferze życia religijnego przerodziła się w okresie dwudziestolecia w jawny spór czyli tzw. wojnę religijną na Łemkowszczyźnie. Powtarzały się przypadki przechodzenia całych wsi na prawosławie. Najczęściej jednak zdarzało się tak, że na prawosławie przechodziła część ludności poszczególnych wsi, z czym związane były nieraz lokalne utarczki i konflikty (na tle budowy nowej cerkwi, ściągnięcia popa itd.). Liczbę Łemków nieprawosławnych szacowano w r. 1931 na około 20 tys., przy czym z każdym rokiem liczba ta wzrastała. Wg obliczeń V. Masciucha, w okresie 1926-1932 ponad 19 tys. greckokatolickich Łemków przeszło na prawosławie.³⁶

Najszerzej rozwinęło się ono w pow. jasielskim (50%) ludności łemkowskiej), krośnieńskim (45%) następnie w gorlickim (30%) i nowosądeckim (20%).³⁷ Na Łemkowszczyźnie wschodniej, w powiecie sanockim, nie notowano faktów przechodzenia wsi łemkowskiej na prawosławie.

W obliczu postępów prawosławia na Łemkowszczyźnie i celem przeciwdziałania mu władze kościelne powołały w r. 1934 osobną administrację apostolską łemkowską (Apostolica Administratio pro Lemkis) niezależną od cerkwi lwowskiej. Siedziba jej mieściła się początkowo w Rymanowie, później przeniesiono ją do Sanoka. Jako pierwszego administratora, kuria rzymska powołała dra Bazylego Masciucha, Łemka pochodzącego z Nowej Wsi, pow. Nowy Sącz, docenta uniwersytetu Jana Kazimierza. *Inst. mi. i statyst.*

Utworzenie administracji znacznie powstrzymało postępy prawosławia, skomplikowało jednak stosunki między Łemkami greckokatolickimi, prawosławnymi i Ukraińcami.

W ostatnich latach przed drugą wojną światową (1937-1939) widoczny był stopniowy wzrost wpływów kierunku ukraińskiego na Łemkowszczyźnie, przy równoczesnym zahamowaniu oddziaływania kierunku rusofilskiego. Poważne trudności zaczęła przeżywać Russka Selijańska Organizacja (Ruska Organizacja Ludowa) rusofilską organizacją, utrzymującą się m.in. dzięki wpływom wśród Łemków. O trudnościach tych świadczył walny zjazd organizacji odbyty 14 lutego 1937 r. Dominowała atmosfera żalów i skarg wypowiedzianych pod adresem działaczy ukraińskich (z racji przechwytywania przez nich narodowego dorobku rusofilów), polskiej administracji szkolnej (z powodu przenoszenia nauczycieli Łemków do innych części kraju) i hierarchii greckokatolickiej, uprawiającej jawną ukrajinizację. Żądano założenia średniej szkoły rusofilskiej we Lwowie, wobec postępów ukrajinizacji wśród młodzieży opuszczającej szkołę powszechną. Kryzys organizacji polegał właśnie na tym, że przestała napływać młodzież, a należeli do niej głównie ludzie starsi. W latach 1938-1939 trudności jeszcze wzrosły, gdyż władze coraz bardziej liczące się ze stanowiskiem działaczy ukraińskich, zniosły używanie łemkowskich podręczników w szkołach powszechnych, wprowadzając na ich miejsce podręczniki ukraińskie. Szczegółem wartym odnotowania jest, że wyznaczona na 29 maja 1938 r. audyencja działaczy łemkowskich u premiera Składkowskiego nie doszła do skutku ze względu na obawę rozdrażnienia Ukraińców. -

Na wzrost wpływów ukraińskich w omawianym okresie złożyły się różne przyczyny, głównie jednak ewolucja sytuacji międzynarodowej. Ekspansja polityczna i wojskowa Niemiec hitlerowskich obudziła nowe nadzieje nacjonalistów ukraińskich, którzy dostrzegli w niej szansę wybuchu szerszego konfliktu i zwycięstwa koncepcji "Samostijnej

Ukrainy". Podczas kryzysu czechosłowackiego działacze ukraińscy, publicyści, dziennikarze podjęli prawdziwą ofensywę polityczną w sprawie przyznania autonomii dla Rusi Zakarpackiej. Gdy w jesieni 1938 r. Niemcy utworzyli tam na kilka miesięcy małe państewko ukraińskie z księdzem Wołoszynem na czele, nacjonałiści ukraińscy dostrzegli w tym akcie początek budowy wielkiego państwa ukraińskiego. Wydarzenia te poderwały ich do ożywionej działalności politycznej i propagandowej (publikacje, zebrania itp.) przyczyniając się do wzrostu wpływów i prestiżu aktywistów ukraińskich.

Nasilenie działalności i wpływów ukraińskich w tym okresie na Łemkowszczyźnie wystąpiło przede wszystkim w powiecie sanockim i we wschodnich częściach pow. krośnieńskiego. Rejony na zachód od Przełęczy Dukielskiej, gdzie żywe były idee rusofilskie, wykazywały większą odporność na propagandę ukraińską. W rejonach tych bowiem znajdowały się tradycyjne łemkowskie ośrodki kulturalne i polityczne. Już przed pierwszą wojną światową drukowano w Nowym Sączu (w drukarni Jakubowskiego) własne ilustrowane czasopismo w języku łemkowskim "*Lemko*", które rozchodziło się wśród ludności. Redaktorami byli Dymitr Wisłocki i Jan Rusenko. D. Wisłocki wydawał też kalendarze i zbiory pieśni dla Łemków. Po pierwszej wojnie wznowiono wydawanie tygodniowego pisma "*Lemko*" pod redakcją Metodego Trochanowskiego, nauczyciela z Krynicy, autora podręczników i elementarzy łemkowskich (przeciwagą dla wpływów tygodnika "*Lemko*" miał być założony przez Ukraińców we Lwowie "*Nasz Lemko*", pod redakcją Tarańki; obie gazety zwalczały się wzajemnie). Na kilka lat przed drugą wojną M. Trochanowski otrzymał prawo nauczania w języku łemkowskim w seminarium nauczycielskim (w Starym Sączu) do którego zapisywali się kandydaci z Łemkowszczyzny. Krynica była ośrodkiem działającej w okresie międzywojennym organizacji "*Lemkowski Sojuz*" (jej organem był właśnie tygodnik "*Lemko*") zarządzającej zebrania i koła we wsiach łemkowskich. Na czele organizacji stał adwokat z Krynicy, dr Orest Hnatysiak, funkcję sekretarza pełnił Trochanowski.

Wobec narastającej ekspansji Ukraińców, kierunek rusofilski, staroruski, rozdzielił się na Łemkowszczyźnie na dwa zasadnicze nurty: na rzecz odrębności Rusi od Ukrainy i uzyskania samodzielności politycznej oraz na ruch o zabarwieniu radykalnym i klasowym na rzecz zbliżenia ze Związkiem Radzieckim. Wpływy tego ostatniego ruchu zaznaczyły się w czasie drugiej wojny światowej i wyraziły się w walce przeciw hitleryzmowi...

W zakończeniu wywodów na temat stosunków etnicznych i nastrojów politycznych na Łemkowszczyźnie oraz oddziaływania dwóch kierunków: rusofilskiego i ukraińskiego, nasuwa się następująca konkluzja. Kierunek ukraiński, chociaż, jak widzieliśmy, wywołał nie-

przychylną reakcję w postawie części ludności łemkowskiej, trafił do poczucia licznych grup i środowisk, zwłaszcza na Łemkowszczyźnie wschodniej, jak również do poczucia części aktywnie narodowo uświadomionego. Kontynuację tego kierunku w postaci skrajnie nacjonalistycznej odnajdujemy obecnie w działalności ... organizacji emigracyjnej w USA "*Obrona Łemkiwszczyzny*" i jej organu prasowego "*Łemkiwski Wist*". Nurt umiarkowany, narodowy reprezentowany jest w Polsce Ludowej poprzez działalność kulturalną i oświatową Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego (z siedzibą w Warszawie). Towarzystwo to wydaje pismo "*Nasze Słowo*", z cotygodniowym dodatkiem dla czytelników — Łemków.

Wykrystalizowanie się wśród dużej części Łemków poczucia rusko-rusyjskiego (wraz z towarzyszącym mu często poczuciem religijnym prawosławnym) a wśród innej części poczucia ukraińskiego, jest faktem historycznym, którego echa odnajdujemy we współczesnych badaniach terenowych. Niestety nie jest dzisiaj możliwe — przynajmniej w obecnym stanie źródeł — podanie dokładnej statystycznej oceny tego procesu. Być może badacze Łemkowszczyzny posiadają jeszcze jakieś niewykorzystane materiały z okresu międzywojennego, ale o tym nic bliższego nie wiadomo. Jeżeli wziąć za podstawę wyniki spisu ludności z roku 1951 oraz lokalnych wykazów narodowościowych z r. 1946, okaże się, że — licząc w odsetkach — w okresie 15 lat wzrósł udział Łemków określających się jako Ukraińcy, oraz wystąpił na widownię nieznanym dawniej drobny odłam Łemków podających się za Polaków.

Wg danych spisu z r. 1931, w woj. krakowskim na ogólną ilość 60,4 tys. zarejestrowanych osób z językiem ojczystym ukraińsko-ruskim ogromna większość podała jako ojczysty język ruski — 58,3 tys. (97%), a jedynie 2,1 tys. (3%) — język ukraiński.

Jeżeli chodzi o rok 1946, to znane są materiały z pow. nowosądeckiego,⁸ gdzie dla celów repatriacyjnych władze powiatowe w oparciu o dane spisu powszechnego szczegółowo i dokładnie badały przynależność etniczną ludności. Poza tym znane są dane z powiatu nowotarskiego. Należy podkreślić, że wspomniane wykazy sporządzono już po rozpoczęciu repatriacji do Ukraińskiej SRR, w sytuacji, gdy znaczna część Łemków odpłynęła z Polski.

Otóż w lutym 1946 r. spis w pow. nowosądeckim wykazał, że na ogół liczbę 7 652 Łemków ujęto w statystyce, podało się za: Łemków — 4 226 osób (55%), Ukraińców — 1 654 (22%), Polaków — 1 001 (13%) i Rusinów 771 (10%). Na 8 gmin zamieszkałych przez Łemków, w dwu niemal cała ludność określiła się jako ukraińska (Krynica-wieś 90%), w 5 gminach tylko jednostki podały się za Ukraińców (Krynica-miasto 17%, Łabowa 0,8%, Nawojowa 1,6%, Grybów 1,1% i Tylicz 0,7%), w jednej stosunek był bardziej podzielony, z przewagą ukraińską: Muszyna 64%.

Oczywiście wyniki obu spisów trudno porównywać, a ponad to należy je analizować z dużą ostrożnością: pierwszy bowiem przeprowadzony był przy nacisku administracji i w ogóle nie zapytywał o narodowość, tylko o "język ojczysty" (w r. 1931). Natomiast drugi spis z r. 1946 przeprowadzono w czasie trwającej repatriacji i uwzględniano w nim jedynie pozostałą na miejscu ludność. Chęć uchylecia się od repatriacji była jednym z głównych motywów podawania się Łemków za Polaków. Z drugiej strony wydaje się rzeczą niewątpliwą, że wśród jednostek łemkowskich obudziło się w owym czasie poczucie polskie, głównie na tle wspólnych przeżyć w latach okupacji. W ten sposób dylemat narodowościowy, o którym tu mowa, rozgałęzia się i przekształca w problem wyboru między przynależnością do trzech narodowości. Obok poczucia rusko-rosyjskiego i ukraińskiego, kielkować zaczyna gdzieś poczucie przynależności do Polski...

Walka wyzwolenicza na Łemkowszczyźnie

Po nakreśleniu kilku uwag o charakterze ogólnym, należy obecnie podać najważniejsze fakty z dziejów okupacji hitlerowskiej i walki wyzwoleniczej na obszarze Łemkowszczyzny...³⁹

Walka ludności ruskiej Podkarpacia o wolność i socjalizm odbywała się w nader skomplikowanych i trudnych warunkach, gdyż działały tu dwa nacjonalizmy: polskiej burżuazji wyrażający się w polityce do mniejszości narodowej i nacjonalizm ukraiński. Burżuazja ukraińska wykorzystywała politykę nacjonalistów polskich dla swoich celów, łącząc się z niemieckim faszyzmem".⁴⁰ W ten sposób M. Doński, autor kilku przyczynków do najnowszej historii Łemków, kreśli w jednym ze swych opracowań tło walki tej ludności o społeczne i narodowe wyzwolenie. Autor dotknął ważnego zagadnienia, mianowicie podwójnej funkcji jaką polityka nacjonalistów ukraińskich spełniła na Łemkowszczyźnie. Z jednej strony bowiem pociągnęła za sobą część ludności, obudziła określone nastroje i te hamowały ruch rewolucyjny, stwarzając obiektywne przeszkody dla działalności postępowego aktywu, z drugiej strony wywołała reakcję, przyspieszając proces kształtowania się samowiedzy klasowej wśród Łemków.

Ten ostatni proces, który przed wojną objął przede wszystkim odłam skrajnej biedoty wiejskiej, rzemieślników łemkowskich i nielicznych robotników (głównie sezonowych) wyrażał się we wpływach, jakie na terenach Łemkowszczyzny posiadała Komunistyczna Partia Polski. W latach międzywojennych komuniści łemkowscy działali w kilkunastu wsiach, m.in. w Skwirtnem, Nowicy, Smerekowcu, Lipnej, Świątkowej, Woli Cieklińskiej, Myscowej; utrzymywali kontakty z komunistami polskimi w Jaśle, Krośnie, Gorlicach; uczestniczyli w strajkach chłopskich.

W okresie okupacji działalność komunistyczna objęła dalsze wsie łemkowskie, kierując się — z jednej strony — przeciw władzy hitlerowskiej, z drugiej — przygotowując grunt pod budowę władzy ludowej po wojnie. W latach wojny zatem ruch rewolucyjny zlał się w jeden nurt z ruchem wyzwoleniczym. Ruch ten obejmował jednostki klasowo najbardziej uświadomione.

Na złożoność sytuacji na Łemkowszczyźnie w okresie wojny składało się jeszcze inne zjawisko, polegające na tym, że część ludności łemkowskiej potraktowała początek okupacji jako zmianę polityczną, w której tkwiła szansa poprawienia własnego położenia. o tym odłamie pisze łemkowski autor cytowanego już uprzednio opracowania pt. "Łemkowszczyzna i jej mieszkańcy na przestrzeni półtora tysiąca lat", co następuje: "Druga wojna światowa zastała Łemków całkiem nie przygotowanych do niej... A winny były temu reżimy w dwóch słowiańskich państwach (Polska i Słowacja) i ich polityka względem mniejszości. Nienawidzili Łemkowie pańską Polskę... Łemkowie nie mogli zrozumieć faszyzmu, bo nie było ich komu nauczyć tego, bo rząd polski był faszystowski i mówił swemu narodowi o wojnie nie przeciwko imperializmowi niemieckiemu, a o wojnie przeciwko Związkowi Sowieckiemu. Jak mógł naród stanąć w obronie takiego państwa, które deptało jego narodowość? Ale nawet Łemkowie przekonali się, że na miejsce jednego dręczyciela faszystowskiego przyszedł jeszcze gorszy dręczyciel, Niemiec" (maszynopis, s. 29-30).

Swoistą sytuację i podział nastrojów jakie panowały na Łemkowszczyźnie, usiłował wykorzystać w swej polityce okupant hitlerowski i ...nacjonałści ukraińscy. W postępowaniu hitlerowców wobec Łemków (i wogóle wobec ludności ukraińskiej) trzeba dokonać rozróżnienia między strategią, pewnymi celami generalnymi mieszczącymi się w ramach programu narodowościowego Niemiec na wschodzie, a polityką doraźną i taktycznymi pociągnięciami wynikającymi z sytuacji bieżącej.

Dalekosiężne i drapieżne cele polityki hitlerowskiej względem ludności podbitych krajów wschodnich sformułowane zostały wyraźnie w tzw. tajnym memoriale Himmlera z maja 1940 r.⁴¹ Memoriał ten, przedstawiony Hitlerowi, uzyskał jego pełną aprobatę, z zastrzeżeniem zachowania absolutnej tajności. Jako zadanie aktualne stawia się tam konieczność rozczłonkowania ludności wschodu, uznania możliwie jak największej liczby pojedynczych narodowości, a więc obok Polaków i Żydów również Ukraińców, Białorusinów, Górali (!), Łemków (Lemken) i Kaszubów, a to celem przeszkodzenia ewentualnemu zjednoczeniu tej ludności. Jako zadanie w dalszej perspektywie Himmler wysunął likwidację takich pojęć narodowych, jak Ukraińcy i Łemkowie oraz sprowadzenie ludności wschodu do najniższego rzędu masy robotczej stojącej do dyspozycji Niemców.

Doraźną politykę wobec Ukraińców i Łemków dyktowały hitlerowcom aktualne warunki w tzw. generalnej gubernii, różniące się wielce w okresie przed i po dokonaniu inwazji na Związek Radziecki. W latach 1939-1941 władze niemieckie popierały gorliwie Ukraińców, dążąc do wygrywania dawnych sporów polsko-ukraińskich i widząc w ludności ukraińskiej przeciwwagę dla ludności polskiej i żydowskiej... Ważnym faktem było, że po wybuchu II wojny światowej i wkroczeniu Armii Radzieckiej na teren b. wschodnich województw Polski, wielu nacjonalistów ukraińskich przeszło z Zachodniej Ukrainy do generalnej gubernii. Źródła niemieckie podawały liczbę emigrantów ukraińskich z USSR na 20-40 tys. osób,⁴² podkreślając przy tym, że chodzi o Ukraińców "narodowo uświadomionych", głównie fachowców i inteligentów, którzy w gen. gubernii znaleźli pole do wszechstronnej pracy kulturalnej i oświatowej, m.in. wśród Łemków. W porozumieniu z Niemcami, nacjonałści ukraińscy rozwinęli żywą działalność, organizując szkoły ukraińskie, ośrodki kulturalne i towarzystwa oświatowe, czytelnie, zrzeszenia, spółdzielnie, kasy kredytowe, banki itp. Niemcy rozwiązali wprowadzić wszystkie dawniejsze partie ukraińskie, ale powołali do życia w Krakowie centralny komitet ukraiński (Der Ukrainische Hauptausschuss) ze znanym ... drem H. Kubijewiczem na czele, a w siedzibach władz powiatowych i miejskich ukraińskie komitety samopomocowe, które miały ściśle współpracować z władzami okupacyjnymi. W Krakowie ukazywały się czasopisma w języku ukraińskim: "*Krakiwski Wisti*", redagowane przez ... D. Palijewa, "*Ilustrowani Wisti*", pismo młodzieżowe "*Doroha*" i dla dzieci szkolnych "*Molodi Druzi*". Utworzono ukraińskie szkoły wojskowe w Krakowie, Krośnie, Sanoku i Tarnowie, werbując młodych kandydatów do służby wojskowej i policyjnej. Wszystkie te instytucje i organizacje ukraińskich nacjonalistów usiłowały oddziaływać również we wsiach łemkowskich, z zamiarem wykorzystania dawnego niechętnego Polsce nastawieniu wielu Łemków i przyciągnięcia ich do współpracy z Niemcami hitlerowskimi.

Wbrew nadziejom nacjonalistów ukraińskich, Niemcy wcale nie zamierzały powołać Wolnej Ukrainy. Jasno stwierdził to na posiedzeniu rządu G.G. Frank w dniu 12 września 1940 r. Wszelkie wątpliwości pod tym względem rozwiąły się ostatecznie po zaatakowaniu przez Niemców Związku Radzieckiego i zajęciu całej Ukrainy, którą potraktowano jako kraj podbity, przeznaczony do eksploatacji. Emigrantów ukraińskich nie dopuszczono do władzy. Ludność ukraińską spotkały deportacje na roboty przymusowe do Rzeszy i obowiązkowe kontyngenty. Propaganda faszystowska zaczęła przedstawiać Ukrainę jako prastarą ziemię niemiecką.⁴³

W stosunku do Łemków władze hitlerowskie prowadziły grę

polityczną, polegającą w pierwszych latach na następujących posunięciach. 1) Dążono do podporządkowania ludności łemkowskiej nacjonalistycznym czynnikom ukraińskim ... Władze pozostawiły nacjonalistom ukraińskim swobodę w metodach oddziaływania na Łemków. W komitetach samopomocowych na Łemkowszczyźnie zasiadło wielu nacjonalistów ze wschodu. Publikacje niemieckie przedstawiały w owym czasie Łemkowszczyznę (Lemkenland) jako "najczystszy obszar ukraiński", który dzięki naturalnym warunkom górskim uchronił się od przeniknięcia żywiołu polskiego.⁴⁴ Równocześnie, zgodnie z ogólnymi zadaniami nauki niemieckiej na wschodzie, w książce na temat osadnictwa i form osadniczych w Polsce, przedstawiono tereny podkarpackie (w tym również niektóre rejony Łemkowszczyzny) jako obszar należący do "tradycyjnego kręgu wpływów niemieckiej kultury"⁴⁵. W sekcji kultury ludowej niemieckiego instytutu w Krakowie (Insitut fuer Deutsche Ostarbeit Krakau, którego organem był kwartalnik "*Die Burg*") zajmowano się kulturą i sztuką ludową Łemków. 2) Zgodnie z programem polityki narodowościowej, władze niemieckie zmierzały do podsycania antagonizmu polsko-łemkowskiego. Stąd propagandowe publikacje niemieckie celowo nawiązywały do polityki polonizacyjnej władz sanacyjnych, podkreślały dyskryminację Łemków w latach przedwojennych i ich zacofanie gospodarcze jako skutek nieudolności polskiej gospodarki i władz. 3) Propaganda niemiecka świadomie przeciwstawiała łemkowskich działaczy rusofilskich, kierujących się rzekomo pobudkami materialnymi i znajdujących się na służbie państwa polskiego, nieuświadomionej pod względem narodowym ludności, która powodowana idealnymi motywami bezwiednie szła na lep propagandy rosyjskiej i polskiej. Chciano w ten sposób doprowadzić do społecznej izolacji lokalnych przywódców łemkowskich.

Ogólnie biorąc okupant odnosił się do Łemków nieufnie, kierując się w tym wypadku znajomością faktów z okresu międzywojennego: słabością wpływów nacjonalistów ukraińskich, przechodzeniem Łemków na prawosławie i ich rusofilstwem. Podejrzewano Łemków o sympatie pro-radzieckie i nastroje komunistyczne. Toteż wszelkie tendencje postępowe i rewolucyjne na Łemkowszczyźnie zwalczane były bezwzględnie przez hitlerowców ...

Migracje powojenne Łemków

W pierwszych latach po wyzwoleniu nastąpił odpływ ludności z obszaru Łemkowszczyzny. Migracja ta zmieniła strukturę demograficzną omawianego regionu i otworzyła nowy rozdział w dziejach ludu łemkowskiego.

Trzeba nadmienić, że już w okresie II wojny, do czerwca 1941 r. — na podstawie umowy między rządem niemieckim i radzieckim o wymianie ludności — kilka tysięcy Łemków (głównie spośród biedoty wiejskiej) wyjechało na wschód.⁴⁶ Po napadzie wojsk hitlerowskich na ZSRR część tej ludności wróciła na Łemkowszczyznę.

Wspomniany ruch migracyjny, choć zupełnie drobny pod względem liczbowym, był zapowiedzią dalszych poważnych zmian.

Repatriacja do Ukraińskiej SRR

W dotychczasowych publikacjach polskich dotyczących Łemkowszczyzny nie omawiano w ogóle okresu repatriacji do Ukraińskiej SRR, wypadnie zatem poświęcić mu nieco więcej uwagi.⁴⁷

W latach 1944-1946 Łemkowie zostali objęci akcją repatriacyjną, którą przeprowadzono na podstawie umowy zawartej między PKWN i rządem Ukraińskiej SRR z dnia 9 września 1944 r. Umowa przewidywała repatriację z Polski do USRR na zasadzie dobrowolności "obywateli narodowości ukraińskiej, białoruskiej, rosyjskiej, rusińskiej" (warto przypomnieć, że w ówczesnej oficjalnej dokumentacji przesiedlenie to nazywano konsekwentnie "ewakuacją"). W wyniku porozumienia polsko-ukraińskiego powołano z obu stron specjalne urzędy do przeprowadzenia repatriacji: urząd Głównego Przedstawiciela Rządu RP do Spraw Ewakuacji (przy Ministerstwie Spr. Zagranicznych) i Głównego Pełnomocnika do Spraw Ewakuacji przy Rządzie USRR. Zadaniem wspomnianych instytucji było ustalenie liczby ludności podlegającej ewakuacji⁴⁸ i zorganizowanie przesiedlenia. Ze strony polskiej zaangażowane były ponadto jeszcze inne instytucje i resorty, przede wszystkim Ministerstwo Administracji Publicznej (starostwa, urzędy gminne) milicja i wojsko, w mniejszym stopniu Generalny Pełnomocnik Rządu do Spraw Repatriacji i Państwowy Urząd Repatriacyjny.

Teren podlegający repatriacji, tzn. woj. lubelskie, rzeszowskie i krakowskie, podzielono na 15 rejonów, w których działały rejonowe przedstawicielstwa d/s ewakuacji (polskiej)⁴⁹ i rejonowi pełnomocnicy (ukraińcy) czyli tzw. w potocznym języku komisje polsko-ukraińskie. Największe nasilenie ewakuacji przypadło na rok 1945⁵⁰.

Na obszarze Łemkowszczyzny, obejmującej południowe części powiatów: Nowy Sącz, Gorlice, Jasło, Krosno i Sanok, działały cztery rejonowe przedstawicielstwa: w Sanoku, Jasle, Gorlicach i Nowym Sączu. Część łemkowska pow. krośnieńskiego należała po połowie do stref kompetencyjnych przedstawicielstw w Jasle i Sanoku.

Początek ewakuacji dla poszczególnych rejonów przypadał w różnych terminach, zależnie od czasu wyzwolenia. Przypomnijmy, że

jeszcze w styczniu 1945 r. front przebiegał między Krosnem i Jasłem. Najwcześniej rozpoczęto przesiedlanie w pow. sanockim (XI. 1944) i na wyzwolonej polaci powiatu krośnieńskiego — w grudniu tegoż roku; w pozostałych powiatach Łemkowszczyzny na przełomie marca i kwietnia 1945 r.

Z punktu widzenia techniki organizowania przesiedleń należy wyróżnić następujące czynności komisji polsko-ukraińskich: a) ustalenie liczby ludności podlegającej ewakuacji; b) prowadzenie agitacji; c) odbieranie zgłoszeń; d) tzw. opracowywanie terenu (sporządzanie list przesiedleńców, kart ewakuacyjnych, opisy i szacunek mienia itp.); e) organizacja transportu. Komisje ukraińskie rozpoczynały prace ewakuacyjne na ogół wcześniej od polskich i były z reguły liczniejsze (np. w powiecie nowosądeckim komisja ukraińska działała już od połowy marca 1945 r., a liczba jej członków wynosiła 45 osób, podczas gdy komisja polska rozpoczęła urzędowanie dopiero 30 marca i skład jej wahał się w późniejszym czasie od 7-10 członków).

Nawiązana początkowo współpraca między czynnikami ewakuacyjnymi a Włościańsko-Robotniczym Komitetem Łemkowskim, powołanym w marcu 1945 r. w Gorlicach, rozwiązała się⁵¹. Zgodnie z zasadami porozumienia polsko-ukraińskiego, repatriacji podlegali tylko obywatele polscy narodowości ukraińskiej, rusińskiej i in. Osoby posiadające obywatelstwo inne niż polskie — a zwłaszcza spotykane wśród reemigrantów na Łemkowszczyźnie obywatelstwo USA — wyłączone były od ewakuacji. Przesiedleńcy mieli prawo zabrać przedmioty osobistego użytku i inwentarz żywy, ogólnej wagi do 2 ton. Pozostawiali — oprócz ziemi — budynki i inwentarz martwy (meble, narzędzia). Całe pozostawione mienie, łącznie z zasiewami, podlegało opisowi i oszacowaniu, celem uzyskania ekwiwalentu na nowym miejscu.

Transporty repatriacyjne odjeżdżały z Polski z poważnymi trudnościami. Odległość poszczególnych wsi od kolejowej stacji załadowania, położonych na linii podkarpackiej Nowy Sącz — Sanok, wynosiła kilkanaście i kilkadziesiąt kilometrów. Wobec braku dostatecznej ilości siły pociągowej (taboru samochodowego po wojnie w terenie w ogóle nie było) dowóz ludzi do stacji był niezwykle utrudniony. Trzeba było mobilizować furmanki wśród ludności polskiej. W ciężkich warunkach odbywał się również transport pociągami. Ze względu na brak taboru, władze kolejowe często nie mogły podstawić na czas potrzebnego składu. W początkowym okresie repatriacji podróż trwała długo wobec zablokowania linii komunikacyjnych transportami wojskowymi.

Z punktu widzenia udziału ludności łemkowskiej w przesiedleniu, repatriacja miała posiadać charakter wyjazdów dobrowolnych, co

wyraźnie zostało określone w umowie. Jednakże w warunkach powojennego tworzenia administracji, niestabilizowania władz, grasowania band na terenach południowo-wschodnich, zdarzały się odchylenia od zasady zupełnej dobrowolności. Wypadki tego rodzaju miały miejsce głównie wówczas, gdy przesiedlano administracyjnie ludzi, którzy najpierw zgłosili się na wyjazd i załatwili formalności, a następnie zmieniali decyzję, chcąc pozostać na miejscu.

Z własnej woli odjeżdżali z Polski Łemkowie ze zniszczonych przez wojnę wsi i gospodarstw (np. z Dukielszczyzny). Emigracja wydawała się im jedynym wyjściem z ciężkiej sytuacji życiowej; wyjeżdżała także biedota wiejska licząca na poprawę swojego położenia ekonomicznego oraz ludzie uważający się za Ukraińców, pragnących zamieszkać na Ukrainie. Wyjeżdżano do ZSRR, jako do atrakcyjnego kraju socjalistycznego. Z opowiadań Łemków wynika, że w wielu wsiach ludność zgłaszała się w początkowym okresie do wyjazdu i emigrowała, sądząc mylnie, że taka jest "wyższa konieczność" stworzona zarządzeniem, od którego nie ma odwołania.

W procesie podejmowania przez Łemków decyzji o wyjeździe, przynajmniej tak jak rysuje się on nam w świetle zachowanej dokumentacji, odróżnić należy zgłaszanie się do wyjazdu, od bezpośredniego wzięcia udziału w repatriacji. Te dwa akty indywidualne nie zawsze pokrywały się ze sobą.

Komisje ukraińskie, dążąc do szybkiego zakończenia przesiedleń, prowadziły bardzo żywą agitację na rzecz wyjazdów, zapewne przesadzając nieco w obietnicach i zapewnieniach o dobrych warunkach życiowych na terenach osiedleńczych. Niektórzy członkowie komisji, zarówno ukraińskich jak i polskich, nazbyt gorliwie interpretując tekst umowy dwu rządów i wytyczne swoich władz (dążących wprawdzie do całkowitego repatriowania z Polski ludności ukraińskiej, ale nie pod przymusem) przekraczali czasem granice propagandy przez wywieranie różnymi metodami nacisku celem otrzymania zgłoszeń na wyjazd. Ta druga strona agitacji wywarła szczególne wrażenie i utkwiała w pamięci społecznej Łemków.

Władzom polskim zależało, rzecz jasna, na sprawnym przeprowadzeniu repatriacji. Akcja powyższa powiązana była z repatriacją Polaków ze wschodu, którzy częściowo mieli być osadzeni na opuszczonych gospodarstwach oraz z polityką rozładowania niektórych przeludnionych wsi górskich i w ogóle przeobrażenia struktury narodowościowej i rolnej wsi Podkarpacia. Z tego względu prowadzono intensywną propagandę wśród Łemków drogą obwieszczeń starostów i rad narodowych, organizowania zebrań wiejskich z udziałem władz powiatowych, stronnictw politycznych itp. Nie zawsze przestrzegano propagandowych środków oddziaływania. Np. powiatowa rada narodowa

w Nowym Sączu wydała we wrześniu 1945 r. okólnik do zarządów gminnych, aby wpływały na ludność w kierunku dobrowolnych wyjazdów, w przeciwnym razie "będą zastosowane środki przysługujące władzy administracyjnej".⁵² W szeregu wsi (pasa przygranicznego) przesiedlono ludność na podstawie rozporządzenia Prezydenta RP o ochronie granic państwa. Wywierano nacisk przez ściąganie świadczeń rzeczowych i nieprzyznawanie ulg w tym zakresie itp.

Ludzie zgłaszający się na wyjazd zwolnieni byli od wszelkich obowiązków wobec państwa (podatki, kontyngenty), co w katastrofalnie trudnych warunkach zaraz po wojnie miało stanowić zachętę ekonomiczną.

Innym czynnikiem, który oddziaływał na decyzję Łemków, były pojawiające się w wielu okolicach podczas repatriacji bandy leśne różnego pochodzenia i składu, nacjonalistyczne ukraińskie, łemkowskie i polskie, z których jedne wywierały presję w kierunku sabotowania tej akcji.

W rezultacie postawę części ludności łemkowskiej charakteryzowało liczne zgłaszanie się na wyjazd, przy tendencji do późniejszego odwołania i unikania repatriacji.

W porównaniu do innych terenów, z których przesiedlano ludność do ZSRR, tempo przesiedleń na Łemkowszczyźnie było w pierwszym okresie wolniejsze. Według danych urzędowych z 15 lipca 1945 r. ewakuowano do tego czasu około 40% Ukraińców z Polski, z czego z woj. lubelskiego 65% znacznie mniej z woj. rzeszowskiego 22,6% i krakowskiego 12,6%.⁵³ Jedynym wyjątkiem na Łemkowszczyźnie był "rejon Jasło", z którego przesiedlono do tego czasu większość ludności. W oficjalnym sprawozdaniu z połowy sierpnia 1945 r. podkreślano, że "w woj. rzeszowskim i krakowskim ewakuacja na ogół postępuje bardzo opornie i o ile po żniwach nie nastąpi polepszenie frekwencji w tym kierunku, należy przyjąć do wniosku, że dobrowolna ewakuacja nie da pozytywnych rezultatów".⁵⁴

Dla terenów łemkowskich główne nasilenie repatriacji przypadło na miesiące sierpień i wrzesień 1945 r., z wyjątkiem zniszczonych terenów pow. krośnieńskiego i jasielskiego, skąd wcześniej odpłynęła ludność na wschód. Z oficjalnego zestawienia statystycznego na dzień 1.X.1945 wynika, że do tego czasu przesiedlono ogółem z "rejonu Nowy Sącz" (obejmującego powiaty nowosądecki i nowotarski) 79,8% ludności, z "rejonu Gorlice" 76,5% z "rejonu Jasło" 88,8%, z "rejonu Sanok" (obejmującego powiat sanocki i skrawki sąsiednich powiatów) 20,1%.⁵⁵ Z poszczególnych powiatów największy odsetek przesiedlonych wykazywał powiat Krosno — ponad 90%.

Do danych tych należy jednak podejść krytycznie, gdyż niektóre

ówczesne statystyki podające liczbę ludności podlegającej repatriacji ("stan ludności") były wyraźnie zmniejszone. Tak więc ludność łemkowską w pow. nowosądeckim określano w r. 1945 na około 21 tys. głów, podczas gdy już spis z 1931 r. podawał dla tego powiatu 24 304 ludności z językiem ojczystym ukraińsko-ruskim.⁵⁶ To samo dotyczy gorlickiego (szacunkowa ilość z r. 1945 wynosiła 17-18 tys. głów, w spisie z r. 1932 — 24 891!) i krośnieńskiego (10 291 w r. 1945, wobec 14 737 w r. 1931). To obniżanie liczby ludności było prawdopodobnie wynikiem, z jednej strony, niedostatecznej orientacji władz powiatowych i komisji przesiedleńczych w rzeczywistej ilości ludności łemkowskiej na własnym terenie, z drugiej strony celowych zabiegów niektórych lokalnych władz gminnych i gromadzkich, które szły na rękę Łemkom pragnącym zostać w Polsce i podawały liczbę ludności niższą od rzeczywistej.⁵⁷

Począwszy od sierpnia 1945 r. pełnomocnik rejonowy w Nowym Sączu niezmiennie określał nastroje pozostałej ludności łemkowskiej, jako niechętnie względem ewakuacji.⁵⁸ "Łemkowie szukają jakichkolwiek powodów do uchylenia się od ewakuacji" pisał w sprawozdaniu z 14 listopada 1945 r. Podobnie oceniano sytuację w pow. gorlickim.⁵⁹ "W okresie od 1 sierpnia br. nie było ze strony ludności łemkowskiej dobrowolnych zgłoszeń na wyjazd, z wyjątkiem sporadycznych zgłoszeń osób powracających z niewoli niemieckiej, rodziny których poprzednio już wyewakuowały się (...). Pozostali łemkowie, jak daje się zaobserwować, nie mają zamiaru dobrowolnie opuścić granic Polski (...). Cztery stronnictwa polityczne w imieniu społeczeństwa polskiego wystosowały odezwę do ludności łemkowskiej z propozycją opuszczenia terenów Polski (...). Starosta powiatowy w tej sprawie wyjeżdżał osobiście do gmin. W pasie przygranicznym wojsko prowadzi odpowiednią propagandę" — (sprawozdanie z 1 i 10 września 1945 roku).

Z pow. sanockiego donoszono w dniu 28 sierpnia 1945r.:⁶⁰ "Faktycznie było bardzo wiele zgłoszeń z zachodnich i centralnych gmin powiatu sanockiego i z powiatu Krosno. W lipcu i w pierwszej połowie sierpnia opracowano cztery gromady, sporządzono opisy mienia, ludzie jednak zwlekali z wyjazdem, prosząc o zwłokę do czasu zebrania bodaj części zboża, uzasadniając to tym, że nie mają na drogę chleba. Pełnomocnik ukraiński czyniąc zadość tej prośbie przedłużył termin wyjazdu na krótki czas. Gdy jednak zbliżał się ten termin jedna z gromad prosiła o dalsze przedłużenie terminu i do dziś dnia, mimo używania różnych sposobów do nakłonienia ich do wyjazdu, dotychczas nie wyjechała".

Przyczyn opadania nastrojów wyjazdowych w miarę przeprowadzenia repatriacji należałoby szukać w kilku okolicznościach. Jak wspominałem uprzednio, pewna część ludności zgłaszała się na wyjazd, z góry niejako zakładając przybranie postawy "biernego oporu". Dalej,

negatywnie oddziaływały na ludność trudności transportowe i perypetie w podróży. Wreszcie z upływem czasu przesiąkać zaczęły od przesiedleńców informacje, często w wyolbrzymionej postaci, o trudnościach życia w zniszczonej przez wojnę Ukrainie, będące zaprzeczeniem nakreślonego pierwotnie w wyobraźni wizerunku tego kraju. Krążyły również pogłoski o nie zawsze życzliwym ustosunkowaniu się ludności ukraińskiej.

Ludność niechętna repatriacji chwyciła się różnych środków, z myślą o zapewnieniu sobie możliwości pozostania na miejscu. Była to swoista technika podjęta przez mniejszość narodową wobec władz państwa, w obrębie którego mieszkała i którego nie zamierzała opuszczać. Łączyła się z dokumentowaniem i manifestowaniem swego pozytywnego stosunku do państwa polskiego i polskości, przy równoczesnym zrzucaniu z siebie cech określanych jako ukraińskie.

W źródłach zarejestrowano następujące fakty powtarzające się w latach 1945-1946 na Łemkowszczyźnie: podawanie się Łemków za Polaków. (Moment ten utrudniał władzom ustalenie dokładnej liczby ludności przeznaczonej do repatriacji) — przechodzenie na obrządek rzymsko-katolicki, często połączone z podawaniem swej narodowości jako "polskiej". (W pow. nowosądeckim uczyniło w ten sposób około 500 osób) — sumienne wywiązywanie się z powinności i świadczeń rzeczowych wobec państwa — oraz wyłanianie spośród ludności i wysyłanie do władz specjalnych delegacji z petycjami, wnioskami, zaświadczeniami o lojalności wobec Polski od miejscowych Polaków, sołtysów, wójtów i innych czynników.

Liczbę Łemków, domagających się prawa pozostania w Polsce (w świetle statystyk z lat 1944-1946) oceniano na około 25-30% ogólnego stanu ludności sprzed repatriacji.⁶¹ W rzeczywistości odsetek ten był wyższy. Poza tym liczby przesiedleńców obejmowały nie tylko ludność łemkowską, lecz także Ukraińców, uciekinierów ze wschodu powracających po wojnie do kraju, a także Łemków, którzy wprawdzie wyjechali na wschód, ale następnie powracali z repatriacji do domu.

Powroty Łemków zarejestrowano w źródłach następowały od jesieni 1945 r., na długo przed zakończeniem repatriacji. Miały one dwójaki charakter: powrotów z drogi, a więc ze stacji kolejowych, jeszcze przed wyruszeniem w podróż, bądź też z transportu; powrotów podjętych po przybyciu transportu na miejsce, często po kilku miesiącach pobytu na wschodzie. W tym drugim wypadku Łemkowie wracali bądź "legalnie", w charakterze polskich repatriantów w zbiorowych transportach, bądź nielegalnie przez "zieloną granicę". Fala powrotna wpłynęła niewątpliwie na postawę pozostałej w Polsce ludności i spowodowała określone trudności w pracy komisji przesiedleńczych.⁶²

Repatriacja ludności z Polski do USRR została zasadniczo zakończona z dniem 1 sierpnia 1946 r. Na większości terenów

Łemkowszczyzny zakończono akcję wcześniej: w "rejonach: Nowy Sącz i Gorlice" w maju 1946 r., w "rejonie Jasło" w r. 1945. Według oficjalnej centralnej statystyki z dnia 1 czerwca 1946 r. dotyczącej ludności przewidzianej do ewakuacji:⁶³ z rejonu Nowy Sącz repatriowano ok. 20 tys. osób (pozostało 3 155), z rejonu Gorlic 15 tys. (pozostało 3 229), z rejonu Jasła 7 300 (pozostało 638) — z rejonu Sanoka 54 500 (pozostało 7 132). Liczby z rejonu sanockiego odnoszą się tylko w części do Łemków.

Statystyki lokalne podawały nieco inne liczby pozostałych Łemków. Według protokołów z zakończenia akcji z dnia 25 maja 1946 r.⁶⁴ w pow. nowosądeckim zostało ok. 5 tys. Łemków, natomiast w pow. gorlickim nieco ponad 2 tys. Interesująca jest próba analizy składu i świadomości pozostałej ludności łemkowskiej, dokonana przez władze nowosądeckie. Według protokołu, wśród 5 tys. Łemków "przyznaje się do pochodzenia polskiego np. przez zmianę obrządku, pokrewieństwa, odbycia służby w W.P., posługiwania się językiem polskim — twierdząc tym samym, że są narodowości polskiej — 1 200 osób; nie mogących się zdecydować do przynależności narodowościowej z powodu niskiego stopnia kultury i uświadomienia — 1 100 osób; aczkolwiek przyznają się do narodowości ukraińskiej, jednak zdecydowanie nie chcą poddać się dobrowolnej ewakuacji — 1 110 osób". Pozostali byli członkami rodzin mieszanych, obywatelami amerykańskimi, ludźmi ukrywającymi się w lesie itp.

Jak wykazała najbliższa przyszłość obliczenia dotyczące ludności łemkowskiej pozostałej w Polsce po repatriacji do USRR były — podobnie jak wcześniej dane o stanie tej ludności przed przesiedleniem — wyraźnie niższe. Przesiedlenie przeprowadzone w r. 1947 na Ziemię Zachodnie objęło mianowicie liczbę Łemków znacznie wyższą od tej, którą wykazywały dane z r. 1946. Tylko drobną część powyższej różnicy mogli stanowić emigranci powrotni z USRR, resztę stanowiła ludność nie uwzględniona w ogóle w statystykach z okresu repatriacji.

Resumując, repatriacja otworzyła nową kartę w dziejach ludności łemkowskiej i przeobraziła w sposób zasadniczy strukturę Łemkowszczyzny. Łemkowie, którzy udali się do USRR, ulegli tam znacznemu rozproszeniu, osiedlając się w różnych rejonach Ukrainy. Miarę tego rozproszenia mogą stanowić Łemkowie, pochodzące z powiatu nowosądeckiego, których osiedlono w 15 obwodach Ukrainy, zarówno wschodnich jak zachodnich, od sumyńskiego i charkowskiego, po lwowski i stanisławowski.⁶⁵ Repatriacja dała początek szybkiemu procesowi wtapiania się przesiedlonej ludności w naród ukraiński.

W Polsce pozostało ok. 30-40% dawnej liczby Łemków. Niektóre wsie i okolice Łemkowszczyzny zostały niemal całkowicie wyludnione (głównie w powiatach jasielskim i krośnieńskim). Łemkowie, którzy zostali, musieli oprzeć się perswazjom, propagandzie, wreszcie tu i ówdzie naciskom administracyjnym. Na ich decyzję wpłynęło przywiązanie do swej ciasniejszej, lokalnej ojczyzny, lęk przed emigracją, dobre perspektywy ekonomiczne i społeczne Polski Ludowej.

Przesiedlenie za Ziemie Zachodnie w r. 1947

W rok po zakończeniu repatriacji nastąpił nowy odpływ ludności na Ziemie Odzyskane. Przesiedlenie Łemków na Ziemie Zachodnie w r. 1947 było fragmentem wojskowej operacji "Wisła" wymierzonej przeciw nacjonalistycznym bandom ukraińskim (UPA) działającym na terenach południowo-wschodniej Polski. Pierwszy etap tej akcji stanowiło przesiedlenie ludności wydzielonej na podstawie kryterium narodowościowego (a więc Ukraińców i różnych ruskich grup etnograficznych, jak Łemków, Bojków i in. z województw lubelskiego, rzeszowskiego i krakowskiego) celem pozbawiania band zaplecza; drugim etapem była likwidacja samych band.

Historia walk z bandami UPA ma już swoją obfitą literaturę.⁶⁶ Motywy, którymi kierowały się władze przesiedlając ludność, a także społeczno-polityczne skutki przesiedlenia ludności ukraińskiej były przed kilku laty tematem dyskusji i artykułów.⁶⁷ Niedawno ukazała się cenna praca analizująca aspekty demograficzne i ekonomiczne migracji w południowo-wschodnim rejonie Polski.⁶⁸ Mamy też publikację, w której znajdziemy ogólne dane o osadnictwie ludności ukraińskiej na Ziemach Zachodnich i o roli PUR w tym przedsięwzięciu.⁶⁹ W przygotowaniu jest również większa praca o Łemkach na Ziemach Zachodnich, uwzględniająca przebieg osadnictwa tej ludności.⁷⁰

Odsyłając czytelnika do wszystkich tych opracowań, w których znaleźć można szczegóły i naświetlenie różnych aspektów tzw. akcji "Wisła", zatrzymam się na tym miejscu nad najważniejszymi faktami związanymi z przesiedleniem Łemków.

Należy podkreślić, że działalność ukraińskich nacjonalistów i band UPA na Łemkowszczyźnie w latach 1945-1946 była mniej intensywna, niż w innych wschodnich rejonach kraju. Świadczy o tym m.in. fakt, że we wspomnianym okresie Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów nie zdołała zorganizować na Łemkowszczyźnie projektowanego nadrejonu "Werhowina". Szczególnie na Łemkowszczyźnie zachodniej starcia i napady zbrojne miały miejsce znacznie rzadziej niż gdzie indziej (np. o spaleniu wsi Łabowa w 1946 r. mówi się i pamięta w pow. nowosądeckim do dzisiaj; na wschodzie wsi takich były setki). Grasujące sotnie UPA "Brodyca", "Stacha", "Lisa" przenosiły się z miejsca na miejsce, niektóre z nich przekraczały kilkakrotnie granicę polsko-czechosłowacką. Zwłaszcza na Łemkowszczyźnie zachodniej starcia zbrojne i napady miały miejsce tylko w rzadkich wypadkach (Łabowa). W pierwszym półroczu r. 1947 sytuacja zaczęła zmieniać się na niekorzyść w związku z pojawieniem się na Łemkowszczyźnie nowych band spychanych ze wschodu przez wojsko. Władze powiatowe coraz częściej donosiły w meldunkach do władz zwierzchnich o pogarszaniu się stanu

bezpieczeństwa i nękanii ludności tak polskiej, jak łemkowskiej przez grasujące bandy,⁷¹ które zabierały żywność i odzież, uprowadzały bydło do lasu i próbowały werbować młodzież łemkowską do swych oddziałów.

Akcja przesiedleńcza rozpoczęła się z końcem kwietnia 1947 r. Wojskowa grupa operacyjna "Wisła" współdziałała w tym zakresie z Państwowym Urzędem Repatriacyjnym (PUR). Teren łemkowszczyzny należał do 3 rejonów przesiedleńczych: Sanoka, Gorlic i Nowego Sącza. W każdym rejonie działały punkty rejestracyjno-załadowcze (np. w rejonie nowosądeckim zorganizowano 4 takie punkty: Nowy Sącz, Grybów, Żegiestów, Piwniczna). Na łemkowszczyźnie przesiedlenia zaczęły się najpierw w pow. sanockim. Pierwsze transporty odjechały stamtąd 29 kwietnia 1947 r. ze stacji kolejowych Komańcza i Szczawne-Kulaszne.⁷² W powiatach krośnieńskim, jasielskim i gorlickim akcja rozpoczęła się z końcem maja, a w pow. nowosądeckim z końcem czerwca. Ostatnie transporty odjechały stąd w dniach 15 i 16 lipca, a z pow. Sanok 20 i 23 lipca 1947 r.

Zasadniczo przesiedlano całą ludność łemkowską, gdziekolwiek pozostawiając na miejscu członków rodzin mieszanych i — wyjątkowo — osoby zasłużone dla państwa polskiego. Zdarzało się, że razem z Łemkami przesiedlano rodziny polskie, były to jednak przypadki sporadyczne.⁷³ Niektóre wsie zdołały uniknąć przesiedlenia, np. położony zdaleka od ważniejszych dróg Olchowiec (pow. Krosno). Czasem władze lokalne sprzeciwiały się akcji. W pow. Nowy Sącz pozostało na miejscu około tysiąc Łemków.⁷⁴ W pow. Gorlice pozostawiono część mieszkańców wsi Bodaki, Blechnarka i Wesola. Przesiedlani Łemkowie mogli zabrać osobiste rzeczy, inwentarz żywy i martwy, ziarno, ziemniaki, zapas żywności. Ponieważ ilość środków transportowych była przeważnie niedostateczna, ograniczono liczbę wozów przeznaczonych do przewiezienia dobytku na stację kolejową do 1-2 na rodzinę. Dlatego też przesiedleńcy zostawiali zwykle część mebli i cięższy sprzęt rolniczy (jeśli mieli) natomiast zabierali lepsze narzędzia (pługi i brony).

Władze administracyjne próbowały pomóc przesiedlanym rodzinom. Od początku wyłoniły się duże trudności, gdyż PUR nie był przygotowany do przeprowadzenia akcji na podobną skalę. W punktach rejestracyjno-załadowczych zorganizowano noclegi w namiotach lub w schroniskach dla kobiet, dzieci i ludzi chorych. Wydawano gorącą strawę i suchy prowiant. Powołano służbę sanitarną. Szczególną trudność przedstawiało zapewnienie paszy dla bydła. Władze zakupywały i rozdelały pewne ilości otrąb i siana. Nieco paszy dostarczało też wojsko. Próbowano organizować zaopatrzenie w najrozmaitszy sposób, np. w Grybowie utworzono z Łemków "kolumnę kosiarzy i furmanek", która dowoziła paszę ze wsi opuszczonych już przez ludność.⁷⁵ Transporty kierowano najpierw do jednego z czterech punktów rozdzielczych: Olsztyna,

Szczecinka, Poznania lub Wrocławia, a stąd do stacji docelowych, po czym furmankami udawali się przesiedleńcy do poszczególnych miejscowości. Czociaż transporty z Łemkami docierały do celu znacznie sprawniej i szybciej, niż np. transporty z repatriantami ze Związku Radzieckiego w latach 1945-1946, to jednak zubożenie ludności, brak gotówki i żywności, jak również niski poziom higieny przesiedleńców sprawiały, że przybywali oni do nowych miejsc zamieszkania w bardzo złym stanie.⁷⁶

Z "rejonu Nowego Sącza" przesiedlono ogółem 1 898 rodzin (9 290 osób w 35 transportach). Ogromna większość tej ludności pochodziła z pow. nowosądeckiego. Z pow. nowotarskiego było nieco ponad 100 rodzin przesiedlonych. Z "rejonu Gorlic" skierowano 3 024 osób w 53 transportach). W tej ogólnej liczbie najliczniejszy był udział przesiedleńców z pow. gorlickiego: 2 386 rodzin (11 385 osób) znacznie mniejszy z pow. jasielskiego (351 rodzin) i pow. krośnieńskiego (275 rodzin)⁷⁷. Trudno określić liczbę Łemków przesiedlonych z pow. sanockiego. "Rejon Sanok" obejmował bowiem dwa powiaty: sanocki i leski, a więc obszary etnograficzne łemkowskie i niełemkowskie, a dokumentacja akcji przesiedleńczej nie wprowadzała żadnych rozróżnień w stosunku do ewakuowanej ludności. Ogółem z tego rejonu wysłano 7 700 rodzin (48 883 osób). Oczywiście tylko pewna niewielka część tej liczby może odnosić się do Łemków. W świetle powyższych danych, ogólną liczbę Łemków przesiedlonych na Ziemię Zachodnią w 1947 r. należy ocenić na 30-35 tys. osób.

Być może, że przyszłe badania pozwolą na dokonanie ściślejszych obliczeń. Byłoby to szczególnie pożądane w odniesieniu do grupy Łemków z pow. sanockiego.

Na Ziemiach Zachodnich Łemkowie osiedleni zostali w rozproszeniu, po kilka lub kilkanaście, zupełnie wyjątkowo po kielkadziesiąt rodzin na terenie setek wsi we wszystkich województwach zachodnich i północnych. Liczba powiatów, w których zamieszkali wynosiła około 45. Najwięcej transportów z tą ludnością skierowano do powiatów należących dzisiaj do woj. wrocławskiego i zielonogórskiego (w r. 1947 obowiązywał inny podział administracyjny). W pierwszych z wymienionych województw osiedlono Łemków w 12 powiatach (ok. 16 tys. osób) w drugim na terenie 11 powiatów (ok. 10 tys. osób). W województwach tych spotkać można stosunkowo większe skupienia Łemków m.in. w powiatach: Lubin Legnicki, Wołów, Szprotawa, Strzelce Krajeńskie, Świebodzin. Łemkowie pochodzący z pow. Nowy Sącz zamieszkali w 19 powiatach: Trzcianka, Gorzów, Nowa Sól, Skwierzyna, Strzelce Krajeńskie, Szprotawa, Sulęcín, Świebodzin, Wschowa, Zielona Góra, Legnica, Lubin Legnicki, Oleśnica, Środa Śląska, Wołów, Wrocław, Złotoryja, Brzeg i Namysłów. Z Florynki przesiedlono na

Ziemie Zachodnie 178 rodzin (928 osób), które rozmieszczono na terenie 6 powiatów (Sulęcín, Świebodzin, Nowa Sól, Szprotawa, Lubin Legn., Złotoryja). Nie jest wykluczone, że pojedyncze rodziny osiedliły się jeszcze i na innym terenie.

Reemigracja z Ziem Zachodnich (1956-1958)

W ciągu szeregu lat po przesiedleniu Łemkowie znajdowali się na ziemiach Zachodnich w bardzo trudnych warunkach. Jeżeli podkreślimy też trudności w przystosowaniu się do życia w nowych warunkach gospodarczych, krajobrazowych i klimatycznych (dla Łemków przesiedlenie oznaczało przeskok z warunków górskich do nizinnych) otrzymamy wówczas obraz grupy, charakteryzującej się przez dłuższy czas brakiem ustabilizowania.

Lecz postępujący proces odnowy życia społeczno-politycznego w Polsce przyczynił się do ogromnej poprawy położenia Łemków. Wydatna pomoc ekonomiczna państwa w postaci tzw. kredytów bezzwrotnych, udzielonych w latach 1956-1958⁷⁸ oraz kredytów częściowo umarżalnych, przyznawanych w latach 1959-1960, wpłynęła na lepsze zagospodarowanie się Łemków na Ziemiach Zachodnich. Aktywistów łemkowskich wciągnięto do pracy w radach narodowych i organizacjach społeczno-politycznych. Młodzieży zapewniono dostęp do szkół wszelkich typów. Polityka partii i rządu przyczyniła się do ustalenia osadnictwa dużej części Łemków na Ziemiach Zachodnich.

Pewna raczej drobna część pozostała jednak nie ustabilizowana. Należą do niej głównie Łemkowie pochodzący z bardziej rozwiniętych wsi górskich i z dużych gospodarstw, najczęściej ludzie starsi wiekiem, nie przystosowani do zmienionych warunków życia. Począwszy od 1956 r. otworzyły się możliwości częściowych powrotów w góry. Możliwości te były jednak mocno ograniczone. Teren Łemkowszczyzny bowiem został po roku 1947 w części od nowa zaludniony osadnikami polskimi z sąsiednich okolic górskich i podgórskich. Władze dokonały nowego racjonalnego podziału gruntów. Najbardziej prymitywne i ubogie domy we wsiach łemkowskich uległy rozbiórce. Niektóre wsie zostały zniszczone w czasie walk z bandami, a inne, najbiedniejsze, mało dostępne, nie zamieszkałe i przestały istnieć (są to tzw. wsie martwe).

W latach 1956-1958 wróciło z Ziem Zachodnich do dawnych wsi ogółem ok. 2 tys. Łemków.⁷⁹ Jak widać, rozmiary liczbowe tej reemigracji były w owym czasie raczej niewielkie. W pow. nowosądeckim niemal wszystkie grunty połemkowskie zostały wcześniej rozdzielone, toteż wracała tu zupełnie nieznaczna liczba przesiedleńców.⁸⁰

Najwięcej Łemków przyjął powiat gorlicki. W r. 1957 wróciło 350

rodzin (ok. półtora tys. osób)⁸¹. Łemkowie wracali do gromad: Gładyszów, Śnietnica, Uście Gorlickie (dawniej Ruskie), Wysowa, Sękowa. Analiza danych ze spisu ludności w r. 1960 wykazała, że w tych gromadach Łemkowie stanowili łącznie ok. 17% ogółu mieszkańców (w 1921 r. udział ten wyrażał się odsetkiem 92,3%). Najwyższy odsetek ludności łemkowskiej zanotowano w r. 1960 w gromadzie Wysowa: 39,4%, najniższy w gromadzie Śnietnica (graniczącej z pow. nowosądeckim): 3,4%. W jednym przypadku Łemkowie zasiedlili ponownie zwartą grupę całą opuszczoną wieś: Wołowice; w czterech miejscowościach: Bartne, Blechnarka, Konieczna i Kuńkowa reemigranci łemkowscy stanowili większość ludności wsi. Do pow. jasielskiego wróciło około 250 Łemków, z czego większa część do gromady Krempna (156 osób). W pow. krośnieńskim niewielka liczba Łemków (ok. 100 osób) wróciła do gromad: Polany (27 osób) oraz Tylawa (70 osób) z tego 31 do wsi Tylawa, 29 do wsi Zyndranowa i 10 do wsi Barwinek. W pow. sanockim większość reemigrantów powróciła do gromad: Komańcza (226 osób) i Szczawne (305 osób).

Reemigranci z Ziem Zachodnich osiedlali się z reguły w swoich starych wsiach na Łemkowszczyźnie. Główne nasilenie powrotów zaznaczyło się do wsi najstabilniej zasiedlonych przez ludność polską. Typowym zjawiskiem jest odpływ polskiej ludności z tych miejscowości, w których reemigranci osiągnęli przewagę liczebną. Np. we wsi Kuńkowa (gromada Uście Gorlickie) mieszkało w r. 1950 — 140 osadników polskich, a w r. 1960 liczba mieszkańców Polaków spadła do 42. Zjawisko to łączy się z konfliktami między dawnymi mieszkańcami (sprzed 1947 r.) i późniejszymi osadnikami (po 1947 r.) na tle prawa własności do poszczególnych gospodarstw.

Zakończenie

Ruchy migracyjne odgrywają w dziejach Łemków zupełnie wyjątkową rolę. Przed kilku wiekami Łemkowie przywędrowali w Karpaty, zasiedlając stopniowo żyzniejsze doliny górskie. Z końcem XIX w. i na początku XX w. duża liczba aktywnej ludności łemkowskiej wyemigrowała za zarobkiem. Z kolei w krótkim okresie lat po wojnie światowej cała grupa Łemków zmieniła zamieszkiwane terytorium.

Przemiany wynikłe w życiu grupy dotyczą przede wszystkim jej przestrzennego rozmieszczenia. Większość znalazła się w Związku Radzieckim, w wielu obwodach Ukrainy. Łemkowie, którzy pozostali w Polsce, zamieszkują w przewadze Ziemie Zachodnie (ok. 90%), w drobnej liczbie na starych miejscach w Karpatach. Najistotniejszym rysem obecnego osadnictwa Łemków w Polsce jest ogromny rozrzut; na Łemkowszczyźnie mieszkali niegdyś w pięciu powiatach; dzisiaj do

pięciu powiatów górskich, w których mieszkają nikle grupy Łemków, dochodzi ok. 45 powiatów zamieszkałych przez tę ludność na Ziemiach Zachodnich.

W ślad za rozproszeniem osadnictwa przychodzą gruntowne przeobrażenia w strukturze i świadomości etnicznej. W teorii życia społecznego rozproszenie terytorialne uchodzi za istotny czynnik procesu asymilacji narodowej, przyczynia się bowiem do powstania różnorodnych kontaktów społecznych, do wyjścia grupy mniejszościowej z izolacji.⁸² W Ukraińskiej SRR rozpoczął się dawno proces wchodzenia Łemków w społeczność ukraińską. Na Ziemiach Zachodnich obserwujemy zjawisko wiązania się Łemków z narodem polskim, z kulturą polską. Współżycie młodzieży polskiej i łemkowskiej odbywa się na płaszczyźnie zupełnej równości i wzajemnej sympatii. Częste są małżeństwa mieszane, polsko-łemkowskie. Potężnym czynnikiem przemian i awansu jest szkoła, integrująca młode pokolenie.

Współczesna polityka władz Polski Ludowej, realizując zasadę równouprawnienia i swobody rozwoju życia społeczno-kulturalnego, stara się wynagrodzić Łemkom straty materialne i moralne, jakie stały się ich udziałem w ubiegłych latach. Dawne gorące pragnienie Łemków, by żyć w warunkach sprawiedliwości społecznej i dostatku materialnego znalazło pełne szanse urzeczywistnienia w ustroju socjalistycznym.

SKRÓTY

WAPŁ	— Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi.
WAPP	— Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Przemyślu.
PUR	— Zespół akt: Państwowy Urząd Repatriacyjny.
ZC PUR	— Zespół akt: Zarząd Centralny Państwowego Urzędu Repatriacyjnego.
WS	— Wydział Statystyczny.
WE	— Wydział Etapowy.
GP d/s EU	— Zespół akt: Główny Przedstawiciel d/s Ewakuacji Ukraińców z Polski.
PRNS	— Przedstawiciel Rejonowy w Nowym Sączu.
PRG	— Przedstawiciel Rejonowy w Gorlicach.
PRS	— Przedstawiciel Rejonowy w Sanoku.

1. Zob. R. Reinfuss — Stan i problematyka badań nad kulturą ludową Łemkowszczyzny, "Etnografia polska", t. V, 1961; M. Jurkowski — Łemkowszczyzna (materiały od bibliografii), "Slavia Orientalis", 1962, nr 4.

2. Por. M. Doński — Wkład Łemków w walkę z okupantem hitlerowskim, w tomie: "Z myślą o Polsce Ludowej", Rzeszów 1963.

3. A. Kwilecki — Grupa Łemków na Ziemiach Zachodnich (szkic socjograficzny), w tomie "Tworzenie się nowego społeczeństwa na Ziemiach Zachodnich", Szkice i materiały z badań socjologicznych w województwie zielonogórskim, Poznań 1961; tegoż, Zagadnienie stabilizacji Łemków na Ziemiach Zachodnich, "Przegląd Zachodni", 1966, nr 6.

4. R. Reinfuss — Sztuka ludowa Łemkowszczyzny, "Polska Sztuka Ludowa", 1962, nr 1; tegoż, Ze studiów nad kulturą ludową Łemkowszczyzny po obu stronach Karpat, "Polska Sztuka Ludowa", 1966, nr 1.

5. M. Marczakowa — Kamieniarstwo ludowe u Łemków, "Polska Sztuka Ludowa", 1962, nr 2.

6. A. Brueckner — Słownik etymologiczny języka polskiego, Warszawa, 1957, s. 34 i 205.

7. O. Lewickij — "Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien", Przemyśl 1834; P. J. Szafarzyk — "Słowiańskie starożytności", Poznań 1844 (tłum. z I wyd. czeskiego w 1837 r.). Nazwę Łemków przytacza również W. Pol. Rzut oka na północne stoki Karpat, Kraków 1851.

8. R. Reinfuss — Łemkowie jako grupa etnograficzna, "Prace i materiały etnograficzne", t. VII, Lublin 1948, s. 86 i 87.

9. S. Udziela — "Ziemia łemkowska przed półwieczem", Lwów 1934.

10. Problem, któredy poprowadzić granice Łemkowszczyzny, był tematem badań i żywych dyskusji naukowych. Szczególnie trudna do ustalenia była wschodnia granica zasięgu terytorialnego Łemków ze względu na przemieszanie się ludności polskiej i ruskiej w okolicach Sanoka i Leska i występowanie strefy przejściowej między Łemkami i Bojkami. Zagadnienie to rozstrzygnęły badania terenowe językoznawców J. Szemleja i Z. Stieberta oraz etnografa R. Reinfussa. Za wschodnią podstawę Łemkowszczyzny przyjęto teren zlewiska Osławy, odgródzony od wschodu wzgórzami Chryszczatej i Wielkim Działem, a od północnego wschodu pasmem Bukowicy. Co do granicy zachodniej, R. Reinfuss odrzucił długo utrzymującą się w nauce tezę, że Rusinów mieszkających w paru wsiach niedaleko Szczawnicy (Szlachtowa, Jaworki, Biała i Czarna Woda w pow. nowotarskim) należy uważać za odłam grupy łemkowskiej (tzw. Rusini szlachtowscy); wyłączył także z etnograficznego obszaru Łemkowszczyzny małą grupę Wengrinów ze wsi Leluchów i Dubne w pow. nowosądeckim. Przegląd dyskusji na temat wszystkich tych kwestii oraz rezultaty badań przedstawia R. Reinfuss, Ruś szlachtowska, "Lud", t. XXXVI, Lublin 1947 oraz tegoż, "Łemkowie jako grupa...", op. cit.

11. Zob. mapki oraz szczegółowe wykazy miejscowości w pracy R. Reinfussa — "Łemkowie jako grupa...", op. cit.

12. W literaturze spotykamy rozmaite dane dot. liczebności Łemków w Polsce. Zależnie od tego, jak wyznaczono terytorium Łemkowszczyzny, podawano większą lub mniejszą liczbę tej ludności: od 100-150 tys. głów. Np. S. Leszczycki — Zarys antropo-geograficzny Łemkowszczyzny, "Wierchy", R. XIII, Kraków 1935, oblicza ilość wsi łemkowskich na około 300, a Łemków na około 150 tys. Autor ten jednak przyjmował, że wschodnia granica Łemkowszczyzny znajduje się na Sanie, co w świetle późniejszych badań etnograficznych i językoznawczych zostało odrzucone. V. Masciuch — Pro Łemkiwsczynu, "Niva", 1934 r., nr 3 obliczał ilość Łemków w 1932 r. na 131 984 głów.

13. Zob. Z. Stieber — Wpływ polski i słowacki na gwary Łemków, "Sprawozdania PAU", 1936, nr 2.

14. Z obfitej literatury etnograficznej poświęconej Łemkom poza cyt. pracami zob. m.in.: J. Falkowski, B. Pasznyi — "Na pograniczu łemkowsko-bojkowskim", Lwów 1935; R. Reinfuss — *Łemkowie* (opis etnograficzny), "Wierchy", R. XIV. Zob. także K. Pieradzka — "Na szlakach Łemkowszczyzny", Kraków 1939. Z prac językowych należy wymienić: Z. Stieber — "Dialekt Łemków", Sprawozdania PAU, 1936, nr 8; tegoż — "Toponomastyka Łemkowszczyzny", cz. I i II, Łódź 1948-1949; tegoż — "Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny", Łódź 1956-1963.

15. Por. J. Tarnowycz — *Ilustrowana historia Łemkowszczyzny*, Lwów 1936.

16. Literatura polska na temat kolonizacji wołoskiej jest obfita. Zob. omówienie w artykule: K. Wolski — Stan polskich badań nad osadnictwem wołoskim na północ od Karpat, "Rocznik Przemyski", t. XI, z. 1, Przemyśl 1958.

17. M. Dobrowolska — Z badań nad osadnictwem Łemkowszczyzny, II Zjazd sprawozdawczo-naukowy poświęcony Karpatom wschodnim i środkowym w Krakowie, Warszawa 1938. Problem osadnictwa wołoskiego na szerokim tle porównawczym badał prof. Kazimierz Dobrowolski. Zob. m.in. K. Dobrowolski — "Migracje wołoskie na ziemiach polskich", Lwów 1930; tegoż — *Elementy rumuńsko-bałkańskie w kulturze ludowej Karpat Polskich*, II Zjazd sprawozdawczo-naukowy poświęcony Karpatom wschodnim i środkowym w Krakowie, Warszawa 1938; tegoż — "Dwa studia nad powstaniem kultury ludowej w Karpatach zachodnich", Kraków 1938.

18. Źródła ówczesne nie dają jednak odpowiedzi na pytanie, kim z pochodzenia byli wołosi, tzn. jaki był skład etniczny tej ludności. O ile mi wiadomo, w jednym z dokumentów z XVI wieku (pochodzącym z Uścia Ruskiego) znajdujemy wzmiankę o elemencie "ruskim", ale źródło to jest wysoce niepewne, gdyż zachował się tylko późny odpis z XIX w.

19. R. Reinfuss — "Sztuka Ludowa...", op. cit.

20. Szczegółowy opis sytuacji gospodarczej Łemków w okresie międzywojennym przekracza oczywiście ramy niniejszego artykułu. Istnieje zresztą szereg opracowań uwzględniających w szerokim stopniu to zagadnienie. Por. J. Smoleński — *Łemkowie i Łemkowszczyzna*, "Wierchy", R. XIII, Kraków 1935; S. Leszczycki — *Zarys...*, op. cit.; R. Reinfuss — *Przemyśl i handel Łemkowszczyzny*, "Dodatek Naukowy IKC", 1935, nr 31; K. Pieradzka — "Na szlakach...", op. cit.; K. Marczakowa — "Kamieniarstwo...", op. cit.

21. S. Leszczycki — *Zarys...*, op. cit., s. 19.

22. Małżeństwa mieszane zaczęły występować częściej dopiero w okresie międzywojennym (i w czasie samej wojny). W r. 1946 stwierdzono w powiecie nowosądeckim ok. 100 rodzin mieszanych (w skład ich wchodziło 450 osób), w pow. gorlickim — 80 rodzin (314 osób). Źródło: WAPL, ZC PUR, WS, Teczka 112/117.

23. R. Reinfuss — *Łemkowie jako grupa...*, op. cit.

24. J. Smoleński — *Łemkowie...*, op. cit.

25. R. Reinfuss — *Sztuka ludowa...*, op. cit.

26. W czasie badań terenowych na Ziemiach Zachodnich spotkałem kilku przesiedleńców — Łemków, którzy opowiadali o swoich krewnych mieszkających w Czechosłowacji.

27 V. R. Vavrik — *Ruska narodowa republika Łemków*, maszynopis w prywatnych zbiorach M. Dońskiego z Rzeszowa (autor cytuje "Przykarpacką Ruś", nr 116, Lwów 1921); wywiad przeprowadzony z p. Zwolińskim (pochodzącym z Florynki, pow. Nowy Sącz) w Torzymiu, woj. zielonogórskie w dniu 8 lipca 1962 r. Zob. również K. Pieradzka — *Na szlakach...*, op. cit., s. 179

(autorka opiera się na źródle ukraińskim: *Istorycznyj Kalendar Almanach "Czerwonyj Kałyny"* za r. 1935).

28. Po załamaniu się Austro-Węgier, w Małopolsce zaczęły powstawać ośrodki rewolucyjne, powołujące do życia rady robotnicze i chłopskie (powstanie Republiki Przemyskiej i Republiki Tarnobrzelskiej). Wydaje się, że ruch ten miał wpływ na republikę łemkowską, chociaż tendencje narodowościowe były rzecz jasna odmienne.

29. *Mały Rocznik Statystyczny*, 1939, s. 22.

30 R. Reinfuss — *Łemkowie jako grupa...*, op. cit., s. 185-6.

31. Zob. L. Wasilewski — "Ukraina i sprawa ukraińska", Kraków 1911, oraz tegoż — "Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym", Warszawa-Kraków 1925. Por. też: *Istota moskalofilstwa "Starorusinów" galicyjskich*, "Biuletyn Polsko-Ukraiński", 1935/5.

32. K. Pieradzka — *Na szlakach...*, op. cit., s. 173.

33. *Talerhofski almanach*, Lwów 1930: V. R. Vavrik — *Taljerhof*, V 20-ti rokovyny narodnoi trahedii hałycko-ruskocho naroda, Lwów 1934. M. Doński (Rzeszów) jest w posiadaniu "Pamiętnika z Telerhofu", w którym znajdują się podpisy więźniów obozu z okresu 1914-1917, w tym m.in. Polaków, Ukraińców, Łemków.

34. Wiele faktów podaje opracowanie pt. "Łemkowszczyzna i jej mieszkańcy na przestrzeni półtora tysiąca lat" (w maszynopisie). Autor występuje pod pseudonimem: *Łemko spod Łackowy*. Szereg szczegółów przytoczonych dalej w tej części artykułu zaczerpnąłem z powyższego opracowania.

35. A. Krysiński — *Ludność ukraińska (ruska) w Polsce w świetle spisu z 1931 r.*, Warszawa 1938, s. 18.

36. V. Masciuch — *Pro Łemkowszczyznę*, op. cit.

37. S. Leszczycki — *Zarys...*, op. cit., s. 19.

38. Wykaz statystyczny ludności ukraińskiej (Łemków) sporządzony na podstawie zarządzenia starosty powiatu nowosądeckiego z dnia 30 stycznia 1946 r. Dokument został mi udostępniony przez Prezydium PRN w Nowym Sączu w 1958 r. (Archiwum Powiatowe).

39. Zob. M. Doński — *Wkład...*, op. cit.; tegoż — *Borba z okupantami na Łemkowszczyźnie*, "Karpacka Ruś", 1959, nr 21, 23, 24, 25; tegoż — *Łemkowie walczyli przeciw okupantowi*. Z pamiętnika działacza PPR, "Nowiny Rzeszowskie", 1962, nr 236; K. Bielanda — *Działalność...*, op. cit.; W. Kustasz — *Przyjaźń zawarta w gorące dni wojny*, "Nowiny Rzeszowskie", 1960, nr 265. Por. także: J. Goras — *Oddziały Gwardii i Armii Ludowej w obwodzie krakowskim*, "Wojskowy Przegląd Historyczny", 1960, nr 4; wspomnienia J. Ludwińskiej — "Z pola walki", 1961, nr 4; B. Niemaszyk — *Z okresu walki o Polskę Ludową*. Jednodniówka Powiatowego Komitetu FJN w Gorlicach "Nasze piętnastolecie", Gorlice 1959; T. Seweryn — *Chłopski Ruch Oporu w woj. krakowskim*, "Wieści" z 13 listopada 1960 r.

40. M. Doński — *Walka ludności ruskiej Podkarpacia o wolność i socjalizm*. Opracowanie w maszynopisie (w posiadaniu autora).

41. "Die Zeit" z 4 kwietnia 1957 r.; "Żołnierz Wolności" 1957, nr 83.

42. *Die Ukrainische Volksgruppe im Generalgouvernement*, Kraków 1940, s. 51; M. Fr. du Prel — *Das General-Gouvernement*, Wuerzburg 1942, s. 48.

43. Zob. W. Szota — *Zarys rozwoju Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*, "Wojskowy Kwartalnik Historyczny" 1963, nr 1, na s. 172-184.

44. *Die Ukrainische Volksgruppe...*, op. cit., s. 29.

45. Beitrage zur Siedlungsgeographie des Generalgouvernements, Kraków 1943. Praca ta omawia osadnictwo w niektórych wsiach Lemkowszczyzny.

46. Źródło niemieckie podaje liczbę 5 tys. osób (Die Ukrainische Volsgruppe..., op. cit., s. 52). Jak się wydaje, liczba ta jest zawyżona, obejmuje również Ukraińców spoza terenów lemkowych. Informacje na temat wyjazdów zamieszczały "Krakiwski Wisti". Z pow. gorlickiego wyjeżdżano m.in. ze wsi Uście, Hańczowa i Kwiatów. Komisje radzieckie działające w Nowym Sączu i Sanoku rejestrowały tylko całe rodziny i niechętnie zapisywały na wyjazd Łemków podających się za komunistów, motywując to faktem, że będą oni bardziej potrzebni na obszarze okupowanym przez Niemców (na podstawie wywiadu z p. M. Dońskim).

47. W języku ukraińskim ukazała się praca uwzględniająca zagadnienie repatriacji: M. J. Jewsiejew — Satrudnicestwo Ukrainśkoj SSR i Polskoj Narodnoji Respubliki (1944-1960), Kijów 1962.

48. Dokładne ustalenie liczby okazało się b. trudne ze względu na rozbieżności danych z powszechnego spisu ludności w 1931 r., spisów niemieckich z 1943 r. oraz z powojennych statystyk lokalnych, a także z uwagi na różnice w materiałach statystycznych polskich i ukraińskich.

49. WAPŁ, ZC PUR, WS, Teczka 112/117.

50. Szczegółowe dane zob. "Rocznik Statystyczny", 1948, s. 29. Materiały archiwalne znajdują się w WAPŁ, GP d/s EU.

51. Wg informacji p. M. Dońskiego.

52. WAPŁ, GP d/s EU, Teczka: PRNS, sygn. 4.

53. WAPŁ, ZC PUR, WS, Teczka 112/116. Zestawienie wyników ewakuacji ludności ukraińskiej na dzień 15 lipca 1945 r.

54. Jak wyżej. Pismo Gł. Przedstawiciela Rządu RP d/s Ewakuacji do Ministra Administracji Publicznej z dnia 13 sierpnia 1945 r. Z zachowanej dokumentacji wynika, że mniej więcej do sierpnia 1945 r. przeważały wyjazdy dobrowolne, od września natomiast dominowały formy przymusu w ewakuacji.

55. Jak wyżej. Sprawozdanie z przebiegu ewakuacji ludności ukraińskiej i innej do USRR, stan na dzień 1 października 1945 r.

56. A. Krysiński — Ludność ukraińska..., op. cit., s. 10.

57. W czerwcu 1946 r. Główny Przedstawiciel stwierdzał w odniesieniu do wszystkich rejonów ewakuacyjnych, że "sołtysi, wójtowie przedstawiali starostom wykazy nieprawdziwe, względnie wcale ich nie dawali; z kolei więc starostwa, w zależności od zapatrywań osobistych na sprawę ewakuacji, podawali taki lub inny stan ludności" i że "dane ze starostw były tak zmieniane w różnych okresach, że często z wielkim trudem przygotowane plany ewakuacyjne trzeba było kilkakrotnie przerabiać". WAPŁ, ZC PUR, WS, Teczka 112/117. Pisma Gł. Przedstawiciela do ministra Admm. Publicznej z dnia 1 i 11 czerwca 1946 r.

58. WAPŁ, GP d/s EU, Teczka PRNS, sygn. 4.

59. Jak wyżej, Teczka PRG, sygn. 2 i 3.

60. Jak wyżej, Teczka PRS, sygn. 1-2.

61. W powiecie Nowy Sącz, wg sprawozdania z 14 listopada 1945 r. było pierwotnie 22 tys. Łemków, zgłosiło się na wyjazd 21 tys., z tego 4,5 tys. cofnęło swoje zgłoszenia; do tego czasu ewakuowano 16,5 tys. osób. Wg spisu powiatowego z lutego 1946 r. pozostawało jeszcze na terenie powiatu ponad 7,5 tys. Łemków. W pow. Gorlice, wg sprawozdania z 22 października 1945 r. było pierwotnie 18 tys. Łemków, zgłosiło się na wyjazd 16 tys., ewakuowano do tego czasu 13 tys. WAPŁ, GP d/s EU, Teczki: PRNS sygn. 4 i PRG sygn. 3. Dla pozostałych powiatów nie

mam równie szczegółowych danych ale z ogólnych sprawozdań wynika, że w powiatach Jasło i Krosno uchylało się od ewakuacji około 10-15% Łemków, natomiast bardziej na wschód w pow. Sanok aż około 70-80%.

62. WAPŁ, GP d/s EU, Teczka PRG, sygn. 2.

63. WAPŁ, ZC PUR, WS, Teczka 112/117. Sprawozdanie Gł. Przedstawiciela dla Ministra Adm. Publicznej z dnia 1 czerwca 1946 r.

64. Jak wyżej. Dokumenty pt. "Zaświadczenie starosty gorlickiego z 25 maja 1945 r."; Protokół spisany w dniu 25 maja 1946 r. w sprawie zakończenia ewakuacji ludności ukraińskiej na terenie pow. nowosądeckiego w obecności: 1) starosty ob. Józefa Łabuza, 2) pełnomocnika USSR do Spraw Ewakuacji ob. Józefa Kaziury, 3) przedstawiciela rejonowego Rządu RP do Spraw Ewakuacji w Nowym Sączu ob. Włodzimierza Weca.

65. WAPŁ, GP d/s EU, Teczka PRNS, sygn. 5. Wg spisu odjeżdżających transportów, miejsca przeznaczenia dla Łemków znajdowały się na terenie obwodów: poławskiego, tarnopolskiego, lwowskiego, charkowskiego, sumyńskiego, kirowogradzkiego, stanisławowskiego, woroszyłowgradzkiego, stalińskiego, wołyńskiego, odeskiego, dniepropetrowskiego, nikolajewskiego, kamienieckiego, i drohobyckiego.

66. Por. I. Blum — Udział Wojska Polskiego w walce o utrwalenie władzy ludowej. Walki z bandami UPA, "Wojskowy Kwartalnik Historyczny" 1959, nr 1; tegoż — "Z dziejów Wojska Polskiego w latach 1945-1948", Warszawa 1960; J. Gerhard — Dalsze szczegóły walk z bandami UPA i WIN na południowo-wschodnim obszarze Polski, "Wojskowy Kwartalnik Historyczny", 1959, nr 4; W. Szota — Zarys rozwoju organizacji ukraińskich nacjonalistów i ukraińskiej Powstańczej Armii, "Wojskowy Kwartalnik Historyczny", 1963, nr 1.

67. Zob. np. K. Zalejski — Ta storona myła — de mama rodyła, "Prawo i Życie", 1956, nr 7.

68. A. Mariański — Współczesne migracje ludności w południowej części pogranicza polsko-radzieckiego i ich wpływ na rozmieszczenie sił wytwórczych tego obszaru, Kraków 1963.

69. S. Banasiak — Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945-1947, Poznań 1963.

70. A. Kwilecki — Zagadnienie migracji i asymilacji Łemków na Ziemiach Zachodnich (maszynopis przygotowany dla wydawnictwa Instytutu Zachodniego).

71. WAPP, PUR, Teczka: Dział osadnictwa 1947 r.

72. WAPŁ, ZC PUR, WS, Teczka 112/119.

73. W Ścinawie (woj. wrocławskie) znajdowało się w r. 1957 grupa polskich rodzin góralskich przesiedlonych z pow. nowosądeckiego. Zob. J. Łukasiewicz — Dziesiąta jesień, "Nowe Sygnały", 1957, nr 8.

74. Pismo starosty powiatowego w Nowym Sączu z dnia 20 października 1947 r. do urzędu bezpieczeństwa (w aktach Archiwum Powiatowego w Nowym Sączu).

75. W aktach PUR zachowały się sprawozdania, podające szczegóły na temat udzielonej pomocy lekarskiej i sanitarnej, wydanych posiłków, prowiantów, paszy itp.

76. WAPŁ, ZC PUR, WE, Teczka 112/114. Sprawozdanie Woj. Oddziału PUR w Szczecinie za maj 1947 r.

77. W źródłach znajdziemy sporo niezgodnych danych dot. ilości przesiedleńców w poszczególnych powiatach. Rozbieżności te wynikają zapewne z pośpiechu, w jakim organizowano akcję przesiedleńczą i sporządzano dokumentację. Np. A.

Mariański — Współczesne migracje..., op. cit., s. 32 podaje liczbę 9 tys. Łemków przesiedlonych z pow. gorlickiego.

78. Na podstawie uchwały Prezydium Rządu nr 260 z 2 czerwca 1956 r.

79. Także w latach następnych wracały drobne grupy przesiedleńców. Powroty te liczbowo ustępowały migracji z lat 1956-1958. Zdarzały się przypadki odjazdu tych reemigrantów z powrotem na Ziemię Zachodnie.

80. Dane wzięte z pracy A. Mariańskiego, Współczesne migracje..., op. cit.

81. W ostatnich latach napłynęły do pow. gorlickiego dalsze rodziny; obecnie liczbę Łemków w tym powiecie ocenia się na około 450 rodzin (wg danych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych).

82. O. Bauer, Die Bedingungen der nationalen Assimilation, "Der Kampf", 1912, Hf. 6; A. Sauvy, Theorie generale de la population, t. II, Paris 1959, s. 325-330.

Д-р Іван Гвозда

"ЕВАКУАЦІЯ-ДЕПОРТАЦІЯ УКРАЇНЦІВ В ПОЛЬЩІ В 1945-1947 РОКАХ"

Питання української національної меншини в Людовій Польщі є тісно пов'язане із політично-правною проблемою цілого українського народу. Непевний політично-правний статус України відбивається на історії української меншини в Польщі, зокрема відбився впродовж 1945-1947 років. Протягом тих років СРСР і Людова Польша застосувала супроти українців в Польщі, щоб їх знищити як національну меншину, методи "евакуації" і "депортації". Завданням цієї статті є спричинитися до кращого розуміння значення тих метод, і їх можливих наслідків на майбутнє.

Поскілки питання національних меншин у цю пору тісно в'яжуться із людськими правами, як вступ, короткий перегляд буде зроблений по цій лінії, заторкуючи найголовніші зобов'язання в цій справі головніших держав, включно із Советським Союзом та Людовою Польщею. Далі переглянемо практичну розв'язку питання деяких національних меншин в СРСР підчас другої світової війни. Окрему увагу звернемо на "евакуацію" українського населення з Польщі до СРСР, а відтак на його "депортацію" Польщею на північно-західні землі Польщі. Звернемо також увагу на "офіційні", як також і на фактичні причини "евакуації-депортації" українців в Польщі в 1945-1947 роках, та їх значення для всього українського народу.

"Практика життя примушує нас шукати коренів найбільших політичних терть і суперечностей у зневаженні людських прав, у дискримінації, деспотичності, нелюдськості"¹ Ці, в більшості, мабуть нерациональні відношення одних народів супроти других, у своєму висліді закінчуються найбільш варварськими вчинками, порушуючи до дна почуття людства.² Тільки респектуванням людських прав можна буде забезпечити мир у світі, або як президент Кеннеді влучно зформулював цю проблему своїм реторичним питанням: "чи кінець-

кінцем мир не є справою людських прав?"³ Отже людські права мусять бути забезпечені кожній людині, чи групі людей, якщо вважається за конечне в майбутньому оминати негідних людини варварств, страхітливих воєн (у світлі сучасної техніки і науки), чи викликування революцій, щоб визволитися з-під тираній і гніту.⁴ В цьому дусі Об'єднані Нації в своїй Хартії декларують: "Ми, народи Об'єднаних Націй вирішили охоронити майбутні генерації від кари війни... і potwierдили віру в основні людські права та гідність людської особи на рівні права... великих і малих народів..."⁵

Основні людські права, історично беручи, може найкраще зформульовані в Американській Деклярації Незалежності, і пізніше в "Біллі оф Райтс". Немало спричинилися до того в цій площині практика колись матірньої держави — Англії, з її традиціями "Магна Карти". Принципи, які ввійшли в політичну систему і політичні традиції Америки, відбилися у Французькій "Деклярації Прав Людини і Громадянина".

Якщо йдеться про Советський Союз, то в його правній літературі для прикладу, в цій справі можна знайти слідуєче твердження:

"Опубліковані 15 листопада 1917 р. Деклярація прав народів Росії і 3 грудня 1917 р. Звернення до всіх трудящих мусульман Росії і Сходу, прийнята 25 січня 1918 р. III Всеросійським з'їздом Советів Деклярація прав трудяшого і експлуатованого народу, а також багато декретів виданих Советською владою підняли ідею прав людини на недосяжну для капіталістичних країн висоту, зв'язали дійсне реалізування демократичних прав людини з необхідністю признання прав народів на самовизначення".⁶

Деклярація прав народів Росії із 15 листопада 1917 р. голосить:

1. Рівність і суверенність народів Росії.
2. Право народів Росії на свободне самовизначення аж до відокремлення і організування самостійної держави.
3. Скасування всіх і всяких національних і національно-релігійних привілеїв і обмежень.
4. Свобідний розвиток національних меншостей і етнографічних груп, які заселяють територію Росії.⁷

Советський Союз також декларує, що його конституційні акти зрівняли всіх советських громадян у всіх сферах життя, незалежно від національності, раси, полу і релігії.⁸ Щобільше, він твердить що:

"В документах і акціях її заграничної політики советська держава кожночасно і вперто звертала увагу всіх держав і націй

на факт, що респект супроти людських прав і супроти гідности людей та демократичних свобод, є тісно пов'язаний із респектом супроти прав людей, як також і з наладнанням приязних зносин один з другим, і консеквентно, із зміцненням миру безпеки".⁹

Як видно, Советський Союз сам собі приписує чималі заслуги у введенні людських прав так у сфері домашнього життя країни, як і в стосунку до міжнародного життя. Та, не лише СССР, але як твердиться в Советській літературі, також й "інші соціалістичні держави завжди присвячували і присвячують велике значення міжнародним зв'язкам по лінії захисту і дальшого розвитку прав і свобод громадян"¹⁰. Це все в теорії. В практиці СССР впарі із країнами "народної демократії", зайняла значно інакше становище. Коли приходить до впровадження засад людських прав в життя, то Советський Союз не менш ентузіастично покликуються на Артикул 2, пар. 7 ООН Хартії і заявляє, "...що оборона прав і свобод людини реалізується... внутрішньо-державним правом, що недопустимим є вмішування у внутрішні справи держави міжнародною організацією, або іншими державами, як також, що індивідуальна особа не наділяється якостями суб'єкта міжнародного права"¹¹

В советській правничій літературі, зокрема там, де говориться про міжнародноправні зв'язки, Советський Союз виступає як речник й "других соціалістичних держав", або групи країн "народної демократії". Як відомо, до цієї групи належить і Польська Народна Республіка. Тому не дивниця, що становище Польщі щодо питання "людських прав" є дуже подібне до советського¹². Не тяжко є завважити в становищі Польщі такий притаманний Советському Союзові, як й "другим соціалістичним державам", "дуалізм" — декларування людських прав для теоретично-пропагандивних цілей для зовнішнього світу, а заразом грубе порушення їх і зневага, в практиці внутрішнього життя держави.

Польські традиції у відношенні до національних меншин, як і людських прав, не належать до таких, якими наші польські сусіди могли б похвалитися. Деклярація Ради Національної Єдности, яку проголошено 15 березня 1944 р., підкреслює, що:

"...Польська нація візьме під повну увагу інтереси інших національностей, які знаходяться в середині границь. Одначе, буде настоювати на тому, що вони будуть мусіти бути льояльними супроти польської держави і будуть мусіти мати на

увазі інтереси і права польської нації.¹³ Польща базуватиме своє відношення до цих людей на принципі політичної рівності і забезпечить їм умовини на їх повну культуру, економію і соціальний розвиток на базі державної єдності для добра всіх громадян"¹⁴.

Видається досить знаменним той факт, що Рада Національної Єдності, яка між іншим складалася із Польської Робітничої Партії, проголосила вимогу до національних меншин Польщі, що вони мають бути "льояльними" супроти Польщі і мусять мати на серці польські національні інтереси і права польської нації. Повне значення цієї вимоги можна зрозуміти тільки тоді коли пригадаємо собі, що від 1941 по 1944 протектор нової Польщі — Советський Союз встиг — "виевакувати"-депортувати" сім національних груп ССРСР, про що польські чинники мусіли бути чути й знати¹⁵. Дуже цікаво, і, мабуть, не випадково, що газета "Ізвестія" за 26 червня 1946 р. виправдувала цей вчинок советського уряду браком серед членів депортованих національних груп якраз тих прикмет і характеристик, яких Польська Рада Національної Єдності вимагала від своїх національних меншин¹⁶.

10 червня 1943 р. Перший Конгрес Юнії Польських Патріотів у Москві (мабуть, під тиском його спонзорів — Советського Союзу) зрікся кожного "інча української землі"¹⁷. Та, незалежно від того, якщо взяти серйозно слова делегата польського уряду в Польщі, поляки ще 15 листопада 1943 року очікували "великої і неподільної" Польщі¹⁸. Однак, Советський уряд своєю Деклярацією в справі питань польсько-советської границі із 11 січня 1944 р. той плян перечеркнув, заявляючи, що Польща може стати великою лише коштом Німеччини, а не України, та що її майбутнє є тісно пов'язане солідно-приятельськими зв'язками між обома країнами (Польщею та ССРСР)"¹⁹.

І, власне ті "солідно-приятельські зв'язки між Польщею і Советським Союзом" негативно відбилися і відбиваються на польсько-українських взаєминах. Ще 23 січня 1944 р. польська Національна Домашня Рада прийняла советську пропозицію в справі польсько-української границі.²⁰

Всупереч советським декляраціям про те, що ніби Советський Союз "вперто звертає увагу всіх держав і націй на факт, що респект супроти людських прав і супроти гідности людей і демократичних свобод є тісно пов'язаний із респектом супроти прав людей" (але

згідно з практикою депортування своїх власних меншин між 1941 і 1944 рр., без вільного дозволу дотичного населення, згідно, наприклад, із "Атлантійською Хартією" із 1941 р., Арт. 2 і 3)²¹, ця держава зааранжувала договір між Польським Комітетом Національного Визволення, а урядами Української ССР і Білоруської ССР в справі взаємної "евакуації" громадян. У наслідок того договору польська деклярація з 15 березня 1944 р. про те, що "Польська нація візьме під увагу інтереси інших національностей" Польщі, та що "забезпечить їм умовини на їх повну культуру, економію і соціальний розвиток", стала порожньою пропагандою.

Советський Союз, одержав в Криму в лютому 1945 р. схвалення альянтською конференцією "розв'язки" проблеми українсько-польського державного кордону, підписав з Польщею 21 квітня 1945 р. "Договір приятні, взаємної допомоги і післявоєнної співпраці", а 16 серпня 1945 р. договір між Польщею і ССРСР, вздовж, менш-більш лінії Керзона, та разом з Людовою Польщею підготував депортацію²² українців із Закерзоння — Підляшшя, Холмщини, Посяння і Лемківщини.²³ Комунікат у справі договору між Польщею і Українською та Білоруською Советськими Соціалістичними Республіками в справі взаємної "евакуації" їх громадян був підписаний ще 9 вересня 1944 р. в Москві. Цей комунікат, згідно із И. Ф. Евсеевим, "стрінуто з почуттям глибокого задоволення українським і польським народами"²⁴. Цей самий автор каже, що "право на евакуацію давалося всім особам української... і русинської національностей"²⁵.

Цікаво, що Евсеев, підтверджуючи, що український і польський народи стрінули комунікат евакуації "з почуттям глибокого задоволення", в тому самому моменті признає, що: "Так українські буржуазні націоналісти, як і польські реакціонери з самого початку ворожо відносилися до заходів урядів УССР і Польського Комітету Національного Визволення і стали спільно виступати проти евакуації"²⁶. Цей договір, як дальше пише цей автор, "являється прикладом того, як може і повинно рішитися питання національних меншин між державами... Щобільше, цей договір наглядно демонструє цілому людству великі принципи ленінської зовнішньої політики — політики рівноправ'я і приятні між народами"²⁷. Виходить, що виевакуванням українців з Польщі національне питання "блискавично" розв'язано, а zarazом, "...Польща перестала бути державою, яка гнобить другі народи"²⁸.

На основі повишого, здається, не повинно б бути тяжко зрозуміти, чому советські і польські комуністичні провідники видно було розчаровані, що свідомо українці посміли супротивлятися намаганням соєтського уряду досягнути таку розв'язку таких "великих" лєнінських ідеалів. І, власне за те, що вони супротивилися плянам Сталіна, "не хотіли бачити польського і українського народів свободними, об'єднаними в рамках незалежних національних держав", їх проголошено "спільниками гітлерівських фашистів"²⁹ І, навпаки, українців, які, як каже Евсєєв, "всіма силами стреміли до того, щоб як можна найскоріше переселитися на *Батьківщину* (підкреслення, І. Г.) совети були схлонні уважати за советських спільників"³⁰. Одначе, на ділі справи представлялися трохи інакше. Польський спеціаліст лємківського питання пише, що хоча "...репатріація (українців з Польщі на Україну) мала дати характер виїздів добровільних, ...від повної засади добровільности траплялися відхилення... Випадки того роду мали місце головнo тоді, коли ...люди, передше зголосилися на виїзд і полагоджували формальности, опісля змінювали своє рішення, бажаючи залишитися на місці"³¹ Таке твердження сугєрує думку, що ці люди не лише не були переконані тоді, коли вони вповнювали формулярі для евакуації, що евакуація є в їхньому власному інтересі, а навпаки, що їх примушувано, — бо вони, вповнюючи формулярі, надіялися, що поки прийде до виїзду, ситуація зміниться. Та, на жаль, час ішов проти них. Ситуацію приготовляли майстри, депортаційного діла які до цього часу "евакуували добровільно" вже не одну національну меншину. На Потсдамській конференції, коли говорилося про переселення німців з Польщі і Чехословаччини, Сталін заявив, що "Вони (німці) є поставлені в таку ситуацію, де для них було би далеко краще залишити ці місцевості. Чехи і поляки можуть сказати, що немає формальної заборони для німців там жити, але фактично німці є поставлені в таку позицію, що є неможливо для них там жити"³². Згідно з духом цього пояснення Сталіна, українцям в Польщі також не було формально заборонено залишитися жити. Одначе, все можливе було зроблене, щоб вони, як висловився Евсєєв, "всіма силами стриміли до того, щоб як можна найскоріше переселитися на Батьківщину". Квілецькі в слідуючій спосіб описує ситуацію, в якій українці опинилися в Польщі після підписання договору евакуації між цією державою а УССР:

"Комісії українські, бажаючи скоро закінчити переселення, провадили дуже живу агітацію в справі виїздів, з певністю дешо

перебільшуючи в їх обіцянках, якщо йдеться про життєві умовини на теренах переселення. Деякі члени комісій, так українських, як і польських, інтерпретуючи з перебільшеною старанністю текст договору обох урядів, і випукленність своїх компетенцій (змагаючи вправді до цілковитого репатріювання української людности з Польщі, але під примусом), часом переходили границі пропаганди, впливаючи різними методами натиску з метою одержати зголошення на виїзд. Ця друга сторона агітації вразила лємків і залишилася в пам'яті їх суспільства"³³.

Хоч Квілецькі, так би мовити, "з уряду", повторює офіційне твердження, що українців з Польщі не репатріювано "під примусом", все таки, він далі твердить, що "польському урядові залежало, ясна річ, на майстерному перепровадженні репатріації". І, тому, як він делікатно висловився: "не завжди придержувалися пропагандивних середників реакції" урядових чинників на уникнення евакуації з боку українського населення. Про яку "реакцію" йде тут мова, найкращим прикладом можуть послужити дальші слова самого Квілецького: "повітова рада в Новому Санчі у вересні 1945 р. видала розпорядження до волосних зарядів, щоб вони вплинули на населення по лінії добровільних виїздів, в противному разі застосується примусові середники, які адміністративна влада має до своєї диспозиції". Цей самий автор далі твердить, що "від вересня (1945 р.) домінували форми примусової евакуації"³⁴. А, польські урядові чинники звітували, що "Лємки шукають якихнебудь причин, щоби скритися перед евакуацією"³⁵. Та, помимо примусу, як твердить Квілецькі, польській владі зголошено, що "...Лємки... не мають наміру добровільно опускати границі Польщі". Такі звіти напевно затривожили так польські власті, як і советські³⁶ Тому то не дивниця, що прийшло до того що аж "чотири політичні партії в імені польського суспільства видали відозву до лємківського населення з пропозицією, щоб воно опустило *терени Польщі* (підкреслення — І. Г.)... Повітовий староста особисто виїжджав в тій справі до волостей"³⁷.

Отож, про хід переселення українців з Польщі на Україну маємо описи, які себе взаємно заперечують. Опис Евсєєва старається доказати, що українське населення в Польщі в своїй масі "всіма силами стриміло до того, щоб переселитися на Батьківщину". І, навпаки, поляк Квілецькі твердить, що українці, зокрема українці з Лємківщини, робили все можливе, щоб не датися виевакувати з Польщі (помимо того, що їх так жорстоко в Польщі поневолювано,

зокрема впродовж першої половини двадцятого століття)³⁸. Квілецькі свідчить, що, щоб уникнути евакуації, "В джерелах зареєстровано наступні факти, які повторювалися в літах 1945-1946 на Лемківщині: лемки подавалися за поляків..., переходили на римо-католицький обряд, ...часто подавали свою національність як "польська"..., сумлінно виконували свої обов'язки супроти держави"³⁹. Щобільше, чимало українців повернулося із виселення з України, ще далеко перед закінченням евакуації, — осінню 1945 року ⁴⁰. Їх оповідання про умовини, в яких знайшлися виевакуовані українці на новому місці виселення, ⁴¹ ще більше посилює спротив до евакуації серед українців в Польщі. За те вони дорого заплатили вісім місяців пізніше, бо вже в квітні 1947 р. офіційно рішення їх примусово депортувати в Північно-західню Польщу на колишні німецькі землі. Тим разом помилки не зроблено! Депортування українського населення передано польській армії, свого роду каральним загонам, — "військовій операції ('Вісла'), "щоб раз назавжди" "блискавично" таки "розв'язати" питання української меншини в Польщі, та наглядно продемонструвати цілому людству, як каже Евсеев, "великі принципи ленінської... політики рівноправ'я і приязні між народами".

Польський Державний Репатріаційний Уряд, на спілку із Військовою операційною групою "Вісла" протягом двох місяців (перші транспорти від'їхали з лемками з Команчі 29 квітня 1947 року, а останні з Сяніцького повіту 23 липня 1947 р.) репатріювали (неначе воєнно-полонених!) майже всіх лемків.

Найхарактернішою прикметою розселення лемків, як і всіх інших українців, є факт їх великого розкинення по великій частині Польщі, подібно, як це було зроблено з українцями виевакуованими до Советського Союзу. Подібні методи виселення, як уже було згадано, застосував Сталін супроти німців у Чехії, а також і в Польщі. Рівнож, подібну техніку примусу застосовано в СРСР супроти національних груп в роках 1941-1944. А, коли пригадати твердження Хрушова на 20-му Конгресі КПСС, що "українці оминули... (депортацію) тільки тому, що їх було забагато і не було де їх депортувати", то аж напрошується прийти до висновку, що акція запланованого винищення українців в Польщі була продовженням систематичного винищування українців, де вони не були б, за їх "неприязне" ставлення до большевицької імперії, від її самого початку, як також і в цьому запідозрілих, чи непевних, інших національних груп. Щобільше, цього роду політика супроти національних меншин так в СРСР, як і в Польщі досі не є відкликана, що на випадок можливого майбутнього

міжнародного конфлікту залишає українців у не дуже певному положенні. А, власне, ще й тому прийшов найвищий час, щоб добитися справедливості для тих українців, які вже задовго живуть життям евакуованих-депортованих, так у Польщі, як і деінде, і тим самим принайменше частинно забезпечитися від можливого повторення подібного нещастя для всіх українців у майбутньому.

Польсько-советське варварське поступування супроти своїх меншин не тільки що не оправдує історія, як цього сподівається польський генерал Ігнаці Блюм,⁴² а навпаки, засудить як один із найбільших злочинів супроти людини і її збірнот. Хрушова, наприклад, тяжко приписати до справжніх гуманістів, а все таки в цій справі в одному місці він зайняв становище, на яке ані советські, ані польські комуністичні (а навіть і польські церковні, чи громадсько-культурні) провідники досі не потрапили здобутись:

"Не лише марксист-ленініст, але також і жодна звичайна здорово думаюча людина не може зрозуміти, як це є можливо зробити відповідальними за неприязне ставлення цілі нації, включно жінок, дітей, старих людей, комуністів і комсомольців; наразити їх на злидні і страждання за ворожі дії поодиноких осіб, або груп".⁴³

* *
*

Як українці, лемки, реагували природно на події у Львові 1918 р., в Закарпатській Україні 1938-1939 рр., як також і на ситуацію, яка заіснувала на Лемківщині під час німецької окупації⁴⁴. Вони жили тим духом, яким жила ціла українська нація, яка знайшлася під большевицько-російською займанщиною до 1941 р., як також і під час німецької окупації та поновного приходу большевиків, внаслідок перемоги альянтів над гітлерівською Німеччиною. Ввесь український нарід старався змагатися за свої природні права, — за самовизначення і усамостійнення. За те, хоч офіційно показували милосердя, в практиці український нарід держали на листі підозрілих, і застосовували супроти нього "масову репресію". Супроти українців у Польщі репресія мала не тільки каральний характер, але, щонайгірше, винищення українців як національної групи, що виходило з ненависти до українців узагалі, а у висліді мало забезпечити сильну позицію советів у центрально-західній Європі.

Українці в Польщі, зокрема лемки, до їх виселення заселяли

надзвичайно важну смугу території з точки зору геополітичного бачення, про що посвідчили, наприклад, рейди УПА до американської зони Німеччини. Сталін напевно мав і цю обставину на увазі на Потсдамській конференції (17 липня — 2 серпня 1945 р.), коли він висловився, що "... є там дві дороги: одна йде до Берліна з півночі, а друга, *на південь* від Кракова (підкреслення — І. Г.). Ці дві лінії є лініями постачання советської армії..."⁴⁵

Отож, щоб мати під своєю контролею Берлін, советській армії треба було мати забезпечену одну із головних ліній постачання, зокрема лінію на південь від Кракова, тобто лінію, яка переходить через південно-східні терени Польщі, заселені до 1947 р. українцями. Щоб позбутися, видно, непевних і ненависних для цього українців, Сталін не лише заплянував, але й проголосив на потсдамській конференції, що "Польща стане державою без національних меншин". У цьому напрямі було використано польський варшавський уряд, про який Сталін висловлювався на кримській конференції як про такий, який "... виконує завдання можливо, забезпечує право і порядок в тилу червоної армії... Право і порядок в тилу являється передумовою успіху Советів"⁴⁶. Ішлося тут конкретно про створення ситуації, яка дозволила б наскоро винищення українців в Польщі. Таку ситуацію описує публікація лемків:

У перших місяцях 1945 р. за наказом Сталіна його ставлення в Польщі почали організувати спеціальні збройні банди з польського комуністичного та шовіністичного елементу, які приступили до поголовного вимордування українців. Ці банди, часто очолювані перебраними большевицькими есведистами з т. зв. переселених комісій, замордували в селах Пискоровичі — 2,000 осіб, Павликома — 300 осіб, Малковичі — 250, Люблинець — 200, Березка 182 і т. д... Впарі з тим вони масово грабували майно, палили села. Як у мордуванні, так і в грабіннях помагали їм польська міліція та військо. Не залишились позаду в цій ганебній роботі і частина польського підпілля та польського суспільства.

В обличчі безпосередньої, жорстокої майже певної смерті, народні маси кинулися до самооборони, і військову, збройну акцію для оборони українського населення очолили з'єднання УПА"⁴⁷

Ще на кримській конференції Черчіль висловив сумнів, чи Польща зможе дати собі раду із територією, яку вона має одержати від Німеч-

чини⁴⁸. Також, на потсдамській конференції Черчіль висловив думку, що компенсація для Польщі в некористь Німеччини не повинна бути більшою, як польські втрати на сході. В противному разі не буде корисно для Європи. Черчіль був згідний з думкою, що якщо чотири мільйонів поляків переселиться зі сходу, стільки ж само можна буде переселити німців на захід⁴⁹. Однак, він був проти того, щоб переселити вісім мільйонів німців⁵⁰. Іншими словами, дано Сталінові і польським чинникам до зрозуміння, щоб забезпечити за Польшею землі, які Польща одержала від Німеччини, мінімум, що їй треба зробити, то є переселити якнайбільше поляків на ці землі. З цього виходило б, що в той час Польщі було потрібно багато населення на переселення на північно-західні землі. А, знаючи відношення советів і поляків до українського населення, тяжко припустити, щоб їм не прийшла думка до голови, щоб переселити на ті землі, власне рештки українського населення, яке залишилося в Польщі після примусового вивозу більшої його частини до СРСР. В такий спосіб можна було поладити нараз дві справи: позбутися українського населення в Польщі як компактною масою, а заразом й заселити опорожнілі по німцях північно-західні землі. Це стало тим більше актуальною konieczністю, поскільки високопоставлені польські урядові чинники почали говорити про неминучість війни між Сходом і Заходом⁵¹. Таке переселення найкраще забезпечило б знищення української групи в Польщі, поскільки її вивіз з одного боку вирвав би її з її природного оточення і пірвав би її коріння з її минулим, а з другого боку, на чужому терені та серед ворожо наставленого до неї польського елементу, спричинив би безповоротну її денационалізацію.

Найзручнішим і найпримітивнішим виправданням польсько-советської кримінально-злочинної акції переселення стали дії УПА на Закарпатті. Веслав Шот у своїй праці про ОУН і УПА твердить, що: "Тільки переселення українського населення (на північно-західні польські землі) могло прискіпити ліквідацію УПА"⁵². Хоч би тільки тому, що цей аргумент безнадійно в цілій польській літературі на цю тему повторюється, викликає до себе підозріння, бо виглядає на просту державну "інструкцію", щоб його повторювати, і більше нічого більшого. А, проблема вивозу українців, і держання їх посьогодні на вивозі, є надто важною, щоб дозволити, аби її так примітивно трактувалося, і, навпаки, власне тому заслуговує собі на серйозний її розгляд.

Станіслав Жепскі в своїй праці твердить, що: "Загально сили банд (з'єднань) УПА на терені Польщі начислявали приблизно 2 тисячі

людей”⁵³. А коли додати, що з початком 1947 року аж три держави — Польща, Чехо-Словаччина і УРСР заключили договір, щоб спільно зліквідувати УПА, то аж дивно, що цього не можна було зробити без стосування практики винищення цивільного населення примусовим переселенням, нищенням його культури аж по сьогоднішній день. Тяжко повірити, щоб така мала горстка вояків УПА смертельно загрожувала існуванню Польщі, зокрема разом з її союзниками. Спеціально вимагає витверезіння офіційне твердження щодо небезпеки з боку УПА для Польщі і її союзників та потреби винищення в Польщі українського населення, на що зрештою таке твердження Анджея Квілецкого:

“Потрібно підкреслити, що діяльність українських націоналістів і банд УПА на Лемківщині в роках 1945-1946 була менше інтенсивна, як в інших східних районах краю. Про це між іншим свідчить факт, що Організація Українських Націоналістів не змогла зорганізувати на Лемківщині проєктований надрайон “Верховина”. Зокрема на західній Лемківщині зудари і збройні напади мали місце значно рідше, ніж деінде... Бушуючі сотні УПА “Бродича”, “Стаха”, “Лиса” переносилися з місця на місце, деякі з них кількаразово переходили польсько-чехословацьку границю. Зокрема на Західній Лемківщині збройні зудари і напади мали місце в рідких випадках (Лабова)”⁵⁴.

Накінець, можна з деякою дозою розуміння поставитися до твердження Блюма, коли він каже, що: “Є в історії кожного народу випадки, яких не можна вповні виправдати... До таких випадків належить переселення українського населення в Польщі в 1947 р.”⁵⁵. Є напевно трагедією польського народу, — що він так довго і всеціло про “випадок” переселення українського народу мовчить і не старається цю трагедію виправити.

Невже ж Рузвельт мав рацію коли він на Кримській конференції, характеризуючи поляків сказав, що вони такі самі “...як китайці, завжди журяться ‘загубленням обличчя’”⁵⁶. Щось тут є не в порядку, коли навіть і польський науковець (Квілецькі) не має відваги називати примусове переселення українців в Польщі “примусовим переселенням”, а називає його “типом міграції”, характеризуючи її як “міграція”:

1) Воєнно-політична: відбулася вона два роки після закінчення II-ої світової війни... Як звичайно у випадку міграції політичної, обняла вона групу населення, яке було виділене згідно із критерієм національності;

2) внутрішня: почалася вона і закінчилася внутрі границь польської держави;

3) групова, масова: вона обняла загальне населення, цілі родини, всіх мешканців одного або кількох сіл одночасно;

4) організована: перекиненням населення зайнялися на всіх етапах до того покликані чинники;

5) короткотривала, нагла: перепроведжена протягом дуже короткого часу (кілька тижнів);

6) обов’язкова, примусова: обняла цілий терен, в засаді (з незначними винятками) ціле населення, яке не мало вибору на пряму “міграції”⁵⁷.

Повища характеристика “міграції” (невинне перенесення особи, чи осіб з одного місця перебування на друге) українського населення в Польщі дає може найкращий опис “воєнної депортації”. Згідно з “Блекс Лов Дікшенері”, слово “депортація” означає “вигнання до чужої країни, як також і конфіскація власності і відібрання громадянських прав”⁵⁸).

До повищої дефініції додається ще один елемент, а саме те, що дану особу, чи особи, забирається з місця тому, що її, чи їх присутність, не є співзвучна із публічним інтересом чи добром. Треба ще додати, що йдеться тут про переміщення людей чужого елемента. Отож, Людова Польща, як держава, при допомозі армії Советського Союзу примусово виселила українське населення в Польщі, як окрему національну одиницю на чужій йому території польської держави, конфіскуючи, а в більшості, нищучи його власність. У такий спосіб Польща фактично проголосила українців елементом, який загрожує публічним інтересам Польщі, що в свою чергу, в реальному житті позбавило українців громадянських прав. А, поскільки Людова Польща по сьогодні не зробила нічого по лінії засадничих змін в статусі українського населення, то треба й надалі вважати, що воно живе на заслання, є підозрілим, і позбавлене основних людських прав.

Советська формула “евакуації”, застосована до українців в Польщі під кінець другої світової війни зводилася до військової і геополітичної доцільності. Йшлося, очевидно, про те, щоб очистити південно-західні території від національно-освідомленого українського елемента, який заселявав дуже важну, під оглядом воєнно-стратегічним, полосу. В цьому переконали большевиків також бої Червоної Армії з німцями.

Дорогою “евакуації” Советський Союз намагався спорожнити

південно-західні українські землі, виселяючи населення на Схід. В практиці та акція мала закінчитися вислідом знищення українськості в Польщі, зокрема Лемківщини, як частини України, та як специфічної української культури, виплеканої у відповідних обставинах, що, доречі, вказує на вороже ставлення Советського Союзу до всього українського. Відрадиним може тут бути тільки один елемент, а саме те, що виселивши населення з цих земель на Україну, воно могло втратити дещо регіональний характер, але ніколи загально-український. Натомість польська "депортація" мала за завдання знищити одне і друге, — так українські території (як культурно-політичну колиску місцевого українського народу), як і українське населення в національно-біологічному розумінні.

В практиці, так Советський Союз, як і Польща змагали до одного: знищити українське населення під Польшею, що зрештою характеризує ставлення обох цих держав до України й українського народу. Досі нічого не є змінено у відношенні цих держав до українського народу (говориться тут про засадничі справи!), чого нам не вільно забувати в нашому громадсько-політичному житті, і, при плануванні національних дій на майбутнє, кого, а кого, а ставлення наших сусідів до нас українців мусимо вчисляти як реальність. Інакше, чекає нас на майбутнє постійно платити високу національну ціну. А, взагалі, колись те все може закінчитися для нас фатально, зокрема якщо не присвятимо йому ближчої уваги, не колись, а таки тепер. (Цю працю д-р Іван Гвозда зачитав на симпозіумі з нагоди 50-річчя УВУ).

ПРИМІТКИ:

1. Артур Й. Гольдберг в своїй передмові до книжки: Alessandra Luini Del Russo, *International Protection of Human Rights*. Lerner Law Book Co., Inc., Washington, D. C., 1971.
2. Універсальна Деклярація Людських Прав, преамбула.
3. Luini del Russ, там таки.
4. Універсальна Деклярація Людських Прав, там таки.
5. Харта ООН, Преамбула.
6. Академія Наук СССР. Курс Международного Права, издательство "Наука", Москва, Том II, 1967, 238.
7. Там таки, 238-239.
8. Grigory Tunkin (Ed.), *Contemporary International Law*, Progress Publishers, Moscow, 1969, 234.
9. Там таки.

10. Л. Я. Даниани і І. И. Яковлев, *Международная защита прав человека*, Издательство "Знание", Москва, 1968, 6.
11. Академія Наук, СССР, там таки, 247.
12. Для ілюстрації становища Польщі в цій справі поручаємо: United Nations Association of the U. S. A., *International Year for Human Rights 1968*, Washington, D. C.
13. Інтереси польської нації Рада Національної Єдності здефініювала: а) свобода, інтегральність, суверенність і безпека, як також здоровий розвиток внутрішнього життя держави, б) довготривалий міжнародний мир, міжнародна справедливість, гармонійна співпраця вільних націй для доброго життя людства (General Sikorski Historical Institute. *Documents on Polish-Soviet Relations, 1939-1945*, Vol. II Heinemann, London, 1967, 203, яку то публікацію в дальшому будемо називати в скороченні — ІСП).
14. Там таки, 204-205.
15. Між серпнем 1941 р. і зимою 1943 р., і весною 1944 р. Советський Союз встиг депортувати такі національні групи СССР: чечени-інгуші — 524,577, татари — 200,000, балкари — 217,235, калмики — 141,150, карачаї — 79,583, німці з-над Волги — 380,000 і всі інші німці СССР — 1,495, 894 (*Problems of Communism* "The Deported Nationalities...; An Unsavory", Sept., Oct., 1967, 102-103).
16. "Під час Великої Патріотичної війни, коли народи СССР героїчно обороняли честь і незалежність Батьківщини в її змагу проти німецько-фашистських загарбників, багато чеченів і кримських татар, за намовою німецьких агентів, вступили в добровільні відділи німців, і, разом з німецьким військом, брали збройну участь проти відділів Червоної Армії... в між часі, головна маса народу Чеченсько-Інгушської і Кримської АССР не вжили жадних протизаходів проти зрадників (підчеркнення — І. Г.) Батьківщини..." (там таки, 102)
17. ГСП, там таки, 643.
- 18 і 19. Там таки, 82-83 та 132-134.
20. Підписавши цю пропозицію, польський уряд погодився на те, що "Польська нація не відмовляє права національного самовизначення СССР на німецькі землі в заміну за українські, в майбутньому населять їх їхніми депортованими братами з українських земель, які залишаться під Польшею після другої світової війни внаслідок цього порозуміння?).
21. Пар. 2 каже, що територіальні зміни не повинні мати місця, якщо вони йдуть проти вільно висловлених бажань дотичних народів; пар. 3 потверджує право всіх людей на вибраний державних форм, в рамках яких вони будуть жити.
22. Комунікат у справі договору заключеного між Польським Комітетом Національного Визволення і Урядом Української і Білоруської ССР, вживає терміну "евакуації", — термін військового словника, який сугерує "опущення", "опорожнення", "нищити".
23. "На терені Польщі у воєвідствах: Люблинським, Ряшівським і Краківським жило 1,061,920 українців" (Polska Akademia Nauk, *Sesja Naukowa Poswiecona Wojnie Wyzwolenczej Narodu Polskiego 1939-1945*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa, 1959, 235).
24. И. Ф. Евсеев, *Сутродничество Украинской ССР и Польской Народной Республики (1944-1960 гг.)*, Издательство Академии Наук Украинской ССР, Киев, 1962, 114.
25. Там таки, 114-115. Тут же автор пояснює, що "Русинами називали себе деякі українці (головно лемки), які жили в Польщі".
26. Там таки, 120-121.
27. Там таки, 131-132.
28. Там таки, 131.
29. Там таки, 123.

30. The Teheran, Yalta & Potsdam Conferences: Documents. Progress Publishers, Moscow, 1969, 243. Евсеев подає, що від 15 жовтня 1944 р. до серпня 1946 р. з Польщі виваковано до УРСР 482,880 осіб (там таки, 125).
31. Andrzej Kwilecki, "Fragmenty Najnowszej Historii Łemków", *Rocznik Sądecki*, 1966, 276.
32. The Teheran, Yalta & Potsdam Conferences: Documents, там таки, 287.
33. Квілешкі, там таки, 277.
34. Там таки (нотатка), 278.
35. там таки, 279.
36. Наскільки тоді Польшею правила Москва описує в своїй книжці Edward J. Rozek, *Allied Wartime Diplomacy: A Pattern in Poland*, John Wiley & Sons, Inc., New York, 1958, 459-642.
37. Квілешкі, там таки, 279.
38. Ignacy Blum, "Udział Wojska Polskiego w Walce o Utrwalenie Władzy Ludowej", *Wojskowy Przegląd Historyczny*, Nr. 1 (10), Styczeń-Marzec, Warszawa, 1959, 3.
39. Квілешкі, там таки, 280.
40. Евакуація українців з Польщі до УРСР була засадничо закінчена 1 серпня 1946 р.
41. Квілешкі пише, що "Лемки, які виїхали до УРСР, були розпорошені (не без пляну! — І. Г.), по різних районах України... Лемків з повіту Нового Санча поселено в 15 різних місцевостях України".
42. Ignacy Blum, "Udział Wojska Polskiego w Walce o Utrwalenie Władzy Ludowej", *Wojskowy Przegląd Historyczny*, Nr. 1 (10), Styczeń-Marzec, Warszawa, 1959, 26.
43. *Problems of Communism*, там таки, 104.
44. Високопоставлені військово-партійні кола Польщі твердять, що після зайняття советськими військами Галичини в 1939 р., українські націоналісти повтікали до Генерального Губернаторства, щоб служити німцям як п'ята колона на Україні (див.: І. Блюм, там таки, 4).
45. The Teheran, Yalta & Potsdam Conferences: Documents, там таки, 283.
46. Там таки, 96.
47. Богдан Чайківський, "У Двадцятьліття трагедії Закерзоння", *Лемківський Календар на 1965 рік*, 20.
48. The Teheran, Yalta & Potsdam Conferences: Documents, там таки, 1r4.
49. Згідно з Евсеевим. 810,415 поляків переїхало до Польщі на основі договору взаємної евакуації, 9 вересня 1944 р. (Евсеев, там таки, 128).
50. The Teheran, Yalt & Potsdam Conferences: Documents, там таки, 210.
51. Рожек у своїй книжці цитує Міністра Безпеки Поліції, Радкевіча, який в квітні 1947 р., в своїй промові, в Лодзі, до комуністів і поліції твердив, що "... буде війна з Заходом... в Польщі ми мусимо тихцем приготувитися до війни..." (там таки, 431-432).
52. Wiesław Szot, "Zarys Rozwoju Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii", *Wojskowy Przegląd Historyczny*, Nr. 1, 1965, 218.
53. Stanisław Rzepski, "Udział 8 Dywizji Piechoty w Walce z Bandami UPA w latach 1945-1947", *Wojskowy Przegląd Historyczny*, Nr. 2, Kwiecień-Czerwiec, Warszawa, 1969, 177.
54. Andrzej Kwilecki, "Fragmenty Najnowszej Historii Łemków", *Rocznik Sądecki*, 1966, 284.
55. Blum, там таки, 26.
56. The Teheran, Yalta & Potsdam Conferences: Documents, там таки, 90.
57. Andrzej Kwilecki, "Problemy socjologiczne Łemków na Ziemiach Zachodnich", *Kultura i Społeczeństwo*, Nr. 3, Lipiec-Wrzesień, 1966, 91.
58. *Black's Law Dictionary*. West Publishing Co., St. Paul, Minn., 1951, 525.

Богдан Чайківський

У ДВАДЦЯТЬЛІТТЯ ТРАГЕДІЇ ЗАКЕРЗОННЯ*

9 вересня 1944 року між польським "Комітетом Національного Визволення" і урядом УРСР було підписано угоду про переселення українців з польської території і польських громадян з УРСР; на тій підставі понад 480 тисяч українців переселено з Польщі до УРСР. Залишилося в Польщі 300 тисяч українців (за станом на 1962 р.).

Так коротко подає Українська Радянська Енциклопедія про найбільш трагічний період історії тої частини українського народу, що жила на його найдалше на захід висунених окраїнах.

Ніхто не питався згоди, ніхто не повідомляв мешканців Лемківщини, Перемищини, Холмщини, чи вони хочуть покидати рідні землі, де їхні прадіди жили століттями. Рішення запало між Москвою і Варшавою, а квіслінгівський уряд у Києві лише виконував доручення першої, підписуючи вище згадану угоду у вересні 1944 року.

В першій половині лютого 1945 р. на Кримській Конференції в Ялті, Сталін дістав згоду Рузвелта та Черчіля на переселення українського населення із Закерзоння. Підписи трьох керівників найбільших потуг, що вигравали другу світову війну, припечатали долю нашого народу на Засянні. Правно і фактично доля його була вирішена, як уже нераз в історії нашого народу, без його волі й чинниками, які не мали ані знання проблеми, ані охоти нею ближче зайнятися.

Маючи вільну руку, Сталін ще того самого 1944 року на зустрічі з представниками польського людського уряду в Москві — укладає цілий плян акції виселення в типово московський, поліційно-енкаведівський спосіб. Що акція йому вповні не вдалася так, як заплановано, що коштувала його доволі довгого часу та тисячів убитих посіпак з

*ЛЕМКІВСЬКИЙ КАЛЕНДАР, видання Організації Оборони Лемківщини. Торонто, 1965, 1925.

безпеки — причиною була постава цілості українського населення та героїчна оборонна боротьба найкращих синів і дочок у лавах УПА та підпілля ОУН.

Щоб краще зрозуміти події тих років, треба звернути увагу на загальний стан справ, на положення українських мас того терену під кінець другої світової війни.

Ще поки розігралася остання дія великої драми Закерзоння, на тих землях проходив страшний терор польських комуністичних як і частинно шовіністичних елементів, що замість боротися з окупантом-німцями, — кинули боївки до боротьби з українським населенням.

В меморіалі Холмської Ради до всіх Єпископів світу, з дня 30 квітня 1944 р., читаємо:

... Польські збройні відділи, зайшовши до православної оселі, найперше кидаються на православну церкву і палять її; одночасно кидаються на православне духовенство, яке вже за останні два роки налічує в своїх рядах 22 мучеників, з того священників 14 і 8 дяків, що були в той, чи інший спосіб жорстоко замордовані поляками. Усі ці священники з наказу свого Архиепископа ще з 1940 р. жодної політичної роботи на Холмщині не провадили, більшість з них — це вже люди старші...

При паленні і мордуванні в 1944 році православних сіл на Грубешівщині, поляки проявляють нечувану, нелюдську жорстокість, мордуючи по селах православних усіх під ряд. У селі Молодятичах один з напасників, що був в уніформі польського офіцера, вхопив за ноги маленьку дитину місцевого вйта і розбив її голову об підлогу. У селі Сагрині іншу православну дитину поляки розп'яли на церковних дверях. У тому ж селі було помордовано в жорстокий спосіб понад сімсот осіб переважно старших, жінок і дітей... У селі Ласкові поляки знасилювали три молоді жінки, а потім у жорстокий спосіб помордували... Продовж двох тижнів у місяці березні 1944 року в одному лише Грубешівському повіті згинуло від поляків 2.000 православних українців. За останні три роки (1942-1944) Холмсько-Підляська земля налічує вже кілька тисяч забитих поляками і на десятки тисяч пограбованого ними майна православного населення.

... Зокрема в найжахливіший спосіб поляки мордують православних священників. В місті Грабовні на очах священника вони поламали руки і ноги його дружині, потім попоролі її ножами живіт, а тоді обох їх застрілили... Треба зазначити, що в тому часі українське населення не відрізняло польських комуністичних від народніх боївок.

Комуністичний польський терор був спрямований не лише проти православних, але і всіх українців, без різниці віровизнання на терені цілого Засяння. Він ще більше посилювався по підписанні згаданого на початку договору про "виміну населення" між Польшею та УРСР. Українське населення не хотіло залишати своїх осель та йти на голодний пайок до сталінських колгоспів. У перших місяцях 1945 р. за наказом Сталіна його ставленики в Польщі почали організувати спеціальні збройні банди з польського комуністичного та шовіністичного елементу, які приступили до поголовного вимордування українців. Ці банди, часто очолювані перебраними більшовиками-емведистами з т. зв. переселених комісій, замордували в селах Пискоровичі — 2.000 осіб, Павликома — 300 осіб. Малковичі — 250, Люблинець — 200, Березка 182 і т. д. (за брошурою "Кривавим шляхом сталінської демократії"). В парі з тим вони масово грабували майно, палили села. Як у мордуванні, так і в грабежах помагали їм польська міліція та військо. Не залишились позаду в цій ганебній роботі і частина польського підпілля та польського суспільства.

В обличчі безпосередньої, жорстокої, майже певної смерті, народні маси кинулися до самооборони, і військову, збройну акцію для оборони українського населення очолили з'єднання УПА. УПА, для рятування населення, на переломі 1943-44 р. перекидає відділи на Закерзоння з Львівської Воєнної Округи і Карпат. (З Равщини на Холмщину, а з Карпат на Лемківщину). Їх завданням стати в обороні населення проти польських, головно прокомуністичних з'єднань і дати поміч в обороні населення.

Зимою 1944-45 р. на прохання Закерзоння приходять ще кілька відділів УПА, як рівнож керівництво визвольної боротьби, що його очолює Ярослав Старух — "Стяг" — як крайовий провідник, Мирослав Онишкевич "Орест" — військовий командир цілого Закерзоння і інші. Вони почали творити курені УПА з синів Лемківщини і інших українських земель за Сяном.

Але знаючи, що ціллю більшовиків є якнайбільше розпалити братовбивчу українсько-польську війну — український провід повів рівночасно і широку пропагандивно-політичну акцію серед польського населення.

Оборону поставлено не тільки через створення в усіх селах самооборонних відділів, але і поведено заразом наступ на польські осередки терору. Впродовж місяця часу, від 15 квітня до 15 травня

1945 р. збройні відділи УПА розгромили понад 20 польських ворожих поліційних станиць, які вели перед у мордуванні і грабежах українського населення. Переведено кілька каральних акцій на польські бандитські села за те, що їх мешканці брали участь в нападах на українське населення. У висліді тих акцій від квітня до серпня 1945 р. польське військо і міліція припинили свою бандитську роботу. За лінією Керзона, на українських теренах запанувала свого роду самостійна повстанська республіка, де лад і порядок ворог міг нарушити лише тоді, коли вводив у бій більші військові з'єднання.

Рівночасно з оборонно-військовою переведено в тому самому часі з успіхом і пропагандивно-політичну акцію. Про її вислід говорить підпільна брошура "Масова збройна боротьба на Українських Землях за лінією Керзона", таке:

"... Випущено листівки до місцевого польського населення, до польського підпілля і цілого польського народу. В листівках вказано на згубні наслідки взаємної боротьби для обох народів, закликано до боротьби проти спільного ворога — російсько-більшовицьких імперіалістів. Листівки, комунікати в справі покарання бандитів, попередні письмові перестороги до них розколюпоновано в масовій кількості не тільки на терені наших дій, але і у цілій Польщі... По двох-трьох тижнях цієї кампанії польська сторона припинила терор і морди. В польсько-більшовицький протиукраїнський фронт вбито клин. Польська підпільна організація "Вольносьць і Неподлеглосьць", ВІН, ця найбільш впливова організація, видала наказ своїм кадрам і польському населенню припинити протиукраїнські виступи. Наступило завіщення зброї: таки в місяці квітні 1945 року дійшло до перемир'я..."

Перша масова акція на Закерзонні почалася 1 вересня 1945 р. Коли регулярні польські військові відділи не мали успіхів, бо вояки саботували накази командирів, уникали зустрічей з УПА і т. п., польський уряд замінив їх спецчастинами, часто під командою більшовиків, що найбільш брутально викидали людей з їхніх хат і гнали на залізничні станції для відправи в СРСР. В тому часі найбільше потерпіла Перемищина, де ворог виселив біля 70% населення. УПА не допустила до повного виселення, вдаряючи по ворожій комунікаційній системі. Висаджено в повітря та спалено десятки мостів та містків, залізничних рейок та телефонічних ліній. Розгромлено ворожі залоги в селах Тисовій, Жогатині, Кузьмині, Кристонополі. Здобуто і

знищено залізничні станції разом зі залагами в м. Олешичах, Сокаль-Забуже, с. Новій Греблі. Три рази роблено наступи на м. Бірчу, турбувальний наступ на сам Перемишль і т. п.

У висліді протидії УПА запанував знову спокій до часу другої виселенної акції, що тривала від 1 травня до 15 червня 1946 р. Удар був спрямований головню на Лемківщину, Ярославщину, Любачівщину, Томашівщину і Грубешівщину. Спецвідділи очолені емведистами спалили біля 70% сіл на Лемківщині, мордували масово населення (понад 100 українців в селі Завадка Морохівська, 43-ох в селі Терка і т. п.)

Завдяки акціям УПА, з яких важніші були: 28 травня наступ і здобуття Грубешова при участі з'єднаних військ УПА і польського підпілля "ВІН", 26 червня розгром ворожої старшинської школи "Червони Штандар", у липні розгром ворожого полку в селі Явірнику, 31 серпня — де курінь УПА розбив польсько-більшовицьку групу в 2.000 вояків в Турницькому лісі біля села Ямна Долішня; 17 вересня здобуття міста Динова і Любачева і т. п. — на теренах виселенної акції залишилося біля 30% населення, що його не вдалося ворогові знищити, ані виселити.

З ціллю переведення свого пляну примусового переселення і для ліквідації УПА — Польща, Чехо-Словаччина і УРСР заключили з початком 1947 року спільний договір. Починається підготовка ворога до остаточного виселення всього населення. В тому часі в бою 28 березня 1947 р. гине ген. Сверчевскі і на його місце керівництво акції перебирають Жимерскі і Радкевіч та більшовицький ген. Моссор. 24 квітня 1947 р. почалася одночасно на цілому терені третя і остання виселенча акція, що своєю нагальністю, жорстокістю та розмірами переросла усі попередні. Десятки тисяч спецвійськ з артилерією, танками та літаками почали чистку Перемищини та Лемківщини від усякої живої людини; поголовно виселявано все українське населення. Москва і Варшава по довгих трудах добила свого. Зі Закерзоння викинено рештки українських автохтонів. Край обернено в безлюдну пустиню на довгі роки.

* * *

Про успіх акцій УПА, що роками параліжувала виселення українського населення з теренів за Сяном, говорять теж польські джерела, в першу чергу статті в кварталнику "військово-Історичний Огляд" генерала Ігнаца Блюма, дипл. плк. Яна Гергарда і дипл.

майора Веслава Шоста та матеріали наукової сесії у Варшаві в 1958 р. по питанні визвольної боротьби польського народу, де темі УПА присвячено багато місця.

Згідно стверджень навіть тих ворожих нам авторів в 1945 р. на терені Жешівського воєвідства діями УПА була унерухоплена вся адміністрація і тільки в двох селах працювали гмінні уряди. З цілого воєвідства стягнуто державних податків не більше 10-12%. В деяких селах, подає далі ген. Блюм, чотири рази творено місцеву владу і вона за кожним разом була ліквідована сотнями УПА. Більшість станиць МО УПА розбила і зліквідувала. Від жовтня 1945 р. до березня 1948 р. в повітах Томашівським, Грубешівським, Володавським і Біло-Підляським УПА перевела біля 60 боїв з відділами польського та радянського війська, що в них упало 160 польських і російських старшин.

Про успіх боїв УПА та розмір спротиву населення насильному виселенню говорять розміри збройних з'єднань, що їх кинув ворог до акції 1947 р. За матеріалами згаданої вже Наукової Сесії Польської Академії Наук у боях в квітні 1947 р. проти УПА, що мала за їх статистикою 2500 бійців, узяло участь зорганізованих з 13 дивізій піхоти, 12 комбінованих полків, комбінована дивізія Корпусу Внутрішньої Безпеки. Відділи МО, полк саперів, полк автовій і літунська ескадра. Крім того брали участь стаціонаровані в терені 9-а дивізія піхоти в повнім складі, 36 полк піхоти, 8 дивізія піхоти та ряд бригад і батальйонів оперативних Корпусу Внутрішньої Безпеки.

Підсумовуючи польські втрати в боях з українським та польським підпіллям за час від червня 1945 р. до квітня 1948 р. ген. Блюм подає такі числа:

- 1300 вбитих вояків війська польського
- 3000 вбитих вояків Військ Внутрішньої Безпеки
- 10000 спалених господарств
- 3000 ранених вояків Військ Внутрішньої Безпеки
- 8000 гектарів спаленого лісу, 40 висаджених мостів
- 20 знижених залізничних станцій
- 6 знижених копалень нафти.

При цьому він стверджує, що в акціях на українських теренах сили польського війська кількакратно перерастали сили УПА.

Що виселення українського населення приходило з такими труднощами та так пиняво (три роки) — заслуга бойових з'єднань синів Лемківщини в УПА. Польський полковник Гергард стверджує, що

коли польська підпільна організація ВІН була глибоко інфільтрована державною агентурою, то цього не вдалося ніколи досягнути по відношенні до УПА, що була, за його словами, найкраще зорганізована. Коли в часі проголошення амністії від лютого до квітня 1947 р. 42 тисячі членів польського підпілля зложило зброю, то в тому з УПА було лише 145 осіб. Тому за словами польських військовиків у повоєнних роках самотнім поважним противником Польщі була лише УПА.

Жертви українського населення та УПА на Західних Землях за Сяном були великі. Але без них, без організованого, збройного спротиву — вони були б ще більші. Бо ворог мав за ціль повністю знищити фізично українців на тих теренах. Ген. Блюм, в матеріалах Сесії Наукової Польської Академії Наук з 1959 р. стверджує, що на теренах Польщі жило в трьох східних воєвідствах 1.061.920 українців. З того в роках 1945-46 переселено чи "виїхало" до СРСР 700.000, а решта, себто 362.000 була переселена на західні землі Польщі. Українська Радянська Енциклопедія (том 11, стор. 374) подає, що до УРСР переселено з Польщі лише 480 тисяч та що в 1962 році жило в Польщі 300.000 українців. Зі зіставлення тих двох джерел можна прийняти, що в часі виселювання "пропало — не доїхало" до УРСР 220 тисяч осіб, а по виселенні "згинуло" в Польщі більш як 62 тисячі українців (з того в самих концтаборах б. 50 тис.). В цей спосіб ворогами знищено і вивезено на Сибір з кінцем сорокових років 1/4 (біля 280.000) українського населення Закарзоння.

Населення Засяння своєю кров'ю та життям вписало світлу сторінку сучасної історії України, таку однак трагічну для цієї найдалі на захід висуненої вітки українського народу та для польсько-українських взаємин в майбутньому. Це добре розуміють та винуватість свою вповні визнають навіть самі противники-поляки в сучасній Польщі. Ген. Ігнаци Блюм в своїй розвідці про бої з УПА стверджує: "... В історії кожного народу є події, яких не можна в цілому виправдати. До них належить переселення української людності".

Євген Врецьона:

ЗАГИБІЛЬ ЛЕМКІВЩИНИ*

ВИСЕЛЕННЯ І ОБОРОНА

Рік 1947, Населення Лемківщини ще тримається в мало доступних гірських лісах Бескиду — від Сянока по Криницю. Це ті найтвердіші, що взяли на себе труди життя в голоді й холоді, під нелюдським обстрілом ворога. Велику частину сіл, зокрема північнокарпатських, "переселили" польські каральні відділи, а радше забрали в ясир і повезли до Східньої Пруссії або над Одру, на землі, з яких прогнали німців, що їх більшовицька навала 1945 року не встигла фізично знищити.

Польська акція виселення українського населення Лемківщини почалася вже влітку 1945 року. Люди не хотіли залишати своїх прадідних садіб, а обіцянки всіляких благ радянськими переселенчими комісіями їх не переконували. Коли польський комуністичний уряд вислав на Лемківщину військо та поліцію, які відомими пацифікаційними методами заохочували виїжджати на "відзискані землі", населення скріпило самооборону. Самооборонна акція мала свою традицію вже з часів німецької окупації й вона мала на меті оборонити населення перед засланням на каторжні роботи до Німеччини. З моментом пересунення фронту далі на захід польський уряд у Варшаві організував спершу добровольчі відділи з всілякого шумовиння, які грабили і винищували населення. Коли наступ цих добровольчих відділів був успішно відбитий самообороною населення, уряд післав на Лемківщину регулярні військові відділи з частин, що боролися проти німців у радянських рядах ("армія Берлінга"). Справа самооборони стала тяжча, і тоді головне командування УПА вислало на Лемківщину та Засяння ("Закерзоння") інструкторські кадри, складені із

старших і політичних виховників. Ці кадри дуже швидко опанували ситуацію, організувавши самооборонні відділи у правильні і добре озброєні бойові сотні. Улітку 1946 відділи УПА перейшли до наступу, внаслідок якого військові частини і добровольчі відділи ворога перейшли в оборону, укріпившись у кільканадцятьох пунктах опору, центром якого став Сянік. Спроби робити випади на гірські села завжди кінчалися невдачами, і ворог був примушений пильнувати сам себе.

Такий стан тривав до весни 1947 року. Для ліквідації опору Лемківщини була укладена у березні 1947 угода трьох держав — СРСР, Польщі і Чехо-Словаччини, при чому радянські та чеські війська взяли на себе блокаду від сходу і півдня; офензивні акції від півночі залишено за поляками.

На Лемківщині діяв у той час курінь Рена (Іван Мізерний) із сотнями Хріна (поляки називали його "Гринь"), Біра і Стаха. Це було більше, ніж тисяча бійців. На правому крилі Рена оперував курінь Байди — Сяніччина та Перемищина. Крайовим провідником підпілля на "Закерзонні" був Стяг (Ярослав Старух), районним провідником на Лемківщині — Ігор.

Це — очевидно не хроніка, і тому персональні деталі дуже не певні. Всі згадані впали на своїх постах. Додам тільки, що це були націоналісти вже нової школи, яких формувала нова дійсність. Всі вони вийшли з ОУН, а також, зокрема в бойових частинах, з інших організацій, як "Пласт", "Сокіл", "Луг", або були просвітянськими діячами, бо були ще замолоді, коли вибухла війна і згадані організації вже не існували. Підкреслюю ці факти тому, щоб вказати, що це не були люди випадкові, яких доля занесла в ряди підпільно-революційної боротьби, але люди ідейно зформовані та свідомі мети боротьби й своїх завдань.

Загальний наступ був започаткований інспекційною поїздкою міністра народної оборони варшавського уряду ген. Сверчевського. Це — старий комуністичний ветеран еспанської громадянської війни, в якій він під псевдонімом "Вальтер" командував міжнародною бригадою ім. Домбровського. Командир 34 полку, що брав участь у боях проти УПА на Лемківщині, Ян Гергард, написав роман-хроніку "Заграви в Бескидах" ("Луни в Бешадах"), на який ми будемо часто посилалися тому, що, хоч роман написаний на підставі, як сам Гергард згадує, поліційних та слідчих матеріалів, це — хронологічно майже непогане літературне опрацювання спогадів чотогого

* СУЧАСНІСТЬ, ч. II /83/, 1967, 69-82

Острове́рха, очевидно, з польсько-комуністичного пункту бачення. Може, це тільки випадкова збіжність тематичного порядку. Однак я думаю, що Гергард читав "Спомини чотого Острове́рха", і "Зимою в бункрі" та "Крізь сміх заліза" Степана Хрі́на.

Інспекційна колона Сверчевського у супроводі панцерних автомашин впала в засідку УПА сотні Хрі́на — між селами Бистра і Яблінка. Це було 28 березня 1947 року. Після короткого бою загинули ген. Сверчевський і більша частина його охорони.

Головним командиром польського війська проти групи УПА "Лемко" був ген. Стефан Моссор, який замінив своїми частинами 8 та 9 піхотні дивізії, що до того часу мали тільки неуспіхи. Це були свіжі дивізії ВП (Війська польського), скріплені окремими відділами ВБВ ("Війська внутрішньої безпеки"), МО ("Міліції громадянської") і ВОП ("Війська прикордонної охорони"). Перед таким навальним наступом, заблоковані від сходу і півдня, чотири сотні УПА, хоч складені з самих досвідчених бійців, не мали жадних виглядів встоятися. Після одчайдушних оборонних боїв група "Лемко" перестала існувати. Це був початок осені 1947. Деякі частини пробилися таки на західні області України; решта під командуванням курінного УПА Байди, перейшла славним рейдом через Словаччину, Чехію та Австрію до Баварії, де була інтернована американцями. З більше відомих командирів УПА сотенний Хрін переходить на Україну, де вже як полковник УПА стає командиром відтинка "Маківка 24". На своєму посту він загинув у бою з більшовиками.

Заки я перейду до цікавіших деталей того часу, мушу підкреслити, що загибель Лемківщини не була тільки наслідком тодішнього безвихідного становища. Загибель була запланована у Варшаві і поблагословлена в Москві. Лемки не мали жадної можливості "вибирати", бо "і тут Сталін, і там Сталін". Добровільна репатріація, тобто заміна одного терористичного режиму на другий, не входила до уваги; репатріації в якихось розумних розмірах взагалі не було, було тільки перегонення народу з одного ясиру в другий — у буквальному розумінні цього слова. Не можна забувати, що йшлося про населення, яке за жадну ціну не хотіло залишити своєї рідної землі. Тут ні при чому спекуляції на тему, "що було б, якби лемки пішли на добровільну репатріацію на Сибір". Москва була свідомо, що йдеться про частину українського зреволюціонованого населення, для якого в цілості на Україні місця не було. Тому Сталін "великодушно" залишив цю справу полякам.

Як виглядали пляни Варшави, свідчить звернення міністра В. Вольського до українського населення Лемківщини, в якому найважливішим було ствердження, що українці мусять зрозуміти, що Польща постає як однопартійна держава. Ця справа була висунена пізніше в голосній дискусії над доповіддю В. Сулевського, доповненою висновками Левандовського, на дискусійному вечорі "Клюбу кривого кола" у Варшаві, весною 1960 року. Сулевський і Левандовський виправдували акцію польського війська на Лемківщині; опоненти вказували доповідачам на жадливий терор, при допомозі якого ця акція ведено. Опоненти ставали на оборону УПА, якої в жадному випадку не можна називати якоюсь фашистською організацією.

Найцікавіші деталі про бої на Лемківщині я знайшов у "Споминах чотого Острове́рха" (вид-во "До зброї", Мюнхен 1953) і "Заграви в Бескидах", ("Луні в Бешадах", вид-во Міністерства національної оборони, Варшава 1962). У дальшому я використав "Зимою в бункрі" і "Крізь сміх заліза" Степана Хрі́на (вид-во "До зброї", Мюнхен 1950 і 1952). Крім згаданих монографій, я користувався деякими звітами УПА, що дійшли на Захід, і приватними інформаціями з польських кіл, за які складаю їм на цьому місці окрему подяку.

Монографії Степана Хрі́на і Острове́рха це, хоч сирий, дуже цікавий матеріал, який є не тільки історичним джерелом, але також чекає свого літературного опрацювання. "Зимою в бункрі" — це майже готовий, наладований драматичним напруженням, фільмовий сценарій. "Заграви в Бескидах" Я. Гергарда — це майже роман у стилі Сенкевича "Огнем і мечем", подібність іде так далеко, що навіть персонажі Гергарда можна порівняти з персонажами Сенкевича. Основна різниця між Сенкевичем і Гергардом та, що в першому немале місце займають любовні проблеми героїв, в другого — це вже цілком модерний "секс". Це, очевидно, принада для сучасного польського читача. До речі, Гергард читється цікаво, і його можна порівняти із заангажованими письменниками нової російської літератури, включно з поліційним підходом до подій та осіб. Він подає навіть досить докладну організаційну схему українського підпілля, зокрема УПА, з його командним складом. Його інтерпретації діяльності нашого підпілля і УПА це, очевидно, криве дзеркало, але все таки це підтвердження їх існування та дій, в які ще нині багато старопатріотів сумнівається. Українському читачеві Гергард таки цікавий. Тут треба визнати, що він поцілюв кулею в чорне. Роман я дістав у руки випадково, і подібність, навіть ідентичність подій у

Гергарда та в згаданих монографіях дала мені дуже конкретну причину писати про загибель Лемківщини, власне опираючись на згадані джерела. Очевидно, ці матеріали далеко не повні; зокрема польська поліційна література, також і Гергард, подають ще більше цікавого матеріалу.

•

Центральною постаттю в романі Гергарда є сотник Хрін. За всіма приписами комуністичної ангажованої літератури він бруднить його болотом; думаю, навіть для власних однодумців таки забагато. Але навіть такий Хрін ("Гринь") Гергарда гідний подиву, і здається, що навіть сам автор не може скрити свого подиву для цього неймовірного партизанського командира. Хрін сам згадує, що поляки хотіли дістати його за всяку ціну в руки живим. Він це використовував тактично в той спосіб, що ненадійно появлявся там, де місцеві шпигуни могли донести полякам про його появу. Коли ж вони з усіма силами рушали на облогу в ту околицю, тоді Хрін несподівано вдаряв у цілком іншому місці, очевидно, тими відділами, при яких не мусів бути присутній.

Усі ми знаємо, ким був командир Хрін. Про себе він говорить, що після закінчення середньої школи працював інструктором у "Соколі", давав реферати в читальнях "Просвіти" і належав до таємного "Пласту" — до куреня ім. Дмитра Вітовського. Був у Березі Каргузькій і частим "Пенсіонером" у польських, опісля німецьких, тюрмах. Жінка його померла, і він з любов'ю згадує свою маленьку донечку Лілю та свою матір, яка дала йому патріотичне виховання. Після закінчення кампанії на Лемківщині, він перейшов із своїм ближчим штабом у західні області України (18 серпня 1947), де мав одружитися з Тетяною, відомим вістуном УПА. Вона загинула трагічно якраз у ніч, коли весільне партизанське товариство йшло до церкви. Про вістуну Тетяну, лемківську дівчину, яка по черзі була розвідником УПА, санітаркою і керівником Червоного хреста, організації для допомоги цивільного населення, машиністкою штабу і стрільцем-бойовиком, маємо прегарну згадку в спогадах Островецького.

З групою повстанців у відділі Хріна перейшло в УРСР також декілька дівчат-повстанців. Варто це місце зацитувати: "В дорозі я закріпив, як деякі референти (важливіші діячі підпілля — Є. В.) смалили очима за нашими дівчатами-повстанцями, а найбільше за Тетяною, що була дуже гарна, мала гарну поставу, карі очі. Вона,

закріпивши це, сказала мені: Якої біди вони на мене заглядаються? Я відповів: Та бо ви гарні".

Командир Хрін загинув на українській землі в сутичці з більшовиками і, щоб не віддати себе живим у руки ворога, розірвав свою голову ручною гранатою, тримаючи її в зубах. Його вірному повстанцеві, який ніколи не залишав свого командира самим, вдалося взяти з собою шапку командира. Ця шапка-мазепинка є за кордоном. Більшовики дуже довго не знали про смерть командира Хріна, тоді вже полковника УПА, думаючи, що він або скривається, або подався за кордон. Таким був командир Хрін.

У Гергарда Хрін був наємником ("форналем") у землевласника на Поділлі, Червінського, якого ніби вбив сокирою, як також і свого вітчима. Поранений він переховувався в українського поліційного шефа дистрикту і звів його малолітню дочку, з якою опісля одружився. Коли перейшов на Лемківщину, окопався в неприступному таборі на Хрещатій, а свою молоду жінку з маленькою дитиною примістив у селі Микові. Ця його легендарна жінка Марія відіграє в романі Гергарда видатну роль і вона, може найвидатніша жінка в романі, хоч автор, мабуть, цього не хотів.

Хрін Гергарда — це найчорніша постать. Автор роману навіть не помітив, що, вживаючи забагато чорного кольору, робить з Хріна якогось характерника, якому все вдається і який не до зловлення. У Гергарда є також зразок народно-демократичної патріотки. Це — учителька в Балигороді, яка має бути протиположністю до Марії, зрештою наскрізь невдалою. В Островецького є згадка про учительку-польку в Лукові, яку польська розвідка старалася підсунути командирові Хрінові. Таких збіжностей у Гергарда і Островецького більше, зокрема, якщо мова про бої та їх топографічні особливості.

Для прикладу наведу опис засідки на ген. Сверчевського. У Гергарда він їде автомашиною з малою охороною вояків на вантажній машині. Під час наступу сотні Хріна з засідки, він особисто керує боєм аж до приходу допомоги, але при цьому гине. Опис бою дуже драматичний і навіть не поганий.

Опис чотого Островецького цікавий з історичного боку. Він сам не брав участі в бою, але його опис подій настільки цікавий, що подаю його дослівно:

"Цілу ніч командир не спав, тільки курих цигарки одну за одною, ходячи по поляні. Видно, що одержав якісь вістки від розвідувачів, які його нервували. Уранці, як тільки почало сіріти, командир наказав

залишити тут усіх шевців, кравців, хворих, а між ними, на превеликий жаль, залишилися я і чотовий Дуня. Довгим стрілецьким рядом, втомлені, що снідали тільки вчора рано, і то кілька бульб, рушили вояки на засідку. На шляху Балигород-Тісна час від часу постріли, гук моторів, а навколо нас відбувається облава. Мене це дивувало. Чому саме "Старому" захотілося йти тепер на засідку.

"Чекаємо нетерпляче, чи по дорозі наші не будуть обстріляні ворогом. Слухаю, чи не сиплеться барабанний вогонь і не почнеться засідка. Здається, що скоріше почуємо стріли ворожої облави, що зближується до нас. Раптом черга з "дегтяра", а потім барабанний вогонь, гуде, дуднить, аж луна йде лісом. Богу дякувати. Вже наші почали коломийку. Дивлюся на годинник: минає п'ять, десять хвилин. Чути двосторонній бій. Гей, друзяки. Грім би то ясний побив, а скавання Боже, що там бій. Збираймося і ходім на допомогу нашим. Зірвалися всі хлопці. Вже і я видужав тоді. Ні одного хворого не було: той шкутильгає, той підскакує, третій вантажить амуніцію на плечі, всі готові йти на допомогу своїм друзям. Я слухаю далі. А тут бій втихає, а з другого боку чути тільки поодинокі постріли, моє вояцьке вухо диктує моєму розумові, що наші вже викінчують ворога.

"Ніколи не були мені такими довгими години, як тоді, коли я чекав повороту наших. Через кілька годин вони прийшли. Не прийшли, ледве приїздили. Кожний підпирається палицею та й тягне рештками сил втомлені ноги. Командир прийшов, запитав нас, чи тут спокійно, наказав дати собі свою торбу, витяг з неї політичний календар, погортав, а потім, побачивши лисого генерала, сказав мені: "На, маєш: дивись, Олексю. Оцього діда ми нині парнули". На світліні було підписано: генерал Сверчевський".

У Варшаві, в Бельведері, стоїть пам'ятник-погруддя генерала Сверчевського, на якому видніють слова: "загинув від куль УПА".

Гергард пише, що командир Хрін мав свою твердиню на Хрешатій. Правда, був там укріплений і замаскований табір, були бункери з запасами харчів та амуніції. Сам Хрін каже про свою сотню (в розмові з хорунжим Мироном), що його терен операцій не давав змоги сидіти на місці, бо не було великих можливостей скритися з таким великим відділом, як його сотня (280 вояків). Опісля він зорганізував ще другу сотню, і тому відділи мусіли бути в постійному рейді. Островерх подає села, де сотня Хріна радо заходила на коротке квартирування. Крім цього, він подає в списку "наші гнізда" аж 37 місць, де відділи могли коротко відпочити.

Бій за лісовий масив на Хрешатій у Гергарда — це один опис героїств польського вояка і офіцера. Островерх описує аж три наступи на Хрешату в 1947 році: 12 травня, 10 червня і 20 червня. Поляки наступали великими силами: Згідно з більшовицькою тактикою — з підтримкою артилерії і літаків. Все таки відділам УПА вдалося вирватися з оточення з порівняльно невеликими втратами. Циферні дані подаю далі за звітом Хріна. З цих боїв відділи вийшли переможно й закінчили бойові операції аж тоді, коли вже не стало Лемківщини, не стало кого боронити, а вести дальші бої тільки для самого воювання не було сенсу. Сотні були розчленовані, частина їх перейшла в УРСР, частина під командуванням Байди перейшла вже згаданим рейдом на Захід — до Баварії. Все відбулося за наказами Головного командування УПА, без паніки і без безцільної блуканини, хоч уже з більшими втратами, ніж за попередні два роки.

*

У романі Гергарда багато уваги присвячено чужинцям в рядах УПА, яку автор називає прибіжищем різних контрреволюціонерів, фашистів, німецьких та словацьких недобитків. Так, у нього керівником "шпитальки під Круглицею" є німецький штабний лікар Кемперер. Під час атаки польських відділів на шпиталь, який обороняється, цей німець-лікар старається переконати, очевидно криком, що збройна оборона шпиталю противиться женевській конвенції так, якби комуністи, зокрема польські, респектували яку-небудь міжнародну конвенцію.

В Островерха керівником шпитальки є д-р Рат, і разом з ним працює його дружина Дора, також лікарка; обоє — євреї. Шпиталь обороняється власне під керівництвом д-ра Рата. В обороні беруть участь всі: санітарний персонал, легко поранені і, очевидно, збройна охорона шпиталю в повній свідомості, що для них жадної пощади від ворога не буде.

Островерх згадує про кількох італійців. Один з них, "Пікольо", попав живим у руки поляків, але, не зважаючи на тортури, не зрадив своїх бойових друзів, хоч, як кожний вояк УПА міг багато чого сказати. Згадує про іншого італійця, що на весіллі одного бійця УПА зчинив великий бешкет і стрілами залямував "куш" (самооборонний відділ, прив'язаний до села). Його поставлено під суд, він дуже просився, і командир відтинка ("КВ") помилював його, але зазначив,

що робить це тільки тому, що він чужинець. Є також згадка про одного казаха.

Очевидно, чужинці в УПА були. Були навіть німці (вістун Лис у відділі Тараска), але їх дуже мало, і вони були тільки звичайними стрільцями, а деякі, що добре вивчили українську мову, підстаршинами. У санітарній службі було багато євреїв, зокрема на постах лікарів, але їх не вважали чужинцями. Вистачить згадати, що шефом служби здоров'я при ГК УПА був майор-лікар, єврей зі Львова. Коли демобілізували більші частини УПА, він відмовився відійти від своїх бойових друзів, з якими воював уже з 1943 року. Він загинув як старшина УПА також в обороні підземного шпиталю.

Якщо мова про український характер УПА, він був наскрізь соборницький, зокрема на Волині і взагалі на ЗУЗ. У групі "Лемко" командиром одного куреня був старшина радянської армії, згаданий уже Байда. Одним з командирів чот у сотні Хріна був Грань, років 45, матрос родом з Херсонщини, відомий своїми "поверховими" лайками, які він вигукував під час бою на адресу ворога. Він завжди носив на голові "петлюрівку" з тризубом. Пропагандивним референтом у надрайоні була Степова, родом з Полтавщини. Тут треба нагадати, що пораненого провідника Левка лікувала у Сяночі лікарка-українка родом із східних областей України.

Спинюся ще на євреях. Островерх згадує, що у спецвідділі майора Міхальського (коло трста осіб), що пацифікував та грабив Лемківщину, були також євреї. В Островерха — це тільки згадка, і він до цієї теми не повертається. Зате в Гергарда зустрічаємо багато місць, присвячених ліквідації решток євреїв від 1945 року. На диво, він резервує ці ліквідації для польського підпілля, для відділів "ВІН" ("Вольность і Неподлеглость"), і не обтяжує ними УПА. Ми знаємо, що УПА ставилася до євреїв на всій території своїх дій прихильно, рятуючи їх у міру своїх спроможностей, і навіть приймала охочих у свої ряди. В охоронній групі "Вірних" ген. Чупринки був молодий єврей, що загинув в бою з НКВД під Білогоршею коло Львова. Може хтось сказати, що це наші власні джерела, і нам вигідно їх наводити. Але ж Гергардові мусіло бути відомо, яке було ставлення УПА до євреїв і що говорилося на цю тему, зокрема серед євреїв. З приватної кореспонденції з одним визначним діячем польського "Жовтня" (польський рух опору проти комуністичного терору в 1956 році), який брав жваву участь у дискусіях "Кривого кола" у Варшаві, знаю, що тоді говорилося якраз серед євреїв, що УПА допомагала в переводженні єврейських дітей на Словаччину, де передавано їх під

опіку місцевих сіоністичних організацій, які старалися транспортувати їх до Ізраїля. В Островерха є тільки загальна згадка про співпрацю УПА з пачкарями із Словаччини, які робили для неї багато, правда за гроші, що не може нікого дивувати, бо відомо, що пачкарі мусять також за все платити. Із Словаччини йшли ліки, тютюн та інші товари. Островерх говорить про пачкарів, що вони завжди були льояльні і робили все за дуже низьку ціну.

Під час однієї дискусії в клубі "Кривого кола" на доповідь Войцеха Сулевського на оборону українців та УПА виступили видатні поляки. З найпалкішою обороною виступив єврей-гроцькіст, родом з Галичини. Ці речі мусіли бути загальновідомі і тому Гергард приписує протиеврейські виступи відділам ВІН, зокрема відділові майора Жубрида. Можливо, що в Гергарда були ще й інші задні думки.

При цій нагоді згадаю ще раз про чужинців — гостей в УПА, про яких дуже широко розписується Гергард, але про що немає згадки ні в Островерха, ні в Хріна. Йдеться про двох журналістів: англійця Куртісса й американця Робінсона. Вони є приявні при зустрічі командира відтинку Рена з командиром відділу "Горючого серця" майора Жубрида, очевидно, в монастирі польських монахинь. Ці журналісти відвідують підземний шпиталь на Хрещатій (помилка, бо шпиталь був на Буковині — Є. В.), отже в районі дій сотні Хріна. Гергард робить з перебування тих журналістів майже "аферу". Куртісс заходить ночами до жінки Хріна Марії, якій обіцяє дістати британський паспорт — для неї і дитини. Марія зникає опісля з овиду подій і ніхто вже ніколи не бачив її. Очевидно тому, бо такої Марії взагалі не було.

Гергард має окреслену мету: показати читачеві американського та англійського журналістів, не дуже симпатичних осібняків, щоб вказати на пов'язання УПА й українського підпілля з "новими союзниками" на Заході. Зв'язковий осередок між командуванням УПА і за кордоном називається в Гергарда "Голодоморе".

УКРАЇНЦІ І ПОЛЯКИ

У західній частині Лемківщини поляків було дуже мало, зате у східній, зокрема на Сяніччині, були цілі села з польською більшістю. Ці села зорганізували комуністичні грабіжницькі групи. Такою "спец-групою" був відділ майора Міхальського під назвою "баталіон

смерті" (курінь смерті). Міхальський, шкільний товариш Хріна, обминав боїв з сотнею Хріна і, як згадує Островерх, Міхальський навіть переказував Хрінові, що він не буде його чіплятися і просить його робити те саме. Найактивнішим був відділ з Несбешан, що вславився винищенням всього населення Завадки Морохівської.

Командир Хрін був лицарської влачі. Наприклад, перед наступом на Борівницю він дав наказ не брати нічого в населення і воювати тільки проти озброєних чоловіків. Не всі наступи на польські гарнізони мали характер відплатних акцій. Островерх описує наскок на Тарнаву. Хрін вибрав плебанію, де якраз святковано ім'янини однієї учительки. Увійшовши до кімнати, Хрін представився, хто він такий. Після першого страху польська інтелігенція, зібрана в домі священика, почала розмову з повстанцями і після перших вияснень, що йдеться про контингент, бо навколишні українські села наскрізь пограбовані, розвинулася взаємна інформативна розмова. Справа контингенту закінчилася досить несподівано. На прохання місцевого волосного війта, що село не зможе дати контингенту, 200 центнерів збіжжя, Хрін заявив, що дарує селу контингент, але тільки тому, що село чесне і що деякі чоловіки з села боролися в рядах Польської Армії Крайової проти червоного терору.

В УПА була звичка звільняти полонених польських вояків, і це була також одна з причин, що УПА мала серед польського вояцтва добру славу. Значна частина польської місцевої інтелігенції ставилася до боротьби УПА з симпатією, а в деяких випадках навіть активно допомагала інформаціями, квартирами або матеріально.

Була також активна співпраця з відділами ВІН проти червоних поляків. Це — була польська національна організація, яка не перестала воювати проти більшовиків також після "уявлення", тобто виходу з підпілля, АК (Армії крайової). Знаємо, як скінчилося це "уявлення" — засланням на Сибір польських видніших діячів підпілля, зокрема офіцерів АК. У книжці Патера Цішека (рецензований у "Сучасності") згадано, що багато поляків було в російських концентраційних таборах ще в 1963 році, тобто в час, коли патерові Цішекові вдалося виїхати до США (він був громадянином США).

Островерх і Хрін дуже мало згадують про таку співпрацю. Зате дуже багато уваги присвячує цій справі Гергард. У його романі діє відділ ВІН "Горючого серця", командиром якого є колишній капрал польської армії Жубрид. Шефом штабу Жубрида є капітан Піскорж, якому Гергард, так само як і Жубридові, не жаліє найчорніших

прикмет характеру. Вони грабують і вбивають людей, зокрема переводять ліквідації євреїв. Він згадує й інші відділи ВІН, що оперували в околицях Бржозова і Жмигроду. Гергард дає їм якнайважливіше завдання — вішати людей, також і їхніх українських союзників, наприклад, у селах Мокре та Тирява Волоська. Зате українцям він дає привілей розстріляти українського комуніста з Теремовлі, Вербицького, офіцера польської червоної армії. Злишнім є вияснювати, що цих злочинів допускалися власне польські комуністи із спецвідділів та безпеки. До безоглядних у поведінці супроти населення Островерх зараховує 34 піхотний полк, командиром якого був "Гергард", здається ідентичний з автором роману. Островерх називає його комуністом, який воював в Іспанії.

У Гергарда українсько-польська співпраця йде так далеко, що УПА організує вибори на користь Миколайчика, колишнього прем'єра польського екзильного уряду в Лондоні, який за намовою західних альянтів повернувся до Варшави і став членом варшавського "народно-демократичного" уряду. Квартиру районного провідника Ігоря він приміщує в домі жінки польського судді.

Однак за одне мусимо бути вдячні Гергардові: ліквідацію українського населення Лемківщини він приписує тільки польським комуністам, а польську "реакційну інтелігенцію" він обвинувачує у сприянні УПА. Це, щоправда, тільки в романі; але все таки це — важливе визнання, бо воно відтяжує польську суспільність від відповідальності за цю жахливу трагедію.

Я маю ще й інше свідчення. Один видатний поляк, що виїхав з Варшави, пише мені, "що велике повстання УПА в 1947 році було наслідком терору польської влади над цивільним населенням Ряшівщини, а не його причиною. Цитую дослівно. Цього переконання є не тільки автор листа.

Від себе додаю малу замітку, бо цю справу треба обговорити при іншій нагоді: співпраця з польським підпіллям почалася продумано, на горі, і то в 1943 році. Я сам був постійним членом делегації від УПА для розмов з АК, які опісля пересунулися на вищий шабель — УГВР і Крайовий делегат польського уряду в Лондоні. На жаль історія пішла таким шляхом, що ці розмови і вже деякі конкретні домовлення залишилися тільки епізодом у формуванні українсько-польських стосунків найновіших часів. Але й цей епізод може ще мати своє значення, як дороговказ на майбутнє.

ХАРАКТЕРИСТИКА УПА — "ЛЕМКО"

Зачну від Гергарда. Він не може не визнати за повстанцями на Лемківщині високих вояцьких вартостей. Перевагу над польським військом він вияснює, поперше, невмінням польських офіцерів пристосуватися до рухливої тактики повстанців, що ніде не засиджували місця; подруге, меншою завзятістю польського рядовника. Порівнюючи різні матеріяли та свідчення учасників, виходить не так. Польські військові частини на Лемківщині мали добірний людський матеріал — як офіцерський, так і рядовий. Це були великою мірою переконані комуністи. Вони були добре озброєні і мали над УПА величезну чисельну перевагу. Островерх описує бій польської групи полковника Комара із сотнею Хріна (коло Хоценка), яка дала себе заскочити тому, що перемучені вояки застави заснули. Бій вівся з обох боків дуже завзято — віч-на-віч, ручними гранатами і рукопашною зброєю. Це було 24 серпня 1946, отже ще недовго перед великим наступом поляків. Це був єдиний бій, який командир Хрін програв, як він сам до цього признається.

У наступі на табір УПА, 8 жовтня 1946, брала участь ціла польська дивізія. Вона повторювала лобову атаку (знову радянська тактична школа) декілька разів, хоч завжди була відкинута і мала великі втрати вбитими та пораненими. Хрін боронив табір тільки однією чотою під командуванням Граня. У час найбільше кризової ситуації, на умовний знак "утікаймо", чота скрилася за бічними скалами без втрат, впустивши поляків у табір, де краз була велика кількість харчів та всілякого іншого добра, якого Хрін наказав не рухати. Коли поляки почали грабити цінну для них добич, Хрін ударив усіма своїми силами (дві добре озброєні сотні), і розгромив поляків дощенту. Це, очевидно, привело до паніки й серед сусідніх польських частин, які відступили. На другий день польські частини знову пішли в наступ. Хрін змінив тактику і замість засідки, чого сподівалися поляки, він прийняв вступний бій усіма своїми силами, що так захитало польські ряди, що вони панічно відступили — тепер уже остаточно. Найцікавіше, що добре замасковані сотні Хріна не мали ні одного вбитого, зате польські втрати вбитими і пораненими були великі. Взагалі Хрін був надзвичайним тактиком: ворога оцінював правильно і його в жадному випадку не легковажив. Після цього бою на Хрешатій він негайно змінив місце постою.

Дуже цікавим є опис наступу на укріплене поляками село Прусек, з якого виселено українців. Хрін дуже докладно обговорив бойові

завдання з кожним чотом. Тактика знову інша: нічний наступ о 24 год. Стрільці підійшли до застав ворога на віддаль голосу і, не вдаючися з ним у бій, відразу вдерлися в село. Островерх каже: "Ми бігли як шалені". Залогу села, 300 добре озброєних бійців, перебито або примушено до втечі, при чому доходило до рукопашних боїв. Польську відсіч (військо із Сянока, спецвідділи з Небешан, Андрушкова, Победної і Марковець) відбили призначені на цей випадок відділи з інших сотень так, що Хрін мав час знищити всі укріплення, забрати добич і відступити в порядку. Очевидно, й по боці УПА були втрати — декілька вбитих і кільканадцять поранених.

Загально можна окреслити тактику УПА як незвичайно рухливі операції, в яких не було якоїсь визначеної тактичної схеми, зате бойові заходи завжди були пристосовані до завдання, терену і характеру ворожих частин, проти яких ведено операцію, все одно чи це була оборона, чи наступ.

Основну оцінку тактики УПА на Лемківщині у формі розмови між хорунжим Мироном і командиром Хріном знаходимо в розділі спогадів Хріна "Зимою в бункрі" п. н. "Регіт кулеметів у лісах". Цитую такі характеристичні місця:

"Від осені 1945 до травня 1947 мої дві сотні звели коло 100 боїв, акцій та засідок. У тому ж часі з двох сотень впала 41 особа, в тому числі два чотіві і 6 підстаршин, 3 померли, 4 поранені попали в полон. Інші сотні мають на половину менше оперативних дій і малошо менші втрати за нас. Зате в травні і червні 1947 року, під час безперервних боїв впало майже таке саме число вояків". І далі: "Ворог мав 20 разів більше вбитих, поранених і полонених, ніж ми. Підсумовуючи наші бої і наші втрати, виходить, що на кожну акцію припадає один убитий. Вже це свідчить, що наші втрати було розмірно невеликі".

Про ворога Хрін висловлюється без приризства. Цитую:

"На Лемківщині ворог не міг швидко маневрувати, перекидати сили, використовувати вповні середники механізації. Важко було йому підвозити гармати, міномети та впроваджувати в дію летунство. Він мусів іти за нами з крісом, автоматом і кулеметом. Коли ми з вигідних позицій сипнули вогнем по його чолі — він мусів розчленуватися в бойовий лад. За той час ми переносилися на інше місце і слід за собою заміновували піхотинськими мінами. Не раз ми пройшли за ніч стільки, що ворожа погоня мусіла обморожена завертати з половини дороги" ("Зимою в бункрі", стор. 133).

Дуже влучну характеристику ментальності УПА на "Закерзонні" і на ЗУЗ знаходимо в Острове́рха — "Дві характеристики". Вона цікава тим, що дає її рядовик, який у безнастанних боях дійшов до ступеня чотового, отже першого старшинського ступеня.

"Політично вироблені, як одні так і другі, однаково. Знання нашої ідеології та взагалі літератури засвоєне на Закерзонні багато слабше, ніж на Україні. Поперше, тому, що, хоч у нас і були відповідні люди, але цим ніхто не цікавився; подруге, військо було в боях, і на це не було часу. І ті, і ті кадри були ідейні. Але закерзонців, передусім вояків УПА, характеризували розмах, бойовий гарт, відвага; бій для них був забавою; а далі — злютованість, карність; вони не прив'язані до одного терену, їм було однаково, чи воювати на Лемківщині чи на Перемишніні, на Словаччині, чи під Києвом. Це, можливо, постало в наслідок безнастанних боїв і рейдів. Тут я спостеріг, що вояцтво, а передусім тереновики, прив'язане тільки до свого села чи терену, їм бракує розмаху, вони бояться ворога і дещо пригноблені. З нашим приходом усі були задоволені, настрої піднісся, а стрілецьтво тішилося, що шойно тепер буде воювати. Командний склад закерзонців краший, більш досвідчений і загартований. Вояки витривалі в боях. Тут командний склад за малими винятками (хор. Мирон, ст. бул. Тараско) слабший. Це постало в наслідок недооцінки УПА деякими провідниками цих районів та легковажного ставлення до військових фахівців. (Наприклад, ставлення до пор. Нички). Військо тут не рейдує, а пересиджує коло сіл. Єдиний командир Тараско час від часу відскакує на кільканадцять кілометрів і робить засідки.

"Як між одними, так і другими помітна товариська єдність. Натомість бойова єдність більше помітна у закерзонців. На Закерзонні внутрішні агенти траплялися дуже рідко. Можливо тому, що поляки не були здібні впхатися в наші лави хоч і мали більшовицьких дорадників, військо мало менший контакт з родинами, а населення в загальному крайне вороже наставлене до ворога. Натомість тут більшовики різними способами впхалися в низи, монтуючи свою агентурну сітку. Населення тут менше активне в боротьбі з ворогом. Можливо тому, що не було таких бойових дій, як на Закерзонні.

"На Україні помітне також, хоч і в малих розмірах, взаємне недовір'я. Між вояками УПА, як одними, так і іншими, і тереновиками, як одними, так і другими (розумію тут тільки низи), помітне те, що в УПА є багато більше дисципліни, послуху і контролю. Мало вибагливості щодо харчів і вигоди. Взявши разом усіх, можна

сказати, що вони нетерпляче чекають війни. Низи й вищий провід на Україні поставилися до нас дуже добре. Скрізь нас вирізняли, частували і визнавали, що ми воювали чесно й славно. Натомість між деякими районовими провідниками, а навіть надрайоновими референтами і провідниками, я чув прикрі для нас вислови, що "поляків на Закерзонні можна були бити палицями і шапками. От спробуйте воювати тут". Ми й повоювали. Видавалося, що закерзонці вмili краше бити більшовиків тут, на Україні, ніж місцеві повстанці. Натомість низи Закерзоння менше знали конспірацію, ворожу агентурну роботу, з чим повстанці на Україні були краше ознайомлені і вмili краше конспіруватися та вишукувати ворожу агентуру. Військовий вишкіл у закерзонців стояв на багато вищому поземі, ніж тут, на Україні. Це мій погляд, і на цю тему я нераз дискутував із своїм командиром та з місцевими командирами, які в більшості погоджувалися зі мною".

*

Трагічна загибель Лемківщини — це вже історія, колеса якої не можна повернути назад. Лемківщина для України втрачена. Лемків, найбільш на захід висуненої вітки українського народу, вже немає. Їх діти розсіяні по всій Україні, є вони також у Польщі. Ми зараховуємо цю жорстоку ліквідацію стільки українських людей до горезвісного голоду, якого зазнала Україна "з ласки" сталінської Москви. Підсумовуючи втрати, ми додаємо до них наших незабутніх лемків.

РОЗВ'ЯЗАНА УКРАЇНЬСЬКА ПРОБЛЕМА В ПОЛЬЩІ

(1)

Українці в Польщі, яких офіційна статистика начислює коло 180 тисяч, а неофіційна коло 300 тисяч, живуть на не своїй землі. Тільки невеличка частина українського населення замешкує на своїх етнографічних землях, як південно-східня частина Білостоцького воєводства, східні терени Люблинського воєводства та південні землі Ряшівського воєводства, до речі історичні землі Лемківщини.

На вичислених теренах проживає тільки неповних 50 тисяч українського населення, тоді як у п'ятеро більше українського населення проживає на теренах воєводств Ольштинського, Гданського, Кошалінського, Зеленогурського, Вроцлавського та інших. Названі воєводства — це колишні німецькі землі з популярною польською назвою "зем одзисканих". В самій Ольштинщині проживає коло 60.000 українців, що становить 6% усього населення даної області. Замешкують вони передусім такі повіти, як Бартошице, Бранєво, Кентшин, Пасленк та ін. В переселеному характері живуть українці також у сусідньому Білостоцькому воєводстві, в повіті Голдап, а далі в сусідній Гданщині, в таких околицях, як Ельблонг, Новий Двур, Квідзинь та ін. В Кошалінському воєводстві проживає понад 30 тисяч переселених українців. Вони концентруються в таких повітах, як Кошалін, М'ястко, Члухув, Битув, Славно, Бялогард та ін. У південно-західній Польщі Вроцлавщина примістила найбільше українських переселенців. Тільки зі самої Лемківщини переселено сюди в 1947 і 1948 рр. 13,198 осіб, які привезли зі собою 1,811 коней, 6,346 корів, 4030 свиней та овець¹. Зосереджені тут українці в повітах Волув, Легніца, Любін, Олава, Олесьніца, Злоторія, Міліч, Гура Сьльонска. Понад 10.000 українців живе в Щешінському воєводстві, як також дещо менша скількість в Опольському і Познанському.

30 000 українців живе в таких містах, як Варшава, Щешін, Краків, Вроцлав, Легніца, Гданськ, Люблін, а на етнографічних землях Перемишль.

Українці, переселені на "земі одзискане", це жертви державного насильства над чисельними тисячами українців, що залишилися на своїх автохтонних землях при зміні державних кордонів Польщі і УРСР, які наступили наслідком обопільного договору згаданих сторін 9 вересня 1944 р. та договору Польщі й СРСР з 16 серпня 1945 р. На підставі договорів коло 400.000 українського населення з теренів сучасної Польщі виїмгувало до УРСР², тобто в Україну. Коло 300.000 залишилося в границях Польщі, не бажаючи змінити свого громадянства. Решта українців в Польщі замешкувала терени Посяння, Лемківщини, як також Холмщини і Підляшшя.

Залишені українці в Польщі шукають доріг співпраці з урядовими колами

Щоб налагодити суспільно-громадське, господарське та політичне життя країни в місцевостях, де замешкували українці, вони відбувають місцеві наради вже в 1945 р., щоб згодом надіслати спільну русько-українську⁴ делегацію до Варшави від імени трьох воєводств, а саме Ряшівського, Люблинського та Краківського, саме тих воєводств, в яких українці жили компактною масою. Делегацію очолили відомі партизанські діячі, які воювали в польських формаціях (Гвардія Людова, Армія Людова), як також учасники боїв Червоної Армії. На чолі делегації були Михайло Донський, Іван Андраш та Петро Дудка. 24-го серпня 1945 р. делегація була прийнята представниками Ради Міністрів, яким за-пропоновано тринадцять вимог, що стосувалися потреб русько-українського шкільництва для населення, і не тільки народних шкіл, але теж гімназій, учительських семінарій, включно з фаховими школами для обох статей. Для такого роду шкільництва делегація домогалася також українських учителів.

Цікаво, що делегати одним із перших питань піднесли справу свободного вияву релігійних переконань. Вони домогалися також можливості створення русько-української демократичної партії. В господарському відношенні делегація з'ясовувала потребу організування українських кооператив та комасаші і меліорації ґрунтів. При цьому підкреслено, що всі ґрунти українців, які пересилились на Україну, повинні перейти в руки тих українців, які залишилися в Польщі. Делегація також з'ясовувала доцільність зняти рестрикції й

дозволити українцям на дальший перепродаж ґрунтів, як це було досі, або, іншими словами, вони домагалися, щоб українці користали з таких самих прав, якими користувалися поляки.

(2)

Лемківські делегати домагалися також, щоб їхні земляки користали з рілньничої реформи на місцях і дозволу на раціональне лучення і громад, що залишилися. Вони наголосили потребу русько-українського банку. В політичному відношенні домагалися, щоб Польська Рада Народова вплинула на місцеві органи у воєвідствах та повітах, щоб вони не дискримінували українців. Врешті висунули пропозицію, щоб польський уряд проголосив амнестію для політичних в'язнів та політичних злочинців.

На ці мужні пропозиції русько-української делегації дав відповідь приявний на нараді-авдієнції представник Ради Міністрів радник Бєлєцький. В своєму слові він запевнив приявних, що сучасна Польща — це не Польща з-перед 1939 р., і тому національних утисків не буде толерувати. Він, однак, радив, щоб українці переселялися до "Звйонзку Радзєцкего" "ради добра" поляків та українців, бо в такий спосіб можна буде виєлімінувати історичні народні порахунки.

Коли делегати наголосили, що лемки тисячами років замешкують гори Карпати (Бєскиди) та й інші українці в Перемищині, Ярославщині, Холмщині і Підляшші уважають себе автохтонами своїх земель, то урядові представники запевнили, що вся українська людність буде трактована нарівні з польською народністю. Не зважаючи на ці запевнення, директор департаменту також підкреслив, що є всі "можливості, що людність українська буде переселена на інші терени в Польщі", щоб запобігти дальшому творенню карлуватих господарств та запевнити вже існуючим господарствам самовистачальність. Він також заявив, що на нових теренах українці зможуть творити свої національні колонії, а так звані "націоналістичні елементи" (в стенограмі названо "єдносткі фашистовске") будуть переселені в карному порядку, при цьому підкреслив, що всі політичні дії, які були спрямовані супроти сучасного польського режиму, йдуть в забуття або підлягають амнестії, якщо вони були доконані перед 22 липня 1945 р.

Щоб налааднати дальші контакти русько-українського населення з урядовими чинниками, директор департаменту запевнив, що в майбутньому у всіх воєвідствах, де живуть українці, відбудуться урядові

конференції з представниками українців, на яких будуть обговорені предложені постуляти делегації.

На нараді зібрали найбільше компліментів делегати Лемківщини з уваги на те, що багато лемків, як побачимо з дальшого нашого еляборату, працювало в комуністичному підпіллі, були членами і провідниками Гвардії Людової та Армії Людової Польського Війська. Представники Польської Народної Ради сказали: "Єжелі ходзі о люднось Лемковщизни, бєндзе єєшиць сєн она спеціяльними взглендами і опеко́н жонду в виніку єй постави до людносьці польскєй в часє окупації"¹.

Доцільним буде замітити, що негайно після приходу Червоної Армії на Лемківщину та звільнення її від німецького окупанта вже в січні 1945 р. створився там Сільсько-Робітничий Комітет Лемківщини з осідком у Горлицях. Комітет цей був у безпосередньому зв'язку з керівною польською владою, від якої одержав право на організування українського шкільництва на Лемківщині. Голова Комітету Михайло Донський був персонально відповідальний за організування цього шкільництва перед Міністерством Освіти.

Видно, що організування українського шкільництва мало добрі успіхи, коли в "Історичних нарисах" (які появляються в Кракові з 1968 р.) читаємо, що вже в квітні 1945 р. працювало в Горлицькому повіті близько 110 шкіл, в тому числі 62 польські і 48 "лемківських"². На жаль, фінал цього культурного діла був такий, що крайньо праві елементи польської національності повели атаку за ліквідацію цього шкільництва різною підривною роботою та прямими заборонами. Остаточний результат був такий, що вже в шкільному році 1945/1946 українські школи зліквідовано, все переведено на польську мову, а українська мова залишилась тільки як один з предметів. В шкільному році 1946/1947 цілком зліквідовано навчання української мови.

Участь українців в боротьбі за Польську Народну Республіку

У польській історичній літературі повоеєнних часів дуже багато писалось і пишеться про боротьбу УПА та поборювання її польськими збройними силами на т. зв. "Закєрзонському Краю", тобто теренах, що їх замешкували українці під Польщею. Серед цієї багатой літератури є навіть декілька університетських магістерських праць, але появилось також багато споминів в стилі сєнкевічєвського Заглоби. Таких публікацій вправді найбільше. В них є навіть такі моменти, коли один польський партизан, щоб довідатися, що діється

в українському селі, а зокрема серед українських повстанців, перебирається за українського священика, відправляє Богослуження та сповідає вірних. При сповіді він довідався, що українці даної місцевості вирішили вирізати поляків. Звичайно "закаптурений" священик доносить, куди треба, і "змовників" ліквідують. Такі шерлокгольмські історії читається через польське державне радіо, і наслідки очевидні, бо, як оповідають відвідувачі рідних в Польщі, і досі є ще українці, які укриваються там і не признаються до своєї національності, пам'ятаючи страшні роки польських переслідувань, включно з вивозами з рідних земель та тортурами у концтаборі Явожно.

Уважний дослідник українського життя в Польщі та його минулого зустрічається також з іншою сторінкою української історії. Відомо чейже, що була також боротьба українців проти гітлерівського наїзника, але про цю боротьбу в польській історіографії навіть вникливий читач нічого не знайде. Що більше, нічого, або дуже мало знайде він про участь українців Лемківщини в підпільних рядах Польської Робітничої Партії. Щойно із закордонних публікацій можна довідатися, що після зорганізування Польської Робітничої Партії в лютому 1942 р. в ній були вже такі відомі діячі Лемківщини, як Г. Водзик, С. Пийко, І. Серняк, Бескидняк, Явиляк, брати Донські та інші³. Відомо також, що був створений Лемківський Комітет ППР, який навіть якийсь час опікувався керівним секретарем цієї партії Владиславом Гомулкою⁴. Гвардія Людова мала свої клітини в таких селах Лемківщини, як Перегримка, Клопітниця, Воля Цеклинська, Мисцова, Устя Руське, Розділля, Березова, Мацина Велика, Ганчова, Сквіртне, Бортне, Солотвина, Ліщина, Баниця, а далі такі міста, як Горлиці, Ясло, Жмигород, Криниця, Коросно, Сянік⁵.

(3)

Що участь українців в підпільному соціалістичному русі не була маловажною, може послужити нам ще один образ з цитованого вже календаря Лемко-Союзу, але вже з 1959 року. На стор. 41 є дві світлини історичного значення. Вгорі під світлиною видніє такий напис: "Лемки — герої, ветерани Червоної Армії, Польського Війська, партизанів складають вінець на могилі Незнаного Воїна у Вроцлаві 23 лютого 1958 р." Нижче є ще друга світлина ще більш промовиста, де читаємо: "Коло 400 учасників ветеранського з'їзду 23 лютого 1958 р.

святково відмітили 40-річчя Червоної Армії й одноголосно підняли слово за поворот лемків в рідні Карпати".

Цікаво, що до цих цитованих підписів не знаходимо жадних інших коментарів, як також жадного тексту до відбутої події. Щойно з-за куліс ветеранських і політичних кіл лемків у ЗСА та Канади можна було згодом довідатися про фінал повищої події, а він такий:

Ветеранський з'їзд українців у Вроцлаві в 1958 р. відбувся за виразним дозволом партійних чинників, але коли привані на з'їзді ветерани винесли постанову домагатися від польського уряду права повороту їхніх родин та їх самих на рідні землі Лемківщини, політичні урядові чинники визнали цей з'їзд нелегальним і шкідливим. Це тим більше тоді, коли довідалися, що з'їзд ухвалив резолюції в цій справі і вислав їх до головного командування Червоної Армії в Москві та головного командування Польської Армії у Варшаві. Що більше, почалися допити серед ініціаторів та провідників з'їзду. Деякі з них були адміністративно покарані, втратили керівні пости, а ще інші були притягнені до відповідальності дисциплінарним партійним порядком.

Сенс цієї великої поз'їздової афери полягав в тому, щоб застрашити, а як не застрашити, то партійно наївних засоромити, мовляв, як це "маленьку справу" повороту на "бідні землі Лемківщини" ставити вище від "великої партійної справи соціалістичного будівництва". Партійні чинники цю справу якось заглаїли, але українські ветерани не перестали клопотатися за направу кривд своїм землякам. Кривди ці вимагають справедливої направи, а за їх об'єктивною сторінкою стають навіть сумлінніші польські уми.

Дослідник лемків Казімеж Пудло про їх переселення

Існує у Вроцлаві Польське Товариство Людознавче, яке майже кожного року видає том своїх наукових дослідних праць. В 1970 р. це товариство опублікувало 385-сторінковий збірник, присвячений 25-ій річниці "повороту Польщі над Одру і Нису" п. н. "Весь Дольно-сльонска". В цьому збірнику є надзвичайно цінна праця Казімежа Пудли "Лемківське населення на Долішньому Шлезьку в роках 1949-1969". Ця праця кидає дуже багато об'єктивного наświetлення з польської сторони на примусове переселювання українського населення на так звані "зе́ме одзискане", а в нашому випадку на Долішній Шлезьк.

Притоку до того переселювання ніби дали дії української Повстан-

ської Армії в 1947 році, але, як відомо нам з попереднього розділу, вже в 1945 р. на авдієнції в Польській Народовій Раді українські делегати вже тоді довідалися, що в той час були опрацьовані в польському державному керівництві пляни, за якими треба було українців переселювати на понімецькі терени. З уваги на те, що примусовій акції переселення була призначена вся українська людність, включно з партійними українськими комуністичними діячами та українськими учасниками польського підпілля, це промовисто говорить, що в примусовому переселенні українців йшлося про щось більше як ліквідацію дій УПА на Лемківщині та Засянні. Наказ переселювати українців в рівномірному розпорошенні та уникати українських скупчень теж промовляє за те, що йшлося не тільки про ліквідацію УПА, але й про ліквідацію українського населення як цілоти. Казімеж Пудло в розділі "Механіка переселювання лемків на західні землі" пише так:

"Переселенню на західні землі підлягала вся українська людність, в тому числі лемки, як теж ті, які себе зачисляли до етнографічних груп бойків, долинян, а також руської шляхти, що залишилися на теренах Польщі (в оригіналі — "русині шляхтовски", — йдеться про чотири села: Шляхтова, Явірки, Чорна і Біла, стор. 88 М. Г.). На стор. 90 автор з'ясовує це питання ще докладніше, коли пише: "Переселенчій акції мусіли піддатися всі українці, навіть старі комуністи, працівники партійного апарату, функціонери Уряду Безпеки (польське КГБ — М. Г.), учасники змагань партизанських відділів ГЛ та АЛ (Гвардія Людова та Армія Людова — М. Г.) та інші".

Наказ про переселення українців видала Президія Ради Міністрів і передала цілу акцію для переведення "начальнему доводни Войска Польского". Цю військову операцію звано криптонімом "Вісла". Про завдання цієї акції Пудло висловлюється так:

"Основним завданням операційної групи "Вісла" було зліквідувати українське підпілля, як також дати всебічну поміч Державному Репатріаційному Урядові в забезпеченні переселення українців на північно-західні і північно-східні терени Польщі", (стор. 87). Іншими словами, йшлося не тільки про ліквідацію УПА, але також про ліквідацію українського масиву як цілоти, який вже був в опіці Державного Репатріаційного Уряду.

Переселеннями та примусовими переселеннями на "земє одзискане" опікувалися Реферати Оседленьче та УБ. Акцію

переводжувано згідно з плянами Міністерства Зем Одзисканих. Цитований автор підкреслює, що українське населення "мало бути примішуване у віддалі від сухопутних та морських державних границь, а також від воєвідських столиць на 20 кілометрів. При тому треба було змагати до рівномірного розміщування в цілїм повіті, уникаючи скупчень українського населення понад 10% всієї людности". (стор. 91).

Чому реалізатори примусового переселення українців придумали методу розпорошування і які це має наслідки на життя української спільноти в Польщі тепер, побачимо з наших дальших з'ясувань та підсумків.

Акція "Вісли", як з'ясовує це К. Пудло, почалася в квітні 1947 р., і впродовж цього року можна відмітити три головні етапи примусового українського виселення. Перший етап тривав коло тижнів. В цьому етапі були виселені такі повіти, як Сянік, Лісько, Перемишль і Любачів. В другому етапі (від 30 травня до 30 червня) виселено Ярославський повіт і Томашів-Любельський. В третьому етапі (від 30 червня до 31 липня) виселено решту українського населення. В дійсності акція "В" (Вісла) відбувалась безперервно до весни 1948 р., але названі часово етапи були найбільш інтенсивні.

(4)

Ті, які мали бути виселені, одержували назагал 24-28 годин часу на підготову до виїзду. Часто бувало й таке, що влосвіта населення одержувало наказ підготувитися до виїзду, а вже перед вечером транспорт виїжджав зі села. Таку алярмову підготову стосувалося, зокрема, там, де адміністраційні, поліційні та військові чинники сподівалися спротиву чи оборони збоку УПА. Переселюваним дозволяли забирати з собою живий інвентар, зерно, запаси харчів та одяг, однак не більше, як можна примістити на двох возах. В таких випадках військо доставляло додаткові вози.

Жертв примусового переселення не повідомляли, куди їх переселюють, як також не знали вони про напрям виїзду. Конвоїри часто в дорозі міняли маршрути, щоб переселенці не орієнтувалися, в якому напрямі вони їдуть. Такі кривоходи стосовано також для того, щоб милити відділи УПА. Фірами підвозили переселенців з їхнім майном до вузлових залізничних станцій і там формовано в товарних вагонах дальші транспорти.

Перші транспорти були спрямовані до воєвідства Щешінського,

Кошалінського та Ольштинського, а в половині 1947 р. стали перевозити до Познанського, Білостоцького, Гданського, Вроцлавського, Зеленогірського та Опольського. УБ та військо мали списки переселюваних, а кожна родина мала ще окрему заляковану коверту з характеристикою поліційних чинників свого села. Таку коверту передавали адміністраційним чинникам, там, куди дану родину поселяно. Транспортування тривало 5 і більше днів і відбувалося в надзвичайно поганих санітарних умовах. Це видно з рапортів конвоїрів. Один із таких, які подає К. Пудло, цитуємо: "Не мають достатньої кількості живності. Дуже завошивлені, так що треба було змобілізувати повітову дезінфекційну колумну. За ховувалися в часі їзди бездоганно, тільки спочатку виявляли поденервування, бо думали, що їдуть не на "зе́ме одзискане", а на Сибір, бо такі кружляли вістки. Мають переважно в бандах УПА своїх кривних, і не всі подають себе за поляків, але твердять, що є українцями... організується над ними нагляд!" (розуміється поліційний і вже на місці поселення — М. Г.)

Забудування, які призначали для українців, були на 50-70% знищені, твердить К. Пудло, покликаючись при тому на "матеріали Видзялу Оседленьчого" у Вроцлаві. Це стосувалось як забудувань мешканевих, так і господарських. Не було вікон, дверей, стіни були uszkodжені, підлоги зірвані і т. п. Переселенці часто протестували проти цього. Таких тоді приміщували на працю в ПГР (паньствових господарствах рольних), спільних робітничих домах, парафіяльних забудуваннях, також знищених і т. п.

З бігом часу адміністраційні власті стали допомагати українським переселенцям невеличкими фінансовими засобами, але ситуація від того мало кращала, бо привезена худоба не мала пасовиськ. Сіно було скошене, а пасовиська вже давніше порозділювано поміж переселених поляків. Це було причиною, що українські переселенці стали масово позбаватися своєї худоби (стор. 96). Щоб вдержатися при житті, українці ставали на працю до поляків, працювали теж у ПГР-ах та на різних лісових роботах.

Була це дійсно піонерська праця у надзвичайно важких обставинах. Польське населення ставилось до українців ворожо, і з цим К. Пудло не ховається. Староста з Волівського повіту навіть алярмував воевідські чинники, мовляв, "настрої населення погіршилися з приводу напливу української людності, яка прибула сюди наслідком акції "В". Щоб нагнати "страхи на ляхи", він ще додав: "можна запримітити, що

натуга формування польськості починає слабнути (стор. 104).

Широко описує К. Пудло тугу персональних українців за своїми рідними землями. Були випадки важких і хронічних захворювань з приводу носталгії. Розкинені по різних громадах, вони розшукували один одного, часто сходилися вечорами, але шоразу в іншому домі. Читали часописи із заходу, якщо такі дісталися до них, співали своїх тужних пісень. На їх обличчях можна було читати апатію.

Про це все пише автор на підставі поліційних звітів. При тому зауважує, що українські переселенці, що були взаємно услужними, навіть допомагали своїм сусідам і були більш працьовиті, як інші поселенці. Польська людність висмівала їх, зокрема за їхню непоправну польську мову, кпила з їхнього одягу. В припливі гніву, пише Пудло, їх називали "бандерівцями". В школі польські діти не хотіли сидіти з українськими на одній лавці, бо так їх наставляли батьки вдома.

(5)

Такий стан морального пониження, грубої дискримінації та безправства тривав до липня 1956 р., коли на VII Пленумі ЦК ПОРП у липні 1956 р. винесено постанову: "Партія мусить з подвійною силою поборювати всі прояви націоналізму і дискримінації у відношенні до громадян непольської національності, гарантуючи їм справжню рівноправність у всіх ділянках життя, мусить докласти зусиль, щоб направити всі шкоди, які в тій ділянці направити можна, щоб заінтересовані переконались, що наша політика справедлива й правильна і щоб ми здобули їх повне довір'я¹. Був це початок реабілітаційної політики Владислава Гомулки.

Немає де правди діти, що цитований Пленум ЦК ПОРП мужньо розглянув справи національних меншостей в Польщі. Вправді, в Польщі начислюється 800.00 національних меншостей (крім українців є невелика кількість жидів, білорусів, німців, москалів, словаків), але всі відчували, що цитована постанова пленуму в першій мірі стосувалась до українців. Перші кроки, які зробив польський уряд на користь українців в той час, вказували, що став він трактувати справу серйозно. Тоді заповз дозвіл на створення Українського Суспільно-Культурного Товариства (УСКТ), почав появлятися український часопис у Варшаві "Наше Слово", творились воевідські, повітові та місцеві клітини УСКТ (в 1958 р. було вже 8 воевідських, 34 повітових та 270 місцевих) організувалось навчання української мови. Водночас

із тим відважніші перестали говорити рідною мовою тільки при заслонених вікнах та закритих дверях.

Примусово переселені твердо сподівалися навіть повороту на рідні землі, бо як же могло бути інакше, коли сама партія визнала публічно, що уряд "мусить докласти зусиль, щоб направити всі шкоди". Посипались до урядових чинників масові петиції про дозвіл на виїзд. Коли ж дозволів не було, а були тільки запевнення, що справи будуть позитивно поладнані згодом, а тим часом треба тільки терпеливо ждати, відважніші вертались додому без дозволів, тим більше, що ніхто не питався в них дозволу, коли їх насильно переселявали. Протиакцію лібералізаційному курсові повели шовіністичні елементи.

В безконечному очікуванні минув початок 1958 р., коли то 12 березня запала соймова ухвала в Варшаві, що з тим днем треба уважати за дефінітивне врегулювання всіх переселених справ. Де хто був переселений, має там остатися, а з того часу можна набувати землю на відплатних маєткових засадах та на принципах, визначених Міністерством Фінансів і Рільництва. Така постанова була новим громом з ясного неба для тих, які очікували дозволу переїхати в рідні сторони.

Ситуація склалася так, що ті, які повернулися на ділвшину до 12 березня 1958 р., звичайно там осталися. Однак, таких нараховувалось лише около 5.00. Інших, які виїжджали після цієї дати, під поліційним конвоєм повертали назад, якщо відмовлялись повертатись добровільно. Щоб ще дошкульніше поставити справу, Воєвідська Народня Рада в Кракові видала навіть формальну заборону приписувати українців і... циганів в повітах Нового Торгу і Нового Санчу.

Поворот до дискримінації пішов повною парою. З цим станом і цими тенденціями українців в Польщі рішучо не погоджуються і домагаються легальними шляхами від партійних чинників та державної влади напівлення кривд.

Колишні партизани ГЛ й АЛ та добровільці Польського Війська засуджують акцію "Вісла"

У 1968 році, коли Польська Об'єднана Робітнича Партія готувалась до свого чергового з'їзду і закликала своє членство, а також усю польську спільноту, щоб взяли участь в дискусії над програмою партії, колишні українські партизани Гвардії Людової і Армії

Людової, як також колишні добровільці Червоної Армії та Народнього Польського Війська надіслали 2 листопада 1968 р. до Центрального Комітету ПОРП меморандум, в якому домагалися, щоб П'ятий З'їзд ПОРП розглянув українське питання в Польщі і засудив застосувану в акції "Вісла" збірну відповідальність населення.

Про цей меморандум довідуємось шойно зі "Становища української меншости в Польщі", ще іншого меморандуму, який дістався закордон, під яким підписалося Повітове Правління Українського Культурного Товариства (УСКТ) в Горлицях, Управління Осередків УСКТ — Білянка, Бортне, Горлиці, Ганчова, Ждиня, Граб, Поляни, Зиндрова, а далі Повітове Правління УСКТ в Сяноці та управління Осередків сяніцького УСКТ з осередками в Команьчі та Мокрому.³ Цей меморандум з датою 15 січня 1971 р. спрямований уже до VI З'їзду ПОРП. З ваги на те, що меморандум з 1971 р. покликується на меморандум з 1968 р., треба припускати, що він повністю схвалює аргументи, висловлені в 1968, а зі свого боку вказує на дальшу потребу негайної реакції політичних та урядових чинників у розв'язці українського питання в Польщі.

(6)

Автори новішого меморандуму покликаються на те, що "кілька-десять тисяч молодих українців з південно-східних земель ПНР воювало в 1944-1945 рр. як добровільці Червоної Армії проти фашистських наїзників". Згадується також про чисельну участь лемків у партизанських відділах ГЛ та АЛ Польського війська. Авторі жаліються, що "напрямі ЦК ПОРП на VI З'їзді Партії не мають жадних напрямних та ясного становища відносно заспокоєння культурно-освітніх потреб громадян Польщі не-польської національності". Вони підкреслюють, що з-поміж усіх меншинних національностей в Польській Народній Республіці українці є найбільш покривджені, бо не мають можливостей розвивати свою культуру, народні традиції та плекати рідну мову. Українське населення так розпорошене наслідком акції "Вісла", що воно має тепер надто малі можливості суспільної дії та суспільного контакту.

З цього автори меморандуму роблять прямий виновок, що "акція "В" і її методи не були виразником класової політики партії, а що її метою було створити умови для найскорішої денационалізації українського населення в ННР. Доказом цього м. ін. є те, що під час акції і після неї в'язнено без судового присуду в концентраційному таборі

Явочно тисячі українців, в тому числі жінок і навіть дітей, а також колишніх учасників боротьби з фашизмом. Багато з них загинуло в таборі. Решту звільнено рішенням військової прокуратури в Кракові, що є доказом їх безвинності. Вони зазнали в таборі багато кривд і терпінь, багато з них втратило там здоров'я. Акція "В" була проведена брутальними засобами, що нагадують "пацифікаційні акції" ген. Пашкевича на теренах Західньої України до 1939 р."

Автори меморандуму звернули увагу також на те, що примусово переселюване українське населення втратило багато матеріальних дібр, які були пограбовані польським військом та польським населенням. Про це вони дослівно висловлюються так:

"Треба, однак, з болем згадати, що у виселюваних грабували майно і худобу також військо і польське населення (що творило грабіжницькі банди) сусідніх сіл. Переселення супроводилося фізичним насильством і пониженням людської гідності. Нищено й палено українські та російські книжки шкільних і клубових сільських бібліотек. Така доля зустріла твори Т. Шевченка, І. Франка, О. Пушкіна, Л. Толстого й інших світової слави поетів і письменників. Власників портретів Т. Шевченка чи І. Франка запроторювано до табору в Явожні, як пропагандистів українського націоналізму. Під час акції "В" шовіністичні і націоналістичні елементи мстилися на українському населенні за свою поразку в зударі зі силами прогресу..."

Ще в іншому місці автори меморандуму твердять, що "акція "В" і її наслідки є ділом польських шовіністів і націоналістів, вороже настроєних до українського населення". Далі вони стверджують — і це дуже важливо! — що "дискримінація українського населення в ПНР ведеться надалі шовіністами і націоналістами, які не шанують постанов і напрямних партії і центральних адміністративних органів країни. Становище українського населення в ПНР надалі тяжке"... — роблять остаточний висновок петенти меморандуму

Розгляньмо аргументи, якими послуговуються автори меморандуму.

Все матеріальне добро, яким користувалися до приходу нової влади в Польщі лемківські організації, забрали місцеві шовіністичні чинники і досі не повернули тим організаціям, які постали з 1956 роком, тобто УСКТ. Відомо чейже, що лемківські культурно-освітні товариства мали велике майно (читальні "Просвіти" та читальні ім. Качковського). Існували таж бурси в Сяноці, Горлицях та Новому Санчі.

В ділянці культури, підкреслюють автори меморандуму, а також розвитку культурно-освітньої праці і мистецьких ансамблів українського населення ситуація не виглядає краще. В минулих роках, сказано в меморандумі, в нашому районі існувало 12 мистецьких ансамблів в таких селах як Команьча, Туринське, Новиця, Бортне, Лосе, Висока, а також в Сяноці і Горлицях. Ці ансамблі через брак фінансової і культурної допомоги відділів культури народних рад перестали існувати. Такою допомогою повністю користуються польські організації тих самих теренів. Тепер на Лемківщині існує тільки один аматорський ансамбль, до якого входять аматори чотирьох сіл — Ждина, Конечна, Ганчова і Білянка.

Трагічно стоїть справа охорони пам'яток матеріальної культури. На території Ряшівського воєвідства було 529 українських церков, з того 374 дерев'яних і 155 мурованих. До 1956 р. розібрано 175 церков. Хоча в 1956 р. здержано акцію розбирання церков, ті, що залишились, наслідком браку потрібного ремонту самі розвалюються.

У меморандумі наводиться, що нищено навіть стародавні каплиці і хрести при дорогах. Руйновано також цвинтарі, розбито надгробники, вирізувано написи.

"Безпосередню роль в тих дискримінаційних супроти українського населення практиках шовіністів і націоналістів відіграла Римо-Католицька церква. Тільки в самій Перемищині римо-католики привластили собі понад сто церков та інших сакральних об'єктів. Трапляються випадки, що священники цієї Церкви безправно забирають православні храми та в грубий спосіб зневажають вірних цієї Церкви. Маркантним випадком такого розбою може служити парафія в Полянних Короснянського повіту, де не тільки забрано церкву, але також побито церковного робітника. Часто римо-католики під'юджують українців греко-католиків, щоб зневажали православних і з таким самим наставленням відносились до їхніх святинь, мовляв: геть від схизматиків! Такі кличі голоситься в добу екуменізму".

Не дається державної допомоги сучасним українським надбанням. З ініціативи активу УСКТ зорганізовано Палату Пам'яток лемківського району в селі Зиндранова. При воєвідському правлінні УСКТ була створена Музейна Рада, яка не змогла добитися жадної допомоги в цій справі. Властиво вдержання цієї Палати Пам'яток спочиває виключно на приватних пожертвах та коштах. Зберігаються тут пам'ятки з боїв на Дуклянському перевалі, в яких згинуло в боротьбі з гітлерівськими когортами найбільше українців. Як

зневажливо трактують цю справу державні чинники, свідчить і те, що до цієї Палати Пам'яток не доведено навіть гідної дороги.

Треба підкреслити ще й те, що не дається дозволу на терені Лемківщини відбувати річні фестивалі української культури. Перший такий фестиваль музики і пісні відбувся в 1967 р. в Сяноці, але з того часу на Сянік не можна було дістати дозволу. Тепер такі фестивалі відбуваються щодругий рік, і то у Варшаві. Звичайно, широкі маси українського населення, які великими сотнями кілометрів віддалені від Варшави, участі в таких культурних імпрезах взяти не можуть. Отже треба було б відбувати такі фестивалі в кількох воєводствах, щоб широкий загал українства з них міг користати. На це треба фондів, а їх немає.

Найгірше з усіх порушених питань стоїть справа українського шкільництва в Польщі. Початки були дуже важкі. "Розпорошеність і заляканість українського населення — писав "Український Календар УСКТ" за 1963 р., — брак кваліфікованих учителів, підручників, справних організаційних рамок — були головними перешкодами в організуванні навчання рідної мови.¹

"Щоб розвіяти страх, непевність, сумнів і зневіру, доказуючи, що боятись нічого, що навчання дитини рідної мови є священним обов'язком кожного батька, учителі та відважніші громадяни ходили від хати до хати та переконували батьків, щоб вносили петиції в справі навчання рідної мови".² В шкільному році 1958/59 працювало вже 152 пункти українського шкільництва в Польщі та було зареєстрованих 1 800 дітей, в 1961/62 українські класи відвідувало 2 600 дітей. В той час Педліцей в Бартошицях готував учителів української мови, працював загально-освітній ліцей в Лігніші, було два пункти навчання рідної мови при польських середніх школах в Перемишлі і Венгожеві, вела працю Щецинська учительська студія та Катедра української філології у Варшаві. Отже в середньому шкільництві та університетах навчалось тоді української мови понад 300 студентів, що разом з учнями народних шкіл давало около 3 000 студентів. Вправді, це вже була показна цифра, але коли брати до уваги, що на території Польщі живе коло 300 000 українців, то тільки один на 100 українців вивчав свою рідну мову. Такий стан з малими відхиленнями тривав аж до 1965/66 шкільного року.

Були в деяких осередках ще кращі досягнення. Це стало непокоїти шовіністичні елементи, і почався ступневий наступ на ліквідацію цього шкільництва. Найперше зліквідовано п'ять початкових шкіл з

українською викладовою мовою — так, що залишилась тільки одна в Білому Борі. Коли в чотирьох воєводствах: Зеленогирському, Вроцлавському, Кошалінському та Ряшівському в 1958/59 р. працювало 68 пунктів навчання української мови, а 18 осередків очікувало учителів, яких не можна було дістати із-за браку кадрів, то в 1966 р. в цих чотирьох воєводствах працювало тільки 28 пунктів. Найбільш неперемінлива атака йшла в Ряшівському воєводстві, на Лемківщині. І так, в 1966 р. перестала існувати Українська філологічна учительська студія в Щеціні, Педліцей в Бартошицях, паралельні українські класи в Перемишлі і Венгожеві. Натомість в Гурові Ілавському створено 4 паралельні українські класи в 1967 р. Це наслідком різних протестів та інтервенцій. Кажуть, що деякі чинники розчислювали, що проєкт в Гурові Ілавському не вдасться і тому тільки був на це дозвіл. Тим часом ці паралельні класи видержали до сьогодні.

Як ішов дальший наступ на ліквідацію українського шкільництва, видно з статистичних даних, які черпаємо з "Календаря УСКТ" за 1971 р. та "Нашого Слова". І так, в 1969/1970 р. навчалось ще 2 340 учнів, в 1972/73 тільки 1 640 учнів. Про цей трагічний стан навчання української мови читаємо в "Нашому Слові" з грудня 1972 р. таке:

"За даними Головного Правління УСКТ, які спираються на інформація шкільних інспекторів, у цьому навчальному році навчанням української мови охоплено коло 1 200 учнів в пунктах, 139 — у двох початкових школах і 301 у двох загальноосвітніх ліцеях.³

За наведеними там же даними виявляється, що в Ольштинському воєводстві працює 33 пункти навчання української мови (в тому числі 600 дітей), в Кошалінському тільки 11 пунктів (200 дітей), в Ряшівському 7 (понад 150 дітей), в Білостоцькому 6 (79 дітей), у Вроцлавському і Гданському по три пункти (понад 50 і 28 дітей), в Щецинському 2 (23 дітей), в Зеленогирському 1 пункт (26 дітей). Понадто в двох початкових школах — в Білому Борі та в українських класах в Баях Мазурських рідної мови вчиться стосовно 63 і 76 учнів. В Лігніші вчиться 153 учні, а в Гурові Ілавському (паралельні класи) 148 учнів. Подані цифри наглядно говорять, як навчання української мови з кожним роком меншає.

В цитованій статті "Шкільні проблеми" автор шукає відповіді на затрату українського шкільництва серед деякої частини освітніх працівників нижчого шабля" та "байдужого ставлення деяких представників шкільної адміністрації". Звичайно, тут автор висловився

дуже м'яко, бо фразу "вороже ставлення" він заступив "невідповідальним" та "байдужим". Врешті не лише нижчі шаблі", але також і "вищі шаблі" ставляться не тільки байдуже, але й вороже.

Як польська адміністрація полагоджує українські справи?

Усі в Польщі знають про вороже ставлення воєвідського правління в Ряшеві до питань навчання української мови. Довгі роки різні делегації оббивали урядові пороги. Врешті в липні 1972 р. на воєвідському шаблі було домовлення між шкільними чинниками, внутрішньою адміністрацією і представниками українського громадянства, що треба створити один етат для навчання української мови серед тих лемків, які поворотом осіли на своїй дідовщині, і тих, які з різних причин заціпили від примусових вивозів, а таких на Лемківщині начислюється коло 10 000. Після цього договорення висилають громадські чинники учителя-кандидата, який має найперше скомунікуватися з шкільним інспектором. Останній, коли побачив кандидата та вислухав його прохання на прийняття, відповів: "Прошен пана, нема ніц певного". Іншими словами, на одному відтинку дають дозвіл, а на другому відстрашують учителів, щоб не клопотались, бо то, "ніц певного".

"Факт спаду кількості пунктів — явище базперечно хвилююче, яке викликає безліч різних коментарів, створює несприятливу атмосферу", — висловлюється автор статті "Шкільні проблеми".

Започаткований у повоєнних роках геноцид українського населення в Польщі продовжується до наших часів. Все це робиться дуже рафіновано. Вгорі нібито дозволяють, а внизу ставлять колоди, щоб справи не зрушити з місця. А життя пливе, і тим самим українська молодь залишається без шкільного навчання матірньої мови.

Також в тяжкій ситуації знаходиться Українська Греко-Католицька Церква, яка в правному відношенні в дійсності не існує. Про нищення матеріальної культури Української Греко-Католицької Церкви нам приходилось вже згадувати, що вірні цієї Церкви не мають можливості друкувати не то їх релігійних журналів, але навіть молитовників. Немає української семінарії, як також владики для Церкви, яка має ще понад 40 священників та понад 100.000 вірних.

Не краща справа з українським православними парафіями "для яких єдиним друкованим українським словом є "Церковний Календар". Є багато доказів на те, що польський шовіністичний клир під'юджує до боротьби українців католиків з українцями право-

славними. (Хоч би згадувані вже Поляни на Лемківщині.)

Розглядаючи цілість українського питання в Польщі, приходимо до кошмарного висновку. Наступ шовіністичних елементів на українське культурне життя знову посилюється. Відлига, яка почалась в 1956 р. після 10 років свободнішого вияву, стала знову заморожуватись. Це стало дуже помітним в останніх кількох роках. Найкращим показником цього є українське шкільництво.

Імунітет природної оборонності українського населення зредукований наслідком варварської акції "Вісла". Цілі цієї геноцидної акції відомі тепер також українцям поза кордонами Польщі. Хоча поляки двічі зривалися знищити сталінські методи в своїй країні (Гомулка, Герек), вони досі не знайшли державницької мужности, щоб геноцидну акцію "Вісли" засудити. Навпаки, вони дають всі докази на те, що їй не тільки схвалюється, але послідовно продовжується. Вправді в різний час і в різний спосіб різними паліативами затемнювано основне питання української проблеми в Польщі, яке досі не розв'язане, а це єдиний рятунок української спільноти. Рятунок цей лежить в повороті українців на рідні землі. Він тим самим стане основою для розв'язання всіх інших питань українського культурного життя в Польщі.

Якщо цього немає й досі, то найвищий час, щоб світове вільне українство піднесло це питання в усій ширині на міжнародному форумі. Це тим більш справедливо піднести, що поляки, які осталися на західних українських землях і не репатріювались до Польщі, не були українцями переселювані, користуються у Львові культурною автономією, мають польські школи, костьоли, видавництва і навіть свій театр.

ПРИМІТКИ

1. Див. *Wież Dolnośląska*, Wrocław. (1970). *Polskie Towarzystwo Ludowoznawcze*, праця К. Пудла: "Лемківське населення на долішньому Шлезьку в роках 1947-1969", стор. 92.

2. Там же, стор. 95.

3. Відомо, що польські чинники часто переводили поділ між "українцями" та "руси́нами", мовляв є певна різниця між одними й другими. Щоб не дати подібного "аргументу" польським чинникам, делегація згідно виступала від тих, які себе звали русинами, і тих, які звали себе українцями.

4. "Український Історичний Журнал", Київ 1971, ч. 2, в рецензії п. н. "Польща, якої не знаємо", стор. 138, подає, що на Україну, виїхало 385,764 осіб, а до Польщі репатріювано з України 868,276 осіб.

5. Цитата із захованої стенограми.
6. Див. Історичні Нариси, Літературне Видавництво, Краків 1966, стор. 782.
7. Див. "Карпаторусский Календарь Лемко-Союза на год 1960", Йонкерс, 1960, стор. 73.
8. В селі Клопінниця (пов. Ясло) переховувався Гомулка у Степана Пейка.
9. Див. "Історія боротьби ПРП, ГЛ і АЛ з гітлерівським окупантом на Підкарпатті (1942-1945 рр.)", стор. 31-32.
10. Стор. 91 цитованого твору.
11. Цитата з документу "Становище української меншости в Польщі", який був спрямований до VI З'їзду Польського Об'єднання Робітничих Парій (ПОРП) з рамені Повітового управління УСКТ в листопаді 1971 р. Див. журнал "Сучасність", жовтень, 1972, ч. 10 (142), стор. 92.
12. Див. "Сучасність", жовтень 1972, ч. 10 (142), стор. 88-102.
13. "Український Календар УСКТ за рік 1963", стор. 239.
14. "Український Календар УСКТ за рік 1966", стор. 95.
15. "Наше Слово", 3 грудня 1972, ч. 48(851), стаття "Шкільні Проблеми" М. Вербоного.

Іван Мацинський

ПРИСТРІТНИКИ*

ЛЕМКИ

Ми лемки. Карпатські лемаки чи лемки.
Доволі в нас всього, лиш долі нема.
Розпродані оптом, ми всі помаленьки
вже знаєм: усе в нас горить надарма...

— Іще раз: хто більше? Кажіть, товариство! —
гендляр історично пробив молотом...
— Товарчик, як злото... неначе намисто,
цей лемківський край з журавлем і ставком.

Ми лемки — на захід від Лабірця й Сяна.
Чи чуєш, Вкраїно, наш жалібний гімн?
Ні, що тобі древня лемківська рана?
Безболісність стала законом твоім.

Тож далі... й надалі себе продавай,
шматуй своє тіло на лезах прозорих...
Лиш болю до тебе розрісся розмай
у лемківських грудях і гордих, і хворих!

---

*Пристрітники. Словацьке Педагогічне Видавництво в Братиславі, Відділ Української Літератури в Пряшеві, 1968, 12-13, 50-57, 64-65, 82-83, 86-87, 130-141.

ГОРБИ

Триптих.

I

Свій горб підставляє земля:
— Сідай!
(Маляти мама материнський горб
так підставляє:
людиною стає на нім
маля!)
— Об'їдеш на ошім горбі
не тільки рідний край,
а цілий світ
і впоперек і вздовж
і нічогісінько
не станеться тобі!
... І він пішов.

II

Поїхав він.
Десь за плечима зістав
старенький дім,
зістала рідна стріха між іншими —
чужими ніби —
стріхами.

III

... Проїшли роки.
Могила на Кичері...
Підгнів вже хрестик...
Діти в'ють вінки
і неспокійний Чері —
песик —
складає сонцю гімн.

Потоком линуць білі хмароньки —
привільно їм...
Там, під горбом,
скорочуються далі
звечорілі
і по шляху в долині
дрібненька цяточка
наближується:
в і н ...

В обірваній світині
стоїть,
немов доба без хліба і без волі,
перед обличчям
рідного горба.
І, приклонивши до ґрунту ноги,
подряпані,
порепані
і голі:
— Пробач, що кинув я тебе,
мій рідний горбе!
— Ти кинув не мене —
себе ти кинув
і з власним вже горбом
прийшов,
мій блудний сину!

... Йому підставляє земля
свій горб:
— Сідай!
(Маляти мама материнський горб
так підставляє:
людиною стає на нім
маля!)

■
Доріг нитки снуються без кінця
і загадок шикуються кросворди:
горби зелені, звиви манівця
і лук розлогих гусячі акорди!

Куток землі, що оком не знайти
на глобусі обтертому, шкільному,
а скільки далі, скільки широти
і скільки щастя замкнено в ньому!

І відчуваєш разом з цим і те,
як небагато в нас людині треба:
смереку рідну, вогнище просте
і клптик синій гомінкого неба!

Коли у серші тиснява глуха
і в мозку все розкопує невіра —
мене чарує дебря дорога
і над усе — її природна міра.

Довіреність усього з всім вона,
усього з всім якась одвічна сповідь:
над головою — сині глибина,
навкруг — зелена неоглядна повінь.

І спокій... спокій... Спокій звідусіль
не знає тут ніколи перебою.
... Горби зелені і спокою хміль.
Хміль спокою...

■
Інші мови ллються
усіма путями,
українська мова!
... хвилі розмовляють
жваво з берегами —
... з берегів виходить
рівними полями —
... мчать до міст розлогих,
кожної оселі
мови хвилі —
... вулицями звідси
аж до гір доходять,
щоб не виникало
десь безводдя — — —

Мови інші ллються —
розливаються — — —
і в пустелі —
не спиняються — — —
і до моря-океану
добираються
інші мови...
інші...

Є в тебе і гори,
ріки, дебри є ...
— і яри, і вори,
і степи, і море,
і міста розлогі,
і оселі
є премногі
в тебе Україно!

(в пустелі вода джерелом не б'є!)
... і пустеля є!

ДЕМОН

Я той, що не раз програвав у житті
і прогри звик звати переможними грами
йшов далі завжди і в п'янім забутті
відмірював шлях свій волами-ногами

Я той, що напився з коріння сосни
аж ген на вершині самого Бескиду
води, що й в камінню запалює сни,
води, що на землю вертає сновиду.

Я той, що заклятий у скелі стояв,
все бачив, міцний і німий, скам'янілий;
у вічність сторіччя важкі проводжав,
кляв все на чім світ стоїть Божий і білий.

Я тй, що кує невідомий ще сплав,
всю волю роздав у долині базволя,
безвоьним на груди безсило упав
і знову встаю, бо така моя доля.

Гей, ноги-воли, вперед і вперед, і вперед,
де ангели ладаном обрії курять.
Я бурею йду на святий їх бенкет...
... Стрічайся із бурею буря!

■
Є часу плин: плин вітру і води
і рух родин, і рух біди,
русине-брате!

Світанки загірські чергують
обдерті дні і стерті ночі
і русинам нічого не вінчують;
не помічають їх, не чують —
в чужих краях собі кочують
світанки загірські.

Наш шлях веде від хати до села:
роздвоюється,
розтроюється
і розгалужується, як карпатська мла.
Наш шлях веде з селянського порогу
на край села:
там шле молитви довгі Богу
і зникає десь в далеких світі
на роздоріжжях і добра і зла.

Він починається з порога
батьківської хати
і світ обмотує хрест-навхрест.
І ніколи більш не повертає
до порога
батьківської хати.

Така ти, рідна земле:
од віків
дітей по світоньку розводиш...
Мандрівників для всього світу
плодила завжди ти
і плодиш.

Доле,
доле русинова!

■
 Лиш серце,
 лиш серце, розірване болем,
 по-перше:
 не зможе образити інше прокволе
 серце;
 по-друге:
 не скривдить ніколи якесь каплювухе
 серце;
 по-третє:
 не зганьбить ганьбою роздерте
 серце;
 по-четверте:
 не зранить уже напівмертве
 серце;
 по-п'яте:
 не лишить на інших другими підтять
 серце;
 і так далі...
 і так далі...
 Частину людської печалі
 на себе візьме
 таке серце.

 Лиш серце,
 лише серце,
 розірване болем...

■
*Присвячено Я. П-ому та його дружині, від
 яких маю фотографію бабці із Команчі.*

Обличчя ваше, бабцю із Команчі, —
 це Лемківщини клаптик на землі
 в той день, коли з села виходять новобранці
 і по серсях гуде їх п'яний спів
 та скрипка недоколота
 смичком-ножем
 проволокло так
 клене і пекло і едем.

 Едеме! Даремне! Біг би тя скарав!
 Ой грав нам гудачок, ой грав недаремне,
 бо стійки того понаграв,
 що світ обійди —
     не розвієш біди,
 карпатський зелений едеме!

 ... Тяглись з цідилати за море хлопи —
 за ними тяглося на хліб заробляти
 карпатське наше вічне горе —
 в Америку,
     Бразілію
     і Аргентину —
 тяглось без зупину
     карпатське хатне горе.
 І простягли до нього руки
 всі капіталізми:
 сріблилася дорога слізьми
 і слізьми вилітали звізди
 з доріг чужих тих
     на своє карпатське небо
 понад смереки,
     буки,
     сосни,
     пихти...

 .... А звідти знов тяглось додому
 хлопами-стариками

наше рідне горе:
далеко десь ревло за ними море
по-англійськи,
по-ісанськи
чи по-португальськи,
і знов сріблилася дорога слізьми —
з Америки,
Бразилії
чи Аргентини —
і знов із сліз тих підіймались звізди
та вже в чужому небі
залишались...

... Обличчя ваше, бабцю із Команчі,
одне суцільне горе:
якби я був Джонсоном,
то я б оте чуже велике море
перезвав
на ЛЕМКІВСЬКИЙ ВЕЛИКИЙ ОКЕАН.
Якби я був Джонсоном...
Та я не Джонсон,
не Сталін,
не Хрущов,
не Брежнев,
не Б'єрут,
не гомулка....

Вони — великі,
ми — малі...

.... Та живете ви вже при іншому морі,
бабцю із Команчі.
Балтійським звуть те ваше море.
Там нові турботи в вас,
а тут, при вас,
гниють старі карпатські ваші хати
і хатні гомонять Карпати
чужим співом.
І ви, бабуньо із Команчі,
питаєте, куди б ще написати,

щоб хоч нове Балтійське море
та ЛЕМКІВСЬКИМ назвати.

Не знаю, бабцю, справді,
куди б нам написати...
«Тяжко, важко в світі жити
сироті без роду:
нема куди похилитися —
хоч з гори та в воду!» —
сказав про вас,

сказав про нас
великий наш Тарас.

Слабкі в вас очі?
Най вам внучка почитає:
той Шевченко дуже мудрий
і про все він знає —
і про ваше, бабцю, горе
він розповідає!

* * *

Я лемко, як і ви,
бабцю із Команчі.
І ваше горе — і мій великий біль —
невтримний,
непригаслий...
Він спільний біль
і ваш,
і мій —
оцей безсмертний наш
великий
біль
Тарасів!

■
Більмами млистих ночей
тиждень просвічує душу:
спати ніяк не дає
те, що сказати тут мушу.

.... Більмами святять зірки.
Сонце вже сонце,
а теж — більмо!
Місяць —
більмасте трюмо.
Вся широчінь —
лише більма....
і більма....

Доле більмова —
напівсліпа,
напівзряча,
доле руснакова!
Напівбожевільна,
терпляча
доле раба
серед святині!

Яка там боротьба!
Покора одвічні раба
і плач
рабині!

■
Невеликий в мене є масток:
є серце,
є розум,
є руки...
.... серце — не продам....
.... розум — не заплямлю....
.... і руки не подам
будь-кому.

Кортить додому:
будь-куди —
аби лише додому....
А дому —
нема.

Є лиш політ важких доріг
з підстреленим крилом:
вп'ялись дороги пазурами
у білий світ
і мріють чорним сном
важкої ночі...
Піду одною з них:
навпомацки,
навкарачки
знайду той дім,
де покладу і серце й розум
на поріг
і в потиску руки
згорю
вогнем своїм!

Невеликий в мене є масток:
є серце,
є розум,
є руки...
.... серце — не продам....
.... розум — не заплямлю....
... і руки — не подам
будь-кому.

NOWE LIDICE

Zniszczenie czeskiej wioski Lidice przez barbarzyńców hitlerowskich wstrząsnęło sumieniem całego kulturalnego świata. Do dziś dnia nie zatarła się jeszcze pamięć tej okrutnej zbrodni.

Jednakże nie jest to ostatnia tego rodzaju zbrodnia w świecie. Podobne, lecz jeszcze straszniejsze, jeszcze bardziej masowe zbrodnie mają miejsce i teraz, w warunkach spokoju... Podajemy niżej dla przykładu dwa sprawozdania z podobnych zbrodni, wykonanych na ludności ukraińskiej mieszkającej za linią Curzona, w granicach obecnego Państwa Polskiego, zrobionych przez Wojsko Polskie i komisarzy bolszewickich.

ZNISZCZENIE WIOSKI UKRAIŃSKIEJ ZAWADKA MOROCHOWSKA.

Przyczyny zniszczenia wioski Zawadka Morochowska.

Wioska Zawadka Morochowska leży w górach Karpaty, na zachód od rzeki San, w powiecie Sanok. Okolice te są zamieszkałe przez ludność ukraińską. Po ustaleniu obecnej granicy wschodniej na linii Curzona, część ukraińskiego terytorium etnograficznego pozostała w granicach Państwa Polskiego. Moskiewski Rząd bolszewicki, w porozumieniu ze swoimi posłusznymi wykonawcami warszawskimi, rozkazał wysiedlić wszystkich ukraińców mieszkających za linią Curzona z ich ziemi ojcowiskiej i przewieźć ich w głąb ZSSR.

Decyzja o wysiedleniu ukraińców z poza linii Curzona powzięta została przez Hitlera i Stalina w czasie ich sojuszu w latach 1939-40. Teraz chociaż nie stało już Hitlera, Stalin mimo to postanowił dokończyć dzieła wysiedlenia Ukraińców, jakie rozpoczął z Hitlerem, obawiał się bowiem pozostawić ukraińców gdziekolwiek dalej od bezpośredniego swego wszechmocnego nadzoru, krwawego NKWD.

Naród ukraiński prowadził i prowadzi wszędzie zawziętą walkę o swoją niepodległość państwową, pod szczytnym hasłem "wolność wszystkim ludom i wszystkim ludziom". Do tej walki organizują

ukraińcy wszędzie też inne narody ujarzmione przez imperializm moskiewsko-bolszewicki. Tej wyzwolenczej walki rewolucyjnej narodu ukraińskiego boi się śmiertelnie Moskwa — stara się więc wszystkimi środkami opanować Ukrainę i zniszczyć ukraiński rewolucyjny, wyzwolenczy ruch niepodległościowy. W tym właśnie celu wydano w Moskwie rozkaz wysiedlenia ukraińców z poza linii Curzona.

Ukraińcy jednak nie chcieli opuszczać za żadną cenę swej ziemi ojczystej i nie chcieli wyjeżdżać do ZSSR ani dobrowolnie, ani pod przymusem. Wtedy z rozkazu Moskwy, obecne Wojsko Polskie pod dowództwem oficerów sowieckich rozpoczęło straszny terror przeciw ludności ukraińskiej, ażeby ją zmusić do wyjazdu w głąb ZSSR. W akcji tej barbarzyńskiej zniszczyło Wojsko Polskie kompletnie setki wsi ukraińskich i wymordowało tysiące niewinnych ludzi. Przykładem tego straszego barbarzyńskiego terroru niech posłuży los jednej wsi ukraińskiej — Zawadka Morochowska. Niżej podajemy krótkie sprawozdanie o tych faktach.

Pierwszy napad Wojska Polskiego na wieś Zawadka Morochowska i na inne wioski w dniu 24 stycznia 1946 r.

Od długiego już czasu napadało Wojsko Polskie pod dowództwem oficerów sowieckich na wioski ukraińskie w powiecie Sanok, jak również w innych okolicach za linią Curzona. — Tak samo dnia 24 stycznia 1946 r. napadły oddziały 34 pułku WP stacjonujące w m. Sanok pod dowództwem oficera sowieckiego, komendanta tego pułku, pułkownika Pluto na ukraińskie wioski Wyslik Dolny, Karłykiw, Zawadka Morochowska oraz inne.

We wsi Wyslik Dolny WP, w ramach tej terrorystycznej akcji, zrabowało mienie i własność ludności, pobiło dużo ludzi, czterech mieszkańców wioski zraniło strzałami, a siedem osób zamordowało wśród barbarzyńskich znęcań i tortur. Spaliło jednocześnie 36 domów.

Tego samego dnia WP spaliło dużo domów we wsi Karłykiw, zrabowało i tutaj dobytek gospodarski i zamordowało 14 osób, w tej liczbie również księdza grecko-katolickiego, 70-letniego staruszka, jego córkę oraz czteroletnią wnuczkę. Małenka wnuczka księdza była właśnie na rękach służącej Magdy, gdy do domu ich wpadli żołnierze Wojska Polskiego i zaczęli wszystkich mieszkańców bić i strzelać. Dziecko przestraszyło się, gdy zobaczyło jak żołnierze mordowali księdza i jego córkę, jej dziadka i matkę i zaczęło krzyczeć i prosić służącą, ażeby go schowała. Tuląc się do nianki wśród płaczu błagało małeńkie: "Magda nie daj mnie, Magda schowaj mnie". Ale, bezlitosny żołnierz — zwier przyskoczył i trzema uderzeniami bagnetu zamordował bezbronne dziecko na rękach kobiety... Pótem zaś wystrzałem z karabinu ranił ciężko służącą i zostawił myśląc że ją zabił. Po tym spalili plebanię. W Karły-

kowie żołnierze WP zamordowali w ten sposób 14 osób, spalili dużo zabudowań i grozili, że następnym razem wymordują wszystkich, którzy nie wyjadą do ZSSR.

W tym samym dniu napadło Wojsko Polskie również na wioskę Zawadka Morochiwska. Tutaj rozpoczęło się to samo: rabunek mienia i bicie oraz mordowanie mieszkańców. Kogo tylko zdołali złapać, spędzali na środek wioski i grozili że wszystkich wystrzelają za to, że nie chcą wyjechać do ZSSR. Lecz tym razem nie udało się bandytom, bowiem niespodziewanie zjawiał się oddział UPA (Ukraińska Powstańcza Armia), który przeszkodził im w ich krwawej rzezi, zaatakował ich i wypędził z wioski. Aresztowani mieszkańcy przyznaczeni już do rozstrzelania, zostali w ten sposób uratowani przez oddział UPA.

Drugi napad WP na wieś Zawadka Morochiwska w dniu 25.I.1946.

Dnia 25 stycznia 46-34 pułk WP pod dowództwem pułkownika Pluto zajął o 8 godz. rano wioski Mokre, Wysoczany, Kamiane i Zawadka Morochiwska. Zawadkę Morochiwską otoczył rano, o godz. 8, drugi batalion tego pułku. Żołnierze na rozkaz swoich dowódców rozpoczęli natychmiast łapać i bić, i spędzać razem mieszkańców wioski. Kto próbował uciekać tego na miejscu strzelali. Wszystkich kogo tylko zdołali złapać, tak mężczyźni jak i kobiety i małe dzieci bili, kłuli bagnietami i drutami, łamali ręce i nogi, wypruwali wnętrzności i oczy, odrzynali piersi, nosy, języki.

Zabitych i jeszcze żywych rannych rzucali w ogień. W ten sposób zamordowali tego dnia we wsi Zawadka Morochiwska wielu mieszkańców, wśród niesłychanych tortur i znęcań. Wśród zamordowanych była duża liczba dzieci i nawet kilkumiesięcznych niemowląt.

Niżej podajemy rejestr zamordowanych osób w porządku rodzinnym:

1) Bilas Katarzyna, lat około 60, raniona. Na ranioną nakładli drzewa i słomy i spalili ją żywcem.

2) Bilas Pelahija, lat ok. 50, spalona żywcem w chałupie.

3) Kyrylejza Maria, lat 41, urodzona w USA i obywatelka Stanów Zjednoczonych Ameryki, 7 ran od bagnetu, u nóg połamane palce, prawa ręka w trzech miejscach złamana, oderżnięta prawa pierś, pokaleczona głowa.

4) Kyrylejza Anna (cóрка), lat 16, — poraniona głowa, połamane palce i nogi.

5) Kyrylejza Katarzyna (cóрка), lat 15, poraniona głowa, rana od bagnetu powyżej kolana.

6) Maksym Andrzej, lat 70, spalony żywcem.

7) Maksym Maria (żona), zabita strzałem w tył głowy.

8) Maksym Anastazja (synowa), porżnięta lewa noga po kolano,

złamana wyżej kolana w dwóch miejscach, złamana prawa noga, połamane obydwie ręce, trzy rany od bagnetu w prawej piersi i pięć w lewej, rozcięty cały brzuch, poraniona głowa.

9) Maksym Stefan, lat 10, dwie rany w piersiach od bagnetu, strzał w tył głowy.

10) Maksym Anna, jednoroczne dziecko — rozpruty brzuch.

11) Maksym Katarzyna, dziecko lat 4, przekłute dwa razy bagnetem w usta, dwie rany od bagnetu w piersiach, rozpruty całkowicie brzuch.

12) Tomasz Katarzyna — oberżnięte piersi, porżnięte nogi. Żył jeszcze ponad godzinę. Złożyła zeznanie, że z wojskiem byli również cywilni bandyci, pomiędzy którymi poznała niektórych z wioski Niebieszczany (sąsiednia wioska polska).

13) Tomasz Maria (cóрка), oderżnięty nos, język, wyklute oczy.

14) Tomasz Anna (cóрка), oderżnięty nos i język, wyklute oczy.

15) Tomasz Stefan (syn), oderżnięty nos, język, wyklute oczy.

16) Neczysta Anna — strzał w piersi — żyła jeszcze trzy godziny.

17) Neczysta Katarzyna (cóрка), lat 20, raniona w nogę, rzucona żywcem w ogień.

18) Bilas Ewa, lat 36, przekłuta bagnetem w plecy.

19) Bilas Teodor, lat 65, przekłuty bagnetem brzuch, żył jeszcze 7 godzin.

20) Bilas Jan, lat 46, postrzał w plecy.

21) Bilas Maria, lat 38, wyrżnięty język, połamana prawa ręka, przebity bagnetem brzuch i rany od bagnetu na nogach.

22) Bilas Sofia, lat 7, porżnięte nogi i brzuch.

23) Neczystyj Mychajło, raniony w prawą nogę powyżej kolana i w prawą rękę.

24) Neczystyj Taras, dziecko 3-letnie, postrzał w lewe ramię z rozrywanej kuli, umarł w mękach po 6-ciu godzinach.

25) Neczysta Katarzyna (żona), raniona w lewą nogę, spalona żywcem.

26) Neczysta Magdalena, lat 17, cóрка, raniona i spalona żywcem.

27) Neczysta Sofia, lat 8, cóрка, raniona i spalona żywcem.

28) Neczysta Maria, lat 6, cóрка, raniona i spalona żywcem.

(Świadczy o tym mąż Neczystyj Mychajło, którego ranionego rzucili bandyci w płonąca chałupę, z której jednak zdołał uciec).

29) Dudynczak Osyp, lat 40, raniony dwukrotnie bagnetem w piersi.

30) Dudynczuk Anastazja, lat 40, zabita strzałem w piersi.

31) Izdebska Ewa, zabita strzałem w plecy.

32) Izdebska Katarzyna, 6-cio miesięczne dziecko, zamordowane przez poderżnięcie gardła i przebicie bagnetem głowy.

33) Wonczak Dmytro, lat 50, ogłuszony uderzeniem karabinu i spalony żywcem.

34) Woneczak Dmytro, lat , brat, postrzał w brzuch, spalony żywcem.

35) Klemczyk Anna, poderżnięte gardło, postrzał w piersi.

36) Cyhanyk Wasyl, raniony, zapalną kulą w rękę, zmarł po trzech tygodniach.

37) Cyhanyk Katarzyna, matka, poraniona głowa, strzał w głowę z tyłu.

38) Cyhanyk Iwan, przekłuty bagnetem w piersi.

39) Hrynio Iwan, postrzał w tył głowy.

40) Izdebskyj Mychajło, strzał w piersi.

42) Kozłyk Katarzyna, rozbita głowa.

43) Kozłyk Anna, strzał w piersi.

44) Kozłyk Ewa, strzał w piersi.

45) Kmetczyk Dmytro, strzał w tył głowy, dobity bagnetem.

46) Kyrylejza Katarzyna, strzał w piersi.

47) Kyrylejza Jarosław, syn, poderżnięte gardło.

48) Kyrylejza Piotr, brat, strzał w plecy.

49) Bonczyk Osyp, strzał w piersi.

51) Bonczyk Maria, córka, raniona w lewą rękę i lewą nogę, 6 ran od bagnetu w brzuchu.

52) Izdebski Nestor — strzał w piersi.

53) Neczystyj Andrzej, przekłuty trzykrotnie bagnetem w piersi.

54) Neczystyj Iwan, brat, dwa strzały w plecy.

55) Bilas Katarzyna, strzał w plecy.

56) Dobrianskyj Mykoła, raniony w brzuch, zmarł po 6 godzinach.

Prócz wymienionych ofiar były jeszcze inne zamordowane osoby nie podane w tym rejestrze. Razem zamordowanych i zmarłych w następstwie ran było ok. 70 osób. Było również dużo ludzi ciężko i lekko ranionych, którzy nie zmarli, lecz zostali kalekami. Chorym i pokaleczonym zabronili poza tym przedstawiciele polskiej "władzy demokratycznej" chodzić do lekarza. Jednocześnie z tym masowym, barbarzyńskim mordem odbywała się masowa grabież. Zrabowano między innymi 17 koni, 34 krowy, 157 kur, 78 ton zboża oraz dużo innych rzeczy co stanowiło dla tej ubogiej, wielokrotnie już rabowanej i terrorizowanej wioski górskiej prawie cały dobytek. Na dodatek spalili bandami z WP 27 chałup-szałasów, jakie zbudowała sobie ludność tej wioski, po spaleniu jej przez Niemców w czasie wojny.

Po tej akcji barbarzyńskiej, bolszewicka kłamliwa propaganda twierdziła, że WP zniszczyło w Zawadce 80 Ukraińskich Powstańców bandytów, którzy strzelali do nich z chat. W rzeczywistości, w czasie całej tej akcji nie było tego dnia ani jednego strzału ze wsi czy nawet z lasu.

Trzeci napad terrorystyczny na wieś Zawadka Morochiwska w dniu 28.3.46.

Dnia 28.3.46 r. o godz. 4 rano, oddziały 34 pułku WP, uzbrojone w broń ciężką, okrążyły ze wszystkich stron wieś Zawadka Morochiwska, pow. Sanok. Mieszkańcy wioski nauczani gorzkim doświadczeniem, uciekali do lasu. Nie wszyscy jednak zdołali uciec. Kogo tylko wojsko złapało, spędzało na plac koło szkoły. Tutaj kapitan WP przemawiał do spędzonych ludzi w ten sposób: wystrzelam wszystkich do nogi za to, że nie chcecie wyjeżdżać do Związku Sowieckiego, a zamiast tego politykujecie z banderowcami i chcecie budować swoją Samostijną Ukrainę. Potem rozkazał wybrać z pomiędzy zebranych 11 zdrowych mężczyzn i rozstrzelać ich na oczach zebranych.

Ofiarą tego nowego barbarzyńskiego aktu terrorystycznego padli tego dnia:

1) Masluch Iwan, lat 46

2) Masluch Teodor (syn), lat 26

3) Masluch Mykoła (syn), lat 26

4) Klemczyk Mychajło, lat 28

5) Dobrianskyj Wasyl, lat 35

6) Szurkało Jakym, lat 40

7) Kozłyk Stefan, lat 18

8) Kyrylejza Dmytro, lat 48

9) Neczystyj Mychajło, lat 38

10) Bilas Iwan, lat 36, zabity kolbą karabinu

11) Bilas Teodor, lat 40

(Wśród rozstrzelanych było kilku ranionych jeszcze z pierwszej akcji)

Po dokonaniu tego mordu, żołnierze WP spalili resztę 7 pozostałych po pierwszej akcji szałasów, piwnice oraz ziemianki, w których mieszkała ludność tej biednej wsi. Bandyci z WP pozostawili "wielkodusznie" niespalonymi tylko szkołę i cerkiew.

Równocześnie zrabowali ostatnie dwie krowy i jednego konia, jakie były jeszcze w całej wsi.

Potem przemawiał znowu ten sam kapitan tymi słowami: tak będzie ze wszystkimi, którzy nie chcą wyjechać. Rozkazuję więc opuścić do trzech dni wioskę i wyjechać. W przeciwnym wypadku rozstrzelam resztę. A żebyście przytym poznali moje dobre serce, nie każę narazie palić szkoły, a żeby kobiety i dzieci miały do wyjazdu schronienie..."

Mimo tych strasznych, niesłychanych przeżyć, pozostali przy życiu mieszkańcy wioski trzymali się nadal nadzwyczaj heroicznie swej ojcowskiej ziemi oświadczając, że do ZSSR sami nie wyjadą za żadną cenę. Biedne ograbione resztki ludności przenieśli się pod las, gdzie

mieszkały w prowizorycznych szałasach utrzymując się z pomocy innych wsi ukraińskich.

Czwarty napad bandycki WP na wieś Zawadka Morochiwska w dniu 13.4.46.

Dnia 13.4.46 znów napadło WP na wieś Zawadka Morochiwska. Jedna grupa napadła na wioskę niepostrzeżenie od strony lasu, druga zaś od strony wsi Niebieszczany. Zobaczywszy swoich czerwonych katów ludność zaczęła uciekać kto tylko gdzie mógł. Za uciekającymi zaczęło strzelać WP z karabinów maszynowych i automatów. Kogo złapali, oili do zgonu, lub strzelali. W następstwie tej akcji zostali zamordowani:

1. Dobrianskyj Wołodmyr, lat 15, zastrzelony.
2. Dobrianskyj Iwan, lat 22, pobity i następnie zastrzelony.
3. Masluch Orest, lat 27, okaleczone nogi, dobity z karabinu.
4. Bonczyk Wołodmyr, lat 18, raniony, dobity kamieniem.
5. Neczystyj Senko, 3-letnie dziecko, zastrzelone.
6. Kyrylejza Iwan, lat 42, urodzony w Ameryce, raniony ciężko dwukrotnie.

Zostali pobite wszystkie kobiety, które nie zdołały uciec i wpadły w ręce dzikich oprawców polsko-bolszewickich. Tak samo bez wyjątku, zostały pobite dzieci. Żołnierze spalili również 3 szałas, które mieszkańcy zbudowali sobie od czasu ostatniego napadu. Spalili również i szkołę. Pobitym ludziom czerwoni oprawcy oświadczyli, że wystrzelają wszystkich do reszty, jeżeli do 3 dni nie wyjadą do ZSSR. Pozostała niedobita ludność oświadczyła jednak, że do sowieckich kołchozów mimo to nie pojedzie i wybierze raczej śmierć na swojej ziemi ojczystej.

Piąty napad i przymusowe wysiedlenie ludności ukraińskiej ze wsi Zawadka Morochiwska przez Wojsko Polskie w dniu 30.4.46 r.

30.4.46 WP poraz piąty od początku roku napadło na znękaną już i bezprzykładnie zniszczoną oraz sterroryzowaną wieś, a raczej ruiny wsi i resztki mieszczących się w nich niedomordowanych w poprzednich napadach mieszkańców. Wioskę otoczyło wojsko (w większej ilości) ze wszystkich stron, ażeby nikt nie mógł uciekać. Potem wypędzali przemocą resztę ludności na dworzec kolejowy w Zagórze. Złapaną ludność pędzili do stacji pod silnym konwojem. Nieszczęśni mieszkańcy, wyrzuceni teraz barbarzyńską przemocą ze swojej ojczystej ziemi mimo to że żyli tutaj od długiego czasu pod strasznym ludożerczym terrorem i ponieśli niesłychanie ciężkie ofiary krwawe, porzucali teraz ruiny swej rodzinnej wioski z gorzkimi łzami żalu i rozpacz oraz nienawiści do katów-ludożerców. W tym dniu wywiezione zostały z Zawadki Morochiwskiej 73 osoby, w tej liczbie jednak tylko 4 mężczyzn.

Tak bohatersko walczyła przez długi czas z przemocą WP czerwonego, uboga, wielokrotnie spalona i zrabowana przez Niemców i polskich bolszewików łemkowska wieś ukraińska, Zawadka Morochiwska.

Tak w pokojowym powojennym czasie, została doszczętnie zniszczona cała wieś i ludność systematycznie mordowana i wywieziona przez tych, którzy udają obłudnie zbawicieli ludzkości.

Czyż nie jest to taka sama, czy z niej jest to jeszcze większa, jeszcze straszniejsza zbrodnia niesłychana, aniżeli głośny mord masowy hitlerowskich oprawców w Lidice?

A tymczasem takim zbrodniom dotychczas w całej historii ludzkości niespotykanego, bezprzykładnego masowego ludożerstwa, niema dziś u nas rachuby ani końca. Los Zawadki Morochiwskiej, opisany wyżej, to nie pojedynczy wypadek, nie wyjątek, ale obraz całego systemu, jaki dziś u nas panuje, tak po jednej, jak i po drugiej stronie linii Curzona.

ZEZNANIA ŻOŁNIERZY WOJSKA POLSKIEGO W SPRAWIE ZNISZCZENIA WIOSKI UKRAIŃSKIEJ ZAWADKA MOROCHIWSKA I WYMORDOWANIA LUDNOŚCI.

Jeden z oddziałów UPA dnia 27.2.46 zabrał do niewoli grupę żołnierzy WP, którzy terroryzowali i rabowali mieszkańców wioski Wołycia, pow. Sanok. Niektórzy z pomiędzy tych jeńców, jak o tym sami się przyznali w swoich zeznaniach, brali przed tym udział w akcjach terrorystycznych na wioskę Zawadka Morochiwska, w tej liczbie, między innymi, jeden żołnierz szeregowiec, jeden podchorąży i jeden podporucznik, których zeznania w tej sprawie podajemy.

Pawłowski Władysław, szeregowiec WP

Protokół

Generalia:

Pawłowski Władysław, ur. 3.5.1925 we wsi Buszany, pow. Wrocław, syn Stanisława i Klementyny, z domu Wronieckich, rzm. kat. polak, oświata 4 klasy szkoły powszechnej, szeregowiec 34 pułku WP w Sanoku.

Zeznania.....

.....(krótki wyciąg do sprawy Zawadka Morochiwska).

....Dnia 24 stycznia nasz drugi batalion otrzymał od pułkownika Pluto rozkaz wyjechać na wioski Morochiw, Mokre oraz Zawadka

Morochiwska. W związku z tym dostaliśmy wyraźny rozkaz zabierać u mieszkańców tych wiosek — ukraińców, obuwie i wszystkie inne rzeczy, jakie tylko popadną nam pod rękę.

Następnego dnia dostaliśmy znów rozkaz wyjechać do Zawadki Morochiwskiej, ażeby spalić całą wieś. We wsi Mokre był wtenczas jeszcze jeden batalion, który w potrzebie miał nam przyjść z pomocą. Z naszym drugim batalionem było w tej akcji na Zawadkę Morochiwską również 20 pracowników UBW ze Sanoka.

Główne zadanie wykonywała we wsi 4 i 5 kompanie. Kompanie te przed wyjazdem ze Sanoka dostały jeszcze specjalne instrukcje. Jakie były te instrukcje nie wiem. Moja 6 kompania miotaczy min oraz kompania ckm-ow były na stanowiskach dookoła wioski. Mieliśmy zadanie ochraniać te kompanie, które wykonywały akcje we wsi. Dlatego ja osobiście, w tym co się działo we wiosce, udziału nie brałem.

(podpis własnoręczny zeznającego)

Dnia 2.3.46.

Protokół

Kutyło Franciszek ur. 15.5.1918, w Kamieniu powiat Nisko, syn Teofila i Sofii z domu Kurdzielów, rzym.-kat. polak, wykształcenie 6 klas powszechnych, chorąży WP, 5 komp., 34 pułk, 8 dywizja w Sanoku.

Zeznaje....

... (wyjątki do sprawy Zawadka M.)

...Od m. września 45 r. brałem osobiście udział w większych akcjach terrorystycznych i rabunkowych w celu zmuszenia ludności ukraińskiej do wysiedlenia w następujących wioskach: Dubriwka Ruska, Sianiczok, Zahutyń, Prusik, Storczy Wętyki, Storczy Mali, Zawadka Morochiwska i ostatnio Wolycia, gdzie zostałem wzięty do niewoli przez UPA. Akcje terrorystyczno-rabunkowe w celu wysiedlenia ukraińców były najczęściej kierowane przez porucznika Lewickiego, oraz jego zastępcę Mogulskiego. Najczęściej wyjeżdżał na takie terrorystyczno-rabunkowe akcje przeciw ludności ukraińskiej pierwszy batalion w okolicy miasteczka Bukiwka. Wracając z takiej akcji, żołnierze sprzedawali rzeczy przywiezione z grabieży i urządzali sobie pijatki. Podczas kwaterunku w Dukli, nasz trzeci batalion brał udział w akcji przymusowego wysiedlenia wiosek Trzoka i Tylawa. Mieszkańców tych wiosek wypędziliśmy przemocą i odebraliśmy im cały dobytek. Porucznik Lewicki, który kierował akcją wysiedlenia ukraińców, ma u siebie bardzo dużo zrabowanych rzeczy. 25 stycznia w czasie akcji na Zawadkę Morochiwską nasz batalion był na zastawie we wsi Mokre i miał zadanie przyjść z pomocą drugiemu batalionowi, który poszedł na

Zawadkę Morochiwską. Dlatego ja sam nie brałem wtedy udziału w mordowaniu mieszkańców Zawadki Morochiwskiej.

(podpis własnoręczny)

Kuźma Bronisław, podpor. WP.

Dnia 3.3.46.

Protokół.

Generalia:

Kuźma Bronisław, ur. 13.10.1917 w Leningradzie, syn Ignacego i Adolfiny, z domu Kotelow, rzym.-kat., narodowości białoruskiej, 34 pułku, 8-ej dywizji w Sanoku, wykształcenie 7 kl. powszechnych, podporucznik WP, dowódca 5 komp. 2 batalionu.

Zeznanie: (uwaga — Kuźma B. nie chciał początkowo przyznać się, że on osobiście brał udział w akcji na Zawadkę Morochiwską, gdy jednak żołnierz z jego batalionu, Pawłowski W., stwierdził mu w oczy, że on ppor. Kuźma B., d-ca 5 kompanii, brał osobiście udział w akcji na Zawadkę Morochiwską oraz opisał te akty w detalach, wtedy przyznał się i złożył obszernie zeznania, z których podajemy niżej krótki wyciąg do sprawy Zawadki Morochiwskiej.

.....
Dowódcą naszego 34 pułku jest oficer sowiecki pułkownik Pluto. Komendantem drugiego batalionu, do którego należy moja 5 kompania, jest również oficer sowiecki, kapitan Gutowski.

Ze swoim batalionem brałem udział w licznych akcjach przymusowego wysiedlenia ludności ukraińskiej, między innymi we wsi Przybysziw. Mieliśmy rozkaz wypędzić bezwzględnie wszystkich ukraińców, a mienie ich zabrać na furmanki i odwieźć do koszar naszego batalionu.

O banderowcach słyszałem często, że ich jest bardzo dużo. Słyszałem, że niedawno przyszła z Ukrainy świeża grupa 6 tys. banderowców. Wiem, że oni walczą o niepodległość Ukrainy przeciw Sowietom. Mieliśmy w wojsku ostry rozkaz bić banderowców wszystkimi siłami, gdzie tylko to możliwe.

Dnia 23, lub 24 stycznia dostaliśmy rozkaz wyruszyć na wioski Morochiw, Mokre, Zawadka Morochiwska. Kapitan Gutowski wydał rozkaz zabijać, a przy tym zabierać buty i wszystko co popadnie. Wykonaliśmy to we wsiach Morochiw i Mokre. Później przechodziliśmy na Zawadkę Morochiwską. Po drodze zauważyliśmy wypadkowo jednego banderowcę, który wychodził z lasu. Starszy strzelec Kuczyński z czwartej kompanii wystrzelił i zranił go. Raniony upadł. Kapral Olszewski z czwartej kompanii i innych dwóch żołnierzy, zabiegło

rannemu drogię i przybiegli do niego. Żołnierz Ośmianczuk W. spod Białystoku, lat 27 wyciągnął bagniet i rozpruł nim rannemu brzuch oraz porąbał bagnietem jego głowę. Inni też bili i kaleczyli rannego banderowcę. Zamordowanemu zciągnięto buty, płaszcz oraz zabrano pieniądze, ale nie przypominam sobie ile.

Potem poszliśmy na Zawadkę Morochiowską. Tam poczęliśmy robić to samo co i w poprzednich wioskach wykonując rozkaz komendanta batalionu Gutowskiego. Lecz tutaj zaskoczyli nas banderowcy. Wywiązała się walka. Straciliśmy w niej 13 zabitych i ośmiu rannych, konie z wozami oraz dwa miotacze min.

Następnego dnia pułkownik Pluto wydał rozkaz drugiemu i trzeciemu batalionowi spalić Zawadkę Morochiowską. Drugi batalion poszedł na Zawadkę Morochiowską a trzeci był w międzyczasie we wsi Mokre na zastawie. Akcją na Zawadkę z rozkazu pulk. Pluta, kierował d-ca batalionu, kapitan Kzyra, mimo to że jego batalion był wtenczas we wsi Mokre. Nasz batalionowy d-ca kapt. Gutowski, był tym razem przy trzecim batalionie. W środek wsi poszła 4-5 i 6-a kompanie. Kompanie te paliły wioskę i mordowały mieszkańców. Kompania miotaczy min i ckm-ów zajęły pozycje dookoła wioski, ażeby nikt nie mógł wyjść ze wsi, oraz by nas nie zaatakowali z zewnątrz banderowcy. Ja wraz ze swoją kompanią paliłem i mordowałem środkową część wioski. Wtędo zarządziłem osobiście jednego mężczyznę, ukraińca, lat ok. 40. Przekłułem bagnietem jemu brzuch, potem zaś przekłułem go jeszcze kilkakrotnie. On prosił się aby go dobić. Więcej nikogo sam nie zamordowałem. Byli jednak między nami tacy, którzy chętnie brali udział w tej rzezi. Oni różnili dzieci, wykluwali oczy, odrzynali kobietom piersi. Do takich sadystów należał z mojej kompanii plutonowy Kucko Stanisław, lat 27, z 4 kompanii, sadysta plutonowy Michalewicz lat 28-29, ze 6 komp. kapral Romanowski lat 25. W akcji mordowania ludności Zawadki Morochiowskiej brali udział następujący oficerowie: ja, Kuźma Bronisław, porucznik Kopys lat 35, ppor. Kisiel lat 29, chorąży Ostrowski lat 40, por. Terlecki lat 24, ppor. Bohdanowicz. Następnego dnia po spaleniu Zawadki Morochiowskiej i wymordowaniu dużej części jej mieszkańców, nasz drugi batalion otrzymał od pułkownika Pluto pochwałę za bardzo dobre przeprowadzenie akcji.

(własnoręczny podpis).

SPRAWOZDANIE

Z konferencji odbytej w Prezydium Rady Ministrów w Warszawie dnia 24. VII. 1945 r. między przedstawicielami Rady Ministrów z jednej, a delegacją ludności ruskiej woj. krakowskiego, rzeszowskiego i lubelskiego z drugiej strony.

Delegacja woj. krakowskiego reprezentowała powiaty: nowosądecki, gorlicki i jasielski.

Ob. Dyrektor Departamentu zapytywał poszczególne delegacje o powody przesiedlenia się ludności do sowieckiej Ukrainy. Jeżeli chodzi o powiaty jasielski, gorlicki i nowosądecki to, jak odpowiada delegacja, powodów należy szukać w pierwszym rządzie w całkowitym zniszczeniu części powiatu jasielskiego, zamieszkałej przez ludność ruską, następnie ludność decydowała się na wyjazd i wskutek skarłowaciających gospodarstw i ubogich, które nieraz nie wyżywiły całej rodziny i w końcu wskutek obawy przed represjami i uciskiem narodowościowym ze strony Rządu Polskiego, jak to miało miejsce do roku 1939, kiedy to rządy sanacyjne wszystkimi środkami zdążyły do wynarodowienia ludności ruskiej na Łemkowszczyźnie.

Na pytanie o stosunkach panujących na poszczególnych terenach, delegacja stwierdziła, że na Łemkowszczyźnie panuje całkowity spokój, a stosunek ludności ruskiej na Łemkowszczyźnie do narodu polskiego był zawsze jaknajlepszy i rzeczowy, tak przed wojną, jak podczas okupacji kiedy to organizowano wspólnie walkę dywersyjno-partyzancką przeciwko okupantowi, i w chwili obecnej.

Na terenie Łemkowszczyzny nieznane są bandy o pokroju faszystowskim. Ludność nasza chce szczerze i lojalnie współpracować ze wszystkimi obywatelami dla dobra demokratycznej Polski, jako ludność równouprawniona pod każdym względem.

Na życzenie Ob. Dyrektora Departamentu delegacja woj. krakowskiego łącznie z delegacjami innych województw przedłożyła następujące postulaty:

Ludność narodowości ruskiej i ukraińskiej zamieszkująca swoje historyczne ziemie na zachód od linii Curzona w woj. krakowskim i rzeszowskim, nie zamierza ich opuszczać, lecz uważa siebie za obywateli państwa polskiego i chce korzystać ze wszelkich praw zagwarantowanych Konstytucją i ponosić wszelkie ciężary, jakie z tego faktu wynikają. Swoją przynależność państwową ludność ruska zaznaczała niejednokrotnie, a nader jasno i dobitnie uczyniła to po przyjsciu zwycięskiej

Armii Czerwonej, wstępując dobrowolnie bądź do tejże armii bądź to do Armii Polskiej, by walczyć w danym wypadku za Polskę.

Wobec tego ludność ruska wspomnianych terenów prosi:

1. By dano jej możność swobodnie wyjawiać swoje uczucia religijne.
2. Otworzyć szkoły w ruskim języku nauczania, a to szkół powszechnych, gimnazjum, seminarium nauczycielskiego, szkoły rolniczej i gospodyń wiejskich, szkół rzemieślniczych i handlowych, oraz obsadzenia ich nauczycielami narodowości ruskiej.
3. O dopuszczenie ruskiej młodzieży do korzystania z wyższych zakładów naukowych znajdujących się w Państwie.
4. O zezwolenie prowadzenia spółdzielni.
5. O zezwolenie na prowadzenie banku ruskiego.
6. O przeprowadzenie komasacji gruntów, przyczem opuszczone grunty przez ludność ruską winny być oddane ludności ruskiej w danej miejscowości zamieszkałej.
7. By ludność ruska mogła korzystać z dobrodziejstw reformy rolnej.
8. O anulowanie dekretu, zabraniającego ludności ruskiej sprzedarzyć nieruchomości.
9. O amnestię dla przestępców politycznych.
10. O zezwolenie na założenie partii demokratycznej.
11. O dopuszczenie do pracy wszystkich Rusinów odpowiednio do ich wykształcenia fachowego i obsadzenia stanowisk w administracji.
12. O zmianę ustosunkowania się niektórych organów administracji publicznej w stosunku do ludności ruskiej.
13. O złączenie pozostałej ludności w danych gromadach.

Na zapytanie, że cała ludność woj. rzeszowskiego i lubelskiego nie wyjeżdża do Sowieckiej Ukrainy, — "macie swoją Ukrainę, państwo w Związku Radzieckim i tam powinniście wyjechać dla dobra swego i naszego narodu, aby raz na zawsze zlikwidować wszystkie sporne sprawy narodowościowe", delegacja odpowiedziała: ludność nasza setki lat te ziemie zamieszkiwała jest do nich przywiązana terenowo i klimatycznie, jest zżyta i przywiązana do gór, z którymi nie może się rozstać, jest dużo mieszanych małżeństw, co w dużej mierze nie pozwala na przesiedlenie się.

Przedstawiciel Rady Ministrów Ob. Bielecki stwierdza, że Polska obecna jest inna jak Polska z roku 1939 i nie będzie tolerowała ucisku narodowościowego. Ludność ruska i ukraińska może sobie żyć na równi z ludnością polską, korzystając z tych samych praw co i naród polski.

Ob. Dyrektor Departamentu chce wyjaśnić czemu w woj. rzeszowskim i lubelskim grasuje tyle band. Odnosne delegacje odpowiadają, że bandy te są pochodzenia zagranicznego i tut. ale z

innych terenów. Bandy te należałoby usunąć w sposób zdecydowany przez siłę wojskową. a w ten czas naród będzie mógł swoją postawą zadokumentować swoją lojalność do Państwa i wykonać wszystkie obowiązki. Nam zależy na tym, abyśmy żyli w jaknajlepszym współżyciu, gdyż Polska nie jest ta, która była w 1939 r.

Dyrektor Departamentu stwierdza dalej, że pozostała ludność ruska i ukraińska będzie cieszyć się wszystkimi prawami na równi z ludnością polską, jednak przy ostatecznym równomiernym rozmieszczeniu może zajdzie potrzeba, że ludność ukraińską będziemy przesiedlać na inne tereny w Państwie, by zapobiec karłowaceniu gospodarstw i zapewnić samowystarczalność. Ludność ukraińska czy ruska może dobrowolnie tworzyć swoje własne kolonie na zachodzie, jednak jednostki faszystowskie szkodzące Państwu, będą karnie w ramach Państwa przesiedlone.

Dalej Ob. Dyrektor stwierdza, że ludność ruska i ukraińska będzie traktowana na równi z ludnością polską. Spółdzielnie możecie zakładać tam gdzie nie ma innych i gdzie zachodzi potrzeba. Amnestia obejmie wszystkich przesiadujących karę i mających za sobą przestępstwa polityczne do 22-Lipca 1945 r. Postulaty ludności waszej będą zrealizowane po zakończeniu przesiedlenia.

Dla dokładnego sprecyzowania niektórych spraw z zakresu przedłożonych postulatów, odbędzie się jeszcze konferencja wojewódzka z wybranymi przez całą ludność delegatami. Delegaci ci winni być wybrani przez całą ludność, pozostającą w granicach Państwa i mają oni reprezentować interesy tej ludności ruskiej i ukraińskiej przed władzami państwowymi.

Jeżeli chodzi o ludność Łemkowszczyzny będzie cieszyć się ona specjalnymi względami i opieką Rządu w wyniku jej postawy do ludności polskiej w czasie okupacji.

Delegacja woj. Krakowskiego:

(Michał Doński)

(Andrasz Jan)

(Dużka Piotr)

O d p i s

Komuniści i bezpartyjni,
byli partyzanci GL-AL,
byli ochotnicy Armii Czerwonej
i Ludowego Wojska Polskiego
z Łemkowszczyzny.

2. listopada, 1968r.

K O M I T E T C E N T R A L N Y POLSKIEJ ZJEDNOCZONEJ PARTII ROBOTNICZEJ Komisja Wniosków V Zjazdu PZPR

W W a r s z a w i e

I. W zakończeniu tekstu "Tez" na V Zjazd Partii, Komitet Centralny PZPR zwraca się do wszystkich członków partii oraz bezpartyjnych o wzięcie aktywnego udziału w dyskusji nad programem całej Partii, — programem dalszego socjalistycznego rozwoju Polski Ludowej. W oparciu o ten apel dając wyraz swemu patriotycznemu i komunistycznemu stanowisku chcemy przedstawić kierownictwu naszej partii pewne nurtujące Łemków i wynikające stąd wnioski. — W oparciu o stwierdzenia zawarte w "Tezach": "Instancje partyjne powinny stale utrzymywać ścisłą więź z aktywnym partyjnym zasięgając jego opinii w sprawach wymagających decyzji". "... Partia wychowuje swych członków i całe społeczeństwo w duchu wierności zasadom socjalizmu, w duchu patriotyzmu i internacjonalizmu i prowadzi walkę z wszelkim nacjonalizmem" — jesteśmy głęboko przekonani o konieczności naszego informowania i postulowania partii i rządowi jak również o tym, że spełniamy swój partyjny, obywatelski i patriotyczny obowiązek. Niniejszy głos w dyskusji nad programem dalszego socjalistycznego rozwoju Ojczyzny wynika z troski o dalszy harmonijny rozwój naszego społeczeństwa i państwa na drodze do komunizmu.

II. Jesteśmy regionalną grupą ukraińskiej mniejszości narodowej zamieszkującą w granicach Państwa Polskiego od wieków. Tutaj stworzyliśmy zręby regionalnej kultury narodowej. Wraz z całym narodem polskim przeżywalismy dołę i niedolę w ciągu tysiącletniej historii naszej wspólnej Ojczyzny. Na przestrzeni dziejów nie było na Łemkowszczyźnie waśni narodowościowych, a odwrotnie, — mamy piękne przykłady zgodnego współżycia i wspólnej walki o narodowe i społeczne wyzwolenie w szeregach KPP, KPZU, GL — AL, Armii Czerwonej i

Ludowego Wojska Polskiego oraz w okresie utrwalania władzy ludowej, co potwierdza i uwidacznia współczesna naukowo-historyczna partyjna i wojskowa literatura. Można tam znaleźć wiele nazwisk wybitnych działaczy rewolucyjnych z Łemkowszczyzny, członków partii i dowódców partyzanckich. Najlepszym tego przykładem jest tragiczny okres okupacji hitlerowskiej kiedy to tysiące Łemków oddało swe życie we wspólnej z narodem polskim walce z okupantem. Po wyzwoleniu naszych terenów przez Armię Czerwoną łemkowscy partyzanci i działacze rewolucyjni włączyli się aktywnie w organizowanie i utrwalanie władzy ludowej. Powołano do życia organizację polityczno-społeczną — "Włościańsko-Robotniczy Komitet Łemkowszczyzny", który był ramieniem władzy ludowej i partii na tych terenach.

Łemkowie masowo wstępowali do Armii Czerwonej i walczyli o wyzwolenie południowo-zachodnich obszarów Polski, Ziemi Zachodnich i Czechosłowacji. Byli partyzanci GL — AL organizowali placówki MO i ORMÓ i brali udział w oczyszczaniu południowo-wschodnich terenów naszej Ojczyzny z niedobitków faszystowskich i reakcyjnych band.

III. Na podstawie umowy między rządami ZSRR i PRL przeprowadzono na terenie Łemkowszczyzny akcję repatriacyjną do ZSRR. Akcja ta — początkowo dobrowolna przybrała następnie charakter przymusowy.

Rozumiemy trudności okresu odbudowy i budowy państwa ludowego i wypaczenia okresu kultu jednostki ale nie możemy się pogodzić z faktami jaskrawego naruszania charakteru umowy międzypaństwowej, która zakładała dobrowolność repatriacji. Przyjazny stosunek Łemków do władzy ludowej i ZSRR był powszechnie znany. Z powodu negatywnego stosunku ludności łemkowskiej do faszystowskich band UPA, które nie rekrutowały się spośród Łemków, ludność łemkowska była przez te bandy terroryzowana.

Mimo powyższych faktów w ramach zwalczania reakcyjnego podziemia nie tylko że nie wzięto w obronę ludności łemkowskiej ale zastosowano wobec niej **zbiorową odpowiedzialność**, wysiedlając ją przymusowo z rodzinnych terenów górskich na Ziemię Zachodnie wyrządzając jej tym samym niepowetowaną materialną i moralną krzywdę.

Formy przesiedlenia i sposoby rozsiedlenia i warunki osiedlenia na Ziemiach Zachodnich pogłębiły doznane krzywdy i stworzyły warunki do wynaradawiania łemkowskiej grupy etnograficznej.

Przez okres 10 lat nie uznawano istnienia ukraińskiej mniejszości narodowej w Polsce. Nie obeszło się przy tym bez ofiar w ludziach ze strony niewinnej ludności łemkowskiej. Wskutek błędów okresu kultu jednostki, szkody poniosła nie tylko ludność przesiedlona, lecz także gospodarka narodowa naszego kraju. Zniszczeniu uległa poważna część

gospodarstw łemkowskich, olbrzymie straty poniosła kultura tego regionu, poważna część uprawnej ziemi Łemkowszczyzny została nie wykorzystana, a miasta Podkarpacia pozbawiono dostatecznego dopływu produktów gospodarki rolnej.

Ponowne objęcie niezagospodarowanej ziemi przez wysiedlonych zostało uniemożliwione od strony prawnej przez wydanie dekretu z dnia 27. lipca 1949. (Dz. U. RP RP Nr. 46, poz. 339.), za pomocą którego przejęto na własność państwa nieruchomości nie pozostające we faktycznym władaniu właścicieli.

IV. Po XX Zjeździe KPZR, na którym poddano analizie błędy i wypaczenia okresu kultu jednostki, kierownictwo naszej partii na VIII Plenum KC w lipcu 1956r. postawiło m.in. problem naprawienia krzywd wyrządzonych obywatelom niepolskiej narodowości stwierdzając m.in.: "Partia musi ze zdwojoną siłą zwalczać wszelkie przejawy nacjonalizmu i dyskryminacji w stosunku do obywateli niepolskiej narodowości, zapewnić im rzeczywistą równość we wszystkich dziedzinach życia, musi dopilnować naprawienia wszystkich szkód, które naprawić w tej dziedzinie można aby zainteresowani nabrali przekonania o sprawiedliwości i słuszności naszej polityki, abyśmy pozyskali ich pełne zaufanie".

Następnie po VIII Plenum naszej partii w kwietniu 1957r. Sekretariat KC PZPR wydał — "Uchwałę w sprawie ukraińskiej mniejszości narodowej w PRL", która miała na celu m.in. — "uregulowanie indywidualnych i grupowych powrotów do województw: — lubelskiego, rzeszowskiego i krakowskiego w ramach akcji osiedleńczej terenów gospodarczo zaniedbanych".

Wnioski i postulaty zawarte w tej uchwale nie zostały zrealizowane. 12. marca 1958r. uchwalona została przez Sejm ustawa (Dz. U. PRL Nr. 17, poz. 1958, poz. 71) o sprzedaży państwowych nieruchomości rolnych oraz uporządkowanie niektórych spraw związanych z przeprowadzeniem reformy rolnej i osadnictwa rolnego. Ustawa ta uniemożliwia odzyskanie wysiedlonym Łemkom ich niezagospodarowanych nieruchomości, co jest dla nich szczególnie bolesne z uwagi na sytuację, w jakiej się znajdują.

Rodziny łemkowskie, które powróciły i weszły w posiadanie gospodarstw nie uzyskały pełnych praw własnościowych. Nie oddano im lasów, a użytkowaną ziemię i własne zabudowania gospodarcze muszą kupować z PFZ. Szczególnie bolesnym jest fakt, że ustawę z marca 1958r. miejscowe władze stosują do tych rodzin, które powróciły na swoje gospodarstwa przed 1958r. Z tego powodu ludność jest niezmiernie rozgoryczona jako że zachodzi tutaj naruszenie praworządności ludowej.

V. Jesteśmy przekonani, że kierownictwo PZPR i władze naczelne

oraz rząd Polski Ludowej wnikliwie rozpatrzą bardzo złożone ale jakże żywotne problemy etnicznej grupy Łemków.

Uważamy za konieczne zarówno w interesie obywateli jak i naszego ludowego państwa powołanie komisji na szczeblu centralnym do zbadania i właściwego rozwiązania w pierwszej kolejności następujących problemów:

1. naprawienie krzywd moralnych wynikających z zastosowania zbiorowej odpowiedzialności przy przeprowadzeniu akcji "W" w 1947r.,

2. naprawienie krzywd materialnych,

3. rzeczywiste zapewnienie zgodnie z Konstytucją PRL i 'Tezami' na V Zjazd Partii pełnego równouprawnienia w dziedzinie praw: —

a) politycznych — przez zapewnienie proporcjonalnego udziału Łemków we władzach rad narodowych z przedstawicielstwem w Sejmie włącznie,

b) gospodarczych — przez uchylenie ustawy z 12 marca 1958r. i dekretu z 27 lipca 1949r.

c) kulturalnych — przez:

1. zabezpieczenie pełnego rozwoju regionalnej kultury łemkowskiej i ochronę zabytków kulturowych tworząc placówkę naukowo-badawczą z regionalnym muzeum łemkowskim włącznie, z szerokim udziałem w niej przedstawicieli ludności łemkowskiej,

2. zapewnienie bazy materialnej dla rozwoju amatorskiego ruchu kulturalnego i artystycznego z perspektywą utworzenia zawodowego łemkowskiego zespołu pieśni i tańca.

4. znowelizowanie przepisów władz oświatowych w dziedzinie oświaty i szkolnictwa tak, aby nie tylko umożliwiały ale i zapewniły:

a) nauczanie języka ukraińskiego w szkole podstawowej jako obowiązkowego dla naszych dzieci przez m.in. zapewnienie nauczycieli pochodzenia łemkowskiego,

b) upowszechnienie oświaty dla dorosłych w języku macierzystym przez organizowanie świetlic, bibliotek i klubów oraz wydawnictw,

5. uznania zasług Łemków za działalność rewolucyjną i walkę z okupantem hitlerowskim o społeczne i narodowe wyzwolenie naszego kraju.

Uważamy, że po 25 — latach istnienia władzy ludowej i pełnej stabilizacji wewnątrz kraju, państwo ludowe jest w stanie zrealizować nasze postulaty, co przyczyniłoby się do uświęcenia pięknych tradycji zgodnego współżycia ludności łemkowskiej z ludnością polską, byłoby wyrazem pełnego praktycznego zastosowania lenińskich zasad prole-

tariackiego internacjonalizmu, a nas uchroniłoby przed szybkim zaniknięciem jako etnograficznej grupy Łemków.

Delegaci:

(Adresy delegatów)

1. Michał Doński.	Rzeszów, Aleja Lenina 19/33.
2. Teodor Gocz.	Zydranowa, pow. Krosno.
3. Konstanty Cekłyński.	Kunkowa, pow. Gorlice.
4. Stefan Wanca.	Rozdziele, pow. Gorlice.

(No oryginalne podpisy delegatów.)

Odpis.

15. stycznia, 1971.

BIURO POLITYCZNE KC PZPR.
SEKRETARIAT KC PZPR.

CZŁONKOWIE BIURA POLITYCZNEGO KC PZPR.

Edward Babiuch, Józef Cyrankiewicz, Edward Gierek, Piotr Jaroszewicz, Stefan Jedrychowski, Stanisław Kociołek, Władysław Kruczek, Ignacy Loga-Sowiński, Mieczysław Moczar, Stefan Olszowski, Józef Tejchma.

SEKRETARZE KC PZPR.

Edward Gierek — I-szy Sekretarz KC PZPR,
Edward Babiuch, Kazimierz Barcikowski, Stanisław Kociołek, Mieczysław Moczar, Stefan Olszowski, Artur Starewicz, Jan Szydłak, Józef Tejchma.

Pod koniec 1970 r. zaszły w życiu politycznym naszego kraju i w kierownictwie przodującej siły politycznej naszego społeczeństwa — PZPR znamienne wydarzenia i zmiany. Kierunek tych zmian najlepiej charakteryzuje wypowiedź I-go Sekretarza KC PZPR Edwarda Gierka, który w przemówieniu radiowo-telewizyjnym 20-go grudnia 1970 r. sformułował podstawową prawdę życia społecznego i politycznego socjalistycznego społeczeństwa mówiąc, że — „Partia musi zawsze utrzymywać ścisłą więź z klasą robotniczą i całym narodem, że nie wolno jej utracić wspólnego języka z ludźmi pracy”.

Wśród wielu problemów, które narosły w minionym okresie i które oczekują rozwiązania przez nowe kierownictwo partyjne i administracyjne kraju, znajduje się również problem położenia i sytuacji ukraińskiej mniejszości narodowej w naszym kraju. Problem ten nie jest nowy.

Pewne jego aspekty zostały szczególnie zaostrzone po przeprowadzeniu w 1947 r. tzw. akcji „W”. — Wysuwane twierdzenia, że Polska jest krajem „jednonarodowym” również nie przyczyniło się do odpowiedniego widzenia spraw związanych z tym problemem.

Problemy nurtujące ukraińską mniejszość narodową w Polsce były sygnalizowane kierownictwu PZPR przez obywateli polskich

narodowości ukraińskiej już od wielu lat. M.in. w 1956 r. delegacja ludności ukraińskiej do KC PZPR przedłożyła pismo omawiające różne zagadnienia życia i potrzeb tej ludności. W 1968 r. inna delegacja przedłożyła w KC PZPR pismo skierowane do Komisji Wniosków V-go Zjazdu PZPR, w którym także proszono o rozpatrzenie problemów istotnych dla tej ludności.

Obydwa wyżej wymienione pisma załączamy gdyż uważamy, że sprawy związane z obecnym położeniem ludności ukraińskiej w Polsce są w nich właściwie ujęte.

Uprzejmie przy tym informujemy, że na żadne z wymienionych pism nie otrzymano odpowiedzi. Pragniemy też zasygnalizować, że wobec niektórych członków delegacji zastosowano różnego rodzaju represje.

Wypowiedź I-go Sekretarza KC PZPR Edwarda Gierka, że "żelazną regułą... naszej polityki w ogóle musi być zawsze liczenie się z rzeczywistością, szeroka konsultacja z klasą robotniczą i inteligencją, respektowanie zasad kolegalności i konsultacji w Życiu Partii i w Działaniu władz naczelnych", pozwala nam sądzić, że nowe kierownictwo PZPR zechce wnikliwie rozpatrzyć sprawy, z którymi się zwracamy. Bardzo o to prosimy.

Podpisali.

1. Konstanty Cekłyński.	Kunkowa, pow. Gorlice.
2. Teodor Gocz.	Zydranowa, pow. Krosno.
3. Andrzej Kołtko	Wapienne, pow. Gorlice.
4. Stefan Wanca.	Rozdziele, pow. Gorlice.
5. Stefan Halko.	Wrocław, Ul. Piastowska 46/6.

Załączniki:

1. Pismo do I-go Sekretarza KC PZPR w 1956r.
2. Pismo do Komisji Wniosków V-go Zjazdu PZPR.

Odpis.

Pieczęć
Ukraińskie Towarzystwo
Społeczno-Kulturalne
we Wrocławiu
Ul. Ruska 46a I. p. tel. 439/54

Wrocław, dnia 15. maja 1971 r.

L. dz. 65/71

I-szy Sekretarz KC PZPR Ob. Edward Gierek.
Premier Rady Ministrów PRL Ob. Piotr Jaroszewicz.
Szef GZP LWP Ob. gen. dyw. Jan Czapla.
Minister Spraw Wewnętrznych Ob. Franciszek Szlachcic.
Minister Oświaty i Szkolnictwa Wyższego
Ob. Henryk Jabłoński.
Minister Kultury i Sztuki Ob. Lucjan Motyka.
I-szy Sekretarz KW PZPR we Wrocławiu
Ob. Ludwik Drożdż.

Dotyczy: zorganizowania i prowadzenia przez elementy szowinistyczne i nacjonalistyczne kampanii publicystyczno-wydawniczej skierowanej przeciwko ukraińskiej mniejszości w PRL.

Od pewnego czasu obserwuje się nasilenie szeroko zakrojonej przez szowinistów i nacjonalistów polskich akcji publicystyczno-wydawniczej i innej swym ostrzem skierowanej przeciwko właściwie pojętym interesom ukraińskiej mniejszości narodowej w Polsce oraz dobrych tradycji wspólnych walk postępowych sił ukraińskich i polskich przeciwko hitlerowskiemu faszyzmowi i rodzimym reakcjom. — Szczególnie niepokojąco i groźnie brzmią myśli sformułowane w następnych publikacjach: —

1. cykl artykułów we wrocławskim tygodniku społeczno-politycznym "Wiadomości" nr. 10, 11, 12/71 z dnia 14.3, 21.3, 28.3. 1971 r. pióra ppłk dr Ryszarda Majewskiego.

2. artykuł Kazimierza Pudło "Osadnictwo łemkowskie na Dolnym Śląsku" zamieszczony w t. XX Prac i Materiałów Etnograficznych Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego "Wieś Dolnośląska".

Ponieważ UTSK za jeden ze swoich podstawowych celów statutowych uznaje szerokie włączenie ludności ukraińskiej do budownictwa socjalistycznego w Polsce («7a) Statutu UTSK, a w dążeniach do osiągnięcia tego celu opiera się na:

1) szczytnych tradycjach współpracy i wspólnej walki postępowych sił zarówno ludności ukraińskiej w Polsce i narodu polskiego o wspólne społeczne i narodowe wyzwolenie,

2) pracy w szeregach UTSK przede wszystkim ludzi znanych ze swoich patriotycznych, postępowych, lewicowych przekonań oraz młodzieży wychowanej i ukształtowanej pod względem ideologicznym przez naszą rzeczywistość, przeto uważamy za niezbędne i celowe ostro potępić świadome i tendencyjne, obraźliwe i krzywdzące ludność ukraińską w Polsce i USRR, sformułowanie i insynuacje zawarte m.in. w w/w w publikacjach.

Bowiem:

1. Ob. ppłk dr R. Majewski pozwala sobie stwierdzić:

a) ("Wiadomości" nr. 10/71 — artykuł pt. "Góry w ogniu"):

— "Od chwili swego powstania bandy UPA przystąpiły do zwalczania partyzantki radzieckiej, do mordowania ludności polskiej zamieszkującej tereny Zachodniej Ukrainy. Rozpoczęły się masowe rzezie i grabieże". —

Autor stosuje tutaj szowinistyczną, nacjonalistyczną koncepcję charakteryzując bowiem stosunki panujące na terenach Zachodniej Ukrainy — składowej części USRR, widzi tylko nacjonalistów ukraińskich i ich wrogość oraz zbrodnie wobec Polaków. Przemilcza fakty mordów i grabieży UPA na ludności ukraińskiej popierającej swoją radziecką władzę i partyzantkę, (właśnie swoją partyzantkę radziecką, która działania bojowe przeciwko hitlerowskiemu okupantowi na tych terenach Zachodniej Ukrainy opierała przeciw na patriotycznych, postępowych warstwach ludności ukraińskiej i polskiej tych ziem) oraz mordy i grabieże na ludności ukraińskiej, a także i polskiej ze strony reakcyjnych band polskich zorganizowanych przez reakcyjnych miejscowych działaczy pilsudczykowskiego "Strzelca" i t.p. lub nadsyłanych na te tereny przez delegaturę londyńską.

— "Cała prawie ludność ukraińska dobrowolnie lub pod terrorem faktycznie współpracowała z UPA" — (chodzi o południowo-wschodnie i wschodnie ziemie Polski).

Jest to oczywisty nonsens lansowany przez autora i nie tylko przez autora, a obliczony na schlebienie szowinistycznym gustom pewnej

części społeczeństwa oraz wytwarzanie odpowiedniej atmosfery wokół ludności ukraińskiej w Polsce. — Zawiera on w sobie groźne następstwa polityczne i społeczne, jeżeli zważyć, że podpisuje się pod nim członek LWP — wyższy oficer, człowiek z tytułem naukowym. Wiadomo bowiem, że nasze społeczeństwo ma zaufanie i szacunek do naukowców i obdaje za szczególnymi względami żołnierzy — jego obrońców. W tym kontekście wychodzi cała perfidia tego stwierdzenia. Jest ono nonsensowe z co najmniej dwóch względów:

1) zgodnie z teorią marksizmu — leninizmu lud w swojej masie — masy ludowe nie mogą być reakcyjne,

b) ludność ukraińska nie jest ludnością wyjątkową i stosują się do niej te same prawa i zasady co i do innych narodowości: —

2) stwierdzenie autora, jak i całe postawione zagadnienie zawiera wewnętrzną sprzeczność, o czym człowiek z tytułem "dr" powinien wiedzieć, mianowicie, że tam gdzie jest terror tam nie ma współpracy.

Poza tym: sugerowanie dobrowolności współpracy całej ludności ukraińskiej z UPA w świetle 1(a) i b) jest właśnie sprzecznością i wynika nie tyle z naiwności lub niewiedzy ile ze złej woli zamiarów autora.

W latach, o których pisze ppłk dr R. Majewski ludność ukraińską w Polsce obliczono na kilkaset tysięcy ludzi. Autor wspomnianego artykułu podaje dane liczbowe dotyczące UPA: "... 4 kurenie (tj. upowskie bataliony), kilka samodzielnych sotni (kompanii) ... liczącej ogółem około 2500 uzbrojonych po zęby bandytów.

Do tego dochodziła cała "cywilna" organizacja OUN w sile kilku tysięcy ludzi...". W innym miejscu artykułu autor podaje: "Okolo 240 oddziałów WIN, MSZ, ROAK oraz UPA liczyło ponad 50 tysięcy ludzi. W niektórych województwach: rzeszowskie, białostockie i częściowo lubelskie, reakcyjne podziemie sprawowało rzeczywistą kontrolę na terenie wielu powiatów." —

Autor dyplomatycznie przemilcza np. woj. krakowskie (ostoja PPS) i kieleckie itp., a przecież z innych źródeł wiadomo, że i tam nie było lepiej pod względem nasilenia działalności reakcyjnych band polskich. Czy w tych wypadkach, gdy chodzi o WIN, NSZ i ROAK również autor zechce stwierdzić, że cała prawie ludność polska tych terenów dobrowolnie lub pod terrorem współpracowała z WIN, NSZ i ROAK?

Jeżeli odpowie "nie", da dowód swego szowinizmu i nacjonalizmu względem ludności ukraińskiej, przyzna się jawnie do uprawiania dyskryminacji ludności ukraińskiej. — Jeżeli odpowie "tak", da dowód swej reakcyjności, bo nie kto inny tylko reakcja polska twierdzi, że "całe społeczeństwo polskie było przeciwko narzuconej mu przemocą władzy

komunistów i popierało działania WIN oraz sympatyzowało z rządem londyńskim". — Komuniści — członkowie PPR, ludowcy — członkowie SL, dzielący między biedotą (wiejską) chłopską obszarniczą ziemię właśnie na tych terroryzowanych przez reakcyjne bandy terenach, wiedzą najlepiej po czyjej stronie były sympatie ludu — mas ludowych. Nie wie niestety o tym uczony ppłk. WP Ob. R. Majewski, lub raczej wie, tylko celowo nie chce napisać prawdy.

b. ("Wiadomości" nr 12/71, artykuł pt. "Akcja "Wisła") — "Konieczne było wysiedlenie pozostałej na tym terenie ludności ukraińskiej. Wynikało to z przyczyn bynajmniej nie błahych. Przeprowadzona w latach 1945-46 repatriacja ludności ukraińskiej do ZSRR objęła część tej ludności. Wśród pozostałych nie małą liczbę stanowili zdeklarowani faszyci, zwolennicy i zakonspirowani członkowie UPA, w których bandy znajdowały oparcie, żywność i opiekę sanitarną". — W innym miejscu artykułu, omawiając wyniki akcji "W" autor tegoż artykułu stwierdza: "Ogółem w wyniku działalności GO "Wisła" zlikwidowano 75% ówczesnej siły bojowej band UPA. Równocześnie władze bezpieczeństwa zlikwidowały całkowicie cywilną siatkę OUN. Do obozów odosobnienia wysłano 2781 aktywnych faszystów ukraińskich.

Pozostałą natomiast część ludności ukraińskiej przesiedlono na ziemie zachodnie i północne." — Ppłk dr. R. Majewski będąc człowiekiem wykształconym, powinien wiedzieć, że gdy się chce lansować nieprawdziwe — ogólnie mówiąc — teorie nie należy usiłować szukać dla nich uzasadnień liczbowych, bo jest to bardzo ryzykowne. Można się skompromitować. Celem artykułów Ob. ppłk dr. R. Majewskiego jest dążenie do skompromitowania ludności ukraińskiej w Polsce oraz pisanie pod określony rodzaj publikacji czytelniczej. Stawiając uogólnienie stwierdzenia "Wśród pozostałych niemałą liczbę stanowili zdeklarowani faszyci..." i przytaczając liczbowe dane — "zlikwidowano 1509 bandytów co stanowiło przeszło 75% ówczesnej siły bojowej band UPA", oraz "Równocześnie władze bezpieczeństwa zlikwidowały całkowicie (podkr. nasze) cywilną siatkę OUN. Do obozów odosobnienia wysłano 2781 aktywnych faszystów ukraińskich". Ob. ppłk dr. R. Majewski sam sobie przeczy przy uzasadnieniu i budowanej przez siebie koncepcji o powszechnie bandyckim i kontrrewolucyjnym charakterze ludności ukraińskiej w Polsce, gdy zważyć, że ludność ukraińska w Polsce liczyła wtedy kilkaset tysięcy ludzi. Bowiem 1509 i 2781 czyli razem 4290 (lub 2500+2781) faszystów ukraińskich w stosunku do kilkaset tysięcy ludności ukraińskiej nie może stanowić "niemałą" liczbę, gdyż stanowi to zaledwie co najwyżej 2 lub z górą 3% ogółu ludności ukraińskiej w Polsce.

Pozostaje więc stwierdzić, że albo u Ob. ppłk dr. R. Majewskiego nie

tego jest z matematyką, albo że mamy do czynienia ze złymi zamiarami autora do insynuowania i sugerowania czytelnikom, że np. "tych 4290 faszystów ukraińskich to myśmy zlikwidowali ale o wiele, o wiele więcej nie udało się zdemaskować i oni zostali przesiedleni na ziemie północne i zachodnie, zatem odpowiednio w stosunku do tego należy do Ukraińców podchodzić". — Taki jest sens pisma Ob. ppłk dr. R. Majewskiego.

— "Zbrodnicza działalność faszystów spod znaku "trójzuba" (godło nacjonalistów ukraińskich) zasiała nienawiść między narodami — ukraińskim i polskim... jedynie po wytepieniu UPA możliwe stało się wysunięcie i zrealizowanie w pełni braterskich stosunków między radziecką Ukrainą i Polską Rzeczpospolitą Ludową", — uogólnia nadal Ob. ppłk dr. R. Majewski. I znowu w tym uogólnieniu wykazuje, że w ogóle w uogólnieniach jest bardzo słaby lub nieuczciwy albo też, że ta jego słabość to po prostu metoda, jaka wynika z jego mentalności.

Albo Ob. ppłk dr. R. Majewski pisze o stosunkach polsko-ukraińskich w ogóle albo o sprawach związanych z działalnością GUN i UPA na terytorium PRL. Jeżeli Ob. ppłk dr. R. Majewski ma zamiar robić wycieczki w historię to mówiąc o "nienawiści między narodami — ukraińskim i polskim" robi wyraźny ukłon w stronę historycznych koncepcji burżuazyjnych i nacjonalistycznych. Wręcz płaszczy się przed ulubionymi przez wszelkiej maści nacjonalistów — teoryjkami historycznymi o tym, że siłami napędowymi w historii są właśnie i walki między narodami na tle sprzecznych narodowych interesów.

Marksizm-leninizm uczy, że siłą napędową w historii jest — uogólniając i nawiązując do niniejszego — walka klas w społeczeństwie, a podstawową zdobyczą naszych czasów w tej dziedzinie jest ogólnoświatowe mobilizacyjne hasło w światowej walce klasowej "proletariusze wszystkich krajów łączcie się".

Ob. ppłk dr. R. Majewski odrzuca marksistowsko-leninowską teorię o kształtowaniu się współczesnych narodów i staje na pozycjach nacjonalistycznych i burżuazyjnych koncepcji w tej dziedzinie. Obraża naród ukraiński jak również naród polski. Usiłuje czytelnikowi wmówić poglądy i koncepcje wrogie i szkodliwe równocześnie przestaniając to demagogicznym powoływaniem się na "braterskie stosunki między Radziecką Ukrainą i Polską Rzeczpospolitą Ludową".

Ob. ppłk dr. R. Majewski zapomina lub nie chce wiedzieć, że naród ukraiński od przeszło 50-ciu lat jest narodem wyzwolonych robotników i chłopów budujących dzisiaj k o m u n i z m, że od przeszło 25-ciu lat naród polski jest narodem robotników i chłopów budujących socjalizm w Polsce. Nie chce wiedzieć, że w czasach II-giej wojny światowej nacjonalizm na zjednoczonych w Radzieckiej Republice ziemiach

ukraińskich był marginesem politycznym. Choć niejednokrotnie groźny w swych zbrodniach był jednak marginesem w porównaniu z wysiłkiem i ofiarami ludu ukraińskiego poniesionymi w walce z hitlerowskim faszyzmem. Te ofiary i wysiłek były bez porównania wyższe od liczb, którymi się obrazuje ofiary i wkład narodu polskiego do zwycięstwa nad hitlerowską III-cią Rzeszą.

Ob. ppłk dr Majewski nie chce rozumieć, że podobnie było z nacjonalizmem polskim, że również i w narodzie polskim w czasie II-giej światowej wojny klasa robotnicza pod kierownictwem internacjonalistycznej partii proletariatu polskiego była siłą główną w rozwiązywaniu problemów politycznych i społecznych. I, że zbrodnie nacjonalistów polskich i ukraińskich nie były w stanie zakłócić stosunków między partiami i klasami proletariatu obydwu narodów — stosunki kształtujących się na internacjonalistycznych zasadach i wynikających z internacjonalistycznych obowiązków. Że, jeżeli można mówić o nienawiści, to ta nienawiść odnosi się do stosunków klasowych w łonie tak narodów jak i aspekcie międzynarodowym. Ob. ppłk dr R. Majewski mówiąc o "nienawiści..." nie chce wiedzieć, że ukraińscy nacjonałści z OUN i UPA podobnie jak polscy nacjonałści z WIN i NSZ wyrządzili krzywdy i dokonali zbrodnie wobec własnych narodów. Ob. ppłk dr R. Majewski woli nacjonalistycznie patrzeć na zagadnienia, mianowicie: UPA — Polacy. A jeżeli Ob. ppłk dr R. Majewski chce robić konieczne uogólnienie nacjonalistyczne, wypadły w historię na temat nienawiści między narodami, to niech pamięta, że mimo krzywd i zbrodni dokonanych na ludzie ukraińskim ze strony magnatów i burżuazji polskiej (a nie narodu polskiego) lud ten i jego przywódcy oraz siły kierujące jego rewolucyjną walką, zawsze szukały poparcia i współpracy dla swojej sprawidliwej walki wśród chłopstwa a potem i klasy robotniczej oraz postępowych sił narodu polskiego. A przykładami tego niech będą uniwersały Chmielnickiego do pańszczyźnianych chłopów polskich, wspólne deklaracje, odezwy i walka KPP i KPZU przeciwko wspólnemu klasowemu wrogowi, współpraca i wspólna walka w czasie narodowo-wyzwoleńczej wojny przeciwko hitlerowskiemu okupantowi — postępowych sił narodu ukraińskiego i polskiego, a także pomoc materialna udzielana przez wygłodzony i wyniszczony ukraiński naród i USSR narodowi polskiemu i PRL i to wtedy, gdy trwała walka z nacjonalistycznymi bandami zarówno polskimi jak i ukraińskimi tak po lewym jak i prawym brzegu Sanu i Bugu. — Jeżeli Ob. ppłk. dr R. Majewski tego wszystkiego nie rozumie, to istnieje pilna potrzeba wytłumaczenia mu tego, a co najważniejsze przekonanie go, że nie ma miejsca u nas w naszej rzeczywistości na wypisywanie i publikowanie oraz rozpowszechnianie reakcyjnych, nacjonalistycznych i

szowinistycznych poglądów niezdarnie maskowanych obiegowymi frazesami.

2. Ob. Kazimierz Pudło pozwala sobie stwierdzić w artykule "Osadnictwo łemkowskie na Dolnym Śląsku" ("Wieś Dolnośląska" wyd. PTL Wrocław, 1970 r.): a) Na str. 83: Wśród ludności ukraińskiej zamieszkującej dobrowolnie w granicach państwa polskiego, a zwłaszcza ludności łemkowskiej, przesiedlonej administracyjnie na Ziemię Zachodnie z terenów objętych działalnością UPA, usiłowano poddać w wątpliwość celowość przesiedlenia. Ludność ta pragnęła również odciąć się całkowicie od zarzutów współpracy z ukraińskim zbrojnym podziemiem".

Ob. K. Pudło przeczy sam sobie przytaczając na str. 90 w przypisach pod nr 26 następujące zdania: "Łemkowie uczestniczyli w walce z hitlerowskimi Niemcami w składzie oddziałów Gwardii Ludowej i Armii Ludowej. Pierwsza komórka PPR utworzona została w 1942 r. w Uściu Ruskim (obecnie Uście Gorlickie). Od 1944 r. gwardziści łemkowscy współpracowali z partyzantką radziecką Zołotora, Antonowicza i Kwityńskiego. W sierpniu 1944 r. łącznie z partyzantką słowacką jako jedna brygada Łemkowie brali udział w niesieniu pomocy powstańcom słowackim".

Z innych publikacji partyjnych — w szczególności Referatu Historii Partii przy KW PZPR w Rzeszowie — wiadomo, że organizacyjne posiedzenie Kom. Okr. PPR Okręgu Podkarpackiego odbyło się we wsi łemkowskiej — Kłopotnica w domu Łemka Stefana Pejki. Tradycje ruchu komunistycznego — KPP i KPZU zawsze były żywe na Łemkowszczyźnie jak i na Lubelszczyźnie. Młodzież ukraińska w latach 1944 — 1945 masowo wstępowała ochotniczo w szeregi Armii Czerwonej i LWP. Oblicza się, że tylko z terenów samej Łemkowszczyzny było około 10,000 ochotników do Armii Czerwonej.

ZW UTSK we Wrocławiu w oparciu o Statut UTSK dla realizacji statutowego celu sformułowanego w « 7 b), że celem Towarzystwa jest, "popularyzowanie i upowszechnianie tradycji braterstwa i wspólnych walk polskich i ukraińskich mas pracujących za swe narodowe i społeczne wyzwolenie", powołał jesienią 1968 r. Komisję Historyczną dla zbierania materiałów w szczególności o ukraińskich ochotnikach do Armii Czerwonej dla uczczenia i upamiętnienia ich wkładu w walkę o społeczne i narodowe wyzwolenie. Wskutek różnorakich nacisków wychodzących z różnych instytucji i od reprezentujących je osób, ZW UTSK był zmuszony tę Komisję rozwiązać. Dzisiaj inicjatorów powołania Komisji Historycznej oskarża się oto, że usiłowali wybielić upowską przeszłość Łemków. Czy jeżeli publikuje się materiały o walce

GL i AL na Rzeszowszczyźnie i Lubelszczyźnie czy kielecczyźnie to czy to jest również np. "próba wybielania winowskiej i enezetowskiej przeszłości ludności polskiej zamieszkującej te tereny"?

Dla każdego rozsądnego człowieka odpowiedź jest jednoznaczna. Jedynie nieuczciwość i określone nacjonalistyczne i szowinistyczne tendencje mogły podyktować Ob. K. Pudło słowa: "Ludność ta pragnęła również odciąć się od zarzutów współpracy z ukraińskim zbrojnym podziemiem".

b.) str. 86: "Mimo akcji terrorystycznych i szerokiej działalności propagandowej (UPA — uw. cz.) ludność ukraińska bardziej uświadomiona pod względem narodowym, nieskompromitowana współpracą z nacjonalistami, wyjeżdżała jednak do USSR z przekonania lub pod terrorem". Brzmia tutaj te same akcenty i nuty, które spotykamy w artykułach Ob. ppłk dr R. Majewskiego. Ale o ile Ob. ppłk dr R. Majewski ma jeszcze jakieś moralne skrupuły, to Ob. K. Pudło w swoich szowinistycznych i nacjonalistycznych zapędach nie waha się wysuwać zbiorowego zarzutu i zbiorowych oskarżeń wobec całej ludności ukraińskiej w Polsce. Dlatego wszystkie uwagi poczynione w związku z artykułem Ob. ppłk dr. R. Majewskiego stosują się w całej rozciągłości również do artykułu Ob. K. Pudło. Nieprawdę i szowinistyczne nsynuacje Ob. K. Pudło pod adresem ukraińskiej ludności w Polsce on sam demaskuje na str. 90, gdzie pisze: "Akcji przesiedleńczej musieli się oddać wszyscy spośród ludności ukraińskiej, nawet starzy komuniści, pracownicy aparatu partyjnego, funkcjonariusze UB i uczestnicy walk partyzanckich oddziałów GL, AL i innych".

Stosując konsekwentnie logikę Ob. K. Pudło i uwzględniając jego szowinistyczne koncepcje należałoby stwierdzić, że wszyscy oni "starzy komuniści, pracownicy aparatu partyjnego, funkcjonariusze UB i uczestnicy walk partyzanckich oddziałów GL, AL i innych" to mało uświadomiony element pod względem narodowym, skompromitowany współpracą z nacjonalistami i współpracujący z UPA z przekonania lub pod terrorem" — ponieważ nie wyjechali do ZSRR.

Tak więc jest oczywistym, że sam Ob. K. Pudło kompromituje się i demaskuje, — sam siebie łapie na kłamstwie. Tymczasem problem wyjazdu ludności ukraińskiej do USSR lub pozostanie w Polsce oraz problem "administracyjnego przesiedlenia na Ziemię Zachodnie" Ukraińców zamieszkałych na wschodnich i południowo-wschodnich obszarach PRL, które zdaniem Ob. K. Pudło miało być prowadzone również "w interesie samych Ukraińców" (str. 84), przedstawia się zupełnie inaczej.

Skondensowaną ocenę tych zagadnień daje "Ukraiński Istorycznyj

Żurnal (nr 2/71, Kyjiw — organ Instytutu Historii Akademii Nauk Ukraińskiej SRR, Instytutu Historii Partii KC KP Ukraińskiej — Filii Instytutu Marksizmu-Leninizmu przy KC KPZR, gdzie na str. 138 relacjonując książkę J. Lowella "Polska jakiej nie znamy" autor recenzji F.P. Szewczenko pisze: "Po wojnie Polska została odnowiona w granicach etnograficznych ziem polskich. Ale w ZSRR pozostała pewna ilość polskiej, a w Polsce — ukraińskiej ludności. Zgodnie z umowami między rządami USRR i PRL odbyła się wymiana ludności. W rezultacie tego do Polski przesiedliło się 868.276 obywateli, a z PRL na Ukrainę 385.764 osób. Ale z różnych przyczyn głównie z powodu nie życzenia sobie pozostawiania miejscowości rodzinnych ponad 200 tys. Ukraińców nie wyjechało z Polski.

We wschodnich województwach kraju w szczególności w Lubelskim i Rzeszowskim nie zaprzestawały zbrodniczej działalności ukraińscy nacjonaści oraz ich wojskowe oddziały — UPA. **W związku z tym w 1947 r. odbyły się dramatyczne wydarzenia w życiu ukraińskiej ludności wspomnianych województw...**

Ukraińców przesiedlano na ziemie, które zwrócono PRL, tzn. do zachodnich i północnych województw. "i dalej" — **Ukraińcy w Polsce mieszkają w różnych miejscowościach. Ten fakt i do dzisiaj komplikuje przeprowadzenie wśród nich społeczno-obywatelskiej pracy**".

Tyle radziecki autor.

A więc mowa o przywiązaniu do miejsc rodzinnych i o dramacie. Taka jest interpretacja komunisty. — I chyba nic do tego więcej dodawać nie trzeba, bowiem zestawienie tych dwóch ocen, sądów i poglądów oraz wnioski stąd wynikające są zbyt oczywiste.

c.) Na str. 107 Ob. K. Pudło stwierdza: "W latach 1956-1959 należała do UTSK większa ilość osób niż w chwili obecnej. Z różnych jednak przyczyn po pewnym czasie wiele Łemków zrezygnowało z członkostwa w tym Towarzystwie... Część działaczy łemkowskich pragnęła też uzyskać aprobatę na utworzenie odrębnego "Łemkowskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego", a na str. 108: "Praca ideowo-wychowawcza .... rozbija się w dużym stopniu o sztuczny podział środowiska na Łemków i Ukraińców", a na str. 109: "Od kilku lat coraz wyraźniej uwidacznia się u części łemkowskiej inteligencji dążenie do wyodrębnienia Łemków ze środowiska ukraińskiego jako oddzielnej grupy narodowościowej". —

Dobrze, że Ob. K. Pudło poruszył ten palący i nabrzmiały problem, ale dlaczego jest nieuczciwym?. Dlaczego udaje lub nie chce wiedzieć o co chodzi?. Dlaczego próbuje zwać wszystko na: "niski poziom oświaty

i niewielką ilość rodzimej inteligencji, która nie sprzyjała rozwojowi poczucia świadomości narodowej" (str. 108), a nie mówi o burżuazji polskiej i sanacji, która doprowadziła do tego stanu? Ob. K. Pudło jak i w innych wypadkach tak i tutaj demaskuje sam siebie pisząc na stronie 109: "Wyda się, że tak gwałtowne odżegnywanie się od wszelkiego co ukraińskie ma swoje przyczyny w wydarzeniach z okresem ostatniej wojny i pierwszych lat powojennych t.j. terrorystycznej działalności ukraińskiego nacjonalistycznego podziemia". Bardzo wygodnie bić się w cudze piersi ale Ob. K. Pudło robi to niezręcznie gdyż na str. 109 pisze: "Zatajanie przez nich ukraińskiego pochodzenia wynikało także z ich zetknięcia się na Dolnym Śląsku z grupą ludności repatriowanej z ZSRR, która doświadczyła działalności UPA". Czyli, że Ob. K. Pudło sam sobie odpowiada na swoje pytania i wątpliwości. Ale nie widzi potrzeby zastanowienia się nad sposobami zaradzeniu temu złu. — Faktycznie jednak nie odpowiada na wszystkie wątpliwości gdyż np. mówiąc o "dążeniach części łemkowskiej inteligencji" sugeruje coraz wyraźniej uwidoczniające się tendencje zmierzające do wyodrębnienia Łemków od Ukraińców, co jest jawną nieprawdą.

Rzecz taka miała miejsce na przełomie lat 1960-tych i gdyby Ob. K. Pudło bliżej i uczciwiej tym problemem się zainteresował to przekonałby się, że pewni działacze łemkowscy swoje poczynania w tym kierunku opierali na sugestiiach urzędników administracji państwowej różnych szczebli aż do MSW włącznie, o czym była mowa m. in. na Plenum ZG UTSK w 1970 r. I dopiero interwencja KC PZPR położyła tej dziwnej akcji kres, — o czym Ob. K. Pudło woli nie wspominać.

Z satysfakcją jedynie zaznacza na str. 109, że: "Omawiając problem świadomości narodowej Łemków godzi się podkreślić, że obecnie...młodzież urodzona na Dolnym Śląsku coraz częściej (uważa się — uzup. n.) za Polaków" i tym znamienym akcentem zadowolenia zbliża swoją pracę ku zakończeniu. Te końcowe akordy Ob. K. Pudło nie wymagają nawet komentarzy — mówią same za siebie.

d.) Na str. 107 Ob. K. Pudło pisze: "jeszcze kilka lat temu na terenie Dolnego Śląska istniała znaczna ilość punktów nauczania języka ukraińskiego. Jednak brak zainteresowania nimi ze strony Łemków doprowadził do częściowej ich likwidacji... Istnieje też w Legnicy Liceum Ogólnokształcące z ukraińskim językiem wykładowym. Jednak ze względu na mały napływ kandydatów z Dolnego Śląska szkoła ta przyjmuje również młodzież z innych województw". I tutaj znowu Ob. K. Pudło wykazuje tendencyjność i stosuje stary chwyt zwalania winy na Łemków i ich brak świadomości narodowej przy całkowitym braku zainteresowania się głębiej omawianą problematyką.

Podobnie jak w kwestii organizacyjnego rozwoju UTSK tak i w problemie narodowościowego szkolnictwa Ob. K. Pudło nie interesuje np. stanowisko etatowego personelu UTSK, ich możliwości, a także stanowisko urzędników administracji państwowej. A warto by Ob. K. Pudło zainteresował się np. całkowitą likwidacją UTSK w woj. zielonogórskim i rolę jaką w tej imprezie odegrali niektórzy etatowi pracownicy UTSK, następnie kompletną bezczynnością kolejnych ZW UTSK we Wrocławiu w latach 1960-tych gdy ku całkowitemu upadkowi chylił się dobrze zorganizowany wojewódzki oddział UTSK na Dolnym Śląsku, a także kulisami tych wydarzeń.

Warto również aby Ob. K. Pudło zainteresował się przede wszystkim dziwnymi losami Liceum Ogólnokształcącego z ukraińskim językiem wykładowym w Legnicy i znamienym wydarzeniem gdy w 1967 r. ówczesny sekretarz generalny ZG UTSK i przedstawiciel — redaktor organu ZG UTSK "Nasze Słowo" podpisali razem z urzędnikami Kuratorium Okręgu Szkolnego Wrocławskiego protokół o likwidacji tegoż liceum. Dopiero ostra interwencja miejscowych działaczy UTSK zmusiła ZW UTSK we Wrocławiu do przeciwdziałania postanowieniu tegoż protokołu, co z kolei zmusiło ówczesnego przewodniczącego Prezydium ZG UTSK do interwencji w Ministerstwie Oświaty i Szkolnictwa Wyższego na rzecz uchylecia postanowień w/w protokołu. — A może Ob. K. Pudło zainteresowałby się ile podań ukraińskich rodziców o nauczanie ich dzieci języka ojczystego leży od lat niezadowolonych w inspektoratach oświaty i to bez żadnej odpowiedzi, — to może wtedy mniej byłby skłonny do pomawiania Łemków o brak świadomości narodowej.

Reasumując należy stwierdzić, że tak jednostronne i tendencyjne publikacje jak omówione — tylko najbardziej jaskrawe z pośród wielu — nie przyczyniają się do wytworzenia właściwej atmosfery zgodnego współżycia ludności ukraińskiej i polskiej ani do utrwalania się braterskiej więzi między dwoma bratnimi narodami budującymi socjalizm.

Publikacje takie są sprzeczne ze znanymi zasadami proletariackiego internacjonalizmu wyrazem których jest generalna linia partii realizowana również na swoim odcinku przez UTSK.

V-ce Przewodniczący
Prez. ZW UTSK we Wrocławiu
(mgr inż. Maksymilian Maslej)

Otrzymują:

1. Redakcja tygodnika "Wiadomości" — Wrocław.
2. Polskie Towarzystwo Ludoznawcze — Wrocław.
3. ZG UTSK — Warszawa.
4. a/a ZW UTSK — Wrocław.

Zarząd Koła
UTSK
w Polanach
pow. Krosnon—N
woj. Rzeszów

Polany, 10, XI, 1971r.

I-szy Sekretarz KC PZPR

Ob. Edward Gierek.

Premier Rady Ministrów PRL

Ob. Piotr Jaroszewicz.

Generalny Prokurator PRL.

Komisja Spraw Wewnętrznych Sejmu PRL.

WARSZAWA

dot.: dyskryminacji ludności ukraińskiej przez elementy
klero-nacjonalistyczne.

Od przeszło 5-ciu lat na terenie naszej miejscowości istnieje parafia prawosławna. Wysiłkiem społecznym i przy pomocy darów zebranych wśród naszych krewnych — członków emigracji zarobkowej w Ameryce, członkowie parafii prawosławnej odbudowali bardzo zniszczoną cerkiew. Ten fakt stał się solą w oku księży rzymsko-katolickich z sąsiednich miejscowości: — Myscowa, Krempna, Dasznica oraz Dukli i Tylawy, którzy podburzali Polaków — wyznawców kościoła rzymsko-katolickiego i Ukraińców — wyznawców kościoła grecko-katolickiego przeciwko prawosławnym. Odbudowując cerkiew prawosławni usiłowali namówić do współpracy przy jej remoncie greko-katolików i rzymsko-katolików proponując im wspólne użytkowanie obiektu sakralnego. — W tym czasie klerykalni szowiniści wyśmiewali się z trudu prawosławnych mówiąc: **'niech głupie Rusini odbudują cerkiew, a my im i tak odbierzemy'**. Największą aktywność we wrogiej działalności w stosunku do ludności ukraińskiej wykazywał były proboszcz parafii rzymsko-katolickiej w Desznicy ks. Karabin, potem ks. Szczepański z Myscowej i były legionista, uczestnik pochodu Piłsudskiego na Kijów w 1920r., skrajny szowinista ob. Wojciech Kleczyński z Polan. Rozpoczęły się nieustające szykany w stosunku do ludności ukraińskiej prawosławnego obrządku, wyśmiewanie się i naigrawanie z wiary, obyczajów, praktyk religijnych i

przywiązania do tradycji przodków, obraźliwe wyzwiska pod adresem pochodzenia narodowego itp.

Ludność ukraińska informowała o tych wydarzeniach władze powiatowe w Krośnie nie znajdując zrozumienia i pomocy.

Bardziej wyczerpującą informację o sytuacji w Polanach i dyskryminacyjnych poczynaniach klero-nacjonalistycznych elementów w 1967r. składał na piśmie władzom partyjnym wojewódzkim i powiatowym jak też UTSK instruktor K-O, członek ZG UTSK ob. Teodor Gocz. To również nie odniosło żadnego skutku. — Sprawa ta była również poruszana przez naszych delegatów na Wojewódzkiej Konferencji UTSK w Przemyślu dnia 17. X. 1971r. zgodnie z rozdz. V punktem 29. uchwały IV Zjazdu UTSK — 10. XII. 1967r. ale niestety ob. Grzegorz Bojarski były sekretarz ZG UTSK, a obecny redaktor naczelny "Naszego Słowa" prowokacyjnie usiłował tłumaczyć dyskryminację naszej mniejszości w Polanach sporem między Ukraińcami prawosławnego i greko-katolickiego wyznania, co jest jawnym kłamstwem. Nikt dokładniej nie może znać tej sprawy niż my sami na miejscu doznając szykan i dyskryminacji, dlatego z pełną świadomością i odpowiedzialnością informujemy, że cała nienawiść do Ukraińców i prawosławnych jest prowadzona i podsycana przez klero-nacjonalistyczne elementy na czele z piłsudczykowskimi i endeckimi niedobitkami.

W 1964r. na górsko-leśnych terenach należących do wsi Polany, mieszkancie wsi Krempna ob. Stefan Pelechacz znalazł na byłym pobojoisku z 1944r. kości ludzkie i przy nich butelkę zapieczętowaną, zawierającą list ciężko rannego żołnierza Armii Czerwonej Plechowa Iwana Romanowicza do jego żony z podanym adresem. List został wysłany na wskazany adres, a o znalezionych kościach tego imiennego żołnierza i leżących w pobliżu niego kilkanaście innych szkieletów z resztkami wyposażenia bojowego żołnierza Armii Radzieckiej (hełmy, manierki, resztki mundurów, butów, guziki, pasy, kłamry itp.) poinformowano powiatowe władze w Krośnie m. in. byłego sekretarza KP PZPR w Krośnie ob. Alfredę Uliaszową. Ponieważ nikt kompetentny nie przejawiał inicjatywy w uporządkowaniu pobojoiska i pochowaniu znalezionych kości żołnierzy radzieckich, koło UTSK w Polanach postanowiło z okazji 25-rocznicy krwawych walk o Przełęcz Dukielską i bardzo ciężkich walk toczonych przez oddziały 1-szego konnego korpusu Kawalerii Gwardii pod dowództwem gen. Baranowa, walczących w tym regionie — Polany — Krempna — Myscowa, Baranie — Huta — Cichania w okrażeniu, uroczyste pochować zebrane przez nas 33 żołnierskie kości, w 1969r.

O pomoc w tej sprawie zarząd naszego Koła poprosił Zarząd Wojew. UTSK w Rzeszowie, którego przew. Michał Doński i członkowie —

Teodor Gocz i Paweł Stefanowski już wcześniej byli na wskazanym przez nas pobojuwisku i przyrzekli udzielić wszelkiej pomocy w pochowaniu znalezionych żołnierskich kości. Po spisaniu odpowiedniego protokołu w tej sprawie w miejscowej Gromadzkiej Radzie w obecności członków ZW UTSK — Pawła Stefanowskiego i T. Gocza, kierownictwo Zarządu Woj. UTSK o planowanej uroczystości pogrzebu poinformowało władze powiatowe, wojewódzkie, a także Ambasadę Radziecką w PRL. Dla 7-miu obywateli w tym 4-em mieszkańcom Polan i ob. Stefanowi Pełechacz z Krempnej rząd ZSRR za pośrednictwem Ambasady Radzieckiej w PRL przyznał pamiątkowe medale za inicjatywę i włożony trud w oddaniu ostatniej przysługi poległym żołnierzom radzieckim w walce o nasze wyzwolenie.

To bardzo nie spodobało się klerykalnym i nacjonalistycznym elementom, a także, co dziwniejsze, pewnym funkcjonariuszom władz powiatowych w Krośnie. W tym czasie kierownik Wydziału Spraw Wewnętrznych PPRN w Krośnie wypowiedział odgrzaające się słowa: „...my wam pokażemy, my się za was weźmiemy”, — ob. Marian Nawrocki. Wkrótce potem za udział w przygotowaniu uroczystości pochowania żołnierzy AR, przew. ZW UTSK ob. Michał Doński został wydalony z szeregów PZPR i usunięty z wszelkich funkcji w UTSK. — Rozpoczęły się w Polanach wściekłe ataki na ludność ukraińską przede wszystkim na tle religijnym, gdyż każde inne było i jest politycznie niewygodne. Ataki te z większym nasileniem w 1971r. i nadal nie ustają.

Wiosną bieżącego roku dnia 16. kwietnia 6-ciu podpitych klero-nacjonalistów napadło na pracujących przy prawosławnej cerkwi ob. Teodora Bugła i ks. Anatola Fiedoruka. Ksiądz zdążył uciec natomiast ob. T. Bugła bardzo dotkliwie skatowano. W stanie nieprzytomnym odwieziono go z połamanymi żebrami do szpitala w Krośnie gdzie przeleżał 3 tygodnie.

Sąd Powiatowy w Krośnie potraktował napastników pobłażliwie. Grupa klero-nacjonalistów użyła wszelkich sposobów by bronić napastników, prowokacyjnie podsuwano różne fałszerstwa, że Sąd nie mógł sprawy rozpatrzeć dogłębnie i wnikliwie. Co też dziwne, że nie dopuszczono i nie powołano na rozprawę najważniejszych świadków zajścia. Z pośród 6-ciu biorących udział w bandyckim napadzie tylko jednemu ob. Romanowi Dziadosz Sąd wymierzył bardzo łagodną karę — w zawieszeniu.

W tym czasie na terenie cerkwi prawosławnej księża rzymsko-katolicy organizowali antyprawosławne i antyukraińskie demonstracje oraz różne prowokacyjne delegacje do władz administracyjnych i kościelnych. **Odgrzano się publicznie, że wymordują wszystkich**

prawosławnych w okolicy. Te same groźby wypowiedziane 5 lat temu wstecz przez b. pilsudczyka ob. W. Kleczyńskiego są nadal aktualne, a nawet podjęto próby ich realizacji. Dwóch braci Orłowskich — Jan i Alojzy, którzy poprzednio urządzali napad na T. Bugła, w dniu 18. VII. 71r. planowo i prowokacyjnie wywołali bójkę na weselu ob. Anny Bogusz wykrzykując że „rozkurzą ukraińskie wesele”. Poważnie pobili na tym weselu ob. Aleksandra Buriaka. Kolegium Orzekające w Krośnie potraktowało jednakowo napastników jak i napadniętych wymierzając wszystkim jednakowe kary. By znów bronić winnych wywołania bójki na weselu i nastawić Kolegium przeciwko członkom ukraińskiej mniejszości klero-nacjoniści i tym razem montowali różne fałszywe oskarżenia. Na pobitego A. Buriaka namówieni i podstawieni świadkowie mieli za zadanie przed Kolegium złożyć oskarżenie że wypowiedział się on, że „poleje się polska krew”. Ten podły wymysł i jawne kłamstwo wystarczyły chyba członkom Kolegium by wymierzyć wszystkim równe kary, — bijącym i pobitym. W całej tej nieczystej sprawie podszukani fałszywi świadkowie złośliwie postawili w stan oskarżenia o współudział w bójce ob. Jana Myszkowskiego, który w bójce nie mógł brać udziału gdyż nie był na weselu. Kolegium i jemu wymierzyło całkiem niewinnie karę 1200 zł grzywny.

Takie traktowanie szowinistycznych wybryków daje pożywkę dla nowych prowokacji i ośmiela elementy klero-nacjonalistyczne do różnych akcji prześladowań religijnych i narodowościowych. Elementy te znajdują poparcie również niestety u mało odpowiedzialnych urzędników rad narodowych a nawet funkcjonariuszy MO i WOP. Nprz. oficer granicznej placówki WOP w Barwinku ob. Banaś na posiedzeniu Gromadzkiej Rady Narodowej w Polanach wiosną br. powiedział: w sprawie cerkwi z prawosławnymi nie ma się co liczyć, gdyż są oni mniejszością, o cerkwi winni decydować rzymsko-katolicy jako większość w naszym państwie”. Funkcjonariusz Posterunku MO w Tylawie ob. Józef Bek prowadząc dochodzenia w sprawie pobicia T. Bugła wypowiedział się do ob. Orłowskiego Jana: “bić Rusinów tylko pojedynczo by nikt nie widział, bez świadków”.

Myślą przewodnią klero-nacjonalistów jest wypowiedź ob. Jacka Morawskiego z Huty P. do ob. Anny Bendas dnia 17. XI. 71r.:” wy kurewskie Ukraince żyjecie na naszej ziemi tylko z naszej łaski, bić i kopać was w dupę”. — Gajowy nadzorujący lasy państwowe w Polanach ob. Wojciech Maciejczyk wypowiedział się niedawno przed ob. Grzegorzem Bugłem i ob. Aleksandrem Duriakiem: “mam w dupie i pier..lę polskich komunistów na czele ze Związkiem Radzieckim”. — Dnia 31. X. 71r. ob. Alojzy Orłowski na świetlicy w Polanach bezpodstawnie w stanie podpitym zaatakował ob. Janinę Bendas.

obrzucił ją wulgarnymi słowami i krzyczał: z moich rąk w 10-ciu palcach wszyscy prawosławni muszą zginąć, Rusini-Ukraińcy do Rosji a na polskiej ziemi mogą żyć tylko Polacy". —

Faktem jest, że nasza ukraińska ludność żyjąca na tych terenach, na których od wieków żyli nasi przodkowie, jest częścią ukraińskiego narodu budującego w USRR komunizm. Na podstawie umowy zawartej między rządami ZSRR i PRL ziemie te zamieszkałe przez autochtoniczną ludność ukraińską — etniczną grupę łemkowską, zostały w granicach PRL. Umowę międzypaństwową PRL — USRR dotyczącą granic zarówno jako Ukraińcy i jako obywatele PRL szanujemy, a swoje obowiązki wobec Państwa którego jesteśmy obywatelami spełniamy należycie. Konstytucja PRL i wytyczne narodowościowej polityki PZPR gwarantują nam równe prawa obywatelskie bez względu na narodowość i wyznanie religijne. Od władz mamy prawo oczekiwać sprawiedliwego i równego traktowania i obrony przed wszelkiego rodzaju dyskryminacją ze strony elementów klero-nacjonalistycznych i antyradzieckich, które łamią praworządność socjalistyczną w PRL.

Dotychczas składane ustne i pisemne zażalenia do władz powiatowych w Krośnie nie odnoszą skutków dlatego też niniejszą skargę kierujemy do najwyższych przedstawicieli i organów władzy ludowej z gorącą prośbą o wnikliwe rozpatrzenie skargi i interwencję.

Sekretarz Zarządu Koła
UTSK w Polanach

Piotr Myszkowski.

Przewodniczący Zarządu Koła
UTSK w Polanach

Mikołaj Powch.

Członkowie Zarządu Koła
UTSK w Polanach.

1. Załącznik

Informacja ob. Gocza do
KW PZPR z dnia 20. II. 1967r.

Otrzymując:

1. Ambasada ZSRR w Warszawie.
2. Zarząd Główny UTSK w Warszawie.

Listopad 1971r.

Zarząd Powiatowy UTSK
w Gorlicach
ul. Kopernika 2/59

Zarządy Kół UTSK,

Bielanka, pow. Gorlice

Bartne, pow. Gorlice

Gorlice

Hańczowa, pow. Gorlice

Grab, pow. Jasło

Polany, pow. Krosno

Zydranowa, pow. Krosno

Zarząd Powiatowy UTSK
w Sanoku

Zarządy kół UTSK:

Komańcza, pow. Sanok

Mokre, pow. Sanok

VI ZJAZD PZPR
KOMISJA WNIOSEKÓW KC PZPR
NA VI ZJAZD PZPR
WARSZAWA

Dotyczy: położenia ludności ukraińskiej w PRL i nierealizowania wytycznych PZPR przez urzędników rad narodowych różnych szczebli i Zarząd Główny UTSK w dziedzinie polityki narodowościowej.

Pod koniec 1970r. w życiu politycznym naszego kraju zaszły znamienne zmiany. Proces odnowy, który rozpoczął się w kierownictwie przodującej siły życia politycznego w naszym kraju — w PZPR, w ciągu 1971r. obejmował coraz większy zasięg, rozciągając się na różne dziedziny życia politycznego i ekonomicznego. Tym nie mniej nadal czeka na rozwiązanie szereg spraw związanych z istnieniem w Polsce ukraińskiej mniejszości narodowej.

Przedstawiciele ukraińskiej mniejszości narodowej z Łemkowszczyzny, byli partyzanci łemkowskich oddziałów GL i AL, byli ochotnicy Armii Czerwonej i uczestnicy narodowowyzwoleńczej walki z faszyzmem i hitlerowskim okupantem zwracali się z problemami ukraińskiej ludności w Polsce do V Zjazdu PZPR pismem z dnia 2. 11. 1968r., a potem do czołowych osobistości władz naczelnych PZPR — pismem z dnia 15. 1. 1971r.

Dotychczas jednak od adresatów nie otrzymano żadnej odpowiedzi. Z przykrością stwierdzamy, że w "wytycznych KC PZPR na VI Zjazd Partii" nie ma żadnych wskazań i postulatów z dziedziny polityki narodowościowej oraz wyraźnego stosunku do zaspokojenia potrzeb kulturalno-oświatowych obywateli PRL niepolskiej narodowości. Chcemy szczególnie podkreślić, że spośród wszystkich mniejszości narodowych przede wszystkim Ukraińcy w PRL są najbardziej upośledzeni co do możliwości korzystania i rozwijania rodzimej kultury, szczególnie w dziedzinie pielęgnowania języka ojczystego i cennych tradycji ludowych. **Wynika to z następstw związanych z akcją "W", rozsiedlenia ludności ukraińskiej i rozproszenia jej na obszarze zachodnich i północnych województw PRL.**

Cele i metody akcji "W" przedstawione są w pracy Kazimierza Pudły "Osadnictwo łemkowskie na Dolnym Śląsku w latach 1947-1969" ("Wieś Dolnośląska", wyd. PTL 1970), gdzie na str. 91 autor stwierdza: "Należało dążyć przy tym do równomiernego jej (tzn. ludności ukraińskiej) rozmieszczenia w całym powiecie, unikając skupisk przekraczających 10% ogółu ludności"... oraz na str. 90: "Akcji przesiedleńczej musieli się poddać wszyscy spośród ludności ukraińskiej, nawet starzy komuniści, pracownicy aparatu partyjnego, funkcjonariusze UB i uczestnicy walk partyzanckich oddziałów GL i AL i innych"... a w uwagach do str. 90 autor pisze: "Łemkowie uczestniczyli w walkach z hitlerowskimi Niemcami w składzie Gwardii Ludowej i Armii Ludowej. Pierwsza komórka PPR utworzona została wiosną 1942r. w Uściu Ruskim (obecnie Uście Gorlickie). Od 1944r. gwardziści łemkowscy współpracowali z partyzantką radziecką Żołotora, Antonowicza i Kwityńskiego. W sierpniu 1944r. łącznie z partyzantką słowacką, jako jedna brygada. Łemkowie brali udział w niesieniu pomocy powstańcom słowackim".

Dodać należy, że kilkadziesiąt tysięcy młodych Ukraińców z obszarów południowo-wschodnich PRL walczyło ochotniczo w szeregach Armii Czerwonej z faszystowskim najeźdźcą w latach 1944-45.

W świetle tych faktów wynika jednocześnie, że akcja "W" i metody jej towarzyszące nie były wyrazem klasowej polityki Partii i miały na

celu stworzenie warunków prawodawczych do jak najszybszego wynarodowienia ludności ukraińskiej w PRL. Wyrazem tego jest m.in. osadzenie w obozie odosobnienia w Jaworznie bez wyroku sądowego w czasie i po akcji "W" rzesz niewinnych Ukraińców w tym kobiet a nawet dzieci i starców, a także byłych uczestników walk z faszyzmem. Wielu z tych ludzi zginęło w obozie. Pozostali zostali zwolnieni decyzją prokuratury wojskowej w Krakowie, co świadczy o ich niewinności. Doznali oni w obozie wiele krzywd i cierpień a wielu z nich utraciło tam zdrowie.

Akcja "W" przeprowadzona została brutalnymi sposobami, przypominającymi wojskowe akcje pacyfikacyjne przez sanację i gen. Paszkiewicza na terenach Zachodniej Ukrainy do 1939r.

We wspomnianej pracy K. Pudły, str. 88-89 mówi się: "Przesiedleniu na Ziemię Zachodnie podlegała cała ludność ukraińska, w tym również łemkowie oraz pozostała jeszcze na terenie Polski część ludności zaliczanej do grup etnograficznych Bojków i Dolinian, a także Rusini Szlachtownicy. Przesiedlono też pomyłkowo niewielką liczbę ludności polskiej, której umożliwiono jednak szybki powrót do dawnego miejsca zamieszkania. W okresie trwania akcji przesiedleńczej (od kwietnia do końca 1947r.) ludność kilku sąsiadujących wsi otrzymała na ogół 24-48 godzin na przygotowanie się do wyjazdu... Zezwalano w zasadzie załadować dobytek na dwa wozy: inwentarz żywy, martwy, ziarno i zapasy żywności". Na str. 94 pisze o warunkach osiedlania. "Zabudowania przeznaczone dla Łemków były częściowo zdewastowane (od 50-70%). Dotyczy to zarówno stanu zabudowań mieszkalnych, jak i gospodarczych (brak drzwi, okien, zerwane podłogi, zniszczone urządzenia ogniowe i tp. Zdarzało się, że osiedleńcy odmawiali objęcia gospodarstwa częściowo zniszczonego i wracali z powrotem na stację kolejową, skąd trzeba ich było ponownie kierować na inne miejsce". Na str. 91 pisząc o stanie transportu, który przyjechał na stację w miejscowości G. autor podaje, że "przyjechało nim 51 rodzin (215 osób) przywożąc ze sobą: 45 krów, 37 kóz, 13 koni, wozy i niewielką ilość innego sprzętu". Jak wiadomo, Łemkowie posiadali dobrze rozwiniętą gospodarkę hodowlaną. Jedna rodzina miała kilka a nawet kilkanaście sztuk bydła. Nasuwa się pytanie, gdzie podziła się ta duża stosunkowo ilość bydła? Biorąc pod uwagę grabieżczą działalność okupanta z bólem trzeba wspomnieć, że mienie wysiedlonych w tym także bydło grabione było przez wojsko i ludność polską (tworzącą bandy rabunkowe) okolicznych wsi. Przesiedleniu towarzyszyły przemoc fizyczna i poniżenie godności ludzkiej. Niszczono i palono ukraińskie i rosyjskie książki szkolnych i świetlicowych bibliotek wiejskich. Los ten spotkał dzieła T. Szewczenki, I. Franka, A. Puszkina, K. Tołstoja i

innych światowej sławy poetów i pisarzy. Za posiadanie portretów T. Szewczenki, czy I. Franka odsyłano do obozu w Jaworznie pod pretekstem szerzenia ukraińskiego nacjonalizmu. W czasie akcji "W" szowinistyczne i nacjonalistyczne elementy dokonywały odwetu na ludności ukraińskiej za swoją porażkę z siłami postępu i socjalizmu, które głównie na Łemkowszczyźnie oraz Chełmszczyźnie i w Włodawskim miały swoje głębokie korzenie i szeroką bazę społeczną i polityczną. Tereny te były oparciem dla KPP i KPZU. Na tych obszarach czynione były z powodzeniem od pierwszych dni okupacji hitlerowskiej próby odrodzenia marksistowsko-leninowskiej partii, zorganizowania antyfaszystowskiego ruchu oporu, o czym świadczą partyjna i naukowa literatura a między innymi takie publikacje jak: "Wspomnienia żołnierzy GL i AL (WIW) gdzie na str. 486 P. Karp (były sekretarz Okręgu PPR) pisze: "Zamieszkująca tereny górskie powiatów Gorlice, Jasło, Krosno ludność łemkowska ściśle z nami współpracowała, biorąc czynny udział w walce z Niemcami. Wypadki pójścia na współpracę z okupantem należały naprawdę do rzadkości. Wielu działaczy PPR i szczerych polskich patriotów, wielu dzielnych dowódców i żołnierzy GL i AL wywodziło się z Łemków".

W publikacji "Z pola walki" Nr 4/16, 1961r. na str. 304 Jadwiga Ludwińska — członek grupy inicjatywnej PPR, skoczek spadochronowy ZPP, znana działaczka polskiego i międzynarodowego ruchu robotniczego i I sekretarz Kom. Okręg. PPR na Podkarpaciu — pisze: "Problematyka Okręgu Podkarpackiego była bardziej złożona niż problematyka innych okręgów. Okręg ten obejmował Łemkowszczyznę z ludnością uważającą się za "ruską" i ciążącą ku Ukrainie. Wsie, na których bywałam: Pielgrzymka, Kłopotnica, Wola Cieklińska, Tylawa, Uście Ruskie i szereg innych zamieszkałe były w większości przez Łemków. (Wsie te całkowicie zamieszkałe były przez Łemków — nasze uzupełnienie). Mimo poczucia swej odrębności narodowej ludność łemkowska żyła zgodnie z ludnością polską. Naciski i próby nacjonalistów i faszystów ukraińskich przeciw Polakom i do mordowania ludności polskiej jak to było na Ukrainie Zachodniej — spotykały się ze stałym odporem. Żywe były bowiem tutaj tradycje walk chłopskich kierowanych przez KPP, i żywa działalność PPR i Gwardii Ludowej. Spośród ludności łemkowskiej rekrutowali się wybitni aktywiści Podkarpackiego Okręgu PPR: bracia Jan, Michał i Tymofiej Dońscy, Stefan Pejko, Grzegorz Wodzik, Jan i Teodor Serniakowie, Ewa Dral, Aleksandra Wisłocka, Jan Romcio, Hubyk i wielu innych".

Akcja "W" nie ominęła nawet wybitnie zasłużonych wsi łemkowskich — Zyndranowej i Barwinka, pow. Krosno odznaczonych w 1969r. najwyższym wojskowym odznaczeniem "Orderem Czerwonej

Gwiazdy" przez rząd Czechosłowacji za szczególną pomoc niesioną przez ludność w/w wsi wojskom czechosłowackim w ogniu walk o Przełęcz Dukielską.

Zatem, w świetle powyższego a także w świetle marksistowsko-leninowskich zasad internacjonalizmu proletariackiego metody stosowane w akcji "W" stanowią naruszenie podstawowych zasad i linii PZPR w dziedzinie stosunku do zagadnień narodowościowych w naszym kraju. Linia ta została jednocześnie określona na VII Plenum KC PZPR w lipcu 1956r.: "Partia musi ze zdwojoną siłą zwalczać wszelkie przejawy nacjonalizmu i dyskryminacji w stosunku do obywateli niepolskiej narodowości, zapewnić im rzeczywistą równość we wszystkich dziedzinach życia, musi dopilnować naprawienia wszystkich szkód, które naprawić w tej dziedzinie można, by zainteresowani nabrali przekonania o sprawiedliwości i słuszności naszej polityki, abyśmy pozyskali ich pełne zaufanie".

Jesteśmy przekonani, że akcja "W" i następstwa z nią związane są dziełem szowinistów i nacjonalistów polskich wrogo ustosunkowanych do ludności ukraińskiej i dyskryminujących tę ludność. Stan dyskryminacji ludności ukraińskiej w PRL utrzymywany jest nadal przez szowinistów i nacjonalistów nie respektujących uchwał i wytycznych Partii i centralnych władz administracyjnych kraju.

Położenie ludności ukraińskiej w PRL jest nadal trudne szczególnie w dziedzinie społecznej i kulturalno-oświatowej. Uwidoczni się ono wyraźniej jeśli weźmiemy pod uwagę sposób rozwiązania kwestii narodowościowej w sąsiednich krajach socjalistycznych.

W CSRS, gdzie zamieszkuje ponad 150 tys. ludności ukraińskiej, Ukraińcy mają społeczno-kulturalną organizację — KSUT, skupiającą ponad 7 tys. członków. Zarządy powiatowe tej organizacji dysponują pięcioma pracownikami etatowymi, mikrobusem i samochodem osobowym. KSUT — Związek Kulturalny Ukraińskich Pracujących wydaje czasopisma: tygodnik "Nowe Żyttia", miesięcznik "Družno Wpered" z dodatkiem "Szkoła", miesięcznik dla dzieci "Weselka", kwartalnik "Dukla" i szereg zeszytów repertuarowych dla szerokiej rzeszy ukraińskich ludowych zespołów artystycznych. Zarząd Główny KSUT ma swój teatr poezji, dwa zespoły pieśni i tańca, jako amatorskie ale odpowiednio dotowane i dzięki temu mające odpowiednie warunki do osiągnięcia wysokiego poziomu artystycznego, kwalifikującego je na wyjazdy zagraniczne. Rok rocznie KSUT organizuje duże akcje — uroczystości centralne a m.in.: Święto pieśni i tańca ukraińskiej ludności CSRS w Swidniku, Festiwal dramatyczny im. A. Duchnowicza w Medyaborcach, Festiwal ukraińskiej estrady w Kamionce. W festiwalach tych bierze udział duża ilość amatorskich zespołów artystycznych,

istniejących w licznych miejscowościach, w jakich żyje ludność ukraińska.

Dla zaspokojenia potrzeb kulturalnych i oświatowych oraz społecznych ludności ukraińskiej istnieją placówki państwowe. W Preszowie systematycznie daje swe występy państwowy teatr ukraiński. Państwowy ukraiński zespół pieśni i tańca — PUNA nie tylko pielęgnuje i krzewi ludową kulturę Ukraińców CSRS, ale także godnie reprezentuje tę kulturę poza granicami swego kraju. Muzeum Ukraińskiej Kultury w Swidniku, zatrudniające 26 pracowników stanowi **poważny ośrodek naukowy do badań kultury ukraińskiej w CSRS**, wydając rocznik — „Naukowy Zbirnyk”. Prócz tego istnieją tam: Ukraiński oddział Instytutu Pedagogicznego, Ukraińska filia Związku Pisarzy Słowackich, Oddział Ukraińskiej Literatury w Słowackim Wydawnictwie Pedagogicznym, Studio Ukraińskiej Redakcji Radia CSRS, zatrudniające 26 pracowników, przygotowujących około 15 audycji radiowych tygodniowo w języku ukraińskim. Ludność ukraińska w CSRS ma swych przedstawicieli na wszystkich szczeblach władz partyjnych i administracyjnych do szczebla centralnego włącznie. KSUT jest członkiem Frontu Narodowego CSRS. Podobnie traktowane tam są ludność węgierska i polska. Wychodzi tam np. dziennik w języku polskim.

W NRD, jak podaje „Polityka” Nr 3/69, z dnia 18 I 1969 „Serbołużyczanom — mniejszości słowiańskiej na terenie Saksonii groziło za czasów hitlerowskich pełne wynarodowienie, a nawet fizyczna zagłada. Na terenie NRD ocalało 7 serbołużyckich nauczycieli, obecnie ich liczba wzrosła do 1700. Język mniejszości wykładany jest w 90 szkołach. Wydawnictwo „Domowina” wydało 539 różnych podręczników szkolnych. Czterech przedstawicieli Serbołużyczan reprezentuje ich interesy w Izbie Ludowej”. Życie narodowe Serbołużyczan ma podstawę prawną w postaci „Wielkiej Karty Wolności Łużyc”, która jest uchwalona przez parlament saski na wniosek Socjalistycznej Partii Jedności dnia 23 marca 1948 roku. („Ustawa o zagwarantowaniu praw ludności serbołużyckiej”. Autor pracy „Dole i niedole Serbołużyczan” na str. 248 stwierdza, że: „Ustawę o zagwarantowaniu praw ludności serbołużyckiej i rozporządzenia wykonawcze do niej należy uznać za przykład właściwego rozwiązania zagadnień narodowościowych, możliwego tylko w państwie socjalistycznym lub budującym socjalizm. Świadczy o tym nie tylko treść tych aktów prawnych, ale i sposób ich realizacji przez władze państwowe: obowiązek poparcia moralnego i materialnego”. Na str. 253 tej książki autor pisze: „Pierwszy raz w dziejach Łużyc **dzieci serbołużyckie mają swoje przedszkola**. Mają też kilka szkół podstawowym z językiem ojczystym jako wykładowym, a

ponad setkę takich, gdzie stanowi on przedmiot nauczania. W szkołach tych naucza kilkaset nauczycieli Serbołużyczan, a uczęszcza do nich ponad 8 tys. dzieci”. Dwie świetnie wyposażone szkoły średnie ogólnokształcące w Budziszynie i Chociebwu przygotowują młodzież serbołużycką do studiów uniwersyteckich.

„Serbołużyckie przedszkolanki (str. 254) kształcą się w Radworze, a na nauczycieli w dwóch uczelniach w Budziszynie... czynne są też dwie szkoły zawodowe: rolnicza w Budziszynie i rybacka w Rakecy... W Lipsku i Dreźnie mają swoje domy akademickie. Serbołużyckich studentów w Lipsku i Dreźnie obowiązuje — oprócz **przedmiotu studiów — nauka języka ojczystego, oraz historii, literatury i etnografii swego narodu**. Uniwersytet Karola Marksa w Lipsku jest też ogniskiem studiów sorabistycznych, skupionych w Instytucie Sorabistyki”. Na str. 255 czytamy: „Niezależnie od tego czynny jest w Budziszynie Instytut Ludoznawstwa Serbołużyckiego, powiązany organizacyjnie z Niemiecką Akademią Nauk”.

„Życie kulturalne Serbołużyczan weszło w nową fazę — pisze dalej autor wspomnianej książki na str. 257. Dawniej trzeba było się zadowolić wyłącznie amatorskimi zespołami artystycznymi. Dziś poważną rolę odgrywają zespoły zawodowe... W połowie 1950 roku mógł zaprezentować swe występy prezydentowi Pickowi podczas jego wizyty w Budziszynie **tysiąc osobowy zespół chórалny i taneczny**... W 1952r. **Winar zorganizował Serbołużycki Państwowy Zespół Pieśni i Tańca liczący stu członków**. Od 1948r. (str. 258) istnieje zawodowy teatr objazdowy, który dociera do 25 miejscowości. Tematyka łużycka (str. 259) weszła poraz pierwszy w dziejach kraju na scenę operową... Osobna redakcja w Chociebwu (str. 260-261) nadaje również w rozgłośni radiowej również audycje literackie i muzyczne. Obyczaje i stroje ludowe ratują od zapomnienia fotoprzezroczka i filmy oświatowe.

Domowina jest m.in. poważną instytucją wydawniczą, liczącą kilkudziesięciu pracowników... Książek dla dzieci i młodzieży wydano ok. pięćdziesiąt... Jest to w stosunku do potrzeb — najgorzej zaopatrzony dział piśmiennictwa serbołużyckiego. Również literatura naukowa reprezentuje około pięćdziesiąt tytułów”.

Podobną politykę narodowościową prowadzą władze partyjne i administracyjne w Jugosławii.

O sytuacji ludności ukraińskiej w PRL najlepiej świadczyć może informacja Ministerstwa Kultury i Sztuki — Komisji d/s kulturalnych mniejszości narodowej, z sesji wyjazdowej do województwa rzeszowskiego z 9-11 czerwca 1960r., w której czytamy: („Do braków należy zaliczyć niedostateczną troskę ze strony rad narodowych o

pielęgnowanie sztuki ludowej mniejszości narodowych oraz ochrona zabytków kultury. Niedostateczna jest praca rad narodowych i organizacji społecznych w zakresie wychowania i doskonalenia kadr kulturalno-oświatowych zajmujących się tą działalnością. **Odczuwa się potrzebę podjęcia szerokiej akcji wyjaśniającej politykę partii i rządu do mniejszości narodowych.** Brak wyraźnego ukierunkowania pracy kulturalnej wśród mniejszości narodowych.

Komisja miała możność stwierdzić **proces postępującej asymilacji mniejszości narodowej.** W niektórych środowiskach mieszanych społeczeństwo polskie w dalszym ciągu kwestionuje prawo ludności ukraińskiej do kultywowania i rozwijania kultury narodowej, uprawiania praktyk religijnych w cerkwi i t.p. Stwierdzono, że nauczycielstwo pracujące w środowiskach narodowościowych przejawia zupełną bierność i nie interesuje się życiem kulturalno-oświatowym wsi...

Trudności kadrowe w szkołach i przedszkolach **przyczyniają się do postępującego procesu wynaradawiania się młodego pokolenia**...

Od tego czasu sytuacja ludności ukraińskiej w PRL uległa jeszcze pogorszeniu. Jak wynika z doniesień prasowych — "Naszego Słowa" (organ ZG UTSK) z dnia 24. 10' 1971r., nr 43/71 w roku szkolnym 1971/72 "w punktach nauczania (języka ukraińskiego) i 2-ch średnich szkołach w nowym roku szkolnym języka uczy się 1850 uczniów. Ilość punktów nauczania (języka ukraińskiego) w porównaniu z minionym rokiem zmniejszyła się o 10." Wg danych Kalendarza z 1971r. liczba uczniów uczących się języka ukraińskiego w roku 1969/70 wynosiła 2341'

Wg "Naszego Słowa" z dnia 3' 10' 71r. w woj. gdańskim "Ilość — punktów nauczania języka ukraińskiego zmniejszyła się (za okres sprawozdawczy) o połowę. Sprawa, jak wiadomo dotyczy 3-4 punktów i powiedzmy sobie szczerze, wina za obecny stan nauczania języka ukraińskiego w Gdańsku spada przede wszystkim na powiatowe władze szkolne..."

W "Naszym Słowie" nr 38, z 19' 9. 1971r. stwierdza się: "W ostatnim czasie zielonogórskie koło UTSK robiło wiele starań, żeby w mieście otworzyć punkt nauczania dla dzieci (ukraińskich) języka ojczystego. Ojcowie złożyli 27 oświadczeń, które były przekazane Wydziałowi Oświaty w Zielonej Górze. Ilość oświadczeń obecnie zwiększyła się. Jednak Wydział Oświaty odpowiedział kołu UTSK, że do końca roku kalendarzowego nie może załatwić sprawy z uwagi na brak funduszy (200zł miesięcznie) a także na wymaganą zgodę w tej sprawie Wydziału Spraw Wewnętrznych. Z tego wynika, że Inspektorat (Oświaty) nie zna uchwały Ministerstwa Oświaty z 4. 12. 1956r." Wg redakcji "Inspektorat Oświaty nie zna" ale wydaje się, że on właściwie nie chce znać tych

zagadnień. A już najbardziej znamienym jest fakt, że Wydział Oświaty kieruje sprawy leżące w jego kompetencji do USW. — Najtragiczniej jednak sytuacja na odcinku nauczania języka ukraińskiego przedstawia się w woj. rzeszowskim, a w szczególności w regionie łemkowskim, gdzie w rzeczywistości nie ma ani jednego punktu nauczania języka ojczystego dzieci ukraińskich, mimo wielokrotnych starań ze strony rodziców. Złożone zostały podania i oświadczenia rodziców m.in. w takich wsiach jak Hańczowa, Żdynia, Grab, Bielanka, Polany, Zyndranowa i in. Były i są takie fakty dyskryminacji np. we wsiach Bielanka, Łosie, Hańczowa, Zyndranowa, Polany, gdzie nauczyciele w szkołach zabraniają dzieciom ukraińskim na przerwach rozmawiać w języku ojczystym.

Pragniemy przypomnieć w tym miejscu, że zaraz po wyzwoleniu naszych terenów przez Armię Czerwoną w styczniu 1945r. powstał Włościańsko-Robotniczy Komitet Łemkowszczyzny w Gorlicach, który był upoważniony bezpośrednio przez ministra Oświaty do organizowania szkolnictwa podstawowego z ukraińskim językiem nauczania na Łemkowszczyźnie. Osobiście odpowiedzialnym za to był z upoważnienia ministra ob. Michał Doński.

Wg "Nad rzeką Ropą" (Szkice historyczne, wyd. Literackie, Kraków 1968r.) na str. 782 pisze się: "W kwietniu 1945r. czynnych (w pow. gorlickim) było 110 szkół w tym 62 szkoły polskie i 48 "łemkowskich".

Niestety, szkoły z ukraińskim językiem nauczania nie przetrwały długo. Polscy szowiniści i nacjonaliści już w roku szkolnym 1945/46 zlikwidowali ukraińskie szkoły, pozostawiając w nich jedynie język ukraiński jako przedmiot. Zaś w roku szkolnym 1946/47 zlikwidowano nawet nauczanie języka ukraińskiego.

W całym kraju obowiązywała wówczas konstytucja marcowa z 1921r. Jedynie w stosunku do ludności ukraińskiej stosowano zasady faszystowskiej konstytucji-majowej z 1935r.

Okupant hitlerowski po zajęciu naszych terenów w 1939r. pozbawił naszą ludność własności społecznej na bursy i internaty kierowane przez łemkowskie stowarzyszenia kulturalno-oświatowe (Sanok, Gorlice, Nowy Sącz). Po wyzwoleniu naszych ziem miejscowi szowiniści skorzystali z tego faktu, pozbawiając do dziś tej własności społecznej ludność ukraińską.

W dziedzinie kultury w tym rozwoju pracy kulturalno-oświatowej i zespołów artystycznych ludności ukraińskiej sytuacja wygląda wcale nie-lepiej. W poprzednich latach istniało w naszym regionie 12 zespołów artystycznych we wsiach Komańcza, Mokre, Turzańsk, Zyndranowa, Polany, Olchowiec, Grab, Bielanka, Nowica, Bartne, Łosie, Wysowa, a

także w Sanoku i Gorlicach. Zespoły te z braku pomocy finansowej i fachowej tak ze strony UTSK jak i Wydziałów Kultury rad narodowych przestały istnieć.

Na pisma kierowane do władz odnośnie pomocy nie otrzymywano nawet odpowiedzi. Obecnie w naszym regionie istnieje faktycznie jeden zespół amatorski organizowany z terenu czterech wsi. Na woj. rzeszowskie UTSK dysponuje jednym instruktorem d/s muzycznych (etatowym) bez środka lokomocji, który w trudnym terenie górskim nie jest w stanie zaspokoić istniejących potrzeb. Amatorskie zespoły artystyczne, jak wiadomo, dziś nie są w stanie, mimo wszystko zaspokoić potrzeb kulturalnych ludności ukraińskiej w języku ojczystym na odpowiednim poziomie artystycznym.

O sytuacji w dziedzinie ochrony zabytków kultury materialnej naszego regionu najlepiej świadczy artykuł zamieszczony w tygodniku „Polityka”, z dnia 16. 10. 1971r., Nr 42, pt. „Wzdlóż wielkiej i małej obwodnicy”, gdzie stwierdza się: „... na terenach wchodzących w skład obecnego województwa rzeszowskiego znajdowało się 529 cerkwi w tym 374 drewniane (oraz 155 murowanych). Z liczby 374 obiektów, ponad 50% można zaliczyć do cennych i interesujących zabytków... W latach 1939-1956 przestało istnieć 175 cerkwi. W sierpniu 1956r. decyzją Komitetu Wojewódzkiego PZPR i Wojewódzkiej Rady Narodowej została wstrzymana akcja rozbiórkowa cerkwi... Straty poniesione w latach 1947-1956 były jednak znacznie większe, gdyż nie ograniczały się jedynie do obiektów rozebranych. Szereg cerkwi było „przystosowanych” do potrzeb nowego użytkownika, który na ogół eksploatował te obiekty nie przeprowadzając koniecznych remontów”.

Niszczono również przydrożne zabytkowe kapliczki i krzyże, dewastowano cmentarze. Niepośrednią rolę w tych dyskryminacyjnych praktykach szowinistów i nacjonalistów względem ludności ukraińskiej odegrał kościół rzymskokatolicki.

Wg „Nowin Rzeszowskich” z dnia 11. 3. 1968r. wynika, że: „Spośród kilkunastu większych wyznań religijnych w naszym kraju najwięcej zuchwałości, lekceważenia praw, ustaw i zarządzeń państwowych wykazują hierarchowie Kościoła Rzymskokatolickiego. Ta ich rola niesforne go Dyzia budzi zadumę i niesmak nawet wśród posłusznych i gorliwych wyznawców. Ilustracją tych swawoli może być sprawa bezprawnego zagarnięcia przez **Diecezję Przemyską ponad 100 cerkwi i innych obiektów sakralnych**”.

„Cerkownyj Wiestnik” z 1967r., na str. 15 podaje: „8 października wierni prawosławni znowu zebrali się koło swej świątyni (we wsi R. w pow. gorlickim) na nabożeństwo. Wkrótce zjawił się ksiądz katolicki z

tłumem wiernych i zaczął wymyślać — krzyczeć... „możecie sobie odprawiać na kupie gnoju, a nie przy świątyni... Tu nie było prawosławia i nie będzie... Uciekajcie do Związku Radzieckiego, do kołchozów na kukurydzę”... Zaś z tłumu padały okrzyki: ...„wasi biskupi do Turków, tu nie ma dla nich miejsca”. A jeden z tłumu podskoczył do duchownego prawosławnego i odgrążając się pięścią krzyczał w uniesieniu: „uciekaj, pókiś cały, bo może się skończy źle i będziesz narzekał”. Podobne wypadki włącznie z ciężkim pobiciem pracującego przy cerkwi wyznawcę prawosławnego miały miejsce we wsi Polany, pow. Krosno 16 kwietnia 1971r. Usiłowano bić księdza prawosławnego, który zmuszony był uciekać od cerkwi — obiektu, którego on jest gospodarzem. Komentarze są tutaj zbyteczne.

« 7, pkt. 1 statutu UTSK stwierdza, że jednym z celów Towarzystwa jest „rozwijanie i otaczanie opieką regionalnej kultury ukraińskiej a zwłaszcza kultury Łemków”.

Z inicjatywy aktywu UTSK zorganizowano Izbę Pamiątek regionu łemkowskiego. Powołano Radę Muzealną przy Zarządzie Wojewódzkim UTSK. Zarząd Główny UTSK nie tylko nie pomógł tej sprawie, ale zignorował ją całkowicie, negując uchwały IV Zjazdu i Plenum ZG UTSK — nie otoczył opieką muzeum — Izby Pamiątek, która znajduje się w Zyndranowej, odznaczonej, jak wspomniano wyżej, przez rząd Czechosłowacji. Wielkie zainteresowanie budzi część wojenna Pamiątek. Radio Czechosłowackie Praga poświęciło jej specjalną audycję w lipcu br. W 1969r. zwiedził ją wojskowy attache Ambasady Radzieckiej w Warszawie, a ostatnio jej gościem był gen. Czechosłowackiej Armii Franciszek Bedźich uczestnik walk o wyzwolenie tej wsi i zdobycie Przełęczy Dukielskiej — bohater Czechosłowackiego Korpusu.

Izba Pamiątek nadal oczekuje opieki i pomocy ze strony odnośnych władz państwowych i ZG UTSK.

Ludność nasza jest pozbawiona bazy materialnej do prowadzenia działalności kulturno-oświatowej. Nasza społeczno-kulturalna organizacja UTSK nie dysponuje dostatecznymi środkami finansowymi a także lokalami do działalności kulturalno-oświatowej i jej rozwoju. Wg danych „Kalendarza Ukraińskiego” na 1971 r. na terenie całego kraju istnieje zaledwie 16 świetlic UTSK. W regionie łemkowskim nie ma ani jednej.

Ten trudny a nawet tragiczny stan, w jakim się znalazła ukraińska mniejszość w PRL pod względem kulturalnym wynika głównie z faktu, że nadzór i opiekę nad jednym kulturalnym towarzystwem Ukraińców w Polsce prowadzi MSW, które w sprawach kultury jest niekompetentne.

Polityka kadrowa w UTSK, będącego w budżecie MSW, wynika nie z faktycznych potrzeb rozwoju pracy kulturalno-oświatowej ludności ukraińskiej. Na potwierdzenie tego m.in. może służyć fakt przyznania odznaczeń państwowych "działaczom" UTSK nie mającym żadnych osiągnięć w pracy kulturalno-oświatowej wśród ludności ukraińskiej, w rozwoju Towarzystwa a zwłaszcza w jego pracy organizacyjnej. Przeciwnie, niektórzy z nich znani są z naruszania statutu UTSK i rozbijackiej roboty szczególnie w województwach zielonogórskim, lubelskim, wrocławskim a ostatnio w rzeszowskim.

Równocześnie z tym odsuwa się od pracy w Towarzystwie aktywnych jego działaczy kulturalno-oświatowych przywiązanych do postępowych tradycji naszego społeczeństwa. Świadczyć może o tym najaktualniejszy fakt jawnego gwałcenia statutu UTSK na Konferencji Wojewódzkiej UTSK w Przemyślu (17. 10. 1971r.) przez przewodniczącego ZG UTSK ob. M. Korolkę, byłego sekretarza ZG UTSK a obecnego naczelnego redaktora "Naszego Słowa" ob. G. Bojarskiego i sekretarza ZW UTSK w Rzeszowie ob. J. Stecha. Bezceremonialnie, a nawet mimo zwracanej im uwagi przez delegatów, naruszali zasady statutowe co do ordynacji wyborczej UTSK, by tylko przeprowadzić z góry założone osobiste cele — wyeliminowania nie lubianych przez nich, a zasłużonych dla Towarzystwa działaczy naszego łemkowskiego regionu. Przykro nam, że przedstawiciel Urzędu Spraw Wew. PWRN w Rzeszowie ob. Henryk Żak nie przeciwstawił się poczynaniom, a czynnie je popierał.

Uważamy, że UTSK powinno podlegać Ministerstwu Kultury i Sztuki jako resortu kompetentnego w pracy kulturalno-oświatowej.

Naruszenie równości praw obywatelskich względem ludności ukraińskiej zachodzi nie tylko w dziedzinie szkolnictwa i kultury, lecz również na odcinku gospodarczym.

W naszym kraju własność prywatna i spółdzielcza są zagwarantowane prawem konstytucyjnym a mimo to zostało naruszone i ograniczone względem ludności ukraińskiej. Ziemia, nieruchomości i lasy będące własnością indywidualną, spółkową i gromadzką zostały przejęte na własność Skarbu Państwa dekretem z 27 lipca 1949r. (Dz. U. Rp. Nr 46, poz. 339). Za podstawę wydania tego dekretu przyjęto zasadę, że przejmuje się na własność państwa mienie i nieruchomości nie pozostające we faktycznym władaniu dotychczasowych właścicieli. Właściciele zaś wysiedleni (stan przymusu) w akcji "W" nie mogli faktycznie władać swoją własnością, gdyż każda próba powrotu z Ziemi Zachodnich w rodzinne strony w latach 1947-49 kończyła się odesłaniem do obozu w Jaworznie.

W latach 1956-58 pewna ilość wysiedlonych powróciła, ale nie otrzymała pełnych praw własnościowych. W szczególności uporczywie odmawia się zwrócenia lasów, które w warunkach gospodarki górskiej stanowią część gospodarki rolnej, jej egzystencji i rozwoju.

Ci, którzy powrócili, starają się bez przerwy od lat o przywrócenie im własności lasów, wynikającej z prawa o dziedziczeniu. Negatywne stanowisko władz administracyjnych w tej sprawie jest wyrazem straszenia tych, co by chcieli powrócić i ograniczenia w prawach ludności ukraińskiej, która zamieszkuje tereny górskie.

Uważamy to za formę ekonomicznego nacisku przeciwko ludności ukraińskiej. Jednemu z Ukraińców ubiegających się od lat o zwrot lasu (mimo, iż pozostawał w jego faktycznym władaniu) ostatecznie w Ministerstwie Rolnictwa i Leśnictwa oświadczone: "Nie zwrócimy wam lasu, ponieważ jesteście podciągnięci pod tę samą uchwałę, co i Niemcy na Ziemiach Zachodnich. Idźcie do zespołu poselskiego, niech zmienia ustawę, wtedy będziemy mogli zwrócić wam waszą własność".

Setki tysięcy ha ziemi uprawnej na obszarze południowo-wschodniej Polski leży odłogiem. Akcja osadnicza osadników rekrutujących się z województw krakowskiego, kieleckiego i t.p., tzn. Polaków dla zasiedlenia i spolonizowania dawnych etnicznych ukraińskich terenów, nie przyniosła oczekiwanych rezultatów. Do powiatu sanockiego ściągano nawet Polaków z CSRS. Milionowe kredyty na osadnictwo w dużej mierze zostały roztrwonione przez "osadników" kombinatorów. Kraj nasz cierpi na niedostatek żywności i pasz. Sprowadza je zza granicy za dewizy.

Najgospodarniejszym osadnikiem wspomnianych ziem będzie ludność pochodząca z tych terenów, mająca wiekowe doświadczenie gospodarowania na terenach górskich, ciężąca uczuciowo do rodzinnych stron i wyrażająca chęć powrotu. Niestety wysiedlonym w akcji "W" z uporem odmawia się prawa powrotu, a WRN w Krakowie wydała nawet formalny zakaz meldowania w powiatach Nowy Targ i Nowy Sącz Ukraińców i Cyganów. Jest to jawne naruszenie «69 konstytucji PRL, świadczące o traktowaniu tych obywateli jako ludzi niższej kategorii. Jest to wreszcie jawna dyskryminacja narodowościowa!

Władze rolne i gospodarcze bardzo często z uznaniem wyrażają się o gospodarowości i obywatelskiej postawie ukraińskich rolników, gospodarujących zarówno na Ziemiach Zachodnich jak i na terenach górskich. Wspomina o tym np. K. Pudło w wymienionej wyżej pracy naukowej na str. 103: "Większość Łemków osiedlonych na wsi zajmuje się obecnie obok uprawy ziemi intensywną hodowlą bydła i trzody chlewnej. Pod tym względem przewyższają często innych osadników".

Jesteśmy również przekonania, że w dziedzinie hodowli i zagospodarowania leżących odłogiem do dzisiaj ziem uprawnych w południowo-wschodnich rejonach PRL nikt nie dorówna dawnym mieszkańcom ziem — ludności ukraińskiej, która w gruncie rzeczy pragnie powrócić w rodzinne strony.

Tereny Łemkowszczyzny i Lubelszczyzny były w przeszłości szeroką bazą ruchu komunistycznego i rewolucyjnego. KPP i KPZU znajdowały wśród ludności ukraińskiej tych rejonów, cierpiącej ucisk narodowościowy i ekonomiczny, naturalnego sprzymierzeńcę i społeczne podstawy działania i walki z faszystowskim reżymem sanacji.

Od pierwszych dni okupacji hitlerowskiej komuniści ukraińscy tych rejonów przystąpili do organizowania antyfaszystowskiego ruchu oporu i ogólnonarodowej walki wyzwolenczej o społeczne i narodowe wyzwolenie. W pracy "Dzieje walki PPR, GL i AL z okupantem hitlerowskim na Podkarpaciu (lata 1942-1945)", wyd. Ref. Hist. Partii przy KW PZPR, Rzeszów, W. Gościński na str. 31-32 pisze: "Po ucieczce Wodzik przeniósł się na teren łemkowski, gdzie zamieszkał u tow. Stefana Pejki i Serniaka. Mimo, że ścigany (tzn. "spalony") pracuje nadal, dociera do odległych miejscowości w powiatach Jasło i Gorlice (Kłopotnica, Wola Cieklińska, Męcina, Rozdziele) nawiązuje kontakty z wieloma towarzyszami: Stefanem Pejką, Stefanem Klimaszem, Iwanem Serniakiem, Konstantym Bodakiem, Janem Dońskim i innymi.

Towarzysze ci już w 1940r. podjęli próbę zorganizowania na terenie Pielgrzymka-Kłopotnica organizacji partyjnej na wzór byłej Komunistycznej Partii Polski, tworząc miejscowe kierownictwo i wciągając do organizacji towarzyszy z Rozdziela, Męciny i innych terenów. Towarzysze Pejko, Serniak, Olenicz, Klimasz i inni wykonali czerwony sztandar z emblematem "Młot i Sierp", pieczętki, przygotowali również strukturę organizacyjną. Po zapoznaniu się z tą organizacją Wodzik wspólnie z miejscowymi towarzyszami przemianował ją na "Związek Komunistów Podkarpacia". Sztandar przechowano przez całą okupację a w dniach wyzwolenia witano nim Armię Radziecką. Organizacja "Komuniści Podkarpacia" i Związek Komunistów Podkarpacia i "Czyn Robotniczo Chłopski" weszły później w skład organizującej się Polskiej Partii Robotniczej". Dalej na str. 33 autor pisze: "Pod koniec czerwca 1942r. do miejscowości Kłopotnica (pow. Jasło) ze względu na bezpieczeństwo, przeniósł się tow. Władysław Gomułka. Zamieszkał u tow. Stefana Pejki. W roku 1942 pod kierownictwem tow. Władysława Gomułki odbyło się kilka posiedzeń Komitetu Podkarpackiego PPR i konferencji z udziałem szerszego

aktywu. Konferencje i zebrania odbywały się w Kłopotnicy u tow. Pejki i w Gorlicach w mieszkaniu Michała Dońskiego. W konferencjach tych uczestniczyli: Emil Dziedzic, Jadwiga Ludwińska, Grzegorz Wodzik, Gustaw Micał, Jan Kapala, Paweł Karp, Jan Doński, Michał Doński, Stefan Pejko, Iwan Serniak, Bazyli Olenicz i inni". Zaś na str. 111-123 wymienione są łemkowskie wsie, gdzie organizowane były komórki PPR i nazwiska łemkowskich działaczy komunistycznych. Wymieniono takie łemkowskie wsie: Szkwirkne, Banica, Pentna, Nowica, Kwiaton, Rozdziele, Bednarka, Męcina Wielka, Krynica, Bogusza, Sołotwiny, Tylicz, Petrusza Wola, Myscowa, Pielgrzymka, Wola Cieklińska, Brzozowa, Huta Pielgrzyska, Jawiria, Desznica, Krempna, Żydowskie, Grab, Pstrążne. Nie są to jeszcze wszystkie miejscowości naszego regionu, gdzie istniały organizacje PPR.

W pracy "Z myślą o Polsce Ludowej", wyd. KW PZPR w Rzeszowie — Referat Historii Partii na str. 283-285 podane są nazwiska niektórych wybitnych działaczy ruchu rewolucyjnego z terenów Podkarpacia, którzy polegli w walce z hitlerowskim okupantem. Na ogólną liczbę 45 przykładowo podanych nazwisk wybitnych działaczy ruchu komunistycznego, 23 to nazwiska łemkowskich działaczy komunistycznych. Odzwierciedla to udział Łemków w walce o narodowe i społeczne wyzwolenie, prowadzonej przeciwko okupantowi hitlerowskiemu i rodzimej reakcji.

W latach ubiegłych (60-ch) ukazała się naukowa i partyjna literatura uwzględniająca udział ludności ukraińskiej w walce narodu polskiego o społeczne i narodowe wyzwolenie. W ostatnich jednak latach w podobnych wydawnictwach pomija się celowo i tendencyjnie nazwiska nawet wybitnych działaczy łemkowskich, a tym samym pomniejsza się zasługi i wielkość ofiar poniesionych przez ludność ukraińską w walce o władzę ludową w Polsce. Czytelnik otrzymuje często niepełny obraz (jednostronny, czasem nawet fałszywy) o problemie ukraińskim w Polsce tym bardziej, że pokazuje się w nich tylko bandy UPA.

W związku ze zbliżającą się 30-tą rocznicą powstania PPR i VI Zjazdem PZPR pismo niniejsze traktujemy jako obywatelski głos w ogólnonarodowej dyskusji nad "Wytycznymi KC PZPR na VI Zjazd Partii".

Udział patriotycznych sił ludności ukraińskiej w Polsce w ogólnonarodowej walce przeciwko hitlerowskiej okupacji, o społeczne i narodowe wyzwolenie winien być z okazji 30-tej rocznicy PPR rzetelnie wyjaśniony.

Powinien być również ukazany czyn dziesiątek tysięcy ochotników Armii Czerwonej z terenów PRL, co jest, jak dotąd przemilczane.

Wnioski wynikające z analizy i porównań dokonanych w niniejszym piśmie nasuwają się same. Zostały one sformułowane lapidarnie w piśmie z dnia 12 listopada 1968r., skierowanego do V Zjazdu Partii, podpisanego przez komunistów i bezpartyjnych regionu łemkowskiego.

Wnioski i postulaty zawarte w tym piśmie podtrzymujemy w całej rozciągłości.

Jesteśmy głęboko przekonani i wierzymy, że nowe kierownictwo Partii i Rządu w swoich wysiłkach zmierzających do poprawienia sytuacji wewnątrz kraju wnikliwie przeanalizuje i rozważy sprawy przez nas poruszone i zajmie odpowiednie, sprawiedliwe stanowisko, przynoszące poprawę w położeniu ludności ukraińskiej w PRL i korzyści gospodarcze, kulturalne i społeczne dla kraju — naszej Ojczyzny.

Otrzymują:

1. I-szy Sekretarz KC PZPR Ob. Edward Gierek
2. Prezes Rady Ministrów Ob. Piotr Jaroszewicz
3. Minister Kultury i Sztuki
4. Minister Oświaty i Szkolnictwa Wyższego Ob. Henryk Jabłoński
5. Minister Spraw Wewnętrznych Ob. Franciszek Szlachcic
6. Komisja Spraw Wewnętrznych Sejmu PRL
7. Komisja Kultury i Oświaty Sejmu PRL
8. I-szy Sekretarz KW PZPR w Rzeszowie Ob. Stanisław Szkraba
9. Zarząd Główny UTSK
10. Ambasada Radziecka w Warszawie

(Powyższe pismo podpisały wszystkie wymienione na str. 1 koła UTSK. Pieczętki przyłożyły również Zarządy Powiatowe UTSK w Gorlicach i Sanoku.)

Odpis

Ukraińskie Towarzystwo
Społeczno Kulturalne
Zarząd Powiatowy
w Gorlicach Kopernika 2/59

Gorlice, dnia 15 grudnia 1971 r.

POLSKA ZJEDNOCZONA PARTIA ROBOTNICZA
KOMITET CENTRALNY
WARSZAWA

W listopadzie 1971 r. Zarządy Powiatowe UTSK w Gorlicach i Sanoku oraz ich koła wysłały pismo do VI Zjazdu Partii.

Pismo to było i jest naszym głosem w ogólnonarodowej dyskusji przedzjazdowej. Przedstawiliśmy w nim szczerze i otwarcie problemy nurtujące ludność ukraińską w Polsce z myślą i wiarą, że Partia uwzględni nasz głos — szczerą prawdziwą informacją w programie socjalistycznego rozwoju Polski na odcinku pełnego praktycznego zagwarantowania praw konstytucyjnych ludności ukraińskiej w Polsce.

W minionym okresie żywotne sprawy ludności ukraińskiej, szczególnie społeczno-kulturalne, traktowane były marginesowo. Ostatnio lekceważenie tych spraw przybrało oficjalny charakter łączenia z negowaniem przez niektóre władze terenowe postanowień i wytycznych. Znalazło to odbicie także w postępowaniu niektórych przedstawicieli władz terenowych w związku z w/w pismem. Niektórzy przedstawiciele władz szczebla wojewódzkiego w Rzeszowie oraz powiatów Gorlice, Krosno i Sanok prowadzili dochodzenia i przesłuchiwali niemal wszystkich członków UTSK p o j e d y Ń c z o, którzy podpisali wspomniane pismo do VI Zjazdu.

Przesłuchiwanym członków UTSK straszono, odnoszono się do nich z pogardą, wywierano na nich presję, by wycofali swe podpisy złożone pod wspomnianym wyżej pismem. Straszono m.in. zwolnieniem z pracy, przesiedleniem ze strefy nadgranicznej z CSRS i w ogóle wysiedleniem do ZSRR. Niektórym oświadczono, iż jest to wroga robota (chodzi o wysłanie pisma do Partii), za co powinni być pozamykani. Tak powiedział do jednego z przesłuchiwanym członków UTSK przewodniczący PPRN w Gorlicach ob. Michalus. Zabroniono czytać w/w pismo, odbierano je, kazano wrzucać do kosza, lub spalić.

Tych prostych ludzi brano w krzyżowy ogień pytań. Prowadzono

śledztwo w szczególnej dla przesłuchiwanego sytuacji, bowiem samotnego członka UTSK przesłuchiwało kilka przedstawicieli władz.

Ta dyskryminująca forma śledztwa, miała także charakter negacji zasług Ukraińców-Lemków dla Związku Radzieckiego (Armii Czerwonej), Polski i Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej.

Jeden z przedstawicieli władz (zwany przez przewodniczącego Michalusa naczelnikiem) przesłuchiwanego, byłego przewodniczącego Zarządu Powiatowego UTSK w Gorlicach, usiłował przekonać, że "do Armii Czerwonej z Łemkowszczyzny zabrani zostali przestępcy kryminalni, że przesiedleni zostali tylko bandyci". Podobnie mówił do Lemków w Żdychu i Koniecznej, pow. Gorlice w jesieni br. jeden (nie nany nam z nazwiska) z oficerów Karpackiej Brygady WOP z Nowego Sącza. Inny z przedstawicieli władzy wyjaśniał przesłuchiwanemu, że "Łemków brano do Armii Radzieckiej dlatego, by nie poszli do UPA".

Tak więc, w tym wypadku, nie tylko neguje się fakt, że Lemkowie byli ochotnikami Armii Czerwonej, lecz także plami się honor i przelana krew na polu bitew z faszystami hitlerowskimi, m.in. o wyzwolenie Polski i Czechosłowacji. Czyżby także i ci Lemkowie-Ukraińcy byli "przestępcami kryminalnymi" którzy stanowili, jak podaje autor L. Swoboda w książce "Od Bulzuluku do Pragi" ponad 80% stanu żołnierskiego I Korpusu Czechosłowackiego, walczącego pod dowództwem gen. Ludwika Svobody o Przełęcz Dukielską?

Teodorowi Goczowi z Zyndranowej, pow. Krosno, np., który jest członkiem Zarządu Głównego UTSK, organizatorem łemkowskiej izby pamiątek z kąciem wojskowym walk Armii Czerwonej i I Korpusu Czechosłowackiego na Przełęczu Dukielskiej w II Wojnie Światowej, niektórzy przedstawiciele władzy (również ostatnio, w związku z podpisaniem wspomnianego pisma) dają wyraz niezadowoleniu i wywierają na niego presję.

Podczas przesłuchiwania go w dniu 3 grudnia 1971 r. kierownik USW PWRN w Rzeszowie ob. mgr Henryk Żak poniżał jego godność osobistą, wyzywał go przestępcą, nacjonalistą i szowinistą, groził wysiedleniem ze strefy nadgranicznej — rodzinnej wsi. Uznał on za niegodziłość wysłania wspomnianego pisma do Ambasady Radzieckiej, jako przedstawicielstwa obcego państwa.

(Wyjaśniamy w związku z tym, że fakt ten nie można traktować jako wrogi akt z naszej strony wobec Polski, gdyż Związek Radziecki jest z Polską zaprzyjaźniony. Nam zaś jest on bliski i dlatego, że z narodem radzieckim łączą nas związki krwi. Masowy udział Ukraińców m.in. z Łemkowszczyzny w/w walkach w II Wojnie Światowej w szeregach

Armii Czerwonej daje nam moralne prawo kierowania próżb o otoczenie opieką regionu łemkowskiego i ludności ukraińskiej przed wynarodowieniem i zaniknięciem, tworzących się przez wiele wieków regionu i kultury łemkowskiej, na skutek aktu wysiedlenia i rozproszenia na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski).

T. Gocz od 1956 r. jest aktywnym działaczem kulturalno-oświatowym, organizatorem regionalnych zespołów artystycznych. Za uszanowanie prochów żołnierzy Armii Czerwonej, zagubionych wśród lasów Przełęczy Dukielskiej, został odznaczony przez Radę Najwyższą ZSRR medalem "20-lecia Zwycięstwa" ZSRR nad hitlerowskimi Niemcami.

Podobnie traktuje się ob. Michała Dońskiego, byłego wybitnego działacza i organizatora PPR, organizatora i komendanta GL i AL na Podkarpaciu. Posiada on wiele odznaczeń wojskowych i państwowych nadanych przez Polskę, ZSRR i CSRS. Mimo to niektórzy przedstawiciele władz partyjnych i administracyjnych usiłują nie tylko pomniejszyć, ale i kwestionować jego zasługi. Dzieje się to od chwili, kiedy M. Doński czynnie włączył się do pracy społecznej w UTSK.

Od czasu wysiedlenia go 1947 r. dość często są wypadki poniżeń moralnych m. in. ze strony niektórych przedstawicieli władz, które nie reagują dostatecznie zdecydowanie na przejawy dyskryminacji nacjonalistów polskich wobec Ukraińców. Dla przykładu podamy, że w Polanach, pow. Krosno w br. grupa rzymsko-katolików pobiła silnie jednego z Ukraińców — Teodora Bugla, odnanzonego podobnie jak Gocz, przez Radę Najwyższą ZSRR medalem "20-lecia Zwycięstwa" nad faszyzmem, m. in. dlatego, że stał się aktywnym działaczem UTSK. Winni pobicia zostali potraktowani łagodnie przez organy sprawiedliwości w Krośnie. Dlaczego tak jest? W tychże samych Polanach kilkudziesięcioosobowa grupa Polaków z Myscowej, rzymsko-katolików, pod przewodem swego księdza przemocą wdarła się do cerkwi prawosławnej, wyremontowanej ze zniszczeń wojennych przez ludność ukraińską wyznania prawosławnego tej wsi. Temu bezprawiu i wyczynowi rzymsko-katolickiego kleru przyglądali się beczynie m. in. przewodniczący PPRN w Krośnie i wysoki funkcjonariusz (w stopniu majora) PR MO. Zachodzi więc pytanie. Czyżby władze terenowe nie były w stanie zagwarantować bezpieczeństwa i prawa własności społecznej i prywatnej Ukraińców w Polsce?

Obecnie mówi się wiele, często krytycznie o minionych powojennych latach. Milczy się jednak i nakazuje się milczenie na temat żywotnych potrzeb dnia dzisiejszego ludności ukraińskiej jak i minionego okresu — tragedii regionu łemkowskiego w Polsce. Zostały przekroczone nawet

granice przyzwoitości ze strony niektórych wysokich funkcjonariuszy władz terenowych.

Nasze skargi i wnioski rozpatrują, a raczej negują je (wbrew aktualnym przepisom prawnym w tej dziedzinie) i szykanują autorów, władze i ludzi na których się skarżymy. Nacisk tego rodzaju, poniżenie godności osobistej, narodowej i zastraszanie aktywu ukraińskiego, także nie świadczy o równym traktowaniu Ukraińców.

Przeprowadzone i przeprowadzane nadal dochodzenia-przesłuchania Ukraińców podpisanych pod pismem skierowanym do VI Zjazdu PZPR są także przejawem historycznie jaśnie pańskiej wyższości nad Ukraińcami-Lemkami, "głupimi Rusinami". Wychodzi z tego, że nas można lekceważyć, poniżać, straszyć wysiedlaniem i t.p. Dlaczego?

Z tytułu wysłanego pisma do VI Zjazdu nazywa się nas nacjonalistami ukraińskimi. Pragniemy zauważyć w tym miejscu, że nacjonałści ukraińscy, jak wiadomo, nigdy nie zwracali się z żadnymi sprawami i prośbami do komunistycznych partii i rządów a tym bardziej do władz radzieckich.

Rozwinięty i dość rozpowszechniony system zastraszania Ukraińców w Polsce (co nie jest tajemnicą dla nikogo) jest zasadniczym powodem ukrywania przez nich swojej narodowości. Są to nie tylko słowa. Od 1957 r. są to fakty oczywiste. Aktywistów UTSK krzywdzi się moralnie, zastrasza, stosuje się nacisk ekonomiczny, prześladowuje. Budzi to niepokój w Ukraińców. M.in. z powodu tego rosnącego niepokoju zwróciliśmy się do władz centralnych z prośbą o sprawidliwe uregulowanie, na zasadach praworządności socjalistycznej, problemu pracy i życia, rozwoju społecznego i kulturalno-oświatowego ludności ukraińskiej w Polsce. Bronimy przez to naszej godności osobistej, narodowej i godności ludzkiej.

Zamiast rozpatrzenia naszej prośby, naszego głosu w dyskusji przedzjazdowej, niektórzy przedstawiciele władz terenowych uznali to za akt wrogi z wyraźnym żądaniem wycofanie pisma. Dlaczego?

Jak rozumiemy nasze postępowanie? Czym je uzasadniamy? Zaczniemy od krótkiego wyjaśnienia sobie niektórych marksistowsko-leninowskich zasad obowiązujących w ustroju socjalistycznym. Sprawa sprowadza się do poznania prawd o równości. **R ó w n o ś ć** polega na prawach i obowiązkach obywateli **według zasady równości człowieka w społeczeństwie i obywatela w państwie.**

W ustroju niewolniczym społeczeństwo było podzielone na klasy. Klasa panująca miała prawa a niewolnicy tylko obowiązki. Ale...

Niewolnik, który uświadomił sobie swą niewolę, nie jest już niewolnikiem. Wie co to jest wolność i będzie o nią walczył.

Wolność człowieka polega na **poznaniu konieczności walki o polityczną równość w prawach i obowiązkach.**

Ta świadomość, na czym polega **wolność i równość** w socjalizmie, spowodowała napisanie przez nas (w większości wychowanych w Polsce Ludowej) wspomnianego pisma do centralnych władz partyjnych.

W kapitalizmie równość była i jest **prawem możliwości lub przypadku.** Równość w socjalizmie (w społeczeństwie bezklasowym) jest **kategoryczną koniecznością.** (Równość w praktyce realizowana).

Prawa i obowiązki obywateli określa konstytucja danego państwa. Nierealizowanie praw (konstytucyjnych) nie daje **równości** (politycznej). Prawo, **jakie nie można realizować, nie jest prawem, a fikcją.** Równość w **prawach polega na pełnej ich realizacji w praktyce.**

— W naszym piśmie nie domagamy się wygód ani przywilejów; bronimy zasad socjalistycznego współżycia obywateli i wskazujemy naszym władzom na istniejące przeszkody na drodze do realizacji tych zasad. Uważamy, że zasadniczą przeszkodą do realizowania tych zasad jest sprawa akcji "W". Wydany akt prawny w tej sprawie jest poważnym błędem okresu kultu jednostki, pojedynczych ludzi w kierownictwie Partii. Akt zbiorowej odpowiedzialności, zastosowany wobec ludu ukraińskiego, wobec średniorolnego i biednego chłopca **nie można uznać za przejaw walki klasowej i nie da się pogodzić z zasadą internacjonalizmu proletariackiego.** Stanowi więc naruszenie tej niezmiennie ważnej zasady w ideologii partii komunistycznych, w budowie socjalizmu i komunizmu.

— **Jest pomyłką.** Pomyłka jest (jednym) aktem. **Można ją naprawić.** Jeśli jednak ktoś jest świadomym pomyłki i trwa przy niej nadal, **to to już nie jest pomyłką a przestępstwem w sprawie rozwoju stosunków socjalistycznych w społeczeństwie.**

My w naszej prośbie i działaniu nigdy nie wykroczyliśmy poza zasady socjalizmu **z punktu widzenia kryteriów klasowych.** Na odwrót, w swym piśmie pokazujemy, że w stosunku do ludu ukraińskiego w Polsce zostały naruszone zasady socjalistycznego rozwoju społeczeństwa. Jesteśmy straszeni, czasem prześladowani przez nacjonalistyczne elementy przede wszystkim ze względu na ukraińską narodowość. Naród ukraiński jest częścią składową narodu radzieckiego i państwa radzieckiego, będącego dla krajów socjalistycznych i komunistów przykładem w budowie socjalizmu, prowadzącego do zaniku różnic i waśni narodowościowych, i powstania jednej wielkiej rodziny

socjalistycznej narodów. My również opowiadamy się za taką przyszłością, za pełną integracją socjalistyczną. Nie rozumiemy więc, dlaczego z tego powodu jesteśmy prześladowani przez niektórych przedstawicieli władz, "obiecujących" nam m. in. "pomoc" w przesiedleniu się do Związku Radzieckiego. (W tym miejscu komentarze nie są potrzebne). Jesteśmy za pełną realizacją zasad socjalistycznego współżycia między ludźmi, między obywatelami naszej Ojczyzny. Pragniemy rozwoju humanistycznych stosunków między ludźmi i socjalistycznej integracji społecznej. Nie możemy jednak pogodzić się z przymusową asymilacją Ukraińców w Polsce Ludowej. Szczególnie zaś chodzi nam o uchronienie przed pełnym zaniknięciem regionu Łemkowskiego i wielowiekowej kultury Łemków w Polsce. Istnienie i prawidłowy socjalistyczny rozwój tego regionu nie stanowi przeszkody w budowie socjalizmu w naszym kraju, ani też w kształtowaniu się społeczeństwa socjalistycznego. Przeciwnie, wzbogaci on ogólnonarodową kulturę naszej Ojczyzny. Tak pojmowana nasza równość i wolność w społeczności polskiej może szkodzić tylko wrogom socjalizmu w Polsce.

Nasze postulaty i uwagi w tej kwestii nie mogą działać na szkodę ani socjalizmowi, ani narodowi polskiemu, ani też państwu polskiemu. Mogą się one przyczynić do polepszenia współżycia narodów polskiego i ukraińskiego obecnie i w przyszłości.

Wyjaśniamy przy tym, że nie chodzi tu o to, by przywrócić w pełni poprzedni stan, co do miejsca zamieszkania Ukraińców w Polsce. Chcemy zatrzymania szybko postępującej asymilacji ludności ukraińskiej i zanikania jej kultury regionalnej w Polsce.

W naszym piśmie poruszyliśmy sprawy, rozwiązania których leży w gestii władz centralnych. Odsyłanie ich niekompetentnym czynnikom władzy terenowej może pogorszyć istniejący stan rzeczy ze szkodą dla państwa i społeczeństwa — ludności polskiej i ukraińskiej.

Znalazło to swój wyraz w niewłaściwym postępowaniu niektórych przedstawicieli władz wojewódzkich i powiatowych w związku z wyżej wymienionym pismem. Niekompetentni przedstawiciele władz wzywają nas na przesłuchanie nie kolektywnie a pojedynczo, nie wyjaśniając a strasząc nas, co świadczy o hołdowaniu praktykom kultu jednostki.

Nadal prosimy centralne władze partyjne i państwowe o rozpatrzenie naszej prośby, uwag i wniosków.

Wierzymy w sprawiedliwość władzy ludowej w Polsce i dlatego zwracamy się do niej z nurtującymi nas sprawami.

Wierzymy, że centralne władze partyjne i administracyjne

rozpatrzą przychylnie naszą prośbę i postulaty zawarte w kilkakrotnie kierowanych do władz pismach.

Ponieważ niektórzy przedstawiciele władz zarzucają nam współpracę w tej sprawie z wrogimi elementami za granicą, w związku z tym oświadczamy, że nie mamy nic wspólnego z wrogimi Polsce i Związkowi Radzieckiemu ośrodkami zagranicznymi, że nie jesteśmy wrogami Polski Ludowej a przeciwnie, pragniemy być jej budowniczymi jako rzeczywiście równoprawni w codziennym życiu i pracy swej socjalistycznej Ojczyzny — PRL.

Ukraińcy dają przykład godnego wywiązywania się ze swych obowiązków wobec państwa. Zaslugują więc i mają prawo do praktycznego korzystania z praw zagwarantowanych konstytucją, szczególnie w odniesieniu do rozwoju swej kultury i oświaty. Nabiera to dziś istotnego znaczenia w związku z hasłem "ludzie dobrej roboty i praca się liczy", rzuconym przez I Sekretarza KC PZPR E. Gierka i uchwałami VI Zjazdu.

Otrzymują:

1. Zarząd Wojewódzki i Główny UTSK
2. Zarząd Powiatowy UTSK w Sanoku
3. Ambasada Radziecka w Warszawie

	Za Zarząd Powiatowy	Przewodniczący
Czuchta Piotr	Kołtko Andrzej	mgr P. Stefanowski

Za zgodność:

Gorlice, dnia 15 grudnia 1971 r.

UKRAIŃSKIE TOWARZYSTWO SPOŁECZNO-KULTURALNE
ZARZĄD GŁÓWNY
WARSZAWA

Przesyłając Wam tak poprzednio, jak i obecnie pismo w sprawie ludności ukraińskiej w Polsce uważamy i prosimy o to, by Zarząd Główny UTSK przestudiował dogłębnie to zagadnienie.

W pismach wskazuje się na wiele faktów — aktów dyskryminacji Ukraińców i ludności ukraińskiej, uchodzących bezkarnie.

Nie możemy stać na uboczu tych rosnących, ciągle odsyłanych do kosza, bolączek naszej ludności ukraińskiej, uczciwie pracującej i dobrze wywiązującej się ze swych obowiązków wobec państwa.

Ze strony niektórych, a prawdę powiedziawszy, ze strony wszystkich, przedstawicieli władz, którzy prowadzili przesłuchania członków UTSK na terenie naszego województwa i powiatów dowiedzieliśmy się, że nie mieliśmy prawa pisania pism i występowania w imieniu ludności ukraińskiej. Nie obchodził ich problem w skierowanym do VI Zjazdu piśmie. Posłużyli się oni przestarzałą metodą, z okresu kultu jednostki, zastraszania i oczerniania jednych przed drugimi, których (w gruncie rzeczy, bezpodstawnie) przesłuchiowano — robiono dochodzenia) wzywali niekompetentni przedstawiciele władz łącznie z pracownikami aparatu bezpieczeństwa. Prowadzone przesłuchania taką metodą, nie mogą dać właściwych rezultatów. Tak, czy inaczej, ze strony naszego Towarzystwa a właściwie — Zarządu Głównego należy zbadać poruszone fakty, skonfrontować z rzeczywistością. Naszym ludzkim i narodowym obowiązkiem, wynikającym tak z ludzkiego humanizmu, jak i postawy działacza, jest mówienie prawdy i stanie w jej obronie. Mają do tego prawo tak pojedynczo wzięci Ukraińcy, jak i lud ukraiński w Polsce. To się powinno liczyć, szczególnie po odnowie życia politycznego i gospodarczego w 1970 r. w naszym kraju. To jest rzeczywistość, a zatem państwo ma obowiązek konstytucyjny zabezpieczenia im praw w praktycznym życiu i działalności społeczno-kulturalnej i politycznej. Wynika to, zresztą z podstawowych zasad budownictwa socjalizmu.

Czyżby nam nawet nie wolno było prosić władze o rozpatrzenie spraw ludności ukraińskiej? Nie domagamy się przecież dla niej wygód

ani przywilejów. Poniżenie naszej godności osobistej i narodowej przez niektórych "jaśnie panów" nie może uchodzić ciągle bezkarnie.

Nie traktujcie nas, przynajmniej Wy, jako przestępców politycznych, czy innych, bo nimi nie jesteśmy.

Prosimy o trochę życzliwości i szacunku dla żywotnych potrzeb ludności ukraińskiej w Polsce.

Przewodniczący ZP UTSK
mgr P. Stefanowski

Otrzymują:

1. Zarząd Wojewódzki w Rzeszowie
2. Zarząd powiatowy w Sanoku.

Odpis.

Zarząd Koła UTSK
w Zyndranowej
pocz. Tylawa,
pow. Krosno n/W
woj. Rzeszów

Zyndranowa, dnia 13. II, 1972r.

Plenum
Zarządu Głównego UTSK
Warszawa

Zażalenia — sprzeciw.

w sprawie naruszania praw statutowych UTSK i praw konstytucyjnych PRL przez Zarząd Wojewódzki UTSK w Rzeszowie i Zarząd Główny w Warszawie.

Na posiedzeniu Zarządu Koła UTSK w Zyndranowej w dniu 13.II.1972r. omówiono m.in. pismo ZW UTSK w Rzeszowie z dnia 25. I. 1972r., otrzymane dnia 6. II. 1972r. zawiadamiające że: —

1. uchwałą Prezydium ZW UTSK w Rzeszowie z dnia 19. XII. 1971r. podjęto decyzję by skreślić z listy członków UTSK w kole Zyndranowa ob. Michała Dońskiego dlatego, że brał udział w zbieraniu podpisów pod pismem skierowanym do VI-tego Zjazdu PZPR.

2. skierowanie wniosku do ZG UTSK o zajęcie stanowiska wobec ob. magistra Pawła Stefanowskiego i ob. Teodora Gocza — sekretarza zarządu naszego koła, dlatego, że brali udział w skierowaniu w/w pisma do Partii.

Pismo informuje także, że z tego tytułu odwołano ze stanowiska przewodniczącego zarządu miejskiego koła UTSK w Sanoku ob. Jana Holiznę.

Już wcześniej zarząd naszego koła zapoznał się z pismem ZG UTSK z dnia 25. I. 1972r. skierowanym do ob. T. Gocza zawiadamiającym go, że zostaje zawieszony w prawach wykonywania wszystkich funkcji w UTSK, w tym również członka ZG. Powołując się na podjętą decyzję przez Prezydium ZG, ob. T. Gocz chciał złożyć rezygnację z pełnienia funkcji sekretarza zarządu naszego koła. — Poszerokim przedyskutowaniu tej sprawy na dzisiejszym posiedzeniu, zarząd koła jego rezygnacji nie przyjmuje.

Pozostajemy w przekonaniu, że podjęte decyzje ZW UTSK w Rzeszowie i ZG UTSK w Warszawie są niesłuszne i niesprawiedliwe. W tej sytuacji zarząd naszego koła jednogłośnie postanawia skierować skargę i protest do Plenum ZG UTSK z prośbą o wnikliwe rozpatrzenie tych niezdrowych i szkodliwych dla UTSK kroków krzywdzących w/w członków i działaczy UTSK.

Uważamy, że skierowanie pisma do władz partyjnych w istotnych sprawach dotyczących ludności ukraińskiej i UTSK w PRL nie jest wykroczeniem statutowym jako członków UTSK, ani też naruszeniem praw obywatelskich jako obywateli PRL.

Pismo, pod którym złożyli podpisy m.in. sekretarz zarządu naszego koła ob. T. Gocz, przewod. komisji rewizyjnej tegoż koła ob. M. Doński, znany nam od dawna działacz K-O w UTSK ob. mgr P. Stefanowski i inni, zostało skierowane do VI-tego Zjazdu naszej Partii. — Pismo podpisało dziesiątki członków i działaczy UTSK, w tym również członkowie zarządu naszego koła — w dobrej myśli i wierze, że pomoże ono władzom partyjnym widzieć bliżej położenie naszej mniejszości w PRL.

W piśmie żalono się m.in. na ZG UTSK i choćby dlatego ZW w Rzeszowie i ZG UTSK nie są kompetentni do rozpatrywania tego pisma i wyciągania konsekwencji z tego tytułu. Takich praktyk zabrania Kodeks Postępowania Administracyjnego, a szczególnie Uchwała KC PZPR w sprawie załatwiania skarg i zażaleń obywateli, obowiązująca od 1. IX. 1971r.

Jest to wyraźne naruszenie praw konstytucyjnych obywateli PRL. Art. 73., rozdz. VII., p.1 Konstytucji PRL mówi wyraźnie, że obywatele mają prawo zwracania się do wszystkich organów państwa ze skargami i zażaleniami.

Partia wzywała przed VI-tym Zjazdem do ogólnonarodowej dyskusji nad wszelkimi problemami naszego życia, naszego kraju i narodu.

Zgodnie z tym wezwaniem było napisane pismo do VI-tego Zjazdu Partii jako informacja o położeniu ludności ukraińskiej w PRL, jej potrzebach i bolączkach. — Całkowicie nie rozumiemy dlaczego władze Towarzystwa go konały dziwnych posunięć, mocno szykanujących i dyskryminujących ludzi — członków UTSK, którzy skierowali pismo do władz partyjnych.

Takie postępowanie jest bezprawne. — Już od dawna zauważamy, że niektórzy przedstawiciele UTSK — zwłaszcza z etatowych pracowników, dyskryminują działaczy UTSK z Łemkowszczyzny. Tej praktyki jak

widzimy obecnie — nadal nie zaprzestają, co nie może mieć miejsca w naszym państwie o ustroju socjalistycznym.

Zarząd Główny UTSK nie liczy się wcale z głosami, uwagami i wnioskami niższych ogniw Towarzystwa. Takie kierownictwo nie może mieć i nie ma należytego autorytetu i nie może właściwie rozwijać swej działalności.

Siłę i energię ZG UTSK traci na szykany i dyskryminację aktywu UTSK, który wywodzi się z regionu łemkowskiego.

Pragniemy wyjaśnić, że zgodnie ze Statutem UTSK, prawo skreślenia z listy i pozbawiania członkostwa UTSK, przysługuje zarządowi koła, — (rozdz. IV., par. 14 i 15, str. 10). — I z tego też powodu z wyżej wymienionymi uchwałami ZW w Rzeszowie i ZG w Warszawie nie możemy się pogodzić.

Ob. M. Doński znany nam jako wybitny działacz PPR, organizator i dowódca GL na Podkarpaciu w czasie hitlerowskiej okupacji. Był więziony i katowany przez faszystów. — Jesteśmy dumni, że jako bojownik o Polskę Ludową jest członkiem naszego koła UTSK. —

Ob. T. Gocza znamy bardzo dobrze bo jest on mieszkańcem naszej wsi. Dzięki niemu powstało u nas koło UTSK. Wraz z magistrzem P. Stefanowskim jest on założycielem Muzeum Łemkowskiej Regionalnej Kultury w Zyndranowej, gdzie gromadzone są i zachowywane pamiątki kultury naszej mniejszości w Polsce. Darzymy go pełnym zaufaniem i nie możemy się pogodzić z pozbawieniem go funkcji sekretarza w naszym kole.

Pisząc niniejsze zażalenie bronimy tylko równych praw, prawdy i sprawiedliwości.

Prosimy Plenum ZG UTSK o uchylenie niesłuszných decyzji ZW UTSK w Rzeszowie i ZG w Warszawie, a zarazem o przywołanie do porządku tych ludzi, którzy takie decyzje podejmują.

Prosimy o zwrócenie im uwagi na przestrzeganie Statutu UTSK.

Zarząd Koła.

Przew. — Michał Gubik.

Skarbnik — Jarosław Wanca.

Członkowie:

Teodor Gojdycz,

Jan Macek.

Do wiadomości otrzymują:

1. Główna Komisja Rewizyjna UTSK.

2. Główny sąd Koleżeński UTSK,

Jego Przew. mgr P. Stefanowski.

3. Zarządy Powiatowe UTSK
w Gorlicach i Sanoku.

4. Zarządy Kół Miejskich UTSK
w Gorlicach i Sanoku.

5. Zarządy Kół UTSK w powiatach:
Gorlice, Jasło, Krosno, Sanok.

(Podpisy zarządu koła na
oryginalne zażalenie)

Zgodność odpisu stwierdza się
pieczęcią koła.

КРИТИКА

АННАЛИ Світової Федерації Лемків. Ч. 1, 1974. Світова Федерація Лемків. Стор. 166. Розмір 6×9 ін. Camillus, N. Y. USA.

Від Видавництва

"Особливе географічне положення і політичні обставини північної частини Лемківщини ставлять перед Анналами СФЛ потребу належно боронити прав нашої зруйнованої землі та інтересів її колишніх мешканців — лемків, де б вони не жили; на підставі доступних матеріалів давати відсіч польським зазіханням на нашу відвічну лемківську землю.

За післявоєнний період у Польській Народній Республіці написано чимало неправди про Лемківщину і лемків, українців взагалі, щоб тим самим оправдувати свою руйнівницьку політику супроти Лемківщини і своє супроти неї безправ'я. Нашим завданням це опрокинути і обороняти право на добре ім'я українця в Польщі а лемка зокрема..."

Завдання організація СФЛ поставила благородні, національні, патріотичні й державницькі, але як виконали ці завдання окремі автори цього збірника, побачимо далі.

Беремо першу статтю під розгляд: Проф. д-р Ярослав Пастернак *Лемківщина у сивій давнині*. Автор подає: "Найдалі на захід висунена частина українських земель, заселена українським племенем лемків...", — в цім реченні автор допустився тої помилки, що ці "лемки" жили на малій території між річками Вислою та Сяном, бо Українська територія в давнину була заселена українським народом, аж до горішньої течії Висли до м. Освенціма, звідси до джерел р. Пиліци і Пиліцею аж до втоку до р. Висли. Відписувати полякам українську землю від р. Висли по р. Пиліцу ніхто не уповноважував автора статті проф. д-ра Я. Пастернака (ст. 11).

Далі автор продовжує: "Головні ріки північної (галицької) Лемківщини це Попрад, Біла, Роп, Вислока, Яселка, Вислік і як східня границя — Сян. Південною (закарпатською) Лемківщиною течуть річки Ториса, Ондава, Ляборець з Широкою, Вишава й Уж..." — Тут автор допустився ще більшої помилки, бо подав інформації із ще більшою шкодою для України, даруючи цілу південну Лемківщину сучасній Чехо-Словаччині, все українське Закарпаття чехам для денационалізації, асиміляції й колонізації подібно як і полякам українського Передкарпаття (ст.11).

Отже, коли територія Підкарпаття від горішньої Висли і р. Пиліци по р. Сян належали Україні за князів Святослава і Володимира в X-XI ст. то і всі ріки й річечки теж були українськими, подібна історія і в Закарпатті, тому не будемо тут їх перераховувати, тих рік і річечок — є їх багатенько, читача відсилаємо до відповідних мап і він там знайде назви українських рік і річок.

Проф. д-р Є. Пастернак користувався джерелами польських та чеських авторів і їх твердження імперіялістичні, корисні для їх батьківщини, приймає на віру і передає до засвоєння українським читачам в своїх статтях.

Пастернак: "Коли йдеться тепер про етнічне визначення того ранньослов'янського населення Лемківщини, яке вело цю поживальну торгівлю з суміжними римськими провінціями, то до уваги приходять одні тільки білі хорвати ..., білі хорвати жили обабіч Карпат (ст. 20). Сьогодні, на підставі археологічних матеріалів ми вважаємо, що вони заселявали нинішню Лемківщину, верхнє Подністров'я, східню Словаччину (цебто сучасну українську пряшівську область, під чеською окупацією. С. 3). та західню частину Карпатської України. Білохорватських пам'яток з доби великого переселення народів IV-V ст. знаємо на Лемківщині ще дуже мало. Ті самі білі хорвати залишили по собі 50 городищ к н я ж о ї д о б и (800 — 1340) розташованих у Новосандеччині... Всі ті городища були побудовані за загально-українським зразком" (стор.21).

Вище подані твердження проф. Є. Пастернака не всі покриваються з правдою, бо від I до VI ст. н. е. територію від річок горішньої Висли, р. Пиліци і долішньої Висли аж на схід до горішнього Дінця та р. Ворскли називалося, згідно з твердженням проф. д-ра Любомира Недерле *Слов'янською Колискою*, з котрої населення розселялося на схід, захід і південь через Карпати, тільки на північ не могло, бо там вже були поселені Ятвяги, Литовці та Пруси. В VI-VII ст. н. е. розселені

Слов'яни на нових територіях стали називатися власними іменами, які затрималися й по нинішній день: на заході лехи (поляки) та богеми (чехи), на півдні серби, словінці, хорвати і болгари, а населення Слов'янської Колиски назвалося Руссю, разом з населенням на Закарпатті. Інших слов'янських народів тоді не постало, окрім лужицьких сербів на р. Лабі, в німецькому національному морі.

У війні великого київського князя Ярослава Володимировича (1017-1054) з польським князем Болеславом I (996-1025), князь Ярослав втратив частину своєї території на користь князя Болеслава. На захід від р. Раби (доплив р. Висли) і р. Висли, ця територія дістала назву Ч о р н а Х о р в а т і я , а вся територія на схід від неї, дістала назву Б і л а Х о р в а т і я , але ці назви видумали польські історики і дослідники, а не Українці (Руські). Тепер у своїх працях цими назвами користується проф. Є. Пастернак та інші українські автори, не потрудившись довідатися коли і від кого ця назва пішла — цебто чорні і білі хорвати. Деякі українські автори та дослідники "Чорну Хорватію" називають Зависянською Руссю, а "Білу Хорватію" — Засянською Руссю.

Територія за Карпатами заселена тими самими слов'янськими групами, що перебували на Передкарпатті аж по межу гребенів Яворинських та Білих Карпат і р. Мораву, від м. Годонина, аж до втоку до р. Дунаю, а далі р. Дунаєм до м. Вац, на лівім боці Дунаю, а звідси старим кордоном між Закарпатською Руссю та Язигами аж до втоку р. Ягру до р. Тиси, далі Тисою аж до втоку до Тиси р. Самоша, а далі Самошем аж до верхів Карпат. Цю територію заселену Руссю названо З а к а р п а т с ь к о ю Р у с ю .

На підставі цих даних ми наведені твердженням проф. Є. Пастернака корегуємо згідно з нашими переконаннями.

Є. Пастернак: "Етнічно населення стародавньої Лемківщини належало до літописного племені б і л и х х о р в а т і в . В ранніх історичних часах (VI-IX ст.) у північній її частині племінним центром були, мабуть, два могутні городи в селі Трепча в Сяніччині. Пізніше, у княжій добі, став таким культурним та організаційно-промисловим центром білих хорватів, вже від половини X ст., Перемишль" (ст. 24). — З цим твердженням можна погодитися, з малою поправкою і запереченням, що ніяких білих хорватів не було ані на Підкарпатті, ані в Закарпатті. Дальші твердження Є. Пастернака приймаємо як подано.

Статтю М. М. Кучинка — "Поховальні пам'ятки IX — XIII ст.

басейнів Західного Бугу і Сяну" треба прийняти без коректури чи доповнення.

Художній нарис Івана Нечуя-Левицького — "В Карпатах", написаний із глибшим знанням народнього побуту й з більшим мистецьким хистом... та добірною українською мовою, не потребує ніякої коректи чи доповнень і треба його прийняти як є.

В статті Е. Жарського — Географія Лемківщини — на початку подано подібні помилки як у проф. Є. Пастернака, але ми на них не будемо зупинятися. Список лемківських місцевостей поданий далеко не повний, хоч він взятий з праці Юліяна Тарновича, який "встановляв" згідність польських ф а л ь ш и в и х п е р е п и с і в населення. Територію заселену Лемками по обох боках Карпат подано теж дуже обрізану, з користю для окупантів — поляків. Дальші сатті написані для учнів шкіл українознавства можна прийняти до відома.

Статтю Зіновія Лиська — Лемківська музика — треба прийняти до відома як працю фахового порядку.

Статті: М. Соболевського — "Особливості лемківського діалекту в порівнянні з українською літературною мовою" та дума Івана Шелюка — "Никифор" не потребують поправок і доповнень.

Стаття Івана Красовського — "Лемки" — етнографічна група українського народу, попереджена редакцією Анналів такими реченнями:

"На жаль, світоглядом, як і методологічно, його (цебто І. Красовського С. 3.) писання є советського (треба писати советського С. 3) покрою". З цим твердженням можна погодитися з редакцією, але що до правдивості опису про лемків і Лемківщину, твердження автора — Красовського треба прийняти за правдиві і потрібні для поширення та прийняти як програмові в акції оборони лемківської ЗАСЯНСЬКОЇ ТЕРИТОРІЇ І САМИХ ЇЇ МЕШКАНЦІВ — лемків.

Автор І. Красовський подає: Лемки — етнографічна група українського народу. Ставити під сумнів цю історичну істину можуть лише особи, які навмисне ігнорують загальновідомі факти. Дивно, але існують (і не лиш за океаном) "мислителі", які або нишком підшпигують, або хитро й злісно галасують, що лемки не українці, а окрема слов'янська нація — "карпатороси". Обливаючи брудом усе українське, вони намагаються ізолювати лемків від культурних

налбань українського народу, загальмувати їхній прогресивний розвиток на еміграції.

Лемки — українські верховинці, мешканці обох схилів західних Карпат. Назва походить від прислівника лем, вживаного на Лемківщині замість *лише, тільки*. Разом з бойками (середнє Прикарпаття) і гуцулами (східнє Прикарпаття) вони становлять карпатську частину українців..." (ст. 91). — Ці твердження відповідають правді і їх треба прийняти до відома і засвоєння.

Далі Красовський продовжує: "Процес формування української народности на базі давньої Русі..., охопив як Наддніпрянщину, так і Прикарпаття. Назва "Русь" ще протягом довгого часу зберігалася поряд з назвою "Україна", про яку вперше згадує Київський літопис 1187 року. Народна за своїм походженням назва "Україна" закріпилася спочатку в піснях і думах, а в XVI ст. все ширше вживається в офіційних документах та в літературі. Французький інженер Г. Боплан (середина XVII ст.) у своєму "Опису України" назвав Україною всю територію "між Московією і Трансильванією".

В середині XIV ст. Галичину з Лемківщиною захопила феодальна Польща (це сталося 1340 р. С. 3.). Лемки насильно відірвані від матірнього осередку, продовжували боротьбу за національне і соціальне визволення та об'єднання з усією Україною..."

"Богдан Хмельницький (треба писати Хмільницький С. 3.) знав про визвольний рух на Прикарпатті... Вся чернь (селянство — І. К.) по Люблін і Краків допомагатиме мені... вона — права рука наша" (ст. 93). "... Селянський рух на Лемківщині був складовою частиною загальної визвольної боротьби українського селянства. В цій боротьбі яскраво виявилось одвічне прагнення лемків до об'єднання зі своїми східними українськими братами..."

Багатовікову єдність українського народу намагалися порушити й розірвати так звані москвофіли, навколо яких об'єдналися реакційні поміщицько-клерикальні сили Східної Галичини. Проводячи думку про існування єдиного "панрусського" народу від Карпат до Камчатки, москвофіли заперечували право українського народу на національне існування..."

"Проти реакційної суті москвофілів ще в XIX ст. виступали М. Чернишевський, І. Франко, М. Павлик та інші передові діячі науки і культури, викриваючи їх як ворогів українського народу, слуг російського царизму та агентів австрійської монархії..." (ст. 93, 94).

"У травні 1919 року в Ужгороді зібралися москвофільські діячі

для обговорення проблеми створення "Центральної руської народної ради" і проголошення "самостійної" "Карпатської Руси". До революції москвофіли дотримувалися думки, що всі українці — це "російське плем'я з зіпсутим наріччям"... І щоб відмежувати лемків від українського народу, учасники віча проголосили тезу: "Лемки становлять окрему народну одиницю географічно, етнографічно і мовно (цебто мовно С. 3.), мова лемків не українська, а карпатсько-руська". (Історія Карпатської Руси. Нью-Йорк, 1938, ст. 204).

"Руський чоловік — пишеться у настанові видавців "Лемка" до читачів, — може погодитися з поляком, німцем як рівний з рівним. Але ніколи не можемо ми погодитися з українцями..." ("Лемко", Нью-Йорк, січень 1928 р., ст. 94).

"Прихильно поставився до політики москвофільських недобитків уряд буржуазної Польщі, в інтересах якого було підірвати єдність українського народу. У листі шкільного куратора Собінського до староства у Львові від 12 лютого 1924 р. читаємо: "Прийняття терміну "український" польським урядом було б санкцією стремління русинів до з'єднання з Радянською Україною, і по-друге, уряд зрадив би ту частину дружнього нам руського суспільства, яка назву "український" рішуче відкидає" (ст. 95).

"Користуючись такою увагою з боку польського шкільного уряду і польського мішанства, москвофіли поспішили ввести у польський сейм "протест" проти назви "український". Вони надіслали листа навіть римському папі: "У Галичині живе руське плем'я. Таким руським плем'ям є лемки. Тільки в час війни австрійці принесли для руського народу в Австрії нову назву "український".

Українська парламентарна репрезентація у своєму Меморіалі заявила: "Польща не визнає єдності українського народу і використовує особливості лемків, щоб відокремити їх в т. зв. "окрему народність" і швидше колонізувати". Ще у 1932 р. польські шкільні інспектори заявили, що лемки не мають нічого спільного з українцями. В 1932-1933 рр. увільнено від праці всіх українських вчителів у повітах Новий Санч, Горлиці, Ясло та замінено їх польськими (а не т. зв. "лемківськими" учителями. С. 3.). Польська преса виступила з доводами, що діалект лемків є польським, а лемки — етнографічна група польського народу. Поляк ксьондз Войтисак висловив обурення на адресу українців з приводу "незаконного привласнення лемків", які, мовляв, "зовсім не українці", а тому "немає жодних підстав зараховувати польське плем'я до народів східно-

слов'янських". (цебто українців С. З.). Полонізація лемків, на думку Войтисяка, була б корисною "для польської політики і католицької церкви", а лемкам "дала б належну політичну орієнтацію і відпорність на пропаганду українську" (ст. 95).

"Щоб остаточно відмежувати Лемківщину від східної Галичини, москвофіли сприяли створенню у 1934 р. Ватиканом і польським урядом окремого "апостольського адміністративного центру" для Лемківщини, що став душителем прагнень українського населення Прикарпаття до з'єднання з Радянською Україною" (ст. 96).

На превеликий жаль, українська еміграційна долярова "інтелігенція" замість культурно усвідомлювати українську еміграцію і духово її відроджувати через українські школи від дитячого садочка до високої освіти в українських високих школах, до української національної і державної свідомості, складає мільйонові датки на ворожу для України Католицьку акцію, католицьке та чуже шкільництво, в якому українська еміграція католичиться і денационалізується. В наслідок цього з української еміграції чужі й ворожі акції потворили: "Карпаторосов", "Угроросов", уніятів "Словаків" та навіть "Карпатський Союз" та "Карпатський Дослідний Центр" не подаючи національного іменника. Далі І. Красовський продовжує:

"Політику москвофілів використали німецько-фашистські окупанти. У таємному меморіалі до Гітлера Гімлер стверджував, що для проведення "расової селекції (винародовлення) на Сході (цебто в Україні С. З.) слід культивувати серед українців якнайбільше окремих "націй": "русинів", "малоросів", "карпаторосів", "лемків", "бойків", "гуцулів" тощо, нацьковувати їх одну на одну, щоб вони взаємно знищувались. На думку Гімлера, за 15-20 років у такий спосіб можна було б остаточно ліквідувати навіть поняття "український народ" (ст. 96). ("Наше слово", Варшава, 1967, ч. 16).

"Ще у 1931 р. група емігрантів москвофільського напрямку створила у США об'єднання "Лемко-Союз" із газеткою "Карпатська Русь", яка культивує серед заокеанських лемків шкідливий сепаратизм, відокремленість від українського народу. Навіть "мова" газети нічого спільного не має з говіркою лемків, а є штучним "язичієм". Ось що пише в "Карпатской Русі" один з керівників "Лемко-Союза" пан Кичура: "Совіти на руку нацистам усього світу примушують наших людей (лемків І. К.) бути українцями, а не русинами... Там (на Радянській Україні — І. К.) немає свободи для нашого народу". ("Карпатська Русь", 1967, ч. 10, стаття: "С. Кичура — С братской любовью...", ст. 98).

Але, на жаль, автор Іван Красовський, до "бочки меду, вилив відро дьогтю", як каже наша народня приказка, та й заговорив мовою зрадників, пишучи далше: "Лемки, які залишилися на території Польської Народної Республіки, разом з польським народом успішно будують соціалізм. Заходами Українського суспільно-культурного товариства у соціалістичній Польщі розвивається культура українців, з о к р е м а л е м к і в" (підкреслення моє С. З.) (ст. 97). — Тут І. Красовський забрехався, не ставши в обороні насильно вивезених українців з рідних, автохтонних і віковічних ґрунтів в Карпатах, на польські понімецькі землі. Так "товаришу" Красовський не годиться. Свій нарід треба обороняти скрізь і за всяких умов від всіх його ворогів і творити власну суверенну національну державність української нації на всій її історичній території.

Бруклін, 10 жовтня 1974 р.

J. Kozłowski

LEMKOWSZCZYZNA*

ВІД РЕДАКЦІЇ: Лемківська проблематика є цікавою між іншими і тим, що нею більше цікавляться чужинці, ніж свої українські науковці. По сьогодні, майже немає навіть одної обширнішої модерної праці про ту, найдалше висунену на захід, українську землю. А шкода, бо Лемківщина заховує в собі чимало коренів, які ведуть до кращого пізнання нашої загально-української культури — проблематики.

Одним із важніших завдань *Анналів СФЛ* є спричинитися до створення наукової ділянки — лемкознавства. Як відомо, підставою дослідів в даній ділянці є бібліографія. З цієї ж то причини чимало місця в *Аналах* присвячено бібліографії лемківської проблематики, як і всьому, що з нею є пов'язане. Ми вважаємо, що включення в це число Бібліографії Лемківщини Є. Козловського і є початковим кроком по лінії нашого задуму.

Лемковсzczyzną interesują się językoznawcy, etnografowie i historycy bardziej niż jakąkolwiek inną ukraińską grupą etniczną, dlatego też bogata jest literatura dotycząca tego terenu. Zainteresowania te rozpoczęły się na szerszą skalę już w XIX wieku, ale dopiero wiek XX uczynił z Łemkowoszczyzny pole prawdziwych badań naukowych. Wielkie zasługi mają pod tym względem polscy badacze. Na szczególną uwagę zasługuje tutaj powołanie do życia w roku 1934 "Komisji Naukowych Badań Łemkowoszczyzny" pod kierunkiem prof. E. Smoleńskiego. Pierwsze wyniki prac tej Komisji opublikowano w specjalnym "łemkowskim" roczniku "Wierchów" (R. XIII, 1935). Szczególne zasługi w badaniach Łemkowoszczyzny ma dwóch Polaków: językoznawca, prof. Zdzisław Stieber i etnograf, prof. Roman Reinfuss. Z innych badaczy wymienić można: K. Dobrowolskiego (osadnictwo), W. Chomyka (folklor), I. Pańkewycza, I. Werchratskiego, I. Ziłyńskiego i F. Kokowskiego (język).

*J. Kozłowski, "Łemkowoszczyzna" (Materiały do Bibliografii), *Informator Nauki Polskiej*, 1962, 525-526.

Dzisiaj polscy Łemkowie nie mieszkają już na pierwotnych, karpackich terenach. W wyniku akcji wysiedleńczej w 1946 roku większość z nich została rozproszona po zachodniej i północnej Polsce (największe skupisko Łemków mamy dzisiaj w Olsztynie). Ale zainteresowanie się Łemkami (jak można się o tym przekonać z *Bibliografii*) bynajmniej nie zostało przerwane. Na szczególną uwagę zasługują tutaj prace prof. B. Moronia z Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku, który prowadzi badania nad nowymi zjawiskami w dialekcie Łemków olsztyńskich. Pierwsze wyniki swoich obserwacji zreferował on w odczycie: "Mowa przesiedleńców ukraińskich w województwie olsztyńskim", wygłoszonym 10.IV.1959 r. na II Sesji Naukowej WSP w Gdańsku. Podobne studia, chociaż już nie językoznawcze, prowadzi etnograf A. Kwilecki z Instytutu Zachodniego w Poznaniu. Wyniki swoich badań, prowadzonych od r. 1958, nad grupą Łemków zamieszkałych we wsi Brzozowo w województwie zielonogórskim zreferował on w książce "Grupa Łemków na Ziemiach Zachodnich" (Poznań, 1961). W dalszym ciągu studia nad Łemkowoszczyzną (najczęściej na podstawie zebranych wcześniej materiałów) prowadzą: Z. Stieber, R. Reinfuss oraz zbieracz folkloru — W. Chomyk.

Publikowane tutaj materiały bibliograficzne nie roszczą sobie pretensji do wyczerpania tematu. Możliwie w pełni podano materiały dotyczące dialektu Łemków, etnografii i folkloru; szerzej potraktowano też historię, zwłaszcza problemy dotyczące osadnictwa łemkowskiego (i wołoskiego) w Karpatach. Tylko fragmentarycznie podano materiały dotyczące fizjografii i nazw miejscowych terenu zamieszkałego przez Łemków, a to z powodu, że 1° literatura dotycząca Karpat jest bardzo obszerna; 2° wykracza ona poza ramy naszej bibliografii i 3° i bardzo łatwo do niej dotrzeć poprzez odpowiednie bibliografie geograficzne i onomastyczne.

Z prac omawiających szersze problemy, lecz zawierających uwagi o Łemkowoszczyznie, wybrano tylko te, w których kwestie łemkowskie potraktowane zostały dość obszernie lub których uwagi przedstawiają szczególną wartość dla nauki. Nie przytoczono też ani jednej pozycji dotyczącej łemkowskiego malarza-prymitywisty z Krynicy, Nikifora (pozycje te należałoby zebrać w odrębnej bibliografii), pominięto też poza nielicznymi wyjątkami, utwory literatury pięknej traktujące o Łemkowoszczyznie (np. wiersze Harasymowicza).

Ze względu na oszczędność miejsca nie powtarza się nazwisk autorów mających więcej pozycji: nazwisko zastąpiono myślnikiem, a po nim w nawiasie podaje się dodatkowo numer pozycji danego autora.

(MATERIAŁY DO BIBLIOGRAFII)

- Akta grodzkie i ziemskie z Archiwum (zw. Bernadyńskiego we Lwowie, Lwów 1868-1928 (zawierają dużo materiałów lemkowski).
2. Andrijevskij O., Bibliografija literatury z ukrajinskoho folkloru, t. I, Kijów 1930.
  3. Andrusiak, Der westukrainische Stamm der Lemken, Südost Forschungen, Rocznik 6, 1941.
  4. Antoniewicz W., Cerkwie drewniane w powiecie sanockim, Zi 2/1911.
  5. Astrjab M., Kólko słów o lemkońskôj besiedie, "Uczytel" nr 43-51/1871.
  6. Baleckij E., Iz słownago sostawa ukrainskich karpatskich goworow..., StSI IV, 2-3 (1958).
  7. — (2), O jazykowej prinadleżnosti i zaselenii siela Komłoszka w Wiengrii, StSI II (1956).
  8. — (3), Wiengierskije zaimstwowanija v lemkomskom goworie siela Komłoszka w Wiengrii, StSI IV, 1-2 (1958).
  9. Balzer O., Regestr złoćyńców grodu sanockiego 1554-1638, Lwów 1891.
  10. Bartoszek A., Lemkowie zapomniani Polacy, Warszawa 1938.
  11. Bąk S., Polonizmy w gwarze Lemków w okolicach Grybowa i Gorlic, BPTJ, X, 1950.
  12. Beer A., Die erste Theilung Polens, Wieden 1873 (w opisie Galicji wiele miejsca o Lemkowszczyźnie).
  13. Bembynek W., Starostwo muszyńskie, PNL, 1914.
  14. Bieżeńanin I., O razlicii sławianskich narieczij, sobstwiennno že o malo- i karpato-, ili ugorskorusskich, bm. 1827.
  15. Białkowski L., Ziemia sadecka, PHist XII.
  16. Biblioteka lemkiwszczyzny, wydawnictwo "Nasz Lemko" (wychodziła we Lwowie w latach trzydziestych).
  17. Bonkáló A., Kárpátjai rutén irodalom és művelődés, Budapest 1931.
  18. Borzemski A., Powiat sanocki w cyfrach (Stydium statystyczne) Sanok 1904.
  19. Bowanko H., Lemkiwski prypowidky, NS 12/1962.
  20. Broch O., Studien von der slowakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn, Christiana 1897.
  21. — (2), Weitere Studien von der slowakisch-kleinrussischen Sprachgrenze, Christiana 1899.
  22. Bugera I., Ukrajinske wesilla na Lemkiwszczyzni, Lwów 1936.
  23. Bujak F., Studia nad osadnictwem Małopolski, RWH XLVII, 1905.
  24. Buzek J., Rozsiedlenie ludności Galicji według wyznania i języka, Wiadomości statystyczne, XXI, 2, 1909.
  25. Chomyk W., Bahata pisniamy Lemkiwszczyzny, NS 17/1960 — 27/1960.
  26. — (2), Czarodijni huszli (kazka-tehenda), NS 11/1962.
  27. — (3), Do ridnoji pisi (Liryczni pisi mołodi Lemkiwszczyzny), NS 41/1960 — 46/1960.
  28. — (4), Koladky i szchedriwky, NS 1/1962.
  29. — (5), Lemkiwski narodni prysliwja i prypowidky, NS 52/1960 — 19/61.
  30. — (6), Lemkiwski narodni zahadky, NS 20/1961 — 36/1961.
  31. — (7), Narodni ihry na Lemkiwszczyzni (Mała maty doniu), NS 3/1962 — 8/1962.
  32. — (8), Rekrutczyna w narodnych lemkiwskich pisniach, NS 40/1959.
  33. — (9), Swiaty weczir na Lemkiwszczyzni, NS 1/1962.
  34. — (10), Szczedry weczir na Lemkiwszczyzni, NS 2/1962.
  35. — (11), Wesna na Lemkiwszczyzni, NS 14/1962.
  36. [Chylak], Swadebni zwycazi u Lemkiw, opysaw Chylak, ZbH-RMat, 1871.
  37. Chylczuk M., Kierunki rozwoju gospodarczego Bieszczad, Warszawa 1959.
  38. C[iszeński] S., Nazwy topograficzne, Lud XI 1905 (m. in. lemkowski).
  39. Crânjala D., Rumunske vlivy v Karpatech..., Praga 1938.
  40. Dąbkowski P., Ziemia sanocka w XV stuleciu. Stosunki gospodarcze ziemi sanockiej, t. I-II, Lwów 1931.
  41. Dejna K., Elementy polskie w gwarach zachodnio-maloruskich, JPol, XXVIII, 1948.
  42. Delaveaux L., Górale beskidowi zachodniego pasma Karpat, Kraków 1851.
  43. Długopolski E., Przyczynki do osadnictwa wołoskiego w Karpatach, Sprawozdanie Gimn. sw. Jacka, Kraków, 1917.
  44. Dobrjanśka I., O., Chatni rozpysy ukrajinciw Zachidnych Karpat, Materiały z etnografii ta chudożnioho promyslu I/1954.
  45. Dobranskyj A. J., Severosłowania v Uhrách, Pešťbudinske Vedomosti 6/1861.
  46. Dobrowolska M., Z badań nad osadnictwem Lemkowszczyzny, II Zjazd.
  47. Dobrowolski K., Badania nad ugrupowaniami etnograficznymi w Karpatach Zachodnich, SAU 43/5 1938.
  48. — (2), Dwa studia nad powstaniem kultury ludowej Karpat Zachodnich, Studia historyczne ku czci prof. Kutrzeby, Kraków 1938.
  49. — (3), Elementy rumuńsko-balkanskie w kulturze ludowej Karpat Polskich, II Zjazd.
  50. — (4), Migracje wołoskie na ziemiach polskich, Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, Lwów 1930.
  51. — (5) Studia nad pochodzeniem ludności pasterskiej w Karpatach Zachodnich, SAU 52/6 1951. (Odbitka, Kraków 1951).
  52. — (6), Uwagi o znaczeniu badań nad kulturą ludową Karpat Północnych, EtPol V 1961.
  53. — (7), Z przeszłości ziem polskich, Południowe rubieże Polski w świetle nazw miejscowych, Kalendarz Ilustrowanego Kuriera Codziennego 1933.
  54. Domkowski P., Stosunki narodowościowe ziemi sanockiej w XV stuleciu, Lwów 1921.
  55. — (2), Szkice z życia szlachty sanockiej w XV stuleciu, Przemyśl 1922.
  56. — (3), Zaginione księgi sądowe województwa ruskiego i bełzkiego, Lwów 1921.
  57. — (4), Zemsta, okup i pokora na Rusi Halickiej w w. XV i pierwszej połowie w. XVI, Lwów 1898.
  58. Dombowska I., Spohady z Lemkiwszczyzny, NS 11-12/1960.
  59. Drakochrust E., Galickoje Prikarpatije 16 wieka i diwienije opryszkow, Woprosy Istorii 1/1948.
  60. Durnowo N., Dyjalektalohicznaja pajezdka u Padkarpatskuj Ruś, Zapiski Ad. Hum. Nauk II, Mińsk 1928.
  61. Falkowski J., Etnografia górali środkowych i wschodnich Karpat polskich, II Zjazd.
  62. — (2), Jeszcze o granicy lemko-sko-bojkowskiej, KLN 10/1936.
  63. — (3), Selo Wołosate liśkocho powitu, Sambor 1935.

64. — (4), *Zachodnie pogranicze Huculszczyzny*, Lwów 1937.
65. Falkowski J. i Pasznyi B., *Na pograniczu lemkiwsko-bojkowskim. Zarys etnograficzny*, Lwów 1935.
66. Fedak F., *Lemkiwski starodawni śpiwanki*, NS 46/1960.
67. — (2), *Starodawni lemkiwski śpiwanki*, NS 9 i 15/1961.
68. Feliński M., *Ukraińcy w Polsce odrodzonej*, b.m. 1931.
69. Festnacht A., *Osadnictwo w ziemi sanockiej w latach 1340-1650*, STNLw 1938.
70. Fischer A., *Na granicy lemkiwsko-bojkowskiej*, KLN 4/1936.
71. — (2), *Rusini. Zarys etnografii Rusi*, Lwów-Warszawa-Kraków 1928.
72. Florovsky A., *Cesko-ruské obchodni styky v minulosti (X-XVIII stol.)*, Praga 1954.
73. — (2), *Ukraina na stránkách českých dějin (do pol. XVII st., VD)*.
74. Franko I., *Karpatoruška pyśmennist' XVII-XVIII st.*, Lwów 1900.
75. — (2), *Ludowi wiruвання na Pidhirji*, EtZb V/1898.
76. — (3), *Halycko-ruški narodni prypowidky*, Lwów 1901.
77. Fylypczak I., *Kniahynia Romanowa*, Kołomyja 1927.
78. — (2), *Za Sian*, Kołomyja 1928.
79. — (3), *Dmytro Det'ko*, Lwów 1935.
80. — (4), *Iwanko Berladnyk*, Sambor 1935.
81. Gerhard J., *Łuny w Bieszczadach powieść*, Warszawa 1959.
82. Gerovskij G., *Jazyk Podkarpatské Rusi, Československá Vlastivěda* 3/1934.
83. Hancow W., *Dialektotologiczna klasyfikacja ukraińskich hovorów*, Zapysky Istor.-Filoloh. wid. UAN, kn. IV 1923.
84. Hanslick E., *Das kulturelle Leben im östlichen Teil der Westbeskiden*, Mitt d. Beskidenvereins, 1909.
85. Harasym S., *Lemkiwszczyzna*, NS 31-34/1958.
86. Hecl., *Istoriya muzeju "Lemkiwszczyzna" u Sianoci*, NS 13/1957.
87. Hnatiuk W., *Etnograficzne materiały z Uhorskoj Rusi*, t. I-IV EtZb.
88. — (2), *Halycko-ruski narodni lehendy*, t. I-II, Lwów 1902 (EtZb XII-XIII).
89. — (3), *Narodni opowidannia pro opryszków*, EtZb XXVI 1910.
90. — (4), *Rusyny Priasziwskojej eparchiji i jich howory*, ZNTSz 1900.
91. — (5), *Słowačyj oprysok Janoszik w narodnij poeziji*, ZNTSz 1899.
92. Hołowackij J., *Narodnye piesni Galickoj i Ugorskoj Rusi*, t. I-IV, Moskwa 1878.
93. — (2), *O narodnoj odzieździe i ubranstwie Rusinów ili Russkich w Galiczinie i siewierowostocznoj Wiengrii*, SPb. 1877.
94. — (3), *Rozprawa o jazyci jużnoruskim i jeho nariczijach*, 1849.
95. Hołub-Pacewiczowa Z., *Osadnictwo pasterskie i wędrówki w Tatrach i na Podiatrzu*, Kraków 1931.
96. Hrinčenko B., *Etnograficzskie materiały*, t. I-III, Czernihów 190-99.
97. — (2), *Słowač ukraińskoj mowy*, Kijów 1928, t. III s. 193-194.
98. Hruszewskij M., *Istoriya Ukrainy-Rusy*, Lwów 1905.
99. — (2), *Materiały do istoriji suspiłno-politycznych j ekonomicznych widnosyn Zachidnoji Ukrainy*, Lwów 1906.
100. — (3), *Opysy koroliwszczyn w ruśkich zemlach XVI st.*, Lwów 1895-97.
101. Hrycak E., *Ukraiński nazwy miejsc w Peremyskoj Jeparchiji 100 lit tomu*, RM 5/1937.
102. Hurianka W., *Szto treba znaty Lemkam w Ameryki*, NS 44-46/1961.
103. Husek J., *Národopisná hranice mezi Slováci a Karpatorusy*, Bratysława 1925.
104. Jabłonowski A., *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. VII cz. I-II. *Ziemie ruskie. Ruś Czerwona*, Warszawa 1902-3.
105. Janota E., *Zapiski o zaludnieniu dolin Dunajca i Popradu*, Rocznik Tow. Nauk. Krakowskiego 1864.
106. Jureczko M., *Lemkiwszczyzna*, NS 28-34/1961.
107. Kaczor D.J., *Lemkiwskij spiwanek*, Lwów 1921.
108. Kantor J., *Czarny Dunajec. Monografia etnograficzna*, MAAE IX/II 1907.
109. Karpatskij S., *Jak uberaťsja naszy nianowe*, NS 42/1958.
110. Karpiński F., *Lemki z Wierchomli pod względem antropologicznym*, Przegląd Antropologiczny, t. XIII z. 1, 1939 i odbitka, Poznań 1939.
111. Kernyckij J. M., *Fonetyczni osoblywosti wjtońskich knyh z XVI-XVII st. sela Odrachowy w porównani z lemkiwskimi howorami* Dosлідzenia i materiały z ukraińskoj mowy, IV, Kijów 1961.
112. Klimaszewski M., *Z fizjografii Beskidu Niskiego*, Wier XVIII, 1935.
113. Kłym., *Lemkiwska pisnia z XII stolittia*, NSZ 51/1958.
114. Kniżynskij A., *Mezi Bojkiwszczyzny*, LBojk I, 1931.
115. — (2), *Z bojkiewsko-lemkiwskoho pohranyczcza*, LBojk III, 1934.
116. Kolberg O., *Przemyskie*, Kraków 1891.
117. Kolberg O. i Udziela S., *Tarnów — Rzeszów. Materiały etnograficzne*, MAAE XI/III, 1910.
118. Kokowskij F., *Do słownyka nazow narodnich odiahiw*, RM 1934.
119. — (2), *Dopownennia do lemkiwskoho słownyka*, RM 1935.
120. — (3), *Nazwy osel liśkoho powitu w XV st.*, RM 1935.
121. — (4), *Nazwy sił w Sianieczyni w XV st.*, RM 1934.
122. — (5), *Pryczyny do nazownyctwa sił na Lemkiwszczyzni*, RN 1936.
123. — (6), *Schidniny meżamy Lemkiwszczyzny*, Lwów 1936.
124. — (7), *Skoroczenia dijesliw u lemkiwskim howorach*, RM 1934.
125. — (8), *Stara lemkiwska koladka*, RM 1934.
126. Kołessa F., *Narodni pisni z halyckoj Lemkiwszczyzny*, Teksty j metody zibraw, uporiadkuwaw i pojasnyw..., EtZb 39-40, 1929 (817 tekstów).
127. Kopacz D., *Jak orhanizowano narodnu władu na Lemkiwszczyzni*, NS 50/61.
128. — (2), *Na lemkiwskim wesilu*, NS 10/1962.
129. — (3), *Naukowa pracia o Lemkach* (rec.: A K wilecki, *Grupa Lemków* - por. nr 153), NS 16-17/1962.
130. — (4), *Śpiwanki z Rokitskoho wesila*, NS 11/1962.
131. Kopernicki J., *O góralach ruskich w Galiciji*, Zbiór Wiad. XIII, 1888.
132. — (2), *Odrzwia ozdobe górali ruskich*, Wis 4, 1890.
133. Korduba M., *Zachidne pohranycze Halyckoj derżawy miż Karpatamy ta dalisznym Sianom*, ZNTSz, 138-140, 1925.
134. Kowalska-Lewicka A., *Gospodarka i trzebież żarowa w Karpatach Polskich w XIX i XX w.*, EtPol V, 1961.
135. Král J., *Antropogeografický výskum horských oblasti Karpat*, Časop. Muz. Slov. Spoloč., Turč. Sv. Martin, 1929.
136. Krasokij I., *Lemkiwski pisni na Lwiwszczyzni*, NS 35/1961.
137. — (2), *Nasza robota nad zbirnykom "Lemky"*, NS 11/1958.
138. — (3), *Roboty Lemkiwskich narodnych rzibariw u Kyjewi*, NS 11/1958.
139. Krevečkij I., *Halyczyna w druhij połowyni XVIII st.*, Lwów 1909.
140. Krynickij O. M., *Muszyzna pow. Tytycz. Zbirnyk Zborowśkoho*, Wiedeń 1853.
141. Krypiakewycz I., *Mandriwka Jakowa Hołowackoho 1832-1840*, cz. II, Traweń, Lwów 1925.

142. Krysiński A., *Liezb a i rozmieszczenie Ukraińców w Polsce, Sprawy Narodowościowe* 1928.
143. Kubijowicz W., *Pastyrský život Podkarpatské Rusi*, Bratysława 1934-36.
144. — (2), *Szalaństwo w Karpatach*, Czasopismo Grogr., 2-3, 1923.
145. — (3), *Życie pasterskie w Beskidach Magórskich*, Kraków 1927.
146. — (4), *Życie pasterskie w Beskidach Wschodnich*, Kraków 1920.
147. Kuraszkiewicz W., *Łemkowie, teksty gwarowe ze Szarysza*. Sbor. Mat. Slow. 18, z. 1-2, 1940.
148. — (2), *Z badań nad ikawizmem w ruskich gwarach karpackich*, LSI, IV I A. 1938.
149. — (3), *Zarys dialektologii wschodnio-słowiańskiej z wyborem tekstów gwarowych*, Warszawa 1954.
150. Kuryllo F., *Kratkaja swodka pisatielej i žurnalistow na Łemkowszczyźnie*, ZbH-RMat, 8, 1934.
151. Kuszcza S., *Łemky w WSSSR*, NS 48, 1958.
152. Kuziela Z., *Charakteristik der nationalen Bevölkerungsverhältnisse in der Westukraine*, Berlin 1939.
153. Kwiecki A., *Grupa Łemków na Ziemiach Zachodnich*, Poznań 1961.
154. Lazar E., *Príspevok k otázke o slovensko-ukrajinských vzťahoch v 19 storočí*, Z dejin, s. 375.
155. Lehr-Splawiński T., *Wzajemne wpływy polsko-ruskie w dziedzinie językowej. Szkice z dziejów rozwoju i kultury języka polskiego*, Lwów - Warszawa 1938.
156. Leszczycki S., *Osadnictwo sezonowe w Beskidzie Niskim*, Wiadomości Geogr. 12, 1933 i Ziemia 1934.
157. — (2), *Zarys antropogeograficzny Łemkowszczyzny*, Wier 13/1935.
158. Ladyžynskij M. K., *Sianok i jego okiesnosti*, Zb H-RMat, 8/1934
159. *Łemkiwskie Słowo*, (dodatek do NS) (od 25/1957).
160. *Łemkiwskij Bukwar*, wyd. 1933.
161. Lepkowski J., *Ruś Sądecka niegdys Biskupszczyzna*, Dodatek Tygodniowy. "Gazety Lwowskiej", 1855.
162. Les [iw] M., *Atlas łemkiwskich howirok* (o pracy Z. Stieberta: *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*, zob. nr 268/, NS 9/1960.
163. — (2), *Z historii łemkiwskiego howoru*, NS 47/1961.
164. Lewyckij L., *Pohľad na rozwy nyzszoho i vysokoho szkilnytwa w Hatyczyni w rokach 1772-1800 i rozwy ruško-narodnioho szkilnytwa w rr. 1801-1820*, Lwów 1903.
165. Łoziński B., *Galicjana. Kilka obrazków z pierwotnych lat historii galickiej*, Lwów 1903.
166. M. S., *Ukrajinci w Czechosłowaczynie*, NS 19/1957.
167. Majer J. i Kopernicki J., *Charakterystyka ludności galicyjskiej*, Zbiór Wiad. 1877.
168. Małecki M. i Nitsch K., *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*, Kraków 1934.
169. Manning C.A., *The Linguistic Question in Carpatho-Ukraine*, The Ukrainian Quarterly X, New York 1957.
170. Marków W., *Słownik nazwisk i przezwisk ruskich grup plemiennych i lokalnych*, Lud XXVI, 1927.
171. *Materiały do ukraińsko-ruśkoj etimologii*, t. I-III, Lwów 1899-1900.
172. Mátyás K., *Słowniczek gwary ludu zamieszkującego wschodnio-południową najbliższą okolicę Nowego Sącza*, SKJ IV, 1891.
173. Melicherčík A., *Slovensko-ukrajinské vzťahy v zbožníckom folklóre*, Z dejin, s. 539.
174. Merena J., *Braty diwczata ten* (pieśni), NS 39-40/1960.
175. Milewski W. i Reychman J., *Osturnia. Wieś spiska na kresach łemkowskiego zasięgu*, Wier 13/1935.
176. Modelski T.E., *Kolonizacja wołosko-ruska na polskim Pogórze i Podhalu*, STNLw IV/1 1924.
177. Morawski S., *Sądecka*, Kraków, cz. I 1863, cz. II 1865.
178. Mornik S., *Polens Kampf gegen seine nichtpolnischen Volksgruppen*, Berlin-Lipsk 1931.
179. Mrazek-Dobrowolska M., *Studia nad osadnictwem w dorzeczu Wisłoki*, Pamiętnik II Zjazdu Słow, Georg. t. II.
180. Michalczuk K., *Narieczija, podnarieczija i gowory Južnoj Rosii w swiazi s narieczijami Galiczyzny*, Trudy etnogr.-stat. ekspedycji w Zapadno-russkij kraj, VII/2 Spb. 1877.
181. Mydlarski J., *Mapa antropologiczna ludności Karpat*, Annales Univ. im. Curie-Skłodowska II/C, Lublin 1947.
182. Myszkowski T., *Jugozapadnaja etnograficzeskaja granica Galickoj Rusi*, ZbH-RMat VII, 1934.
183. *Nasz łemko (czasopismo)*, Lwów od r. 1934.
184. *Niekotoryi słowa używani w szczennojj łemkowskojj biesedi*, Wriemiennik Stawropigijskij, 1873, s. 121.
185. *O Łemkowszczyźnie* (praca zbiorowa), Wier 13/1935.
186. Ohijenko I., *Psatyry połowyny XVIII st. w łemkiwskim perekladi ZNTSz 99/1930*.
187. — (2), *Słowacko-ukraińska spilnota w łemkiwskim howori połowyny XVIII st.*, Sbornik Matice Slovenskoj, I Jazykověda, XIV/I 1936.
188. P.D., *Pro powstannia liškich selan*, NS 28/1958.
189. Pańkewycz I., *Do pytannia henezu ukraińskich łemkiwskich howariw*, Slavianskaja Filologija II, Moskwa 1958.
190. — (2), *Dwi łemkiwskie hramoty z pocz. XVI st.*, SI XIII, I, 1954.
191. — (3), *Folwarśka hramota Ateksija Myrołowycza 1607. r. jak pamjatka ukraińskoho łemkiwskoho howoru na Spyszi*, LingSI IV-VI, 1946-48.
192. — (4), *Pisnia pro Szešana wojewodu jak pamjatka łemkiwsko-szaryśkoho howoru*, ibid.
193. — (5), *Pokrajni zapysy na karpatśko-ukraińskich cerkownych knybach z dodatkom 4 manastyřských hramot*, Praga 1947.
194. — (6), *Pokrajni zapysky na pidkarpatśkich cerkownych knybach cz. I-II*, Naukowyj zbirnyk Proswita, R. XII, Uzhorod 1937.
195. — (7), *Prešovski Ukrajinci a Ukrajina v minulosti*, VD, s. 237.
196. — (8), *Słownik ukraińskich piwdenno-karpatśkich howoriw*, Družno Wpered 2-3/1951, 1-8/1952.
197. — (9), *Ukraiński howory Pidkarpatśkoj Rusi i sumiżnych obłastej*, Praga 1938.
198. — (10), (rec.) *Atlas językowy polskiego Podkarpacia (Małeckiego i Nitscha) s hlediska ukraińskich łemkovských nářečí*, Universitas Carolina, Philologica 1/2, Praga 1955.
199. — (11), Rec.: Z. Stiebert, *Toponomastyka Łemkowszczyzny cz. I-II* (zob. nr 279-280), SI XXI/1, 1952.

200. Pasternak J., *Korotka archeologija zachidno-ukrajinskych zemel*, Lwów 1932.
201. — (2), *Ruské Karpaty v archeologii*, Praga 1928.
202. Pastuszeńkówna S., *Dialekty między Wisłoką a Sanem*, LSŁ IA.
203. Pauli I. Z., *Pieśni ludu ruskiego w Galicji*, zebrał..., t. I-II, Lwów 1839, 1840.
204. Pawiński A., *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. III-IV Małopolska, Warszawa 1886.
205. Pecuch N., *Łemkowszczyzna w mojej dumci*, NS 23/1957.
206. Persza lemkiwska czytanka, Lwów 1934.
207. Petrov A., *Karpatske pomistni nazvy*, Praga 1929.
208. — (2), *Materiały dla istorii Ugorskoj Rusi*, t. I-VII, SPb. 1908.
209. — (3), *Ukrajinskij folklor*, 1946.
210. Pieradzka K., *Na szlakach Łemkowszczyzny*, Kraków 1939.
211. Pol W., *Rzut oka na północne stoki Karpat*, Kraków 1851.
212. — (2), *Z Czarnego Lasu i Czarnej Góry* cz. 3 *Obrazy z życia i natury*, Dzieła t. IV, Lwów 1876.
213. Prymak M., *Łemkiński słowniczek*, RM 1934.
214. Pryślojśkyj I. P., *Sandeckaja Ruś*, Lwów 1893.
215. Prochaska A., *Jaśliska, miasteczko i klucz biskupów przemyskich*, PLN 1889.
216. Prokopiw I., *Łemky, bojky, hucuty*, NS 9/1958 (przedruk z Radianskoho Słowa, Drohobycz).
217. — (2), *Zbyracz lemkiwskoho folkloru* (W. Chomyk), NS 43/1961.
218. Przepiórska M., *Nadsiański howir*, Praci Ukrajinskoho Naukowoho Instytutu t. XI/IV, Warszawa 1938.
219. Reinfuss R., *Budownictwo ludowe w zachodniej Łemkowszczyźnie*, Lud 33/1934-35.
220. — (2), *Cerkiewki drewniane na Łemkowszczyźnie*, KLN 1934.
221. — (3), *Etnograficzne granice Łemkowszczyzny*, Zi R. 26/10-11/1936.
222. — (4), *Kapliczki i krzyże na Łemkowszczyźnie*, KLN 1934.
223. — (5), *Łatynizacja stylu cerkiewnego na Łemkowszczyźnie*, KLN 1934.
224. — (6), *Łemkowie*, Wier 14/1936.
225. — (7), *Łemkowie jako grupa etnograficzna*, Prace i materiały etnograficzne VII, Lublin 1948/49.
226. — (8), *Pasterstwo na Łemkowszczyźnie dawniej a dziś*, KLN 1931.
227. — (9), *Problem wschodniego zasięgu etnograficznego Łemkowszczyzny*, II Zjazd.
228. — (10), *Próba charakterystyki etnograficznej Rusi Szlacheckiej na podstawie niektórych elementów kultury materialnej*, Lud 37/1947.
229. — (11), *Stan i problematyka badań nad kulturą ludową Łemkowszczyzny*, EtPol V/1961.
230. — (12), *Sztuka ludowa Łemków*, Polska Sztuka Ludowa 1961.
231. — (13), *W sprawie granicy łemkowsko-bojkowskiej*, KLN 1936.
232. Reychman J., *Pogranicze słowacko-ruskie*, Sprawy Narodowościowe 1939.
233. Rudnyj J., *Materiały do ukraińsko-kanadyjskiej folklorystyki i dialektologii* (s. 94-97), Winnipeg 1956.
234. *Ruslan, zbirnyj szcudennyk* wyd. XVII br. (s. 2-6, 281-290).
235. [Reho F.] *Bibliografie článků a studií Fr. Řehoře*, Praga-Moskwa 1954.
236. — (2), *Horstvo, vodstvo a podnebi rusinske Haliče*, Slovanský sborník 1883.
237. — (3), *Kukačka v národním životě haličských Rusinů* ibid. 1885.
238. — (4), *Na rušinském pohřbu*, Světozor XXI.
239. — (5), *Procházka rusinskou vsí*, ibid. XVIII.
240. — (6), *Ptačtvo v národním životě Rusinů* Ruch 1886.
241. — (7), *Rusinů v domácním hospodářství*, Slovanský sborník 1883.
242. — (8), *Svatba Lemků v Karpatech*, Dámské Besedy 1897.
243. — (9), *Z cest po haličské Rusi*, Světozor XXVIII.
244. — (10), *Z rusinské vesnice*, ibid. XVIII.
245. Sachaniew W., *Nowy karpatorusskij etnograficzeskij material* Nauk zbirnyk "Proswita" IX, Uzhorod 1932.
246. San J., *Mjasnyci na Łemkowszczyzni*, NS 8/1962.
247. Sardyha I., *Łemkiński pisni*, NS 41/1958.
248. Sarna W., *Opis powiatu jasielskiego*, Jasło 1908.
249. — (2), *Opis powiatu krośnieńskiego pod względem geograficzno-historycznym*, Przemysł 1898.
250. Sawicki L., *Rozmieszczenie ludności w Karpatach Zachodnich*, Kraków 1910.
251. — (2), *Wędrowki pasterskie w Karpatach*, STNWar IV/1911.
252. Schram W., *Formy osadnictwa wiejskiego w środkowych Karpatach...*, Warszawa 1961.
253. Semko F., *Wesniany śpiwanky*, NS 14/1961.
254. *Słownik geograficzny ziem polskich i innych krajów słowiańskich* pod red. F. Sulimierskiego i in., Warszawa 1880-1902 (t. I, 879; II, 893; III, 202; V, 645).
255. Smoleński J., *Łemkowie i Łemkowszczyzna*, Wier XIII/1935).
256. Sobolewski A., *Kak dawno russkije żywut w Karpatach i za Karpatami*, Żywaja Starina 1894.
257. Sosnowski K., *Beskid Mały*, Wier 1925.
258. — (2), *Beskidy Zachodnie*, Kraków 1924.
259. — (3), *Gorce*, Pamiętnik Tow. Tatr. 1912.
260. — (4), *Przewodnik po Beskidzie Zachodnim*, wyd. 2, Kraków 1926.
261. — (5), *Słowo wstępne*, Wier XIII/1935.
262. Stądniccki A., *O wsiach tzw. wołoskich na północnych stokach Karpat*, Lwów 1848.
263. Staranka F., *Wetykodny zwyczaj na Łemkowszczyzni*, NS 14/1961.
264. Stefanowski P., *Łemkiwska nasza*, NS 52/1961.
265. — (2), *Ne sudie Nykyfora po jeho werchownosty*, NS 42/1961.
266. — (3), *Pamiętki lemkiwskiej kultury*, NS 2-4/1961.
267. — (4), *Zbojnyctwo na Łemkowszczyzni*, NS 5-6/1960.
268. Stieber Z., *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*, Łódź z. I 1956, II 1957, III 1959, IV 1960 V 1961, VI 1962.
269. — (2), *Dialekti Łemków*, XVIII, 2, 1939.
270. — (3), *Gwary ruskie na zachód od Oporu*, Warszawa 1938.
271. — (4), *Materiały akcentowe z dawnej Łemkowszczyzny*, SO r VIII/2-3, 1959.
272. — (5), *Nazwy miejscowe Łemkowszczyzny*, SAU XLVIII, 1947.
273. — (6), *Nazwy miejscowe pasma Górców w Beskidzie Zachodnim*, LSŁ III/2A, 1934.
274. — (7), *Pierwotne osadnictwo Łemkowszczyzny w świetle nazw miejscowych* BPTJ V, 1936.

275. — (8), *Polska i ruska nazwa Sanu*, JPol XXV.
276. — (9), *Problem językowej i etnicznej odrębności Podhala*, Łódź 1947.
277. — (10), *Sposoby powstawania słowiańskich gwar przejściowych*, Kraków 1938.
278. — (11), *Systemy wokaliczne dawnej Łemkowszczyzny*, SI XXIX/2, 1960.
279. — (12), *Toponomastyka Łemkowszczyzny*, cz. I Nazwy miejscowości, Łódź 1948.
280. — (13), *Toponomastyka Łemkowszczyzny*, cz. I Nazwy terenowe, Łódź 1949.
281. — (14), *Uzupełnienia do pracy "Toponomastyka Łemkowszczyzny"* SLTN. IV/2, 1952.
282. — (15), *Wschodnia granica* Łemków, SAU XL/8, 1935.
283. — (16), *Wpływ polski i słowacki nagwary Łemków*, SAU XLI, 1936.
284. — (17), *Z badań porównawczych nad słownictwem Karpat*, SAU XLVI, 1945.
285. — (18), *Z fonetyki historycznej dialektu Łemków* SFPS 3, 1958.
- 285a. — (19), *Jeszcze o dialekcie wschodniosłowackim*, LSŁ II/1A 1931.
- 285b. — (20), *Ze studiów nad dialektami wschodniosłowackimi* LSŁ III/1A, 1933.
- 285c. — (21), *Ze studiów nad słowackimi gwarami Spisza*, LSŁ I/1A, 1929 (cechy ruskie: s. 127 — 130).
286. Stieber Z. Hrabec S., *Przyczynki do słownictwa gwar ukraińskich w Karpatach*, RKJL IV, 1956.
287. Strumiński B., *Wiersze ukraińskie z początku XVIII w. na marginesach "Minei prazdnicy" z XVII w.* SOR IX/2, 1960.
288. Strzałko F., *Drewniane cerkwie w Bieszczadach*, KLN XV/42, 1938.
289. Sulisz J., *Nazwy rodowe, części miasta, nazwy pól i lasów w Sanoku* Lud XIII 1907.
290. — (2), *Przywileje wsi Odrzechowy*, Sanok 1901.
291. Swiencickij I.S., *Materiały po historii wozroźdzenija Karpatskoj Rusi*, Lwów 1906.
292. Sygański J., *Historia Nowego Sącza*, Lwów 1901.
293. Szapował M., *Beskydy (Zhirka hasni)*, Kijów 1952.
294. Szaranowycz I., *Istoria Galicko-Wołodimirskoj Rusi*, Lwów 1863.
295. Szemlej I., *Z badań nad gwarą lemkową*, LSŁ III/2A, 1934.
296. — (2), (rec): Z. Stieber, *Pierwotne osadnictwo Łemkowszczyzny*, (zob. nr 274), ZNTSz CLV, 1937.
297. Szewczyk T. T., *Na hori Mahuri*, NS 12/1962.
298. Šmilauer V., *Vodpis starého Slovenska*, Praga—Bratysława 1932.
299. Tarnowycz J., *Ilustrowana istorija Łemkiwszczyzny*, Lwów 1936.
300. — (2), *Łemkiwszczyzna, Materialna kultura*, Kraków 1941.
301. — (3), *Mowa stolit. Łemkiwszczyzna w perekazach*, Lwów 1938.
302. Teodorowicz I., *Łemkowskaja Ruś*, ZbH-RMat, VIII 1934.
303. Tichý F., *Istoria Literaturnoho Zawedenija Priaszewskoho*, Kalendar Sojuza russkich žen w Priaszewi, 1923.
304. — (2), *Ze slovensko-ukrajinských styků v padesátých a šedesátých letech minulého stáletí*, Z dejin, s. 553.
305. Tomaszewskij S., *10 lit ukrajinskoho pyttannia w Polsce*, Lwów 1929.
306. — (2), *Etnograficzna karta Ukrajiny Rusy*, SPb. 1910.
307. Toronśkij A., *Rusyny-Lemky, Zoria hałycka jako album na hod 1860*, Lwów 1860 (s. 383-428).
308. Udziela S., *Górale Beskidowi*, Kraków 1932.
309. — (2), *Rozsiedlenie się Łemków*, Wis III, 1889.
310. — (3), *Topograficzno-etnograficzny opis wsi polskich w Galicji* MAAE VI/2, 1903.
311. — (4), *Ziemia Łemkowska przed półwieczem. Zapiski i wspomnienia z lat 1888-1893*, Lwów 1934.
312. Vážný V., *Z mezislovanského jazykového zeměpisu, Příspěvky k dokumentární hodnotě díla: M. Malecki K. Nitsch: Atlas jazykový polského Podkarpacia* Praga 1943.
313. Werch. St., *Mowo ridna, słowo ridne...*, NS 21/1957.
314. Werchratski I., *Die-ruthenischen Mundarten der Österreich-Ungarischen Monarchie in Wort und Bild*, Wiedeń 1898.
315. — (2), *Howir zamiszanciw*, ZNTSz, 1894.
316. — (3), *Pro howir deliwskij*, ZNTSz XXXV—XXXVI.
317. — (4), *Pro howir hałyckych lemkiw*, Lwów 1902.
318. — (5), *Znadoby do pisannia uhorško-ruských howoriw*, t. II *Howory z nahotosom starým*, Lwów 1901.
319. — (6), *Znadoby do słowaria južnoruskoho*, Lwów 1877.
320. Westermann R. i Nakoneczna H., *Ukrainische Mundarten. Suedkarpatoukrainisch (Lemkisch, Bojkisch und Huzulisch)*, Berlin—Lipsk 1940.
321. Wędkiewicz S., *Stan badań nad toponomastyką i terminologią pasterską Karpat*, SAU XXIX, 1924.
322. Wierchy R. XIII, XIV, Kraków 1935, 1936 (roczniki "Łemkowskie").
323. Wołyneć O., *Cikawa pracia pro Łemkiwszczyznu* (rec.): M. Chylczuk, *Kierunki rozwoju gospodarczego Bieszczad* (zob. nr 37), NS 13/1960.
324. — (2), *Nowa pracia pro Łemkiwszczyznu* (rec.): Schram W., *Formy osadnictwa wiejskiego w środkowych Karpatach* (zob. nr 252), NS 48/1961.
325. Wójcik A., *Pogórze i Pogórzanie, Stroje ludowe na pograniczu polsko-łemkowskim*, KLN 33/1936.
326. Wrzosek A. i Wrzosek M., *Materiały do charakterystyki fizycznej ludności wiejskiej na pograniczu powiatów nowosądeckiego, i limanowskiego* MAAE XIV 1919.
327. Wykroj F., *Antropologiczna charakterystyka ludności z okolic Krynicy*, Przegląd Antropologiczny XVIII/1952.
328. — (2), *Skład antropologiczny Łemkow sądeckich z okolic Krynicy*, SAU L. 1949.
329. Zaborski B., *Rozmieszczenie ludności według języka i wyznania w środkowej i wschodniej części Karpat*, II, Zjazd.
330. Zapletal F., *Dobryanskij a naši Rusini*, Praga 1927.
331. Zborowski J., *Rusnak, proćpak janosik*, JPol II, 1914.
332. Zejszner L., *Podróże po Beskidach czyli opisanie części gór Karpackich zawartych pomiędzy źródłami Wisły i Sanu*, Biblioteka Warszawska III, 1848.
333. Ziłyński L., *Hranycia bojkowskoho howoru*, L. Bojk VIII/10, 1938.
334. — (2), *Karta ukrajnských howoriw z pojasnenniamy*, Warszawa 1932.
335. — (3), *Łemkiwska howirka seta Jawirok*, LSŁ III/2A, 1934.
336. — (4), *Mapa dialektów ukraińskich*, Warszawa 1933.
337. — (5), *O vzájemných vztazích ukrajinských, českých a slovanských lidových písní*, Z dejin, s. 203.
338. — (6), *Opis fonetyczny języka ukraińskiego*, Kraków 1932.
339. — (7), *Proba uporiadkowania ukrajnských howoriw*, ZNTSz 117—18, 1913, oraz: *Prywit I Frankowi*, Lwów 1916.
340. — (8), *Pyttannia pro lemkiwsko-bojkiwsku mownu hranyciu*, LSŁ IV/1A 1938.

341. — (9), *Samogłoski nosowe w gwarze wsi Krasna w pow. krośnieńskim*. Prace polonistyczne ofiarowane prof. J. Łosiowi.
342. Z u b r z y c k i D., *Granice między ruskimi i polskimi narodami w Galicji*. Lwów 1849.
343. — (2), *Gränzen zwischen der russinischen und polnischen Nation in Galizien*, Lwów 1849.
344. — (3), *Istorija Galickogo kniaźestwa* t. III, 1863.
345. — (4), *Rys historii narodu ruskiego w Galicji i hierarchii cerkiewnej w temże królestwie przez...* Lwów 1837.
346. Ż a k i A., *Początki osadnictwa w Karpatach Polskich*, Wier 23/1955.
347. Ż u l i n s k i T., *Kilka słów do etnografii Tucholców mieszkańców wsi wołoskich w ziemi sanockiej i na Pogórzu Karpackim*, Zbiór wiad. 1/3 1877.
348. Ż y l k o F. T., *Howory ukraińskiej mowy*, Kijów 1958.
349. — (2), *Narysy z dialektologii ukraińskiej mowy*, Kijów 1955.
350. — (3), *Ukraińska dialektologia*, Kijów—Lwów 1951.

UZUPEŁNIENIA

351. C h o ł e w a C. M., *Stroje ludowe ziemi sandeckiej*, Lud XXXVI.
352. F a s t n a c h t A., *Ludność miasta Lesko w XV—XVI w.*, Rocznik Zakł. Narod. im. Ossolińskich t. IV, Wrocław 1953.
353. K u r y ł o W., *Zbojnictwo na Łemkowskiej Rusi w XVII i XVIII w.*, Przemyśl 1935.
354. Ł o z i ń s k i W., *Prawem i lewem — obyczaje na Czerwonej Rusi w I-szej poł. XVII w.* (rozdz. 3. *Ziemia przemyska i sanocka*), Kraków 1960.
355. M o r a w s k i S., *Rozruchy ludu podgórskiego w r. 1651 — Świątek Boży i życie na nim*, Rzeszów 1871.
356. O l i j n y k J., *U łemkiwskiej tychij storoni. Powiśt' istoryczna z XVI st.* (rękopis), Warszawa 1962.
357. P i e t r o w i c z I., *Sandeckaja Ruś. Istoryczeskije zamietki*. Lwów 1893.
358. P o l a c z k ó w n a H., *Najstarsza księga sądowa wsi Trzeźniowa*, Lwów 1923.
359. P r o c h a s k a A., *Samorząd województwa Ruskiego w walce z opryszkami*, Kraków 1907.
360. R a b i n o w i c z J. W., *Antifiodalnaja bor'ba krestjanstwa sanockoj ziemi w I-j połowinie XVII w.*, Uczonyje zapiski, Orienburgskij Gos. Pied. Institut, 1958, wyp. 13. (streszczenie pracy kandyackiej).
361. R e i n f u s s R., *Łowiectwo ludowe na Łemkowszczyźnie*, KLN (6.1.1936).
362. R u t k o w s k a P ł a c h e i ń s k a J., *Sądeczczyzna w XIII—XIV w.*, Wrocław 1961.
363. S c h r a m m W., *Lasy i zwierzyzna gór sanockich*. Poznań 1958.
364. (2), *Motyły okolic Olchowy Ziemi Sanockiej*. Poznań 1948.
365. (3), *Powiat Lesko, kolonizacja i stos. gospodarcze do poł. XVII w.* (rękopis, 1916).
366. (4), *Stróże — wieś pow. gorlickiego*, Roczn. Nauk Roln. i Leśn. t. 50, Poznań 1948.
367. W i k t o r J., *Pieniny i Ziemia Sądecka*, Kraków 1956 (1958).
368. W o ł a ń s k i, *Starostwo Sanockie*, PNL 1860.
369. Z b o r o w s k i J., *Ludność góralska w powiatach limanowskim i nowotarskim w r. 1813*, Lud XXVIII, 1929.

- BPTJ — Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, Kraków (od 1927).
- EtPol — Etnografia Polska, wyd. PAN.
- EtZb — Etnograficzny Zbiór Naukowy Tow. im. Szewczenka, Lwów (od 1895).
- JPol — Język Polski, organ TMJP, Kraków (od 1913).
- KLN — Kurier Literacko-Naukowy. Dodatek do Ilustrowanego Kuriera Codziennego, Kraków (od 1924).
- LBojk — Litopys Bojkiwszczyny, Sambor (od 1931).
- LSł — Lud Słowiański, Kraków (od 1929).
- Lud — Organ Towarzystwa Ludoznawczego, Lwów, Lublin, Kraków, Poznań (od 1895).
- MAAE — Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne, Kraków (od 1896).
- NS — Nasze Słowo, Organ Zarządu Głównego Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego, Warszawa (od 1956).
- PHist — Przegląd Historyczny, Warszawa (od 1905).
- PNL — Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do Gazety Lwowskiej (od 1873).
- RKJŁ — Rozprawy Komisji Językowej. Łódzkie Tow. Nauk., Wyd. I (od 1954).
- RM — Ridna Mowa, Żółkiew (lata dwudzieste i trzydzieste XX w.).
- RWH — Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego AU, Kraków (od 1874).
- SAU — Sprawozdania (z czynności i) posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie (od 1890).
- SFPS — Studia z filologii polskiej i słowiańskiej PAN, Warszawa (od 1955).
- SKJ — Sprawozdania Komisji Językowej, Kraków (od 1880).
- SL — Slavia, Praha (od 1922).
- SLTN — Sprawozdania Łódzkiego Towarzystwa Naukowego, Łódź (od 1946).
- SOr — Slavia Orientalis, Warszawa (od 1957).
- STNLw — Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie, Lwów (od 1921).
- STNWar — Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Warszawa (od 1908).
- StSl — Studia Slavica Acad. Scient. Hung., Budapeszt (od 1955).
- VD — Věčná Družba. Sbornik prací k 300 výročí opetného sjednočení Ukrajiny s Ruskem, Praga 1955.
- Wier — Wierchy, Lwów (1923 — 1928), Kraków (od 1929).
- Wis — Wisła, Warszawa (od 1887).
- Z dejn — Z dejn československo-ukrajinských vzťahov. Slovenské Studie SAV I, Bratislava 1957.
- ZbH-RMat — Naukowo-Literaturny Sbornik Galicko-Russkoj Maticy, Lwów
- Zbiór Wiad — Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej, Kraków (od 1877).
- Zi — Ziemia, Warszawa (od 1910).
- II Zjazd — II Zjazd sprawozdawczo-naukowy w Krakowie poświęcony środkowym i wschodnim Karpatom, Warszawa 1938.
- ZNTSz — Zapysky Naukowego Towarzystwa im. Szewczenka, Lwów (od 1892).

INDEKS RZECZOWY

- OGÓLNE: 3, 10, 24, 42, 45, 47, 58, 68, 71, 85, 90, 106, 108, 131, 142, 151-153, 166, 185, 216, 224, 250, 255, 302, 307, 308, 322, 329.
- JEZYK (por. także nazwy geograficzne i osobowe): 5-8, 11, 14, 20, 21, 41, (60), 82, 83, 90, 94, 111, 118, 119, 124, 147-149, 155, 162, 163, 169, 172, 180, 184, 186, 187, 189-194, 196-199, 202, 213, 218, (225), 268, 287, 295, 296, 312-321, 329, 333-341, 348-350.
- NAZWY GEOGRAFICZNE: 38, 53, 101, 120-122, 207, 272-275, 279-281, 289, 296, 298, 321.
- NAZWY OSOBOWE I ETNICZNE: 170, 289, 331.
- FOLKLOR (etnografia, antropologia, kultura ludowa): 17, 22, 36, 48, 49, 51, 52, 57, 59, 61, 75, 84, 93, 109, 110, 128, 129, 135, 157, 167, 171, 173, 175, 181, 182, 209, 221, 225, 227, 228, 236-246, 263, 267, 300, 306, 325-328, 337, 347, 351, 353, 354, 361.
- GRANICE (językowe i etniczne): 20, 21, 62, 64, 65, 70, 103, 114, 115, 123, 221, 227, 231, 232, 285a-c, 333, 340, 342, 343.
- HISTORIA (por. także osadnictwo): 1, 9, 12, 13, 15, 40, 50, 51, 54-57, 59, 72, 98-100, 104, 133, 139, 154, 165, 177, 188, 195, 200, 201, 204, 208, 256, 290-292, 294, 299, 301, 304, 311, 344, 345, 352, 355, 357-360, 362, 365, 366, 369.
- OSADNICTWO: 23, 43, 46, 69, 95, 105, 156, 176, 179, 252, 309, 324, 346.
- GOSPODARKA (pasterstwo, szalaśnictwo): 134, 143-146, 226, 251, 323.
- FOLKLOR (literatura — zbiorki): 19, 25-35, 66, 67, 74, 76-81, 87-89, 91, 92, 96, 107, 113, 116, 117, 125, 126, 130, 136, 150, 159, 160, 174, 183, 203, 206, 233, 234, 247, 253, 293, 303, 356.
- FIZJOGRAFIA: 13, 15, 18, 63, 112, 140, 158, 161, 175, 177, 210, 212, 214, 215, 248, 249, 257-260, 262, 297, 310, 332, 367, 368.
- BIBLIOGRAFIA I PERSONALIA: 2, 217, 229, 235, 330.
- VARIA: 16, 37, 39, 49, 73, 97, 102, 127, 137, 141, 164, 178, 205, 254, 261, 305, 363, 364.

Marian Jurkowski

Andrzej Kwilecki

FRAGMENTS OF THE MOST RECENT LEMKOS' HISTORY

(With Particular Attention to the Lemkos of the Novyi Sanch Area)

Lemkos are a group of people about whom there exists a considerable literature both in Ukrainian and Polish languages. The treatise in the bibliography devoted to the Lemkos represent several fields of science: ethnography, history, geography, linguistics, anthropology. The majority of the works deal with Lemkivshchyna prior to the Second World War.

Of late, for some time there have been appearing a series of research works concerning Lemkos, representing the most recent problems.

Kwilecki analyzes in this article the social life of Lemkos for the past several decades. He also tries to answer the question as to what was responsible for the present Lemkos' situation and their deportation from their native land to the northern and western territories of Poland.

There have been basically two groups of Lemkos, the northern, occupying the south-western part of Poland and the southern one (south of the Carpathian mountains), settling the territories which constitute the present eastern part of Czechoslovakia. The designation "Lemko" was especially used by the Ukrainian people in such western districts of Lemkivshchyna as: Krosno, Jasło, Gorlice, Nowy Sącz. In addition to the above districts, Lemkos also lived in the Sanok district.

The origin of Lemkos has been interpreted according to the nationality of scientists or writers, who dealt with the question. The view of the Ukrainian and Russians has been that Lemkos in the Carpathian mountains are a part of the ancient Rus' settlement, which extended further north and east of the present Poland. However, the Polish investigators of this question maintain that the ethnic structure of Lemkivshchyna is to be tied up to the migration of Volokhs (from the territories of present Rumania, slavized by the Bulgars — J.H.), who appeared in the

Carpathians in the 14th and 15th centuries. The same source maintains that while there was an original population in Lemkivshchyna, it occupied only the main points of the territory, and that only the immigration, the majority of which people were the elements from Rus', as well as some Rumanians, Southern Slavs, had more densely populated Lemkivshchyna (all of these immigrants were given a name of "Voloxy"). Not all, however, questions connected with the origin of Lemkos have been solved.

Lemkos clearly have differed from their neighboring Polish population by their language, religion and culture, and by their own self-perception. This was responsible for the fact that within one hundred years the border between the Polish and Ukrainian populations was not even modified. Ukrainians did not undergo a process of assimilation. Lemkos as an ethnic group lived an isolated life; mixed Lemko-Polish marriages were almost non-existent. Within the group, Lemkos had a tendency to divide into two sub-groups, — the "starorusyny" (Old Rus people) in the most western part of Lemkivshchyna, and the Lemkos, east from the Dukla Pass. Lemkivshchyna was a part of the Austro-Hungarian empire for more than one hundred years. During that period of time the Lemkos of the southern and northern parts of Lemkivshchyna were in constant contact, and their mutual relationships had many-sided characters: family and religious connections, trade and migratory workers relations. The results of the World War I interrupted those free contacts between the two Lemko groups. However, it was that factor which was responsible for Lemkos becoming more politically active, with a view of securing their future economic, social and national existence. On both sides of the Carpathians appeared local organizations and Lemkos committees which debated the future of the Lemko land — Lemkivshchyna. In Preszow, which was the center for the southern Lemkos, a Carpathian Rus' People's Council was organized, headed by Dr. Antoni Beskid, who traveled to Paris Peace Conference to present to it the position of the "Carpathian people." The northern Lemkos organized the Lemko Rus' People's Republic, 5 December, 1918, in Florynka. It called for organizing and establishing a political and administrative system, which would be able to realize the wishes of the people and to secure its free socio-political life, rights and autonomy. The Republic existed for 16 months, — till the end of March, 1920. Its end came with the arrest of the Lemko leaders by the Polish government.

By establishing the Republic, the Lemkos demonstrated their unwillingness to allow the Lemkivshchyna to be attached to Poland, or to

cooperate with Poland. They demanded that Lemkivshchyna becomes one, an autonomous socio-political organism within the borders of a state. The strongest feeling was for attaching the whole Lemkivshchyna to the Slovak state.

There were voices favoring the creation of one great Rus state, of which Lemkivshchyna would be an integral part. There was also a support for the creation of a free Ukraine, embracing Lemkivshchyna.

Basically, Lemkos have been divided into two ideological groups: the "Old-Rus," Russophile (often a Moscophile), and the Ukrainian, reflecting to some extent similar division in the rest of Galicia. There were no Polonophiles. Russians began actively spreading their Russophile propaganda since 1835, when a famous Russian Panslavist Michael Pogodin arrived in Galicia.

Marching of the Russian armed forces across Galicia to help Austria against Hungary in 1848 was supposed to impress the local population as to the might of the Russian tsar. Also, in 1866 in Lviv an article was written in the newspaper *Slovo*, which propagated an idea that the Rus people (Rusyny and the Russians) constitute one group of people, and that the whole Rus' ought to use one Russian literary language. To further this ideology, M. Kachkovski Society was organized in 1873. On 22 September, 1914, when the Russian tsar's general governor Bobrinskyi arrived in Lviv, he declared that since Eastern Galicia and Lemkivshchyna since times immemorial have been a part of Russia, with the Russian people, he intends to introduce here the Russian language, law and social system. That kind of agitation made Austrians suspicious of Lemkos, and for the Lemko Russophile activities many Lemko leaders were sent to Talerhof, the Austrian camp in the Alps.

Prior to the First World War, a powerful Ukrainian influence began spreading over Lemkivshchyna which opposed Poles, "Rusyny" and Russians. The "Narodovtsi" began organizing "Prosvita" Associations (in 1868, earlier than those of M. Kachkovski Association).

Ukrainian influence upon Lemkivshchyna was spread by scientific, as well as literary means. The basis for Ukrainianism in Lemkivshchyna were the activities supported by many investigative works in the fields of history, ethnography, linguistics, proving that Lemkos are a regional part of the Ukrainian national group. As far as its political aspect was concerned, it propagated Ukrainian nationalism and independent Ukraine, it advocated a separation from Russian, and later from the Soviet Union, and from Poland. During the last years of the pre-World War II period, the

Ukrainian influence in Lemkivshchyna became so strong that it managed to stop the Russophilism. The Russophiles lost the young people. The idea of the free Ukraine became the dominant concept of the northern, politically conscious Lemkos. The continuation, and representation, of that idea in Lemkivshchyna has been the Organization for Defense of Lemkivshchyna and its organ **Lemko News**, based in the United States and Canada.

During the Nazi German occupation of this part of the world, the so-called Himmler project included a proposal to liquidate such notions as Ukrainians and Lemkos, and to lower all of the national groups into one general working mass for the Germans. When the Soviet armies occupied the Eastern Galicia, since 1939 some 20-40 thousand members of the Ukrainian intelligentsia escaped it and came to Lemkivshchyna, where they undertook the full gear of educational, cultural and political activities, helping the people of Lemkivshchyna to further improve their national consciousness.

At the beginning of the German occupation, the attitude of the Germans toward the Lemkos could be summed up as follows: 1. German publications pictured Lemkivshchyna (**Lemkenland**) as the "purest Ukrainian region," which due to the natural mountainous environment, was saved from the Polish influences. The **Institut für Deutsche Ostarbeit Krakau** in its quarterly **Die Burg** studied the culture and arts of the Lemko people. 2. German attempted to sharpen the antagonism between the Lemkos and Poles. 3. Germans sowed the suspicion of the Ukrainian Lemkos toward those of the Russophile orientation.

Prior to 1967 the Polish publications kept silent about the evacuation of the Ukrainians from Poland to the Ukrainian SSR. On the basis of the Polish and the Soviet Ukraine agreement of 9 September, 1944, Lemkos became an object of the Polish-Soviet 1944-1946 action. Special Ukrainian-Polish authorities for evacuation were created: the Chief Representative of the Government of the People's Republic for the Evacuation Affairs (attached to the Ministry for Foreign Affairs) and the Chief Plenipotentiary for the Evacuation Affairs, attached to the Soviet of the Ukrainian SSR. Beside these agencies, Poland also involved in this matter its district and county authorities, as well as the militia, armed forces and the political parties. There were four distinct offices for evacuation in the following cities: Nowy Sącz, Gorlice, Jasło, and Sanok. The Krosno district for this purpose was divided between the office of Jasło and Sanok.

Evacuation almost immediately followed the Soviet-German front line.

In January, 1945, for example, the front line was between Krosno and Jasło, while the Lemkos from the Sanok district were evacuated already in November, 1944, and those from the Krosno district in December, 1944, and from the rest of Lemkivshchyna in March and April, 1945. The Soviet Ukrainian Commission was operational in Nowy Sącz district already in the middle of March, 1945, and consisted of 45 persons. The evacuation was supposed to be voluntary. However, in many instances it conflicted with this principle. The Soviet Ukrainian Commissions endeavoring to complete rapidly the process of evacuation, often exaggerated their promises concerning the situation awaiting the evacuees in the Soviet Union. Some of them used all possible methods to force the people to leave their native land. Polish authorities were especially interested in forcing out the Ukrainian population from Lemkivshchyna. To accomplish that goal, they availed themselves of all means at their disposal, including declaring a special status for the border zones in order to excuse their forceful expulsion of the Ukrainians from those areas. However, the Lemko population resisted all the methods applied against it. It did not intend to leave voluntarily its native land. Many evacuated Lemkos had tried to return from the Soviet Union back to Lemkivshchyna. The evacuation officially was completed as of 1 August, 1946. The evacuees in the Soviet Union were spread all over the country.

Within one year after the end of the evacuation of Lemkos to the USSR, the Polish government instituted a deportation of the rest of the Lemkos from Lemkivshchyna to the northern and western territories of Poland, which this country obtained from Germany. The deportation action was a military operation, called "Wisła", using for an excuse the activities in this area of the Ukrainian Underground Army (UPA). It commenced at the end of April, 1947. Basically, all Ukrainians were subject to deportation. Those who arrived at their destination were in a very bad state. Here, they were scattered in groups of two to three families among the Polish communities. Their life in exile has been very bitter. No wonder that despite their knowledge that their native land — Lemkivshchyna is either destroyed, or that some of their villages are settled by the Polish settlers, sponsored and financed by the Polish government, its property confiscated or destroyed, and that it is against the position of the Polish government, nevertheless, between 1956 and 1958 some 2,000 Lemkos returned to their Lemkivshchyna. Thus, at the end of the World War II, Lemkos suffered materially and morally.

I.F. Evseev

POLITICAL CO-OPERATION; UKRAINIAN-POLISH AGREEMENT, 9 SEPTEMBER, 1944,

Related to the Population Evacuation from Poland, and Polish Citizens from Ukrainian SSR

After the October Revolution Poland annexed a considerable part of the Ukrainian western territories. The promises that the Polish government made with respect to honoring the rights of the national minorities in this region were never observed. The Ukrainian people were subjected to a forceful Polonization, denying them rights to their native language and the national culture. In 1921 there were 656 Ukrainian schools in Volyn' and Polissya. In 1926 the Polish government closed all of them down, thus forcing the Ukrainian children to grow illiterate.

With a view of hopping to achieve its colonial objectives, the Polish government began settling its most reactionary elements in the Ukrainian western regions occupied by Poland. Some 40,000 of them were assigned to assist the Polish government in carrying out such duties as defense, espionage, and policing, which were directed against the Ukrainian population. Obviously, the Ukrainian population could not passively accept such treatment from the hands of the occupant.

In September, 1939, when Hitler's Germany defeated Poland, most of the members of the Polish government fled from Poland, leaving the nation behind to its frown of fortune. (A larger part of the Western Ukraine was annexed by the Soviet Union.) Soon the Germans attacked the USSR, and Ukraine found itself under the German occupation. Many of the Ukrainians participated in the struggle against the Nazi Germany.

After the Soviet Union reoccupied the western Ukrainian territories, the government of the Ukrainian SSR and the Polish Committee for National Liberation signed an agreement, 9 September, 1944, in Lublin, in which it was agreed to evacuate the Ukrainian population from the

territories of Poland, and the Polish citizens from the territory of the Ukrainian SSR. The Chief Commissioner of the Ukrainian SSR, and the Chief Representative of the Polish Republic, with their staff, and the headquarters in Lublin (apparently supervised by an agency of the Council of Ministry of the Ukrainian SSR), administered the process of evacuation. The result of its activity was that between 15 October, 1944, and August, 1946, some 122,622 families, or 482,880 Ukrainians were evacuated from Poland to the Ukrainian SSR.

John Hvosda

"EVACUATION — DEPORTATION OF UKRAINIANS IN POLAND, 1945-1947"

As an introduction, a brief overview of the national minorities question is discussed, especially since it is directly related to human rights. Also, the commitments on the part of the major states, including the Soviet Union, to the question of national minorities, and some of the ways the endeavors were made to solve them are discussed. A special attention is paid to the "evacuation" of the Ukrainians to USSR by the Polish communist government, and then, "deporting" those who managed to survive the "evacuation", to the northern and western territories, which Poland received from Germany. Also, the "official", as well as the real reasons for "evacuation-deportation" of the Ukrainians in Poland in 1945-1947 are discussed, focusing upon possible ill consequences this "method" of "solving" the national question might have for the Ukrainians in the future, unless this problem is assessed in its full dimension, and certain necessary practical steps are made by all concerned.

Bohdan Czajkowskyj

TO THE TWENTIETH ANNIVERSARY OF THE TRANS- CURZON LINE TRAGEDY

The Polish "Committee for National Liberation and the government of the Ukrainian Soviet Socialist Republic signed an agreement on 9 September, 1944, concerning the resettlement of the Ukrainians from the Polish territory and the Polish citizens from the Ukr. SSR. On the basis of this agreement over 480,000 of Ukrainians were resettled from Poland into the Ukr. SSR. There were some 300,000 of Ukrainians left behind in Poland.

No one asked the population of Lemkivshchyna, Peremyshchyna, Kholmshchyna, whether it wishes, or not, to leave its native land, where its ancestors lived for centuries. The decision was made in Moscow and Warsaw, and the quisling government in Kyiv merely executed the orders of the first, by signing the above agreement in September, 1944.

In the first half of February, 1945, at the Crimean Conference, Yalta, Stalin received the approval of that agreement from Roosevelt and Churchill.

Before the last act of the great drama of the trans-Curzon Line (the Ukrainian territories west of the Curzon Line) was played off, a terrible terror was instituted by the Polish Communist, and often by the Polish chauvinistic elements, which instead of turning against the occupier of their country—the Soviet Union, they threw themselves against the defenseless Ukrainian population.

The Poles especially attacked the Ukrainian Orthodox churches, priests, and the population at large. In March, 1944, in the district of Hrubeshiv some 2,000 Ukrainians were killed by the Poles. Between 1942-1944 some 2,000 of Ukrainians were murdered on the territory of Kholm-Pidlyasha. In other parts of that Ukrainian territory there were even more victims of the Polish terror: Pyskorovychi (village) — 2,000, Pavlykoma

(village) — 300, Malkovychi (village) — 250, Lyublynets' (village) — 200, Berezka (village) — 182, etc. The bandits in their terror were helped by the Polish militia and the army.

In the light of a certain death, the Ukrainian population first began to organize itself into the self-defense units, later, the Ukrainian Underground Army (UPA) decided to come to its defense.

The first mass resettlement action in the trans-Curzon Line territory began on 1 September, 1945. During that time the Peremyshl region lost some 70% of its population. The Polish special commandos, under the command of the bolsheviks, were brutally throwing out the Ukrainians from their homes, and transported them to the railroad stations, for further transporting them over to the USSR. The UPA defense of the population slowed down its deportation.

The second wave of the evacuation of the Ukrainians took place between 1 May — 15 June, 1946, and was zeroed in on Lemkivshchyna, Yaroslavshchyna, Lyubachivshchyna and Hrubeshivshchyna. Some 70% of the Lemko villages were burned down by the MVD units at that time. The population was murdered en masse (in the village of Zavadka Morokhivs'ka some 100 Ukrainians were annihilated; some 43 persons were murdered in the village of Terka, etc.).

In 1947, an agreement was signed among Poland, Czechoslovakia and Ukr. SSR for the purpose of more effectively uprooting of the Ukrainian population from its native land, west of the Curzon Line ("Zakerzonnya"), which managed to survive the two previous deportations. Tens of thousands of special units with artillery, tanks and planes were used in the action against the remaining population of Lemkivshchyna and Peremyshchyna.

Ukrainian losses, both civilian and those of the UPA, on the trans-Curzon Line territories were many. However, without the self-defense units, and those of the UPA, they would had been much greater because the enemy planned the total destruction of the Ukrainian population in those territories.

General Blum confirmed at the session of the Polish Academy of Sciences in 1959 that in the three eastern Polish districts lived 1,061,920 Ukrainians. Between 1945 and 1946 some 700,000 Ukrainians were deported to the USSR, and that the rest, 300,000, were deported by the Polish government to the northern and western provinces of Poland.

The Ukrainian Soviet Encyclopedia (Vol. 11, p. 374) states that only 480,000 of the Ukrainians arrived to the USSR, and that in 1962 in Poland there were 3000,000 Ukrainians. On the basis of the two above sources one

may conclude that during the deportation process some 220,000 Ukrainians were "lost" or "died" on their way to USSR, and that during the time of Polish deportation of the Ukrainians to the Polish northern and western territories at least 62,000 of the Ukrainians disappeared (some 50,000 Ukrainians died in the Polish concentration camps). Thus, by the end of the nineteen-forties, some 280,000 Ukrainians, or 1/4 of the total trans-Curzon Line Ukrainian population were annihilated, or sent to Siberia. Polish general, Ignacy Blum, stated: "...in the history of every nation there are events which, in a whole, cannot be excused. To this category belongs the deportation of the Ukrainian population."

Evhen Verts'ona

DESTRUCTION OF LEMKIVSHCHYNA

It was the 1947. The population of Lemkivshchyna at that time still lived in the inaccessible mountain forests of the Beskid (the low ranges of the Carpathian mountains) — from Syanik (Sanok) to Krenytsya (Krynica). Those were the toughest people, who decided to take upon themselves to live in hunger and cold, under constant fire by the enemy. A large part of the villages, especially those of the north Carpathian mountains were "resettled" by the Polish punitive units, — rather, they were convoyed either to the East Prussia, or the Odra lands, from which the Germans were driven away in 1945.

When the Polish communist government sent to Lemkivshchyna its armed forces and the police in order to force the Ukrainian population to leave this Ukrainian province for the newly acquired territories from the Germans, the people of Lemkivshchyna began organizing the self-defense units. After the volunteer Polish units failed to cope with the self-defending Ukrainian population, the government decided to send to Lemkivshchyna the regular military units, the "army of Berling," which fought as a part of the Soviet units against the Germans. This forced the UPA to intervene in 1946. Syanik (Sanok) became the center for the Polish activities against the Ukrainian population and the UPA.

In March 1947, a mutual defense agreement among the three powers, — USSR, Poland and Czechoslovakia, — was signed for the purpose of liquidating the resistance of Lemkivshchyna. The Soviets and the Czechoslovaks were to blockade Lemkivshchyna from the east and south; the offensive operations were left, however, up to the Poles.

The general offensive was commenced with an inspections in the field between the villages of Bystra and Yablinka by the Polish Minister of Defense, Gen. Swierczewski. Unfortunately for the Minister, his inspection team and himself fell into an ambush of the UPA Khrin company, 28

March, 1947. The General and most of his soldiers were killed. It was this that triggered the Polish full offensive against the UPA, under the command of Gen. Stefan Mossor.

To the extent that Stalin delegated the fate of Lemkivshchyna to the Polish communist regime, the responsibility for destruction of that Ukrainian province must lie with Moscow.

One important Pole, who left Warsaw wrote that "the great uprising of the UPA in 1947 was a result of the terror on the part of the Polish government against the civilian population of Ryashivshchyna (the district of Rzeszów), — Lemkivshchyna."

M. Hryhor

UNRESOLVED UKRAINIAN QUESTION IN POLAND

According to the official statistics there are some 180,000 Ukrainians in Poland; however, unofficially, there are about 300,000. Only a small number of the Ukrainians live in that part of Poland which has been their native land, the ethnographic Ukrainian territories: the Białystok district, eastern part of Lublin district, southern part of Ryashiv district, — the historical territories of Lemkivshchyna.

There are about 50,000 of the Ukrainians in the above enumerated territories. However, about 250,000 of them live in the districts of such former German cities as: Olsztyn, Gdańsk, Koszalin, Zielona Góra, Wrocław, and others. The Ukrainians have been scattered throughout the Northern and Western Poland: Białystok district — Gołdap; Olsztyn district — Bartoszyce, Braniewo, Kętrzyn, Pasłęk; Gdańsk district — Elbląg, Nowy Dwór, Kwidzyn; and others; Koszalin district — Miastko, Człuchów, Bytów, Sławno, Białogard, and others; Szczecin district, Poznań district, Zielona Góra district, Wrocław district — Wołów, Legnica, Lublin, Oława, Oleśnica, Złotoryja, Milicz, Góra Śląska, over 30,000 of the Ukrainians live in such cities as: Warszawa, Szczecin, Kraków, Wrocław, Legnica, Gdańsk, Lublin.

Ukrainians deported to the territories received by Poland from Germany are the victims of the Polish state. Thousands of the Ukrainians had been forcefully removed from their native land on the basis of the bilateral agreement between Poland and Ukrainian SSR, 9 September, 1944 and 16 August, 1945. As a result of these treaties, some 400,000 Ukrainians were deported to the Ukr. SSR, and some 300,000 managed to stay in their native regions, within the borders of Poland. They lived in such Ukrainian historical territories as Lemkivshchyna, Posyannya, Kholmshchyna and Pidlyashya.

In 1945 a Ukrainian delegation, representing Rzeszow, Lublin

and Kraków districts, headed by Mykhaylo Dons'kyi, Ivan Andrash, Petro Dudka, was sent to see the Polish Council of Ministry in regard to the needs for the Ukrainian population for schools, including the Elementary Schools, High Schools, Teachers Colleges, and Trade Schools. The delegation was received by the Polish state authorities on 24 August, 1945, which presented to the government "13 points." The first problem that the delegates raised was the religious question. They demanded a free practice of their religion, as well as the right to organize a democratic party. In the economic field, the delegation proposed that the Ukrainian cooperatives be organized. It expressed a need for meliorating the land, and demanded that the land of the Ukrainians who left for the Ukraine be turned over to the Ukrainians left behind in Poland. Also, that the Ukrainians in Poland be granted the same rights as those granted to the Polish citizens. The Lemko delegates demanded the land reform, rationally uniting the existing Lemko communities, and pointed out the need for the Ukrainian Bank. The Polish government was asked that the Polish Council of State (16 member group elected by the Sejm) influences the local authorities so that they would not discriminate the Ukrainians. It also petitioned that the Polish government declares an amnesty for the political prisoners, and the political crimes.

The Councilman (a member of the Polish Council of State), Byeletski declared that Poland is not the same as it was prior to 1939 and, therefore, its nationalities will not be oppressed. However, he recommended that the Ukrainians ought to resettle to the Soviet Union for the good of both, the Poles and the Ukrainians, because this way, according to him, it will be possible to eliminate the historical tendency between the two nations to square accounts.

The delegates reminded the Polish official that Lemkos as well as other Ukrainians of the lands of Lemkivshchyna, Peremyshl, Yaroslav, Kholmshchyna and Pidlyashya, have been the aboriginal peoples of these Ukrainian lands. Whereupon the officials promised them that the Ukrainians in Poland will be treated on the equal footing with the Polish population. However, despite this declaration, a head of a Department stressed that there is a possibility that the Ukrainian population will be resettled into different parts of Poland, in order to prevent a further growth of the small households, and to secure independence for the existing households.

After the Red Army occupied Lemkivshchyna, already in January, 1945, the so-called Agricultural-Working Committee of Lemkivshchyna in

Horlytsi was organized. The Committee was authorized to organize the Ukrainian school system throughout Lemkivshchyna. Already in April, 1945, there were functioning some 48 "Lemko" schools. By 1946/1947 school year, the schools, and the Ukrainian language teaching in them, were liquidated.

Apparently quite a few of Ukrainian Lemkos participated in the Polish endeavor to free Poland from under the Germans. Many of these Ukrainian-Polish veterans met at their Congress in Wrocław, 1958, where they demanded that their relatives be granted permission to return from the territories to which the Lemkos were deported to their native Lemkivshchyna. The Polish officials denounced those demands, and the Congress was declared illegal and mischievous.

Some 10,000 Lemkos live on the territory of Lemkivshchyna. However, it is almost impossible to obtain a permission from the local authorities to, for instance, organize a Ukrainian school in the region of Ryashiv. The genocidal policies of the Polish government toward the Ukrainian population has been practiced since the after-World War II period. The top Polish governmental officials, for the propaganda purposes, claim that the Ukrainians are granted their rights, while the local officials do everything possible to prevent the Ukrainians from both obtaining those rights, as well as from implementing them.

The Ukrainian church in Poland has been, legally, a non-existent entity. All elements of the Ukrainian culture in Poland have been systematically destroyed.

The genocidal "Wisła Action" is being continually practiced on the Ukrainians in Poland since 1947 and, so far, there has not come forward at least one courageous individual in Poland who would denounce this shameful and barbarous policy, and activity. On the contrary, this policy is being encouraged and approved.

The Ukrainian question in Poland can be solved only by allowing the Ukrainians to return back to their native land. Since this is not happening, it is up to the Ukrainians in the free world to raise this question at the international forum. This should be done all the more since those Poles who decided not to move to Poland, in Lviv, have obtained a cultural autonomy, have their Polish schools, churches, publishing houses, even their own theater.

ЗМІСТ

Вальтер Душник — Смерть і знищення на Лнії Керзона: Депортація з України	5
И. Ф. Евсеев — Політична співпраця; Українсько-польський договір з 9 вересня 1944 р. в справі евакуації населення із Польщі і польських громадян із Української РСР	39
Анджей Квілєцкі — Фрагменти найновішої історії лемків	55
Іван Гвозда — Евакуація-депортація українців в Польщі в 1945-1947 р.	95
Богдан Чайківський — У двадцятьліття трагедії Закерзоння	111
Євген Врецьона — Загибель Лемківщини	118
М. Григор — Нерозв'язана українська проблема в Польщі	134
Іван Мацинський — Пристритники	153

ДОКУМЕНТИ

Nowe Lidice	166
Sprawozdanie	177
Komunisti i bezpartyjni... Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej..., 2 listopada, 1968 r.	180
Biuro Polityczne KC PZPR, Sekretariat KC PZPR, 15 stycznia, 1971	185
UTSK we Wrocławiu, I-szy Sekretarz KC PZPR Ob. Edward Gierek Wrocław, dnia 15 maja 1971 r.	185
UTSK w Polanach I-szy Sekretarz KC PZPR Ob. Edward Gierek Polany, 10.XI. 1971 r.	198
UTSK w Gorlicach..., VI Zjazd PZPR, Komisja Wniosków KC PZPR Listopad 1971 r.	203
UTSK w Gorlicach, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza Gorlice, dnia 15 grudnia 1971 r.	219
Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Zarząd Główny, Gorlice, dnia 15 grudnia 1971 r.	226
UTSK w Zydranowej, Plenum Zarządu Głównego UTSK, Warszawa, Zydranowa, dnia 13.II. 1972 r.	228

РЕЦЕНЗІЯ

Инж. Сава Зеркаль — Критика	232

БІБЛІОГРАФІЯ

Я. Козловскі — Лемківщина	240

ЗВЕДЕННЯ (в англійській мові)	255

CONTENS

Walter Dushnyck — Death and Devastation on the Curzon Line: The Story of the Deportation From Ukraine	5
I.F. Evseev — Political Co-operation; Ukrainian-Polish Agreement, 9 September, 1944, Related to the Population Evacuation from Poland, and Polish Citizens from Ukrainian SSR	38
Andrzej Kwilecki — Fragments of the Most Recent Lemkos' History (With Particular Attention to the Lemkos of the Novyj Sanch Area)	55
John Hvosda — Evacuation-Deportation of Ukrainians in Poland, 1945-1947	95
Bohdan Czajkowskyj — To the Twentieth Anniversary of the Trans-Curzon Line Tragedy.	111
Evhen Vrets'ona — Destruction of Lemkivshchyna	118
M. Hryhor — Unresolved Ukrainian Question in Poland	134
Ivan Matsyns'kyi — Prystritnyky	153
DOCUMENTS (in Polish)	
New Lidice	166
Report	177
Communists and Non-communists... Central Committee of the Polish United Workers' Party..., 2 November, 1968	180
Political Bureau of the Central Committee, Polish United Workers' Party, Secretariat of the Central Committee of the Polish United Workers' Party, 15 January, 1971	185
Ukrainian Socio-Cultural Association, Wroclaw ; 1st Secretary of the Central Committee, Polish United Workers' Party, Edward Gierek, 15 May, Wroclaw, 15 May, 1971	197
Ukrainian Socio-Cultural Association, Polany; 1st Secretary of the Central Committee, Polish United Workers' Edward Gierek, Polany, 10 November, 1971.	198
Ukrainian Socio-Cultural Association, Gorlice..., 4th Congress of the Polish United Workers' Party, Resolutions Committee of the Central Committee of the Polish United Workers' Party, November, 1971 ..	203
Ukrainian Socio-Cultural Association, Gorlice; Polish United Workers' Party..., Gorlice, 15 December, 1971	219
Ukrainian Socio-Cultural Association, Gorlice, 15 December, 1971 ..	226
Ukrainian Socio-Cultural Association, Zyndranowa; Plenary Session of the Main Council of the Ukrainian Socio-Cultural Association, Warsaw, Zyndranowa, 13. February, 1972	228
REVIEW	
Sava Zerkal — Critique	
BIBLIOGRAPHY	
J. Kozlowski — Lemkivshchyna	
SUMMARY OF THE MAJOR ARTICLES	